

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dilin Toplumsal Tarihi

PETER BURKE
ROY PORTER

Türkçesi
Kadriye Göksel



Islık Yayınları: 93
Bilimsel Kitaplar Serisi: 46

Dilin Toplumsal Tarihi
Peter Burke - Roy Porter
The Social History of Language

Türkçesi
Kadriye Göksel

ISBN: 978-605-9018-88-3

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

© Islık Yayınları, 2021, İstanbul
(*Bütün Hakları Saklıdır*)

© Cambridge University Press 1987

Birinci Baskı
Islık Yayınları, Nisan 2021 / İzmir

Kapak Tasarım
Ayhan Duman

Dizgi
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd: Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

PETER BURKE / ROY PORTER

DİLİN TOPLUMSAL TARİHİ

PETER BURKE / ROY PORTER

DİLİN TOPLUMSAL TARİHİ

Türkçesi

KADRIYE GÖKSEL

RESİMLER

- Resim 1 Sör William Read'in afişı, Londra, Wellcome Enstitüsü Kütüphanesi'nin izni ile kullanılmıştır.
- Resim 2 Kraliçe Victoria'nın heykeli üzerindeki yarım kabartma (bas rölyef). Bu ve aşağıdaki resimler, Yeni Zelanda Wellington'daki Alexander Turnbull Kütüphanesi'nin izni ile kullanılmıştır.
- Resim 3 Bağımsızlık Bildirgesi'nin sol sayfasından.
- Resim 4 Waitangi Antlaşması'na ek yapraktan.

Peter Burke, Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. 1962-1978 yılları arasında Sussex Üniversitesi'nde ders verdi, 1978 yılında Cambridge Emmanuel College'a geçti. Kitapları arasında, *Rönesans Döneminde İtalya'da Kültür ve Toplum* (*Culture and Society in Renaissance Italy*) (1972), *Erken Modern Çağda Avrupa'da Popüler Kültür* (*Popular Culture in Early Modern Europe*) (1978) ve *Erken Modern Çağda İtalya'da Tarihsel Antropoloji* (*The Historical Anthropology of Early Modern Italy*) (1987) sayılabilir.

James Obelkevich, Warwick Üniversitesi Toplumsal Tarih Araştırmaları Merkezinde Toplumsal Tarih dersi vermektedir. Columbia Üniversitesi'nde ve Cambridge Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra Princeton Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. *Din ve Kırsal Toplum: Güney Lindsey 1825-1875* (*Religion and Rural Society: South Lindsey 1825-1875*) (1976) adlı kitabın yazarıdır; *Din ve İnsanlar, 800-1700* (*Religion and People, 800-1700*) (1979) ve (Lyndal Roper ve Raphael Samuel ile birlikte) *İnanç Disiplinleri: Din, Siyaset ve Ataerkillik Hakkında Araştırmalar* (*Disciplines of Faith: Studies in Religion, Politics and Patriarchy*) (1987) adlı kitapları derlemiştir.

Roy Porter, Cambridge Christ's College'da tarih eğitimi yapmıştır. Yayınları şunlardır: *Jeolojinin Gelişimi, Yeryüzünün Görünümü* (*The Making of Geology, Images of the Earth*) (L. J. Jordano ile birlikte derlenmiştir), *Bilginin Mayası* (*The Ferment of Knowledge*); *On Sekizinci Yüzyılda Bilim Tarihçiliği İncelemeleri* (*Studies in the Historiography of Eighteenth-Century Science*) (G. S. Rousseau ile birlikte derlenmiştir), *Bilim Tarihi Sözlüğü* (*A Dictionary of the History of Science*) (W. F. Bynum ve E. J. Browne ile birlikte derlenmiştir) ve *Ulusal Bağlamda Aydınlanma* (*The Enlightenment in National Context*) (M. Teich ile birlikte derlenmiştir). Şu sırada İngiltere'de psikiyatri tarihi hakkında çalışmaktadır, aynı zamanda şarlatan hekimlerin geçmişini ve hastanın bakış açısından tıp tarihini de araştırmaktadır. Londra'da, Wellcome Tıp Tarihi Enstitüsü'nde Toplumsal Tıp Tarihi alanında ders vermektedir.

David Garrioch, Melbourne Üniversitesi'nde Fransızca ve tarih okumuş, ardından Oxford, Balliol College'dan doktora derecesini almıştır. Oxford, Wolfson College ve St Anne's College'da araştırmalar yapmıştır. Şu anda Melbourne'de, Monash Üniversitesi'nde Avrupa Tarihi dersleri vermektedir. *Paris'te Semt ve Topluluk, 1740-1790* (*Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790*) (1986) kitabının yazarıdır.

Dorinda Outram, doktora derecesini 1974 yılında Cambridge Üniversitesi'nden almıştır, devrim döneminde Fransız ve İtalyan tarihi hakkında pek çok yayını vardır. Son olarak, *Georges Cuvier: Devrimden Sonra Fransa'da Meslek, Otorite ve Bilim* (*Georges Cuvier: Vocation, Authority and Science in Post-Revolutionary France*) (1984) adlı kitabı yayımlanmıştır. Bugünlerde Fransız Devrimi'nin siyasi kültürünü ayrıntılarıyla incelemektedir. Ayrıca yakında çıkacak olan *Kadın, Aile, Meslek: Bilimde Kadın 1789-1968* (*Women, Families, Careers: Women in Science 1789-1968*) adlı kitabın derlemecilerinden biridir.

Janis Langins, eski kimya mühendisi, şimdi bilim ve teknoloji tarihçisi-
dir. Toronto Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Enstitüsü'nde
araştırmacı öğretim üyesidir. *Cumhuriyetin Bilimadamlarına İhtiyacı
Vardı* (*La République avait besoin des savants*) (1987) adlı kitabın ya-
zarıdır. Bu sıralarda on sekizinci yüzyılın sonunda Fransız mü-
hendisliğin tarihi hakkında araştırma yapmaktadır.

D. F. *Mckenzie* Yeni Zelandalıdır. Oxford Pembroke College'da
metinsel eleştiri alanında öğretim üyesidir. Şu anda Oxford
University Press adına William Congreve'nin bütün eserlerini ya-
yına hazırlamaktadır.

Jonathan Steinberg 1966 yılından beri Cambridge Trinity Hall'da tarih
profesörüdür. *Dünkü Caydırıcı: Tirpitz ve Alman Savaş Filosunun
Doğuşu* (*Yesterday's Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle
Fleet*) (1965) ve *Neden İsviçre?* (*Why Switzerland?*) (1976) adlı kitap-
ların yazarıdır. Bir süre önce Pino Arlacchi'nin *Mafya, Köylüler ve
Büyük Malikaneler: Geleneksel Calabria Toplumu* (*Mafia, Peasants and
Great Estates: Society in Traditional Calabria*) adlı kitabını çevirmiştir
(1983); düzenli olarak *New Society* dergisine yazı yazmaktadır.

GİRİŞ

Peter Burke

Dilin toplumsal bir tarihinin, konuşmanın toplumsal bir tarihinin, iletişimin toplumsal bir tarihinin artık zamanı gelmiştir. Feminist ve bölgeci hareketlerden de anlaşıldığı gibi, aşağı yukarı son kuşakta, egemen gruplar hem dilin gücünün hem de dilin diğer güç biçimleri ile yakın ilişkisinin daha fazla farkına varmıştır. Aralarındaki ayrılıklar ne olursa olsun, filozofların, eleştirmenlerin ve yapısalcılık ve yapısal çözümleme ile ilgilenen diğerlerinin ortak meselesi dil ve dilin kültürdeki yeridir. Bazı tarihçiler, ister bu hareketlerden birinde ya da birkaçında yer alsın, isterse sözlü tarih (diğer görece yeni bir gelişme) ile ilgilenen, son zamanlarda toplumsal bir kurum olarak dili inceleme ihtiyacını kabul etmişler, aynı zamanda daha geleneksel tarih kaynaklarını yanlış yorumlamaktan kaçınmak amacıyla dil ile ilgili eğilimlere karşı bir duyarlılık geliştirmişlerdir.¹ Gene de dil, sosyoloji (sosyal antropoloji de dahil) ve tarih arasında bir boşluk, dilin toplumsal tarihi ile doldurulabilecek ve doldurulması gereken bir boşluk kalmıştır.

Dilin bir tarihi olduğu pek öyle bilinmeyen bir şey değildir. Eski Romalılar ve Rönesans devrinin hümanistleri Latincenin tarihi ile ilgilenmişlerdir; fakat İtalyanca, İspanyolca ve diğer dillerin kökenleri

1 Bu gitgide artan bilincin göstergeleri, 1980 yılında Brighton'da yapılan 14. Tarih Çalıştayı, "Dil ve Tarih" ile gene aynı yıl Cambridge King's College'da yapılan dilin toplumsal tarihi hakkındaki tartışmadır.

hakkında bilimsel incelemeler on yedinci yüzyılda yayımlanmıştır.² On dokuzuncu yüzyıl dilbilimcilerinin (lengüist) “Yeni Dilbilgiciler (Neogrammarians)” denilen başlıca ekolü, “halk Latincesi (*pro-toromance*)” ve “Cermen dillerinin tarih öncesinde kullanılan biçimi (*protogermanic*)” gibi ilk dillerin yeniden düzenlenmesi ve dilin evrimi konusunda kurallar oluşturulması ile çok ilgilenmişti.³ Bu, şimdi artık yapısalcılığın babası olarak kabul edilen Ferdinand de Saussure’nin tepki gösterdiği bir yaklaşım idi, çünkü dilbilimcilerin tarihi dil okulunun, dil sisteminin farklı kısımları arasındaki ilişkiye pek fazla ilgi göstermediklerini düşünüyordu.⁴ Fakat Saussure’nin döneminde tarihsel yaklaşım egemenliğini sürdürdü. Kapak sayfasında “tarihsel ilkeler”in hedeflendiği bildirilen *Oxford İngilizce Sözlük* (*Oxford English Dictionary*), 1884 yılında yayımlanmaya başlamıştır, Emile Littré’nin derlediği Fransızca eşdeğeri 1863 yılından beri yayımlanmaktadır. Jespersen’in *İngiliz Dilinin Gelişmesi ve Yapısı* (*Growth and Structure of the English Language*) ve Brunot’un *Fransız Dilinin Tarihi* (*History of the French Language*) gibi klasikleri yirminci yüzyılın başında yayımlanmıştır.⁵

Fakat dilin tarihine bu yaklaşımın toplumsal boyutu eksiktir. Dönemlerinin çocukları, on dokuzuncu yüzyılın bilimadamları, dili, çeşitli aşamalardan geçerek “gelişen” ya da “evrimleşen” ve o dili konuşan ulusun değerlerini ya da “ruhunu” ifade eden bir organizma gibi düşündüler. Onların düşünceleri toplumsal değil ulusal, hatta milliyetçi idi. “Aynı” dilin farklı toplumsal gruplar tarafından konuşulan değişkelerine* çok az ilgi göstermişlerdi, oysa bu konu

2 C. Cittadini, *Le origini della volgar toscana favella* (Siena, 1604); B. Aldrete, *Del origen y principio de la lengua castellana* (Roma, 1606).

3 T. Bynon, *Historical Linguistics* (Cambridge, 1977), 1. Bölüm.

4 J. Culler, *Saussure*, (Londra, 1976), özellikle 3. Bölüm.

5 O. Jespersen, *Growth and Structure of the English Language* (Leipzig, 1905); B. Brunot, *Histoire de la langue française* (14 cilt, Paris, 1905-).

* Varyant, bir dil içindeki her türlü çeşitlenme. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

çağdaş toplumsal dilbilimcilerin (sosyolengüist) otuz yıl önce bir disiplin halinde şekillenmiş temel ilgi alanıdır.

Elbette, bir toplumda değişik grupların birbirinden farklı konuşukları öteden beri bilinmektedir. Shakespeare oyunlarının pek çok bölümünde bunu dile getirir. Sözgelimi, *IV. Henry*'nin ünlü sahnesinde, Hotspur Kate'yi "Vallahi!" dediği için eleştirir; çünkü bu anlatım tarzı aristokratik değildir: "Şekercinin karısı gibi yemin ediyorsun." Hotspur'un duymak istediği, "gösterişli bir yemin"dir.

Konuşma farklılıklarının toplumsal anlamı hakkındaki aynı bilinç on dokuzuncu yüzyıl romanlarında da görülecektir. Sözgelimi, *Middlemarch: Taşra Yaşamından Manzaralar (Middlemarch)* romanını ele alalım. Romanda Rosamond Vincy annesinin "onların en iyisi" sözüne "pek avam bir ifade" olduğunu söyleyerek itiraz eder, oysa vurdumduymaz kardeşi Fred "doğru" İngilizce denilen şeyin "bilgiçlik taslayanların argosundan" başka bir şey olmadığını öne sürerek –günümüzde dilbilimciler arasında aynı doğrultuda olanlar vardır– karşılık verir. Aynı romanda, yaşlı yargıç Standish "Vallahi!" diye yemin ettiği zaman, yazar araya girerek bu yemini "önemli bir makamda bulunan bir adamın konuşmasını onaylayan bir tür arma" olarak kullandığını açıklar. Bunu bir statü simgesi olarak kullandığını söyleyebiliriz. Eğer sıradan konuşucular, konuşma biçimlerinin toplumsal anlamının, çoğu zaman ciddi bir şekilde, farkında değillerse dilin toplumsal bir tarihine aslında gerek duyulmayacaktı, oysa toplumsal yönden yükselmek isteyen bir kimse bu meselelerin bilincine çok fazla varmak zorundadır.

Gene, dilin güçlü insanların elinde, hem kafa bulandırmak ve kontrol etmek hem de iletişim sağlamak için bir araç olabileceği ve sözgelimi Avrupa'da, Latincenin din adamlarının ve doktor, avukat ve elbette akademisyen gibi meslek sahiplerinin güçlerini sürdürmek için uzun süre araç gibi kullanıldığı düşüncesi yeni değildir. Yönetici sınıfın üyesi değil ama ayakkabıcı olan Floransalı yazar

Gianbattista Gelli, 1546 yılında yayımlanan bir diyalogunda*, karakterlerinden birisine ruhban sınıfını, imanını “bize perakende satmak amacıyla” [bizden] saklamak için Latince ayini bir aldatmaca gibi kullandıkları gerekçesiyle şiddetle eleştirtmişti. 1584 yılında bir başka otodidakt (kendi kendini yetiştirmiş kimse) ve kısa bir süre önce İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg’un unutulmaktan kurtardığı değirmenci Menocchio Scandella, kendisini sorguya çeken engizisyon mahkemesi üyelerine “Latince konuşmanın yoksullara ihanet olduğunu” söylemişti; çünkü sıradan insanlar mahkemede ne olup bittiğini anlayamıyorlardı, “ve eğer dört sözcük söylemek isterlerse bir avukat tutmaları gerekir.”⁶ İngiliz Devrimi sırasında, Başpiskopos Cranmer, I. James, John Lilburne ve John Warr gibi radikaller, İngiliz mahkemelerinde “Fransızca hukuk”^{**} kullanılması hakkında benzer bir noktaya değindiler.⁷

Bununla birlikte, Filozof Whitehead bir keresinde, “Önemi olan her şey, onu anlamayan birisi tarafından önce sözle ifade edilmiştir” demişti: bir başka deyişle, belirli bir sorun hakkında belli belirsiz bir farkındalık ile o sorunu sistemli bir şekilde araştırmak arasında büyük fark vardır.⁸ Dil, düşünce ve toplum arasındaki ilişki konusunda ilk araştırmaları yapanlar, 1920’lerde Ogden, Richards ve Malinowski, 1930’larda, (farklı “dilsel işlevler” olduğunu düşündüğü) konuşma ve yazma edinimi ile ilgilenen Rus psikolog Lev Vygotsky ve

* Konuşmaya dayanılarak yazılmış eser. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

6 G. B. Gelli, *Capricci dell’bottaio* (Floransa, 1546), beşinci diyalog; C. Ginzburg, *The Cheese and the Worms* (1975; İngilizce çevirisi, Londra, 1980), s. 9.

** Normanların İngiltere’yi işgal ettiği 1066 yılından Restorasyon Dönemi’nin sona erdiği 1688 yılına kadar İngiliz hukukçuların kullandığı bozuk bir Fransız lehçesi (çev. n.) Erişim adresi <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Law+French>

7 *Year Books of Edward I*, 1. cilt, der. F. W. Maitlanf, (Londra, 1903), s. xxxv; D. Veall, *The Popular Movement for Law Reform* (Londra, 1970).

8 Alıntı, R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (gözden geçirilmiş baskı, Londra, 1957), s. 3.

çelişkili fakat etkileyici makalelerinde Hopiler* gibi bazı kimselerin düşüncelerini –zaman, mekân ve benzer anlayışlarını– [bu kimselerin] dil yapılarının, eril, dişil ya da yansız olma halinin (dilbilgisi yönünden cinsinin), fiil zamanının, vb.nin şekillendirdiğini ileri süren, Amerikalı dilbilimci Benjamin Whorf olmuştur.⁹

Sistemli araştırma aşamasına gelince, ancak bir kuşak sonra, 1950’lerin sonu ile 1960’ların başında, “toplumsal dilbilim”, “etnolojik dilbilim”, “dilin sosyolojisi”, “konuşmanın etnografyası” ya da “iletişimin etnografyası” gibi çeşitli şekillerde adlandırılan kavramların, yaklaşımda büyük farklılıklar gösteren fakat farklı ekollerin ortak yönlerini gizlemesine izin verilmemesi gereken nitelendirici isimlerin gelişmesiyle ulaşılmıştır. Eğer 1980’li yıllarda toplumsal tarihçiler dil ile daha fazla ilgilenmek isteselerdi yönlerini Del Hymes, Joshua Fishman, John Gumperz’e ve onların öğrencilerine çevirmeleri öğütlenebilirdi.¹⁰

Bu etnografların ve sosyologların ne önermeleri gerekir? “Kimin kime hangi dilde ve ne zaman konuşacağı” ve zengin bir sözdağarcığını içeren analitik bir çerçeve hakkında çok iyi bir bilinç. Bedevilerin “deve” için, Eskimoların “kar” için pek çok sözcük kul-

* Arizona’da, Hopi Rezervasyonu’nda yaşayan ve Uzo-Aztek dilini kullanan bir Kızılderili halkı. (çev. n.) Erişim adresi <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hopiler>

9 C. K. Ogden ve I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (Londra, 1923), B. Malinowski’nin “The Problem of Meaning in Primitive Language” eki ile; L. Vygotski, *Thought and Language* (1934; İngilizce çevirisi, Cambridge, Mass., 1962); B. Whorf, *Language, Thought and Reality* (New York, 1956).

10 Giriş niteliğindeki açıklamalar: D. Hymes, “Toward Ethnographies of Communication” (1964), tekrar basım *Language and Social Context*’in içinde, der. P. P. Giglioli, (Harmondsworth, 1971), 1. Bölüm; J. Fishman, “Who Speaks What Language to Whom and When” (1965), tekrar basım *Sociolinguistics*’in içinde, der. J. B. Pride ve J. Holmes, (Harmondsworth, 1972), 1. Bölüm ve “The Sociology of Language” (1969), tekrar basım *Giglioli*’nin içinde, 2. Bölüm. Diğer yararlı seçkiler, *Directions in Sociolinguistics*, der. J. Gumperz ve D. Hymes (New York, 1972) ve *Explorations in the Ethnography of Speaking*, der. R. Bauman ve J. Sherzer, (Cambridge, 1974).

lanmaları –çünkü bu alanlarda yaptıkları ince ayırım diğer insanlardan daha fazladır– gibi sosyolengüistlerin de “dil” için kullandıkları pek çok sözcük vardır.

Bu sözdağarcığında, temel kavram, belirli bir grup ya da “konuşma topluluğunun (dilsel topluluk)” kullandığı konuşma tarzı olarak tanımlanan “değişke”, “biçem (stil)” ya da “kod”dur.¹¹ Kaba- ca basitleştirerek –kısa giriş bölümlerinde kaçınılmaz olduğu gibi– sosyolengüistlerin diller ile bu dillerin konuşulduğu (ya da yazıldığı) toplumlar arasındaki ilişkiler hakkında dört önemli noktaya dikkat çekmek için bu “değişke” fikrini kullandıkları ileri sürülebilir. Bu noktalar yalın ve basit bir şekilde ifade edildiği zaman daha iyi belli olabilir; fakat bunlar toplumsal tarihçilerin uygulamalarına henüz tam olarak katılmamıştır. Dört nokta şunlardır:

1. Farklı toplumsal gruplar dilin farklı değişkelerini kullanır.
2. Aynı insanlar farklı durumlarda dilin farklı değişkelerini kullanırlar.
3. Dil, konuşulduğu toplumu (ya da kültürü) yansıtır.
4. Dil, konuşulduğu toplumu şekillendirir.

Önümüzdeki birkaç sayfada bu noktalar değerlendirilecek ve birkaç tarihsel resim sunulacaktır.

1. Farklı toplumsal gruplar dilin farklı değişkelerini kullanırlar. En belirgin örneği bölgesel lehçelerdir, fakat tek örnek bu değildir. Sözelimi, aynı toplumda kadınların dili, örtmece* ve duygulu yüklü sıfatlar kullanma eğilimi ve standart biçimlere daha sıkı bağlı-

11 “Mesaj” teriminin karşısı olarak kullanılan “kod” terimi, anlam belirsizliği nedeniyle terk edilmek üzeredir. Hymes, “Ways of Speaking”, Bauman ve Sherzer’in içinde, 21. Bölüm ve M. A. K. Halliday, *Language as Social Semiotic* (Londra, 1978), s. 111 ile karşılaştırınız. Konuşma topluluğu hakkında, J. Gumperz, “The Speech Community” (1968), tekrar basım Giglioli’nin içinde, 10. Bölüm.

* Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelerin, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

lık gibi bazı açılardan erkeklerin dilinden farklı idi ve hâlâ farklıdır. Hatta tonlamaları bile farklıdır ve bu Shakespeare'nin kaçırmadığı bir noktadır: “[o kadının] sesi hep yumuşaktı/ Kibar ve. alçak, kadında mükemmel bir şey” (Kral Lear, 5. Perde, 3. Sahne). Son örnekte de ileri sürüldüğü gibi, erkek egemen toplumlarda kadınlar yalnızca erkeklerden farklı konuşmazlar, ikincil konumda olduklarını gösterecek şekilde konuşmak üzere eğitilmişlerdir. Hatta Bayan Thatcher bile bu geleneğe boyun eğmiş ve sesinin perdesini alçaltmak için konuşma eğitimi almıştır.¹²

Bundan başka, kendine özgü dil değişkeleri çoğu zaman dini azınlık gruplarının işaretidir. Sözelimi, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, İngiliz Püritenlerin genizden konuşmaları ve aynı zamanda “tiksindirici şey”, “kötü yola sapma”, “disiplin”, “terbiye etmek”, “sofu” ve benzeri sözcüklerin sıkça rastlandığı bir sözdağarcığı ile tanımlanabilir olduğu varsayılmıştı.¹³ Kuveykırılar*, yalnızca herkese dostça “seni (*thee*)” ya da “sen (*thou*)” demekle ısrar ettikleri için değil aynı zamanda “kilise” gibi bazı yaygın sözcükleri kullanmayı reddettikleri (George Fox kilise yerine “çan kulesi” demişti) ve özel bir suskunluk gelenekleri ile de diğer insanlardan farklı idiler.¹⁴ Konuşmalarıyla Kıta Avrupası’nda da dini azınlıkları aldattılar. Sözelimi, on yedinci yüzyılda Fransa’da Huguenotların** konuşmaları İncil’den cümlelerle

12 R. Lakoff, *Language and Women's Place* (New York, 1975); S. McConnell-Ginet, “Intonation in a Man's World”, *Signs* 3 (1978), 541-59; *Bayan Thatcher hakkında*, M. Atkinson, *Our Master's Voices* (Londra, 1984), s. 113.

13 M. Van Beek, *An Enquiry into Puritan Vocabulary* (Groningen, 1969).

* On yedinci yüzyılda İngiltere’de, mevcut Hristiyan mezheplerinden ve tarikatlarından hoşnut olmayanların, George Fox önderliğinde başlattığı bir mezhep hareketi. Dindar Dostlar Derneği olarak da adlandırılmaktadır. (çev. n.)

14 R. Bauman, *Let Your Words Be Few: Symbolism of Speech and Silence among the Quakers* (Cambridge, 1983).

** On altıncı yüzyılın ikinci yarısında, Fransa’da, Katolik uygulamaları reddedenlerin başlattığı Protestanlık hareketi. Kalvinistlere yakınlıkları ile bilinirler. (çev. n.)

o kadar çok süslenmişti ki [dine] saygısızca “Kenan Ülkesi”nin (vaat edilmiş toprakların) yerel ağzı (patoisi)** olarak bilinirdi. Alman Pietistlerin,** “sızlanma”, “ağlama” ya da “inleme” tarzında konuştukları ve aynı zamanda “gönül zenginliği (*Fülle des Herzens*)” gibi özgün anlatım tarzları kullandıkları varsayıyordu.¹⁵

Diğer bir konuşma değişkeleri grubu, (İngilizcede “argo”, Fransızcada “jargon” ve Almancada “özel dil” olarak bilinen) gizli dilleri on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca birkaç kez yayımlanmış olan, profesyonel dilenciler ve hırsızlar tarafından kullanılandır.¹⁶ Dil değişkeleri, 1950’li ve 1960’lı yıllarda İngiltere’de geçen iki hararetli tartışmanın bize anımsatabileceği gibi, toplumsal sınıflarla da ilişkilidir.

İngiliz sosyetesinin dilini tanımlamak için “U (yüksek tabakaya özgü)”, diğer herkesin dilini tanımlamak için “U olmayan (yüksek tabakaya özgü olmayan)” terimini türeten, dilbilimci Alan Ross idi. “Gözgü”nün*** U, “ayna”nın U olmayan, “yazı kâğıdı”nın U, “not kâğıdı”nın U olmayan, vb. olduğunu açıklamıştı, daha doğrusu iddia etmişti.¹⁷ Bu makale hatırı sayılır ölçüde endişe uyandırmış gibi görünmektedir ve sonuç olarak bazı ortamlarda bu kullanım biçiminin değişmiş olması olasıdır. Fakat bu tür ayırımında yeni bir şey yok-

* Belirli bir bölgede yaşayan halkın, ülkenin resmi dilinden farklı olan yerel ağzı. (çev. n.)

** On yedinci yüzyılın sonlarında Almanya’da kilisenin dogmatik yaklaşımına karşı ortaya çıkan Protestanlık hareketi. (çev. n.)

15 A. Langer, *Der Wortschatz des deutschen Pietismus* (Tübingen, 1954). M. Fulbrook, *Piety and Politics* (Cambridge, 1983), s. 149 ile karşılaştırınız.

16 *Coney-Catchers and Bawdy Baskets*, der. G. Salgado (Harmondsworth, 1972) bu uluslararası karşı kültürün İngilizce değişkesine güzel bir giriş yapar.

*** Eski dilde ayna. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

17 A. S. C. Ross, “Linguistic Class Indicators in Present-Day English”, *Neuphilologische Mitteilungen* 55 (1954), 20-56. Daha basit bir anlatım, *Noblesse Oblige*, der. N. Mitford (Londra, 1956)’dadır. *U and non-U revisited*, der. R. Buckle (Londra, 1978) ve A. Barr ve P. York, *The Official Sloane Ranger Handbook* (Londra, 1982) ile karşılaştırınız.

tur ve her ne kadar İngilizlerin alışılmışın dışında sınıf saplantısını yansıttığı inancı yaygın olsa da aslında dünyanın diğer taraflarında pek çok benzeri vardır.

Sözelimi, 1940’larda Philadelphia’da bir kimsenin “ev”inden ve “mobilya”sından söz etmek U, fakat bunlara “yuva” ve “döşeme” demek U olmayan idi; “rahatsız hissetmek” U, “hasta hissetmek” U olmayan idi.¹⁸ Rosamond Vincy’nin “en iyisi” hakkındaki görüşünde öne sürüldüğü gibi, Victoria döneminde İngiltere’de benzer ayrımlar vardı.¹⁹ On sekizinci yüzyılda Danimarka’da oyun yazarı Ludvig Holberg, bazı insanların daha yüksek toplumsal ideallerini yansıtmak amacıyla, dilin değiştirilme yöntemi hakkında yorum yapmak için bir karakter sahneye koydu. Bu tür insanlar, artık “hizmetçi”, “kemancı” ve “kâtip” gibi geleneksel, basit terimlerden hoşlanmıyorlar, “uşak”, “müziyen” ve “sekreter” demeyi tercih ediyorlardı.²⁰ On yedinci yüzyılda Fransa’da, daha sonra XIV. Louis’in özel sekreteri olacak olan François de Callières, *Modaya Uygun Sözler (Mots à la mode)* adlı kitabında, “burjuvazinin konuşma tarzı” ile aristokrasinin konuşma tarzı arasındaki farklılıklara dikkat çeker.²¹ On altıncı yüzyılda İtalya’da çok tartışma konusu olan edebiyatçı Pietro Aretino’nun yazdığı bir diyalogda, karakterlerden birisi pencereye, (daha yaygın kullanılan) *fînstra* (pencere) yerine *balcone* (balkon) denmesi gerektiğini, “yüz” için *viso* (yüz) demenin daha doğru olacağını, *faccia* (surat) demenin hatalı olduğunu savunmuştur. Aretino’nun sözleri (şüphesiz Holberg ve Ross gibi) şaka yollu söylenmişti; fakat eğer diğer insanlar meseleyi oldukça fazla ciddiye almasalardı şaka pek fazla haklı olmayacaktı.²²

18 D. Baltzell, *Philadelphia Gentlemen* (New York, 1958), s. 51.

19 K. C. Phillipps, *Language and Class in Victorian England* (Londra, 1984) ile karşılaştırınız.

20 L. Holberg, *Erasmus Montanus*, 1. Perde, 2. Sahne.

21 F. de Callières, *Mots à la Mode* (Paris, 1963), s. 58 vd.

22 P. Aretino, *Sei Giornate*, der. G. Aquilecchia (Bari, 1975), s. 82.

Konuşma değışkeleri yalnızca batıda statü simgesi işlevi görmez. Sözelimi Java’da geleneksel seçkinlerin, hem dilbilgisi hem de sözdağarcığı yönünden kendilerine özgü lehçeleri [ya da “topluluk dilleri (sosyolekt)]]” vardır, oysa Batı Afrika’nın Volofları arasında aksan ya da daha doğrusu perde toplumsal bir göstergedir. Asiller pes perdeden sakın sesle, sanki dinleyicilerinin dikkatini çekmek için çaba harcamak zorunda değillermiş gibi konuşmaktadırlar, oysa sıradan kimseler tiz sesle yüksek perdeden konuşurlar.²³

Belirli bir dil değışkesi ile özel bir toplumsal grup arasındaki ilişkilerin zorunlu mu, yoksa keyfi mi olduğunu söylemek zordur. Bir tarihçinin bakış açısından, dilsel statü simgelerinin zaman içinde değışikliğe uğradığını, bir kuşakta U olan sözcüklerin bir sonraki kuşakta öyle olamayabileceğini kaydetmek gerekir. Bölgesel şiveler her zaman U olmayan değildir. Sör Walter Raleigh’in Devonshire aksanı, doğru İngilizce’nin öncüsü Dr. Johnson’un Staffordshire aksanı ile konuştuğu söylenmektedir.²⁴

Bununla birlikte, bu değışim eğiliminden, dil değışkelerinin toplumsal simgeciliğinin tümüyle keyfi olduğu sonucu çıkmaz. Geçen yüzyılın sonunda, Norveç asıllı Amerikalı Thorstein Veblen çok ilginç bir fikir ortaya atarak, zenginler sınıfının (ya da kendi deyimiyle “aylak sınıfının”) konuşma şekillerinin ister istemez “hantal ve modası geçmiş” olduğunu, çünkü bu tür kullanış biçimlerinin “zaman kaybı” ve bu nedenle “doğrudan ve inandırıcı konuşma amacının ve ihtiyacının ortadan kalktığı” anlamına geldiğini söylemiştir.²⁵ Yukarıda aktarılan ve kanıtlayıcı pek çok örnek toplamanın zor ol-

23 C. Geertz, “Linguistic Etiquette” (1960), tekrar basım *Pride ve Holmes*’ün içinde, 11. Bölüm; J. Irvine, “Strategies of Status Manipulation in the Volof Greeting”, Bauman ve Sherzer’in içinde, 8. Bölüm.

24 K. V. Thomas, İngilizcede bölgesel şivelerin tarihini yakında çıkacak bir makalesinde ele alacaktır.

25 T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class* (New York, 1899). R. A. Hall, “T. Veblen and Linguistic Theory” ile karşılaştırınız, *American Speech*’in içinde, 35 (1960), 124-30.

mayacağı Volof örneği bu noktayı açıklar gibi görünmektedir. Veb-len’den altmış yıl sonra, dil değışkeleri ile bunları kullanan toplumsal gruplar arasındaki kaçınılmaz bağlantılar fikri bir başka sosyolog tarafından, görüşleri ciddi anlaşmazlıklar yaratan Basil Bernstein tarafından pekiştirilmiştir.

Londra’daki bazı okullarda öğrencilerin dilini inceleyen Bernstein, iki temel değışke ya da kendi deyişyle “kod”, “gelişmiş” ve “sınırlı” kod ayrımı yapmıştır. Sınırlı kod genellikle somut ifadeleri kullanır, anlamları üstü kapalı ve bağlamından çıkarılmaya bırakır. Diğer taraftan gelişmiş kod soyut, açık ve kesin ve “bağlamdan bağımsız”dır. Bernstein farkı, iki toplumsal sınıftan gelen iki değışik ailenin birbirinden çok farklı iki çocuk yetiştirme yöntemine bağ-layarak açıklamıştır. Kabaca söylemek gerekirse, gelişmiş kod orta sınıf, sınırlı kod ise işçi sınıfıdır.²⁶

İlk başta işçi sınıfının çocuklarının okulda görece başarılı olamamalarını açıklamak amacıyla kurulan teorinin çok daha geniş çıkarımları vardır. Bernstein, Vygotsky ve Whorf gibi, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Tarihçi düşünce tarzı açısından, iki kod anlayışı arasında ilginç benzerlikler ve ister “ilkel” ve “uygar”, ister “geleneksel” ve “çağdaş”, ister “mantık öncesi” ve “mantıklı”, isterse en yararlısı “sözlü” ve “yazılı” olsun, iki düşünce tarzı arasında defalarca açıklanmış olan farklılıklar vardır.²⁷ Bernstein, dönemin İngiliz çocukları hakkındaki son derece değerli görüşle-rini yazarken, kitle iletişim araçlarının etkisini göz önüne almadığı ya da sınıf sistemini yeterince yakından incelemediği, insanların kullandıkları kodun esiri olduklarını öne sürdüğü ve sınırlı kodun

26 Bernstein’in bu konudaki makaleleri, *Class, Codes and Control* (London, 1971) adlı kitabında toplanmıştır. Bir değerlendirme için, bkz., Halliday, *Language*, 5. Bölüm.

27 Bu uzun tartışmaya yakın zamanda katkıda bulunanlar, J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977); C. R. Hallpike, *Foundations of Primitive Thought* (Oxford, 1979); W. J. Ong, *Orality and Literacy* (Londra, 1982).

kendine özgü güçlerini dikkate almadan zayıflıklarını vurguladığı, fakat kendi gelişmiş kodunun olumlu yönlerinin üzerinde durduğu gerekçesiyle eleştiri bombardımanına tutuldu.²⁸ Fakat daha genel düzeyde, Bernstein'in konuşma ve düşünce biçimlerini edinme yolları hakkındaki varsayımları hâlâ anlamlıdır.

2. Dört noktamızdan ikincisi, aynı bireyin farklı durumlarda dilin farklı değişkelerini ya da dilbilimcilerin bu bağlamda söyledikleri gibi, farklı “ağızları”nı* kullanmasıdır.²⁹ Bu nokta da bazı on dokuzuncu yüzyıl yazarları tarafından ele alınmıştır. Sözelimi, “Londra’da eğitim görmüş bir okul müdürünün yönettiği devlet okulunda altıncı sınıfa geçmiş olan” Hardy’nin Tess’i** “iki dil konuşur; aşağı yukarı evdeki lehçe; dışarıda ya da soylularla İngilizce.” Sosyolengüistlerin, bu gözlemi tamamlamak amacıyla, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaptıkları, bir ağızdan diğerine geçişi gerektiren “stratejileri” analiz etmek olmuştur.³⁰ İki dil konuşan bireyler ve toplumlar ile ilgili çalışmalar, bu kimselerin bir dilden diğerine gelişigüzel değil, duruma göre nasıl geçtiklerini göstermektedir. Birçok dil bilen (poliglot) İmparator V. Charles’in, Fransızcanın büyükelçiler, İtalyancanın hanımefendiler, Almancanın seyisler, İspanyolcanın ise Tanrı ile konuşurken kullanılacak dil olduğuna dikkat çektiği söylenmektedir. Alternatif olarak, [iki dil arasında] geçiş, Tess’teki gibi, aynı dilin iki değişkesi arasında “üst” ya da “alt”, standart ya da lehçe arasında olabilir. Sözelimi, din,

28 H. Rosen, *Language and Class* (Bristol, 1972). W. Labov, “The Logic of Non-standard English” (1969), tekrar basım Giglioli’nin içinde, 9. Bölüm ile karşılaştırınız.

* Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

29 Hymes, “Ways of Speaking”, s. 440 vd.; Halliday, s. 31 vd.

** Thomas Hardy, *Yalan Bahçesinde Bir Gül Tess* (Tess of The d’Uebervilles).

30 J. Gumpers, *Discourse Strategies* (Cambridge, 1982); R. Tyler, *The Emperor Charles V* (Londra; 1956), s. 20.

Ortadoğu'da klasik Arapça'da olduğu gibi, görece üst ya da biçimsel bir ağız istiyor gibi görünmektedir.³¹

Tarihçiler, farklı ağızların kullanıldığı pek çok döneme ait örnek bulmakta zorlanmayacaklardır. Sözelimi, Latince, ortaçağda ve erken modern çağda Avrupa'da, bilim iddiasında bulunan kimseler tarafından ve üniversiteler ve okullar gibi özel ortamlarda hem konuşulan hem de yazılan ikinci dili idi. Dersler, tartışmalar, söylevler hep Latince yapıldı ve hepsi bu kadar da değildi. 1677'ye kadar Cambridge'de Queens' College'da, rektör ve öğretim üyeleri, lisans öğrencilerinin yemek salonunda yedikleri öğlen ve akşam yemeklerinde Latince konuşmaları gerektiğini duyurmuşlardı. Öğrencilerin sınıflarda ve aynı zamanda bahçede Latince konuşmaları bekleniyordu; okul yöneticisi, anadillerinde konuşanları bildirmesi için bir "casus" (kelimenin tam anlamıyla "kurt", *lupus*) tutabiliyor ve onları cezalandırabiliyordu. Luther'in *Sofra Sobbeti* (*Table-Talk*) eserinde, üstadın, öğrencilerinin tuttukları yemek konuşmalarının yazılı kayıtlarında ya onun döneminde Almancanın bazı konuları tartışmaya olanak sağlayacak sözdağarcığının yeterli olmaması ya da belirli bir konuşma alanının saygınlığının bu tür bir kaymayı gerektirmesi nedeniyle, sürekli olarak anadilinden Latinceye geçtiğini görürüz.³² Hatta on dokuzuncu yüzyılda bile Avrupa üniversitelerinde önemli günlerde Latince konuşmak gerekebilirdi. Leiden'de yeni bir profesörün açılış dersini Almanca olarak vermekte ısrar etmesi skandala yol açmıştı. Günümüzde, Oxford ve Cambridge'de, mezuniyet törenlerinde konuşmaların Latince yapılması, uzun bir akademik geleneğin izidir.³³

Gene Avrupa'da, ortaçağda ve erken modern çağda, Fransızca birtakım seçkinlerin ikinci dili idi. On dördüncü yüzyılda İngiltere'de ve Güney İtalya'da (Norman istilaları sonucunda), on yedinci yüzyıl-

31 C. Ferguson, "Diglossia" (1959), tekrar basım Giglioli'nin içinde, 11. Bölüm.

32 B. Solt, *Die Sprachmischung in Luthers Tischreden* (Stokholm, 1964).

33 Oxford Üniversitesi'nin yayını *Gazette* ve Cambridge Üniversitesi'nin yayını *Reporter*'de çıkmıştır.

da Alman Cumhuriyeti’nde, on sekizinci yüzyılda Prusya’da ve on dokuzuncu yüzyılda –*Savaş ve Barış* (*War and Peace*) romanının bize anımsattığı gibi– Rusya’da Fransızca konuşmak U idi ve toplumsal yönden yükselme tutkusu içindeki insanlar bu nedenle Fransızca’yı iyi-
ce öğrenmek için büyük çaba harcayabilirlerdi. On dördüncü yüzyılda yaşamış bir İngilizin küçümseyerek söylediği gibi, “Köylüler kendilerini beyefendilerle eş tutacaklar ve Fransızca konuşmak ve daha fazla takdir edilmek için büyük çaba harcayacaklardır.”³⁴ Fransa dışında, Fransızcanın konuşulduğu bütün bu ülkelerde her türlü durum hakkında daha fazla bilgi edinmek iyi olacaktır.

Hiç kuşku yok ki birden fazla dil konuşan tek grup seçkinler değildi. Ülkeler arasındaki sınır boylarında, iki dillilik yaygın idi ve yaygındır, oysa büyük ticaret yolları üzerinde yaşayan insanlar çoğu zaman, bir karma dil (*Pidgin*)* ya da Akdeniz ülkelerindeki ticaret dili gibi, on dokuzuncu yüzyılda Kuzey Afrika’da kullanıldığı görü-
ce daha iyi belgelenmiş, fakat en azından on dördüncü yüzyıla, hatta daha öncesine kadar kullanıldığı hakkında belgelere dayalı izler bulunan *lingua franca*** (“*lingua franca*” terimi Akdeniz ülkelerindeki bu ticaret dilinden türetilmiştir) öğrenmişlerdir.³⁵ On yedinci yüz-
yılda, çoğu zaman pek çok kimsenin hâlâ Oksitanca konuştuğu Lan-
guedoc’da Huguenotlar Tanrı ile konuşmak için, bir başka deyişle li-

34 Trevisa’nın Higden’den yaptığı çeviri, alıntı, B. Cottle, *The Triumph of English 1350-1400* (Londra, 1969), s. 19.

* *Pidgin*, birbirlerinden farklı diller konuşan, kendi anadilleri ile anlaşmayı sağlayamayan birden fazla grubun kendi aralarında iletişim kurmak amacıyla kullandıkları dilleri ifade etmek için dilbilimciler tarafından kullanılan bir terimdir. (çev. n.) Erişim adresi [https://www.turkcebilgi.com/pidgin_\(dil\)](https://www.turkcebilgi.com/pidgin_(dil))

** *Lingua franca* veya *Sabir*, tarihte Doğu Akdeniz’de kullanılmış olan, İtalyancanın, Fransızca, Arapça, Farsça ve İspanyolca ile karışımından oluşmuş dil. İtalyanca “Frenk dili” anlamına gelir. Erişim adresi https://www.turkcebilgi.com/lingua_franca

35 K. Whinnom, “*Lingua Franca: Historical Problems*” *Pidgin and Creole Linguistics*’in içinde, der. A. Valdman (Bloomington ve Londra, 1977), s. 295-310.

turya* dili olarak, Fransızca'yı tercih ediyorlardı. On yedinci yüzyılın sonunda Fransız Protestanları zulme uğradıkları ve Cévennes'de bir direniş hareketi örgütlendiği sırada, hareketin liderlerinden bazıları, özellikle kadınlar, sıkça titremeler geçirip kehanette bulunmaya başladılar– fakat bunu yaparken kendi günlük konuşma dillerini değil Fransızca'yı kullandılar. Fransızca, onlar için kutsal değerlerin dilsel simgesi oldu, tıpkı Yeni Ahit döneminden zamanımıza kadar glossolalinin (olmayan ya da bilmediğiniz bir dilde anlamsız ya da anlamını bilmediğiniz sözcükler sarf etme) olduğu gibi.³⁶

Lehçeden yazı diline geçiş de en azından bazı bölgelerde ve dönemlerde iyice belgelenmiştir. Sözelimi, modern çağın ilk dönemlerinde İtalya'da, eğitilmiş insanlar Toskana dilini (İtalya'da herkesçe kabul edilme sürecinde olan lehçe) hem konuşabiliyor hem de yazabiliyorlardı; fakat fırsat buldukça kendi yerel lehçelerini (diyelim ki Vendik lehçesini) kullanmaya devam ettiler; ama bu ortamların ne olduğu hakkında bugüne kadar sistemli bir çalışma pek fazla yapılmamıştır. Sözelimi, Venedikli aristokratlar kendi lehçelerinde erotik şiirler yazabiliyorlardı, belki konunun “sıradan” bir tarzı hak ettiğini düşünüyorlardı. Tersine, on dokuzuncu yüzyılda Fransa'da, normal olarak yerel lehçe ile konuşan köylüler bazen Fransızca'ya geçiyorlardı. Şimdiye kadar bu konuyu ciddiye alan birkaç tarihçiden birisi, Eugen Weber, bir delikanlının bir kızı dansa davet ederken formalite gereği Fransızca kullanabildiğini, aynı şekilde yerel politikayı yerel lehçede tartışan köylülerin ulusal meseleler hakkında konuşurken Fransızca'ya geçtiklerini söyler.³⁷

* Hz. İsa'nın havarileriyle birlikte yediği son yemeği anmak için Hristiyanların kilisede bir kap içinde ekmek ve şarabı kutsayarak yaptıkları tören. (çev.n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

36 E. Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc* (1966; İngilizce çevirisi, *The Peasants of Languedoc*, Urbana, 1974, s. 272. Glossolali hakkında, bkz., W. Samarin, *Tongues of Men and Angels* (New York, 1972).

37 E. Weber, *Peasants into Frenchmen* (Londra, 1979), 6. Bölüm.

Ne yazık ki bu konular hakkındaki bilgimiz bölük pörçüktür. On sekizinci yüzyılda, Cumhuriyet döneminde mahkemelerde Venedik dilinin kullanıldığını ya da Tennyson'un (Sör Walter Raleigh ve Dr. Johnson'un aksine, diğer zamanlarda bölgesel şive ile konuşmasa da) açık saçık öyküleri Lincolnshire aksanı ile anlattığını öğrenmek ilginçtir; fakat bu parça kesek bilgiler, geçerli dil sistemleri bilgisi, belirli bir kültürde konuşma kuralları dahil, bağlamları bilinmedikçe anlaşılabilir değildir. Konuşma etnologları bu kuralları –nasıl kibar (kaba) olunur, nasıl şaka yapılır, nasıl içki ikram edilir, vb.– araştırmaktadırlar, fakat bunlar bugüne kadar toplumsal tarihçiler tarafından göz ardı edilmiştir.³⁸

Bu açıdan sessizlik bile araştırılmayı hak eder. Edebi eleştirmen George Steiner'in belirttiği gibi, "Sessizlik tarihimiz yoktur." Steiner, [sessizliğin] çağdaş edebiyatta ve müzikteki yerini düşünüyordu, fakat sessizliğin bir toplumsal tarihinin de önemi vardır. Kurallardaki değişiklikleri ele alması gerekir –kim sessiz olmalıdır (keşişler, kadınlar, çocuklar, hizmetçiler, vb.); ne zaman, nerede, hangi koularda konuşmak tabudur. [Sessizliğin] gizlilik ile bağlantılı olarak göz önüne alınması gerekir (kim hangi sırrı kimden gizler, belirli bir kültürde "sözü edilemez konudan söz edilmesi" için hangi dolaylı yöntemler vardır).³⁹ [Sessizlik] Raphael Samuel'in ilgisini çekmiş olan gürültü konusu ile bağıntılı olarak da ele alınmalıdır.

38 İki klask çalışma şunlardır: W Labov, "Rules for Ritual Insults", *Studies in Social Interaction*'in içinde, der. D. Sudnow (New York, 1972), s. 120-68 ve C. O. Frake, "How to Ask For a Drink in Subanon" (1964), tekrar basım Giglioli'nin içinde, 5 Bölüm.

39 Etnografik bir yaklaşım için, K. Basso, "Silence in Western Apache Culture" (1970), tekrar basım Giglioli'nin içinde, 4. Bölüm; ortaçağ keşişleri için, C. W. Bynum, *Jesus as Mother* (Berkeley, 1982), s. 43 vd.; ortaçağ çocuklarının sessizliği için, S. Nagel ve S. Vecchio, "Il bambino, la parola, il silenzio", *Quaderni Storici* 19 (1984), 719-63; Kuveykirların sessizliği için, Bauman (14. sonnot); "iletişim olayı" olarak gizlilik hakkında, B. L. Bellman, *The Language of Secrecy* (New Brunswick, 1984).

Dil ile ilgili, doğrudan ya da dolaylı kurallar hakkında bu tür bilgileri olmaksızın, tarihçiler ellerindeki pek çok belgeyi yanlış yorumlama riskine girerler. Camın arkasını belirsiz değil berrak bir şekilde görmek için o camın özelliklerinin farkında olmamız gerekir, çünkü dil sorun yaratmayacak saydamlıkta değildir. Kanadalı eleştirmen Marshall McLuhan'ın bir zamanlar dediği gibi “araç mesajdır.”⁴⁰ Daha doğru bir ifadeyle, kullanılan araç, kod, değişke ya da kodlama, mesajın, dinleyenin ya da okuyucunun ya da tarihçinin –kulak misafiri olanın- kaçırmaya dayanamayacağı çok önemli bir parçasıdır.

Burada alınacak en açık örnek, yazı dili örneğidir. Bu, Jane Austen'in ünlü “konuştuğun gibi yaz” öğütüne karşın, yalnızca çok ender durumlarda konuşma dilinin transkripsiyonudur (çeviri yazısıdır) ve zaman, yer, yazar, hedeflenen okuyucu, konu ve özellikle, bu kategoride değişik mektup türleri –aşk mektubu, rica mektubu, tehdit mektubu ya da belirli bir kültüre uygun herhangi bir mektup– gibi alışılmış biçimleri içeren kendine özgü ve edebi türe göre değişen kuralları olan ayrı bir tür olarak ele alınması gereklidir.⁴¹ Sözelimi, on birinci yüzyılda Japonya'da kibar aşığın, henüz yanından ayrılmış olduğu metresine gönderdiği bir “ertesi sabah” mektubu yalnızca toplumsal kurallar gereği değildi, yalnızca mesajın odak noktasını oluşturan şiiri değil, aynı zamanda kaligrafiyi (güzel yazı sanatı), kâğıt seçimini, hatta (usulüne uygun biçimde katlanmış) mektubun iliştiirildiği çiçek demetini düzenleyen katı kurallara göre hazırlanmak zorunda idi. Geleneksel Çin'de, diğer toplumlarda olduğu gibi, resmi belgelerin kaligrafiye ve anlatım tarzına kadar uzanan kendilerine özgü biçimleri vardı ve

40 M. McLuhan, *Understanding Media* (New York, 1964), 1. Bölüm.

41 K. Basso, “The Ethnography of Writing”, Bauman ve Sherzer'in içinde, özellikle s. 428 vd.; tehdit mektubunun retorığı hakkında, E. P. Thompson, “The Crime of Anonymity”, *Albion's Fatal Tree*'nin içinde, der. D. Hay ve diğerleri (Londra, 1975), 6. Bölüm.

bu biçimler, bir “kutsal bürokrasi”nin içinde örgütlendiği hayal edilen ruhlar alemi ile iletişimde model alınırdı.⁴²

Her ne kadar bir arşivde, (diyelim ki) on yedinci yüzyılın aile belgeleri üzerinde çalışan bir İngiliz toplumsal tarihçinin “ertesi sabah” mektubu ya da tanrılara yazılmış rica mektubu gibi her yönüyle kurallara uygun ayrıntılı bir şey bulması olanaksız olsa da –yazılı ya da yazılı olmayan– iletişim kurallarını ve günlük yaşam retorliğini genel olarak bilme gereği vardır. Dil ile ilgilenen toplumsal tarihçilerin en başta gelen görevlerinden biri, herhangi bir yerde ve zamanda, kimin kiminle ne hakkında iletişim kurmak için yazı aracını kullandığını anlamaktır; çünkü okuryazarlığın sınırlı olduğu kültürlerin, hatta evrensel okuryazarlığa yakın kültürlerin üyeleri ile ilgili pek çok şey kâğıda dökülmemiştir. Sözelimi, on altıncı yüzyılda Venediklilerin, açıkça tedbirli olmak için siyaseti yazılı olarak tartışmamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır (bkz., s. 34). Popüler kültürün büyük bir kısmı uzun süre yazılı kayıtlara geçmemiştir. Bunun nedeni yalnızca sıradan insanların çoğunun okuma yazma bilmemesi değildi, okuma yazma bilenlerin ya popüler kültüre ilgi duymaması ya ilgi duyduğunu göstermekten utanması ya da sadece kendilerine özgü konuşma biçimindeki sözlü bir kültürü yazılı bir dil değişikliğine çevirememesi ya da aktaramaması idi. Bu sözlü kültür günün birinde yazıya döküldüğü zaman, büyük bir kısmı [açık saçık ve uygunsuz görülen yerleri] çıkarıldı. Bunun [yazıları] orta sınıf okuyucularına mı yoksa yazma aracına mı, yoksa her ikisine birden mi uydurmak amacıyla yapıldığı tümüyle anlaşılmış değildir.

Bu kadar çok boşluk olduğu için okuyucular, telgrafın, daha sonra ses kayıt aygıtının icadından önce, konuşmanın toplumsal bir tarihinin her yönden geçerli bir girişim olup olmadığını merak etmekte haklıdır. Fakat Batı Avrupa’da, ortaçağın sonundan itiba-

42 I. Morris, *The World of the Shining Prince* (Londra, 1964), s. 187 vd.; E. A. Ahern, *Chinese Ritual and Politics* (Cambridge, 1981), 2. Bölüm.

ren çok miktarda ve görece güvenilir konuşma kaynakları, özellikle mahkeme kayıtları vardır. David Garrioch'un yazdığı hakaret ile ilgili bölümde (bkz., s. 107) belirttiği gibi, mahkemeler belirli durumlarda, söylenen gerçek sözlere tanıklık edecek kişiler bulunmasına dikkat ediyordu. Engizisyon çok daha fazla dikkatli davranıyordu. Romalı engizitörlere (engizisyon mahkemesi üyeleri) verilen talimatlarda, soruşturmalarda bulunmak zorunda olan noterin "suçlunun yalnızca bütün yanıtlarını değil, aynı zamanda bütün diğer değerlendirmelerini ve yorumlarını, işkence altında çıkardığı, iç çekme, çığlık, inleme, hıçkırma dahil her sesi" yazıya dökmesinin sağlanması bildiriliyordu.⁴³ Tüylar ürpertici bir yönerge olsa da sonuçlarının, dört yüz yıl sonra, dil ile ilgilenen toplumsal tarihçiler için paha biçilmez olduğu ortaya çıkmıştır.

Luther'in sofra sohbetlerini kaydeden öğrencilerin yanı sıra büyük olasılıkla daha fazla idi (Aynı anda nasıl hem yiyip hem yazabilirlerdi?). Fakat metinlerinde günlük konuşma özelliğı göze çarpmaktadır, aynı zamanda vaazların bazı transkripsiyonları (söz-gelimi, on beşinci yüzyılda Siena'lı S. Bernardino'nun vaazları) ve parlamentonun resmi kayıtlarının profesyonelleşmesinden önce bile Avam Kamarası gibi meclislerdeki bazı konuşma raporları da öyle.

Bu kaynaklara, bu giriş bölümünde birkaç kez kullanılmış olan oyunlar ve romanlar da eklenebilir. Bunların dikkatle kullanılması gerekir; çünkü roman ve oyun yazarları yansıttıkları konuşmalara bir biçem (üslup) kazandırırılar; fakat bu geleneklerin farkında olanların ortaya çıkaracakları pek çok şey vardır. Kısaca, edebi kültür alışkanlıklarının ve geleneklerinin araştırılması, son birkaç yıldan beri yürütölen pek çok nicel edebi kültür araştırmasının gerekli tamamlayıcısı olmaktadır. Bu sürekli değışen geleneklerin bilincine varmaksızın, herhangi bir metnin ciddi ya da ironik, bayağı ya da

43 E. Masini, *Sacro Arsenale*'den çevrilmiştir (Bologna, 1665 baskısı), s. 157.

alaycı olup olmadığını söylemek mümkün değildir: kuralları izlediğini mi, yoksa bozduğunu mu söylemek mümkün değildir.

İlk iki sosyolengüistik tez özünde tanımlayıcıdır. Kalan ikisi ise daha analitik ve aynı zamanda daha tartışmalıdır.

3. Dil toplumu yansıtır (ya da belki daha doğrusu, toplumun yankılanmasıdır). Anlatmak istenen şey yalnızca, herhangi bir kişinin şivesi, sözdağarcığı ve genel konuşma tarzı, eğitilmiş kulağa sahip bir kişiye, o kişinin toplumsal konumu hakkında pek çok şey göstermesi değildir. Dilsel biçimler, [dilsel biçimlerin] değişkeleri ve değişimleri de belirli bir kültüre ya da kültürler kümesinde toplumsal ilişkilerin niteliği hakkında bir şeyler söyleyebilir. Sözgelimi, kadınların dilinin daha fazla ikircikli olmasının, onların ikincil konumlarını gösterdiği sıkça dile getirilmektedir. “İstatistikler, erkeklerin kadınlardan daha yüksek sesle ve daha fazla konuştuklarını, sözünü kesmeye, görüşlerini dayatmaya ve konuşmayı yönetmeye daha fazla yatkın olduklarını ve bağırarak başkalarının sesini bastırma eğiliminde olduklarını gösterir. Kadınlar nazik bir şekilde gülümsemeye, özür dilemeye ve kekelemeye ya da akıllarına estikçe erkekleri taklit etme ve geçme girişimlerinde bulunmaya meyillidirler.”⁴⁴ Buna karşılık, kocalarına “ufak ufak ve akıllıca” soru sorma sanatını alışkanlık haline getiren eşler gibi dolaylılık stratejileri kullanırlar; bu, bir süre önce İspanya’da bir köy hakkında dile getirilen, fakat çok daha geniş bir yararlılığı olduğu varsayılabilir bir noktadır ve yararlılığın sınırlarını toplumsal tarihçilerin göstermesi gerekecektir.⁴⁵

Fransızcada sen (*tu*) ve siz (*vous*) sözcüklerinin ve diğer dillerde eşdeğerlerinin kullanımı, yakınlık ve saygı modellerini sergileyen özellikle yararlı bir toplumsal turnusol kâğıdı yaratır. İki terim (diller

44 I. Illich, *Gender* (Londra, 1983), s. 135.

45 S. Harding, “Women and Words in a Spanish Village”, *Toward an Anthropology of Women’in içinde*, der. R. R. Reiter (New York ve Londra, 1975), s. 283-308.

arası kıyaslamada adlandırıldığı gibi T ve V) ya karşılıklı olarak ya da olmayarak kullanılabilir. Kullanım, konuşanların görece statüleri ya da karşılıklı yakınlıkları ile değil, aynı zamanda (en azından Rusya'da) konuşma konusuna göre de değişir. Tahmin edilebileceği gibi, Avrupa dillerinde T ve V'nin kullanım kuralları zamanla, özellikle son bir iki kuşakta, eşitlikçi değerlerin yayılmasını simgeleyen karşılıklılığa doğru genel bir kayma göstererek değişikliğe uğramıştır.⁴⁶ Bu bağlamda, on sekizinci yüzyılda İngilizcede T'den hemen vazgeçilmesi anlamlı gibi görünmektedir; fakat bunun neyi gösterdiğini söylemek kolay değildir.

Gene, bu kaymanın tarihsel sıralamasını, coğrafyasını ve sosyolojisini saptamak ve aynı zamanda belirli bağlamlarda kullanımının altında yatan ya da sezilen anlamlarını, saygılı kullanımı, kendini beğenmiş ya da ironik kullanımlardan ayırarak yorumlamak toplumsal tarihçilere aittir. Bu süre içinde, on dördüncü yüzyılda Languedoc'ta bir rahibin cemaatine karşı T kullandığı, fakat karşılığında V duyduğu söylendiği zaman oradaki toplumsal ilişkiler hakkında bir şey öğrendik.⁴⁷ 1525 yılında Alman Köylü Savaşı'nın ve on dokuzuncu yüzyılda Hindistan'ın bazı kırsal bölgelerindeki ayaklanmaların önemi değerlendirirken, köylülerin toprak sahiplerine ve efendilerine karşı, umulanın aksine V değil T kullandıklarını anlatan yazarların bize yardımları oldu.⁴⁸ Turgenev'in *Duman (Smoke)* adlı kitabında Litvinov'un annesinin (şehrin soylular sınıfının bir üyesi) hizmetçilere geleneksel T yerine V ile hitap ettiğini, çünkü bunun yenilikçi ve batı tarzı bir davranış olduğuna inandığını okuduğumuzda on dokuzuncu

46 R. Brown ve A. Gilman, "The Pronouns of Power and Solidarity" (1960), tekrar basım Giglioli'nin içinde, 12. Bölüm.

47 E. Le Roy Ladurie, *Montaillou village occitan* (Paris, 1975), s. 515-16. Kaynakta Oksitanca Latinceye çevrildiği için, her iki dilin de T ile V'yi ayrı tutması şanstır.

48 R. Guha, *Elementary Aspects of Peasants Insurgency in Colonial India* (Yeni Delhi, 1983), s. 49 vd.

yüzyılda Rusya’da toplumsal değişim hakkında bir şey öğrendik, aynı şekilde Tolstoy’un eşi Sonia’nın evlendikleri gece kocasına T demeye korktuğunu okuduğumuz zaman birdenbire cinsiyetler arasındaki ilişkilerin iç yüzünü kavradık.⁴⁹

Bu zamirlere (adıllara) aşırı derecede toplumsal anlam yüklenmesi, sistem, ister toplumsal isterse dilsel yönden, her sorgulandığında belli oldu, aynı Kuveykırlar’ın dünyevi statüsüne bakmaksızın bütün herkes için T kullanmasında olduğu gibi. Fransız devrimcilerinin, ayrıca geçen yüzyılın sonunda, Java’da, hem toplumsal hiyerarşiyi hem de geleneksel dil etiketlerini reddeden ve geleneksel hitap şekillerinin yerine *sedular* (“erkek kardeş”) terimini koyan Saministlerin, T ve *citoyen* (yurttaş) sözcüğünü kullanmalarında benzer bir noktaya dikkat çekildi.⁵⁰ Çağdaş feministlerin erkek egemen dilimizde (“insanoğlu”, “işadamı”, vb.) reform yapma girişimine benzerliği, görünüşte önemsiz olanın simgesel öneminin bir başka anımsatıcısı olduğu yeterince açıktır.

Hitap şekilleri toplumsal ilişkilerin en açık ipucudur, fakat tek dilsel ipucu değildir. Belirli bir dil değişkesi seçimi, konuşmacının aynı şekilde konuştuğu kişilerle dayanışmasını ve farklı şekilde konuştuğu kişilere toplumsal uzaklığını belli ederek bağlılık duyguları hakkında bilgi verir. Dolayısıyla, Batı Avrupa’nın üst sınıfları on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yerel ağız kullanmayı bıraktıklarında, atalarının yer almış olduğu popüler kültürden kendilerini uzaklaştırıyorlardı.⁵¹

49 I. Turgenev, *Smoke* (Moskova, 1867), 2. Bölüm; P. Friedrich, “The Russian Pronominal Usage” (1966), tekrar basım Gumperz ve Hymes’in içinde, s. 272-300 ile karşılaştırınız; J. Lyons, “Pronouns of Address in *Anna Karenina*”, *Studies in English Linguistics for R. Quirk*’in içinde (Londra, 1989), s. 235-49.

50 Kuveykırlar hakkında, bkz., Bauman; Saministler hakkında, bkz., J. Scott, *The Moral Economy of the Peasants* (New Haven, 1976), s. 237.

51 P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978), s. 270 vd.

Bazı mesleki dillerin, özellikle hukuk, askerlik ve kamu hizmetleri ile ilgili dillerin gelişmesinin, yalnızca pratik amaçlarla kullanılacak teknik terimlerin yaratılması gibi yararcı bir yönden değil, aynı zamanda artan mesleki özbilincin ve “Sivil Yaşam” sakinleri gibi grup dışından kimselerden giderek daha çok uzaklaşmanın ifadesi gibi simgesel bir yönden de yorumlanması gerekir. Benzer bir tespit, Püritenler gibi, bazı dini alt kültürlerin dilleri hakkında yapılabilir. Profesyonel dilencilerin ve hırsızların “ayaktakımı dili” bu toplumsal mesafe ifadesinin uç bir örneğidir. Bu, “dil, toplumun güç yapısının gerçekleşmesi rolünü belirgin bir şekilde ortaya çıkaran” ve aynı zamanda “karşı kültür”ün yapısını ve değerlerini yansıtan “karşı-dil (anti-dil)” olarak yorumlanmıştır.⁵²

Daha genel olarak, Roland Barthes gibi yapısalcılar, bir kültürün dil sisteminin, [o kültürün] mutfak sistemi, giyim sistemi, mimari sistemi ve diğer göstergeler sistemi gibi, bütün kültürü yansıttığını; bir başka deyişle, yiyecekler, giysiler, binalar, vb., bunların nasıl “okunması” gerektiğini bilen, semiyologlar (göstergebilimciler) gibi, kişilere o kültür hakkında açıklama yapacak pek çok “dil” olduğunu ileri sürerler.

Bununla birlikte, “yansıma”nın diller ile toplumlar arasındaki ilişki için bütün yönleriyle uygun bir metafor olup olmadığı tartışmaya açıktır. Daha dolaylı bir ilişkinin çıkarımları ile “kırılma” daha iyi bir imge gibi görünmektedir. Ne de olsa toplumsal yapılar değişse de dilsel gelenekler devam eder. Sözelimi, Polonya Halk Cumhuriyeti’nde, bir zamanlar soyluluk ile bağlantılı olan nezaket biçimleri genel geçerliğini sürdürmektedir ve yabancılara *Pan* ve *Pani* (“Beyefendi” ve “Hanımefendi”) diye hitap etmek normaldir. Komünistler, diğer pek çokları ile birlikte bu kullanımı da ortadan kaldırmaya ve yerine (V’nin Rusça biçimini örnek alarak) *Wy* sözcüğünü koymaya

52 Karşı-diller, bu bakış açısından *Halliday*, 9. Bölümde tartışılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda, Almancanın askerileşmesi ve bürokratikleşmesi hakkında, bkz., G. Craig, *The Germans* (New York, 1982), ek.

çalışmışlardır. Fakat bu değişiklik, politik yönden “geleneğin” gücünü azaltamayacak kadar acemice olması nedeniyle genel bir kabul görmemiştir. Sonuç olarak, ilgili herkes tarafından planlanmaksızın, *Wj*’in kullanımı parti üyeliğinin işareti olmuştur.⁵³

4. Gene de hem “yansıma” hem “kırılma”, toplumda dilin rolünün tümüyle edilgen olduğu çıkarımını içerir, bu yanıltıcı bir çıkarımdır. Bu bizi son sosyolengüist tezine getirir: dil toplumda, bireyler ve gruplar tarafından, diğerlerini kontrol etmek ya da kendilerini kontrol edilmeye karşı savunmak, toplumu değiştirmek ya da diğerlerinin toplumu değiştirmesini önlemek amacıyla kullanılan etkin bir kuvvettir. Bu, yalnızca tarihçilerin görece ciddiye aldıkları dilin özelleşmiş biçiminin içeriği hakkında bir nokta değildir –propaganda–, çok daha geniş çıkarımları olan bir noktadır. Dilin toplumsal tarihi, toplumsal tarihin diğer biçimleri gibi, güç sorunlarından ayrı tutulamaz.⁵⁴

Sözelimi, Michel Foucault’un ve diğerlerinin vurguladığı gibi, bazı grupları “deli”, “suçlu”, “cadı”, vb. gibi etiketlemek onları kontrol etmenin bir yoludur.⁵⁵ Gene, sosyolog Pierre Bourdieu, standart bir dil değişkesinin “simgesel egemenliğin” (“gerçek” egemenliğin aksine simgesel değil, simgeler yoluyla egemenlik) bir türü olduğunu öne sürmüştür.⁵⁶ U’nun U olmayana, Prospero’nun Caliban’a [“kızıl veba çarpsın seni,/ bana dilinizi öğrettiğin için!”] *Fırtına* (*The Tempest*), 1. Perde, 2. Sahne] hükmetmesini onaylar.

Bazı sosyolengüistler, ayrıca, anlaşılması zor olan bu terimi [dili], filozof Louis Althusser’in sözleriyle bireyler ile [bireylerin] gerçek varoluş koşulları arasındaki imgesel ilişkinin bir simgesi gibi tanımlayarak, dilin ideolojinin bir parçası olduğunu da iddia ederler.⁵⁷ “Gerçek”

53 N. Davies, *Heart of Europe* (Oxford,1984), s. 9.

54 Biraz çarpıcı bir biçimde şu kaynakta değinilmiştir: T. Judt “A Clown in Regal Purple”, *History Workshop Journal* 7 (1979), 66-89.

55 P. Burke, *Sociology and History* (Londra, 1980), s. 58.

56 P. Bordieu, *Ce que parler veut dire* (Paris, 1982), s. 34 vd.

57 L. Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses” (1970), *Lenin and*

ve “imge” arasındaki bu belirgin ayırımdan hoşnut olmayan diğerleri, dilin toplumun (ya da kültürün) bileşeni olduğunu ve aynı zamanda toplum tarafından yaratıldığını, gerçeğin toplumsal yapısında merkezi bir rol oynadığını söylemeyi tercih edebilirler. Dilin gücünü ortaya çıkarmak “yapısal çözümleme” taraftarlarının başlıca amaçlarından biridir. Filozof-eleştirmen ve yapısal çözümlemenin “mimar” Jacques Derrida, dilin, onu konuşanları tam tersine kullandığını ve (bu da dahil olmak üzere) metaforlarımızın efendilerinden ziyade uşakları olduğumuzu öne sürerek bu yönde pek çoğundan daha ileri gider.⁵⁸ Derrida’nın görüşünün, Foucault’un bireysel konuşmacıları hiçe sayarcasına söyleme vurgusu, Lévi-Strauss’un mitlerle düşünmediğimiz, fakat mitlerin bizim içimizde kendilerini düşündüğü aforizması ve yüzyılın başında, Whorf’un önceden tartılmış olan ve belirli bir dilin yapısının, o dili kullananların dünyayı yorumladığı temel kategorileri yorumladığı tezi –“ Eğer Aristo Çince ya da Dakota dili konuşsaydı tamamen farklı bir mantık benimsemek zorunda kalacaktı”– ile benzerlikleri vardır.⁵⁹

Bu tezlerin elbette kendi geçerlilikleri vardır ve kullanıcılarının ellerinde (ya da ağızlarında!) bir araçtan başka bir şey olmayan dilin son derece sade görünümünün zayıf yönlerini sergiler. Fakat sağduyulu görüşleri altüst etme girişimleri gibi, karşı tezlerin de zayıf yönleri vardır. Onlar da sadedir ve önemli ayrımlar yapamaz. Bazılarımız dili diğerlerinden daha fazla kontrol ederiz ve diğerlerini dil yoluyla kontrol etme yeteneğimiz daha fazladır. Çağdaş toplumda pek çok mesleki “iletişimci” grubu akla gelebilir –görevleri seyircilerine, din-

Philosophy adlı yayınından çevrilmiştir (Londra, 1971).

58 Yaklaşımının bilinen bir örneği için, J. Derrida, “Plato’s Pharmacy”, *Dissemination* (1972; İngilizce çevirisi, Şikago, 1982) adlı yayınında. Hareket için, J. Culler, *On Deconstruction* (Londra, 1983) ve C. Norris, *Deconstruction: Theory and Practice* (Londra, 1982) ile karşılaştırınız.

59 F. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (3 cilt, Stuttgart, 1902-3), alıntı, Ogden ve Richards’ın içinde, s. 35n. G. Weiler, *Mauthner’s Critique of Language* (Cambridge, 1970), özellikle s.143 ile karşılaştırınız.

leyicilerine ve okuyucularına sabun tozundan devlet başkanına kadar her şeyi satmak olan metin yazarları, (başkası için, sipariş ile) konuşma yazarları, senaryo yazarları, haberciler, reklam ve propaganda uzmanları.⁶⁰ Tarzlarının, yirminci yüzyılın sonu –ticaret çağı– tarzı ile aynı olduğu apaçıktır. Bununla birlikte, toplumsal tarihçilerin onları, ikna sanatında, (kötü bir durumu daha iyi gösterdikleri için Sokrat tarafından eleştirilen) Yunan sofistler (safsatacılar), (mesleği hatiplik olan ve çoğu zaman yöneticilere dalkavukluk edip eylemlerini savunmaya ve haklı göstermeye hazırlıklı olan) Rönesans döneminin hümanistleri ve (yöntemleri 4. Bölümde Roy Porter tarafından ayrıntılı olarak incelenen) on sekizinci yüzyılın şarlatanları gibi uzmanları kapsayan bir geleneğin içine sokmaya zorlanmamaları gerekir.

Bu profesyonel ikna edici kişilerin ne propagandasını yaptıkları fikirlere, insanlara ya da ürünlere inandıklarını ne de onları küçümseyerek bağlantılarını kestiklerini varsaymalıyız. Duruma uygulanabilecek, bireylerin dillerinin hem efendisi hem uşağı olacakları, ikisinin arasında özel bir terime gerçekten ihtiyaç vardır. “İdeoloji” olası bir adaydır ve hem dar manipülatif anlamda hem de daha geniş anlamda (sözelimi Althusser’in) kullanılan oldukça karışık avantaja sahip bir terimdir.

Alternatif olarak, egemen bir sınıfın kendisine bağlı alt sınıfları yönetme yollarından birine, kendi eğilimlerine hizmet eden bu yönetim fikirlerine inanıyor gibi görünmeselrdi etkili olmayacak olan bir egemenlik yöntemine işaret etmek amacıyla, İtalyan Marksist Antonio Gramsci tarafından uydurulmasa bile yaygınlaştırılmış “kültürel hegemonya” terimi vardır.⁶¹ Bu terim, baskı uygulasin ya da uygulamasın, son iki yüzyıldan beri olduğu gibi, (okullar, gazeteler

60 Bu grupar hakkında pek çok kaynak arasında, J. McGinniss, *The Selling of the President* (Londra, 1970) ve A. Schwartzberg, *L'Etat-Spectacle* (Paris, 1977).

61 Hegemonya hakkında, Gramsci'den seçmeler ve yorumları için, bkz., *Culture, Ideology and Social Processes*, der. T. Bennett ve diğerleri (Londra, 1981), s. 191-218.

ya da diğerkitle iletişim araçları yoluyla) kendisine bağı alt sınıfları, yönetimlerinin meşruiyeti hakkında sistemli bir şekilde ikna etme girişimlerinde bulunsun ya da bulunmasın, egemen sınıf bulunan hemen hemen her toplumdan söz etmek için eğer şu anda bu kadar yaygın kullanılmasaydı daha fazla işe yarayacaktı. Fotoğraf, sinema, radyo ve televizyonun ardından ucuz baskı, çoğu zaman daha fazla insanın her türlü ahlaki, siyasi ve ekonomik mesajlar taşıyan son derece profesyonel uygulamalara maruz kalmasına olanak tanımıştır. İkna dilleri (imgeler de dahil) her zamankinden daha çok ısrarcı ve istilacı gibi görünmektedir.

Bu gelişmelerin toplumsal tarihçilere belirli bir anlatısı (ya da mesajı) vardır. Diller kısmen özerk olsa da konuşuldukları toplumu dikkate almaksızın anlaşılamadıkları ve “toplum”un yalnızca farklı toplumsal grupları ve onların yaşam biçimlerini değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve teknolojik yapılarını da içerdii hakkında uyarı vardır. Toplumsal tarihçilerin, insanları bu “gizli iknacılar” hakkında bilinçlendirme, böylece onları ortaya çıkarma rolleri olduğu da öne sürülebilir.

Toplumsal tarihçiler kendilerine “bilinçlendirici” gibi baksınlar ya da bakmasınlar, araştırdıkları toplumsal gerçeğin yaratılmasında ve değiştirilmesinde dilin rolü hakkında ciddi bir şekilde düşünmeleri gereklidir. Önceden tartışılmış örneklerden bazıları aktif terimlerle tekrar yorumlanmaya uygundur. Sözelimi, feminist dil bilimciler, bu haliyle erkek egemen olan gündelik dilin yalnızca kadınların ikincil konumlarını ifade etmekle kalmadığını, aynı zamanda onları bu ikincil konumda tuttuğunu belirtmişlerdir.⁶² Dorinda Outram’ın savunduğu gibi (bkz., 6. Bölüm), Fransız Devrimi’nde bile kadınlar, bir çağdaşının dediği “erkek dilinde erdem”in (*le langage mâle de la vertu*) dışında tutulmuştur. Gene, kendisine saygılı V ile cevap veren bir uşağı senlibenli T kullanan efendi, yalnızca basitçe

62 R. Lakoff, *Language and Woman’s Place* (New York, 1975).

toplumsal hiyerarşiyi dile getirmemekte ya da simgelememektedir, aynı zamanda onu tekrarlamakta ve doğrulamaktadır; saygılı sözel biçimlere biraz ironi ya da eskiden askeri yetkililerin deyişiyle “sessiz küstahlık” katmayı başaramadığı sürece uşak da öyle.

Aynı şekilde, belirli mesleklerin ya da zanaatların teknik dilleri de yalnızca meslektan olmayanlardan uzaklık anlayışının yansımaları gibi değil, aynı zamanda bu grubun dışındakilerin dışarıda kalmasını sağlayan ve ruhban sınıfının, duvarcılarının, avukatların, şarlatanların sırlarını kavramalarını engelleyen bir araç gibi de anlaşılması gerekir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, Polonya’da cezaevlerindeki mahkûmlar, yeni gelen mahkûmları hapishane jargonunu (*grypserka*) öğrenmeye zorlayarak dilin gücünün farkında olduklarını göstermişlerdir, aynı Winchester’e ve diğer devlet okullarına yeni gelenlerin eski öğrenciler tarafından okul argosunu öğrenmeye ve kullanmaya zorlanmaları gibi. Özel dil, yeni üyelerin toplulukla kaynaşmaları için kullanılır.⁶³

Bir kez daha, Jonathan Steinberg’in gösterdiği gibi (9. Bölümde), on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda hükümetler dilin –yerel lehçelerin aksine standart dilin– gücünün gitgide daha fazla farkına varmıştı. Son araştırmaların fazlasıyla gösterdiği gibi, Fransız Devrimi’nden itibaren Fransız Hükümeti “dil politikasının” hiç olmadığı şekilde farkına vardı ve altıgendeki* bütün yerleşik halkın Fransızca bilmesine önem verdi.⁶⁴ Daha genel olarak, Breton, İrlanda, Katalan dilleri ile diğer “egemen dillerin” eskimesi, bu bölgelerin Paris, Londra ve Madrid (Franco döneminde gazetelerin Katalanca basıl-

63 Polonyalı mahkûmlar için, bkz., J. Kurczewski, “Bluzg, Grypserka, ‘Drugie Zycie’”, *Halliday*’de kısa bir tartışma vardır, s. 164 vd.

* Fransızlar, ülkelerini topraklarının biçiminden ötürü Altıgen olarak adlandırırlar. (çev. n.) Erişim adresi <https://bilgibank.tk/Fransa>

64 M. De Certeau, D. Julia ve J. Revel, *Une Politique de la Langue* (Paris, 1975); J. Y. Lartichaux, “Linguistic Politics during the French Revolution”, *Diogenes* 97 (1977), 65-84, ve P. Higonnet, “The Politics of Linguistic Terrorism”, *Social History* 5 (1980), 41-69.

masına izin verilmiyordu) yönetimine tabi olma sürecinin önemli bir parçası idi. Amerika'da İspanyolca ve Hindistan'da, Galler'de Afrika'da ve başka yerlerde –en azından bazı konuşma bölgelerinde– İngilizce konuşulması bu açıdan, bugüne kadar yapılandan daha fazla tarihsel analize değer.⁶⁵

Tersine, bastırılmış dillerin, yabancı güçler gibi algılanan merkezi hükümetlere karşı direniş hareketlerinin bir parçası olarak yeniden canlandırılmasının ve aynı zamanda alternatif stratejinin, egemen uluslara ve sınıflara direnmek için bastırılmış dillerin benimsenmesinin incelenmesi de gerekir. Sözgelimi, Doğu Afrika'da, yerel yönetimi kolaylaştırdığı için İngilizler tarafından teşvik edilen geleneksel lingua franca olan Swahili diline bağımsızlık hareketinde yeni bir işlev verildi; çünkü bu dil farklı kabilelerin halklarını ortak bir siyasi örgüt içinde bir araya getirme, onlara ortak bir bilinç kazandırma aracı idi. Ve ironik olan şu ki dil İngilizce idi: egemen güçlerin dili direnişin dili olabiliyordu.⁶⁶

Dilin etkin rolü, devrim ve protesto “retoriğini” ve “söylemini” inceleyen ve sözcükleri bu hareketlerin tarihçilerinden daha fazla ciddiye alan son çalışmalarda da görülebilir. Nitekim, Gareth Stedman Jones, İngiliz Çartizminin (işçi sınıfının siyasi reform hareketi) ilk toplumsal yorumlarını indirgemeci olmakla eleştirmiştir, çünkü Çartistlerin dilini göz ardı etmiştir. “Deneyim anlayışının düzenlenmesine aracılık eden belirli bir dil olmadıkça, bilinçliliğin deneye bağlanamayacağını” savunur.⁶⁷ Fransız Devrimi'nin tarihçileri

65 Başlangıç olarak, S. B. Heath ve R. Lapradre, “Castilian Colonization and Indigenous Languages”, *Language Spread*'in içinde, der. R. L. Cooper (New York, 1982), s.118-43; A. Mazrui, *The Political Sociology of the English Language* (Londra, 1978) ve Afrika hakkında, V. E. Durkacz, *The Decline of the Celtic Languages* (Edinburgh, 1983).

66 W. Whiteley, *Swahili: The Rise of a National Language* (Cambridge, 1969). O. Macdonagh, *States of Mind: a Study of Anglo-Irish Conflict 1780-1980* (Londra, 1983), 7. Bölüm, “The Politics of Galeic ile karşılaştırınız.

67 G. Stedman Jones, *Languages of Class* (Cambridge, 1983), s. 101.

de indirgemeci dil görüşünden (sözgelimi, sınıf çıkarlarının maskesi olarak) hoşnutsuzluklarını dile getirmişler ve devrimdeki rolünün ulusal bütünleştirme aracı ya da gücün yerine geçen ya da yurt (*patrie*) gibi sözcüklerin “büyülü bir niteliğe” sahip olduğu yeni bir siyasi kültürün parçası olarak anlaşılmasını önermişlerdir.⁶⁸

Dilin bütün bu kullanımlarına tarihsel örnekler kolayca çoğaltılabilir. Bu örneklerin bazıları izleyen bölümlerde ayrıntılarıyla incelenmiştir. Böyle küçük bir derlemede, önemli pek çok başlığın atlanması zorunlu olmuştur. Hakaretler tartışılmıştır ama kibarlık değil, tıp dili tartışılmıştır ama hukuk dili değil; örnek olay incelemeleri, ortaçağın sonundan günümüze kadar İngiltere, Fransa ve İtalya ile sınırlı tutulmuştur. Bu sunuş bölümüne gelince, başlıca amacımız, okuyucuyu isteklendirmek ve iki öneride bulunmaktadır: birincisi, dilin tarihsel açıdan, dilbilimcilere bırakılamayacak kadar önemli olduğudur –toplumsal etkileşim ve toplumsal değişim süreçleri ile o kadar yakından ilişkilidir ki toplumsal tarihçilerin [dile] şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla ilgi göstermeleri gereklidir; ikincisi, dil ile uğraşan toplumsal tarihçilerin, alana bizden önce girmiş olan iletişim etnograflarından, dil sosyologlarından ve diğerlerinden öğreneceği çok şey vardır. *Onların* dilini öğrenerek başlamak en iyisi olacaktır. [Onların dilini] kendi amacımıza uyarlamak için değişiklikler yapma ihtiyacını şüphesiz anlayacağız: uyarlamanın “karmalaşma” gibi mi, yoksa “yerleştirme (melez dil yaratma)” gibi mi ele alınması gerektiğini söylemek bize düşmez. Bu arada, bu derleme bilinmeyene birkaç sıçrama taşı olarak sunulmaktadır.

68 L. Hunt, Politics, *Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley, 1984), 1. Bölüm.

MODERN İTALYA'NIN İLK DÖNEMLERİNDE OKURYAZARLIĞIN YERİ

Peter Burke

Yirminci yüzyılın ortalarında, yeni ulusların pek çoğu kitlesel okuryazarlık kampanyalarına giriştiği zaman, bazı alanlarda çalışan bilimadamları okuma ve yazma konularını eskisinden daha fazla ciddiye almaya başladı. Sözelimi, sosyologlar, “okuryazarlığın bütün çağdaşlaşma sürecinin altında yatan temel kişisel beceri” olduğunu, çünkü “insanların diğerlerinin deneyim dünyasına erişmesini sağladığını” iddia etmişlerdir.¹ Antropologlar, “mantıklı” ve “mantık öncesi” düşünce arasındaki geleneksel ayrımın, “okuryazar” ve “okuryazar olmayan” açısından şekillendirilmesinin daha iyi olduğunu, çünkü soyut düşünceyi mümkün kılacağını öne sürmüşlerdir.² Tarihçiler de bu konu ile ilgilenmeye, farklı dönemlerde okuryazarlığın yayılmasının boyutlarını ölçmeye ve bu tekniklerin ekonomik, toplumsal ve siyasi sonuçlarını tartışmaya başlamışlardır.³

Aşağı yukarı bir kuşak sonra, bu yaklaşımın varsayımları eleştirilerek karşı bir tepki oluşmuştur. Okuryazarlık devrimi hakkında yazmış olan bilimadamları, yazılı ve sözlü kültür arasındaki mesafeyi abartmakla, okuryazar olmayan toplumların kazanımlarını ve kaynaklarını azımsamakla ve hepsinden önemlisi, okuryazarlığı,

1 D. Kerner, *The Passing of Traditional Society* (Glenoce, 1958).

2 J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977). J. Goody ve I. Watt, “The Consequences of Literacy”, *Comparative Studies in Society and History* 5 (1962-3), 304-45 ile karşılaştırınız.

3 C. Cipolla, *Literacy and the Development in the West* (Harmondsworth, 1969).

sanki anlamı, kullanımları ve gelenekleri bir toplumdan diğerine değişmezmiş gibi toplumsal bağlamından bağımsız incelenebilen tekdüze yansız bir teknoloji gibi ele almakla suçlanmaktadırlar.⁴

Daha eski bir yaklaşıma karşı bu tepki, iletişimin etnografisinden doğan (bkz., s. 3) ve ister Birleşik Devletler’de isterse Liberya’da olsun, okuma yazmanın öğrenildiği ortamları ve kullanılma amaçlarını vurgulayan, bugün “yazmanın etnografisi” olarak adlandırılan bağlamın bir parçasıdır.⁵ Bu tartışma henüz sürmektedir ve hiç kuşkusuz, farklı okuryazarlıkların, ortamlarının ve geleneklerinin altında yatan ortak özellikler olup olmadığını şimdiden söylemek çok erkendir. Belli olan, bir taraftan büyük okuryazarlık kuramları ve sonuçları ile diğer taraftan okuryazarlık “oranları” ve “düzeyleri” hakkında deneysel (ampirik) fakat az sayıda araştırma arasında orta noktayı tutma gereğidir. Dolayısıyla, bu makale, son yıllarda yapılan diğer bazı tarihsel çalışmalar gibi, Richard Hoggart’ın “okuryazarlığın kullanımları” dediği konuya odaklanmıştır.⁶ Modern çağın ilk dönemlerinde İtalyan okuryazarlığı üzerinde çalışmak bazı açılardan boşunadır. Az çok yakın ölçüde bir ön çalışma yapmak, İsveç şöyle dursun, İngiltere’den bile daha zordur. Piskoposların, kilise ile bağlantısı olmayan kimselerin tutumlarına gösterdikleri ilginin artmasına karşın, İsveç’te kilisenin esinlediği ev ev dolaşarak araştırma (*husverbör*) gibi bir şey İtalya’da yoktur. Ne de atılan imzaların erkek okuryazarlığının göstergesi olarak kullanılan 1642 İngiliz Protes-

4 B. V. Street, *Literacy in the Theory and Practice* (Cambridge, 1984).

5 K. Basso, “The Ethnography of Writing”, *Explorations in the Ethnography of Speaking*’in içinde, der. R. Bauman ve J. Sherzer (Cambridge, 1974), 20. Bölüm; J. Szwed, “The Ethnography of Literacy”, *Variation in Writing*’in içinde, der. M. F. Whiteman (Hillsdale, 1981), s. 13-23. Scribner ve M. Cole, “Unpacking Literacy”, *a.g.e.*, s. 71-87.

6 R. Hoggart, *The Uses of Literacy* (Londra, 1957); P. Wormald “The Uses of Literacy in Anglo-Sakson England”, *Transactions of the Royal Historical Society* 27, (1977), 95-114; M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record* (Londra, 1979). K. V. Thomas’ın makalesi, bu bölüm yazıldığı sırada henüz basılmamıştı.

to Yemini gibi bir şey vardır.⁷ Nikâh kayıtlarını imzalama geleneği bile yoktu ve elbette 1860 yılına kadar birleşik İtalya yoktu. 1911 yılındaki gibi, ulusal araştırmaların başlamasına kadar, bölük pörçük kaynaklardan bölük pörçük bilgiler toplamak dışında yapılacak pek fazla bir şey yoktur.⁸

Genellikle temel olarak kullanılan başı sonu kaybolmuş eksik bir parça, Floransalı tüccar ve vakanüvis* Giovanni Villani'nin ifadesidir; buna göre, 1338 yılında on bin ile on iki bin arasında Floransalı çocuk okula gidiyordu. Bu sayı, (pek çok tarihçinin inandığı gibi) eğer doğru ise, nüfusu yüz binin altında olan bir on dördüncü yüzyıl kenti için son derece olağanüstüdür. Bu okul çocuklarının hepsi değilse bile çoğunluğunun erkek olması olasıdır; bu varsayıma göre, Floransa'da okul çağındaki erkek çocukların yüzde kırk beş ile yüzde altmışı fiilen herhangi bir okula gidiyordu.⁹ Bu rakam, 1911 yılında yapılan araştırmanın istatistiklerinden çok farklıdır; bu araştırmada, altı yaşın altındaki çocuklar arasında ortalama ulusal okuma yazma oranının yalnızca yüzde otuz sekiz olduğu bulunmuştur.

Venedik'te de ortaçağın sonlarında –ya da Rönesansın başlarında– okullaşma oranının görece çok yüksek olduğunu gösteren rakamlar vardır. Nüfusun 85 bin olduğu on beşinci yüzyılın başında, kentte elli ya da altmış öğretmen vardı, bir başka deyişle, yirmi yaşın

7 E. Johansson, "Literacy Studies in Sweden" (1973), tekrar basım *Literacy and Development in the West*'in içinde, der. H. Graff (Cambridge 1981), 8. Bölüm; R. S. Schofield, "The Measurement of Literacy in Preindustrial England", *Literacy in Traditional Societies*'in içinde, der. J. Goody (Cambridge, 1968), özellikle s. 321.

8 A. Petrucci ve diğerleri, *Alfabetismo e cultura scritta* (özel sayı), *Quaderny Storici* 38 (1978).

* Osmanlı Devleti'nde zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

9 F. Villani, *Cronica*, der. F. Dragomanni (Floransa, 1845) XI. Kitap, 92. Bölüm. Son yıllarda yapılan şu tartışmaya da bakınız: C. Klapisch, "Le chiaviflorentine di Barbablù", *Quaderny Storici* 57 (1984), 775.

altındaki her 350 erkeğe bir öğretmen düşüyordu. On altıncı yüzyılın sonunda, oran 1/135'e yükseldi, 135 bine çıkan nüfus içinde iki yüz elliden fazla fiilen çalışan öğretmen olduğu kaydedilmektedir.¹⁰ On altıncı yüzyılın sonunda, Milano'da, dini eğitimi temel okuma yazma ile birleştiren yüz yirmi okul olduğu söylenir.¹¹ Roma'nın on yedinci yüzyılın sonuna kadar geride kaldığı anlaşılmaktadır; fakat 1703 yılında, yaklaşık 150 bin kişilik bir nüfus içinde 126 öğretmen olduğu kaydedilmiştir.¹² Her ne kadar sistemli bir kıyaslama yapılmamış olsa da 1000–1600 yılları arasında en azından Kuzey İtalya'da okuryazarlığın Avrupa'nın diğer bölgelerine (olasılıkla Hollanda dışında) göre daha fazla olması ve on yedinci yüzyılda İtalya'nın birinciliğinin yalnızca Hollanda Cumhuriyeti'nin yükselişi ve İsveç'teki büyük okuryazarlık kampanyası ile boy ölçüşmüş olması olası gibi görülmektedir. Fakat bu sonuç, ne kadar akla yakın olsa da kanıtlanamaz; engel yaratan da budur. Eğer okuma yazma oranından bu bölümün gerçek konusuna, bu zor kazanılmış ve çok değerli becerinin nasıl kullanıldığı sorusuna dönersek, daha iyi sonuçlar alma olasılığımız artar. Bu, elbette, tek bir sorudan ziyade bütün bir kümedir. Yazma etnografları, bir dizi soruyu incelemek gerektiğini vurgulamışlardır: herhangi bir kültürde, kim kime, hangi toplumsal ortamlarda ve ayrıca hangi konularda yazar –çünkü bütün bilgilerin yazılı kanallarla iletmeye uygun olduğu düşünülemez. Ben bu bölümde işte bu sorulara ağırlık vereceğim.

10 Cipolla, Literacy, s. 59 vd.; V Baldo, *Alunni maestry e scuole in Venezia alla fine del xvi secolo* (Como, 1977).

11 P. Morigi, *La nobiltà di Milano* (Milano, 1595), s. 299. 1563 yılında bu okulların “piskopos yardımcılardan” biri olan marangoz G. B. Casale, ücretsiz olarak yazma öğrettiğini söyler; “Giornale” (1552-98) Milano'da Ambrosian Kütüphanesi, Trotti fonu, no. 413 vd. 7v ve 10r.

12 V. E. Giuntella, “Documenti sull'istruzione popolare in Roma durante il '700”, *Studi romani* 9 (1961), 553-60; A. Petrucci, *Scrittura e popolo nella Roma barocca* (Roma, 1982), sayı 42 ve 199.

Benzer sorular okuma hakkında da sorulabilir, ama bunların yazmadan ayrı tartışılması gerekir; çünkü yazma bilmeyen pek çok kişinin okumayı bilme olasılığı yüksektir. Villani, ilkokullarda “okuma-ya yoğunlaşmış” (*stanno a leggere*) çocukları anlatır, oysa yazma daha az çocuğa başka bir yerde öğretiliyordu. Kim ne okuyor sorusunu, aslında kim kime ne (çünkü çoğu zaman yüksek sesle okunuyordu) ve hangi ortamlarda okuyor sorusunu sormamız gerekir. Sözelimi, on beşinci yüzyılın başlarında, Papa IV. Eugenius’un yatakta okuduğunu öğrenmek, önemsiz bir ayrıntının ötesinde bir bilgi elde etmektir; çünkü bu örnek, genel okumadan özel okumaya doğru yavaş fakat önemli bir kayma olduğunun belgelenmesine yardım eder.¹³ On altıncı yüzyılda İtalya’da, doğum sırasında kadınlara Azize Margarita efsanesinin okunduğunu öğrenmek, sözcüğün gücüne çağdaş yaklaşımlar hakkında bazı şeyler anlatır. Bununla birlikte, biz bu bölümde öncelikle, yazının Latince mi, yoksa standart İtalyanca haline gelen tür mü, yoksa lehçe mi olduğu; el yazısının gotik mi, yoksa hümanist çevrelerde yayılan şık italik yazı mı olduğu, mesajın parşömene mi, yoksa kâğıda mı yazıldığı, yoksa taşa mı oyulduğu ya da gerçekten duvarlara mı çiziktirildiği gibi, yazının ya da aktif okuryazarlığın pek çok ve çeşitli kullanımı ile ilgileneceğiz.¹⁴

Konu bu sorular olunca, kanıt kıtlığı da elbette çekilmez. Tersine, çok boldur; bu kanıtları kullanmak isteyen tarihçilere ciddi sorunlar çıkaracak kadar boldur. Daha önceden beri olmasa da on birinci yüzyıldan itibaren, vasiyetnamelerin, nikâh, çıraklık ve ortaklık sözleşmelerinin ve diğer yasal “düzenlemelerin” ve “yasal belgelerin” kaydedilmesinin çok fazla istenmesi nedeniyle noter oranı arttığı için (1427 yılında Floransa’da her bin kişiye sekiz noter düşüyordu) İtalya –ya da hiç değilse kuzeyde ve merkezde pek çok

13 Vespasiano da Bisticci, *Vite di uomini illustri* [on beşinci yüzyılın sonunda yazılmıştır]; H. J. Chaytor, *From Script to Print* (Cambridge, 1945) ile kıyaslayınız.

14 A. Petrucci, “La scrittura tra ideologia e rappresentazione” *Storia dell’arte italiana* 9 (Turin, 1980), 5-123.

şehir– “noterlik kültürü” diyebileceğimiz bir hale geliyordu.¹⁵ Bu konuda İtalya yalnız değildi. Ortaçağın sonlarında, noterlik kültürü Akdeniz’de Hıristiyan dünyasının büyük bir kısmına yayılmış gibi görünmektedir. Fakat on üçüncü yüzyılda İngiltere’yi ziyaret eden bir İtalyan noterin notlarında, Kuzey Avrupa’nın diğer bölgelerine yayılabilecek olan bu ülke ile bir zıtlık bulunduğu dikkat çekilmiştir. “İtalyanlar” diye yazmıştır, “tedbirli insanlar gibi, neredeyse her sözleşme yaptıklarında yasal bir belge isterler; fakat İngilizler tam tersidir, onlar, çok gerekli olmadıkça hemen hemen hiç belge istemezler.”¹⁶ Bu noterlik faaliyetlerinden geriye çok fazla belge kalmıştır. Bu konu hakkında yazma fikri bana bir İtalyan arşivinde belgeleri beklerken, birdenbire bu geniş arşivdeki her belgenin araştırma ile ilgili olabileceğinin farkına varmamla birlikte (uzun uzun düşünmeye bolca zaman tanıyan bir süreç) geldi. İnsan, her zaman olduğu gibi, başkalarından çok kendileri hakkındaki belgeleri sorgular; ilk başta ne amaçla yapıldığını sorar ve [belgeleri] türlerine göre –noter işlemleri, fatura, sertifika, izin belgesi, ruhsat, ihbar vb.– ayırır.

Okuryazarlığın kullanımları, (büyük ölçüde örtüşen fakat birbirine uymayan) bizim “literatür” dediğimiz, hümanistlerin *bonae litterae* (edebiyat) olarak bildikleri kavramları içerir. Burada, önemsiz olduğu için değil (ne de olsa incelediğimiz dönem Petrarch’dan* Goldoni’ye** kadar olan dönemdir) ama çok fazla akademik ilgi görmüş olduğu için bu işlevi ele alınmayacaktır, oysa şimdiki adıyla uygulamalı ya da “yazarıcı” okuryazarlık hiç ilgi çekmemiştir. Toplumsal dilbilimciler, “dil davranışı alanları” dedikleri, farklı ortamlarda bulunan farklı konuş-

15 C. Cippola, “The Professions”, *Journal of European Economic History* 2 (1973), 37-52.

16 Clanchy (*Memory*, s. 37), yazar Bolonyalı Giovanni’nin iki ülke arasındaki farkı abarttığını düşünmektedir.

* Francesco Petrarch ya da Francesco Petrarca (1304-1374), lirik şiirleri ile tanınan İtalyan hümanist ve şair. (çev. n.)

** Carlo Goldoni (1707-1793), İtalyan oyun yazarı. (çev.n.)

ma biçimlerini ayrı tutarlar.¹⁷ Aynı şekilde, ben de uygulamalı okuryazarlığın dört alanını ayrı tutmalı ve bunları sırayla tartışmalıyım: ticaret, aile, kilise ve devlet. Her ne kadar dört yazı biçimini, her alana bir tane gelecek şekilde ayırmak zor olsa da birinin bir “kullanımdan” diğerine kayarken biçiminde değişiklik olduğunun kanıtları vardır. Alanların üçünde gelenek gereği farklı el yazısı türleri kullanılıyordu. Tüccarlar bölgesel değişimleri içinde [*mercantile fiorentina* (Floransalı tüccar), *mercantile venetiana* (Venedikli tüccar), vb.] “ticari el yazısı” (*lettera mercantescha*) kullanıyorlardı. İdari belgeler genel olarak “arşiv yazısı” (*lettera cancellarescha*) ile yazılıyordu, kilisenin hizmetindeki yazmanlar ise “dini el yazısı” (*lettera ecclesiastica*) ile papanın fetvalarını ve talimatlarını özel biçimlerle yazıyorlardı.¹⁸ Latince yalnızca kilisenin değil aynı zamanda hukukun ve büyük ölçüde kamu yönetiminin de dili idi. Latincenin alternatifi İtalyanca değil, lehçe idi. Her ne kadar Toskana lehçesi çağdaş İtalya’nın ilk dönemlerinde edebiyat alanında ilerleme kaydetmiş olsa da ailenin mahremiyeti bir yana ticaret, siyaset ve kilise alanlarını henüz ele geçirmemişti.

Okuryazarlık ve Ticaret

İş yaşamında okuryazarlığın kullanımları görece daha iyi bilinmektedir. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda tüccarlara nasihatte (öğüt) bulunan yazarlar –okuryazarlığın uygulamalı kullanımlarından birini açıklayan bir tür– [tüccarlara] kalemelerini esirgememelerini öneriyorlar, iyi bir tüccarın parmaklarında mürekkep olduğunu söylüyorlardı.¹⁹ On yedinci yüzyılın başlarında, Cenovalı

17 J. Fishman, “Who Speaks What Language to Whom and When” *Sosyolingvistics*’in içinde, der. J. B. Pride ve J. Holmes (Harmondsworth, 1972), 1. Bölüm.

18 Bu farklılıklar, on altıncı yüzyıl yazım kılavuzlarında açıkça bellidir: G. A. Tagliente, *La vera arte de lo eccellente scrivere* (Venedik, 1536) ve G. B. Palatino, *Libro nel quale s’insegna a scrivere ogni sorte lettere* (Roma, 1547).

19 G. Rucellai, *Zibaldone*, der. A. Perosa (Londra, 1960), s. 6. L. B. Alberti, *I libri della famiglia*, der. R. Romano ve A. Tenenti (Turin, 1969), s. 251.

aristokrat Andrea Spinola, iş yaşamında başarılı olmak isteyenlere aynı tavsiyelerde bulunuyordu. Hatta soyluların bile güzel el yazısı yazmayı ve hesap tutmayı bilmeleri gerekiyordu; bazılarının bu işleri yaptırmak için başkalarına güvenmesi “gerçekten utanç verici” idi.²⁰

Günümüze kadar gelen faturaların, makbuzların, sözleşmelerin, vb. sayıları, öğütlerin çoğu zaman tutulduğu izlenimini uyandırmaktadır. Floransa yakınlarında yaşamış on dördüncü yüzyıl tüccarlarından birinin, Patrolu Francesco Datini’nin, dindarlığını gösterecek şekilde “Tanrı ve kazanç adına” yazılı beş yüz kadar muhasebe defteri ve büyük defterden oluşan (defteri kebir) ve ticari evrakları, bunları incelemek isteyen tarihçilerin gözünü korkutacak ve Datini’nin ve elemanlarının bu belge yığınına üretmek dışında bir şey yapmaya nasıl zaman bulduklarını merak ettirecek kadar çoktur.²¹ Datini’nin zamanında, tek bir firmada, sırasıyla gelirler, giderler, ücretler, küçük kasa vb. ile ilgili birbirinden farklı dokuz tane büyük defter ve bir de ana defter ya da “gizli defter” (*libro segreto*) tutmak normal idi. Defterlerde, İtalyan işadamlarının öncülük ettiği çift kayıt yöntemi kullanılıyordu.²²

Doğal olarak, bu şekilde hesap tutmak öğrenilmesi gereken bir beceri idi ve matematik becerisi “abaküs okulu”* olarak bilinen okullarda (Villani, Floransa’da altı tane olduğundan söz eder) görece üst düzeyde kazandırılıyordu. Abaküs, Uzakdoğu’daki tele dizilmiş boncuklar sisteminden farklı olarak, üzerinde taşların kaydırıldığı oluklar bulunan eski Roma modeli bir tahta idi. Bu abaküs okullarının müfredatının uygulamalı, işe yönelik olduğu anlaşılmaktadır.²³

20 A. Spinola, *Scritti scelti*, der. C. Bitossi (Cenova, 1981), s. 220, 228-29.

21 I. Orgio, *The Merchant of Prato* (Londra, 1957).

22 C. Bec, *Les merchants écrivains* (Paris ve Lahey, 1967), s. 49-50.

* İtalya’da on üçüncü yüzyıldan sonra gelişen ve ticaretin yanı sıra matematik eğitime de ağırlık verilen okul. (çev. n.)

23 R. Goldthwaite, “Schools and Teachers of Commercial Arithmetic in Renaissance Florence”, *Journal of European Economic History* 1 (1972), 418-33.

Kanıtı, o zamandan kalan ve yün alım satımı ve farklı ağırlıkların, ölçülerin ve para birimlerinin birbirine çevrilmesi hakkındaki soruları içeren ders kitaplarıdır. On dördüncü yüzyıldan kalan –bir başka deyişle matbaa icat edilmeden çok önce– bu tür ders kitaplarının varlığı, kitaplar öğrencilerden çok öğretmenler için tasarlanmış bile olsa, üzerinde durulmayı hak etmektedir. Abaküs de öyle. İtalyan tüccarların Roma rakamlarını uzun sütunlar halinde alt alta yazıp topladıklarını hayal etmek akıllara durgunluk verir; fakat aslında abaküs sayesinde buna gerek yoktu; abaküs okuma yazma bilmeyenlerin de hızlı hesap yapmalarına olanak sağlıyordu.²⁴

Tarihçilerin en çok dikkatini çeken, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Floransa’daki matematik becerisidir, fakat benzer beceriler daha sonraki bir dönemde ve diğer kentlerde belgelenmiştir. 1521 yılında yayımlanan *Aritmetik Hakkında Kapsamlı Çalışma* (*Summa of Arithmetic*) faiz ve kur oranlarını ele almaktadır. 1530’larda Venedik’te yayımlanan *Evrensel Hazine* (*Universal Treasure*) adlı kitapta muhasebeciliğin (defter tutma) ve “bütün iş yöntemleri”nin (*ogni ragione di mercantia*) öğretildiği ileri sürülmüş ve kelle şeker ve baharat alım satımı ve Girite giden kadirganın seyahat süresi gibi tam Venedik tarzı ile örnekler verilmiştir.²⁵ 1578 yılında, gene Venedik’te, bir okulda aritmetik ve çift kayıt sistemi ile defter tutmayı öğrenen yüz kırk üç öğrenci vardı.²⁶ Bir kimse bütün bu öğrenciler mezun olduktan sonra onları istihdam edecek kadar iş olup olmadığını merak etmeye ve *Evrensel Hazine* adlı kitabın neden “rahiplere, papazlara, öğrencilere, doktorlara, beyefendilere, zanaatkârlara ve oğlunun refahını isteyen babaların oğullarına” yol gösterdiğini anlamaya başlar.

24 Ticari uygulamaları olan ilk basılı kitap örneklerinden biri, P. Borgo, *De arithmetica* (Venedik, 1484).

25 F. Ghaligai, *Summa de arithmetica* (1521; yeni basım , Floransa, 1548); H. Tagliente, *Tesoro universale* (Venedik 1530 civarı).

26 Baldo, *Alunni*, s. 29.

İş yaşamı, muhasebe dışında diğer belgelere de, sözgelimi mektuplara da bağlı idi. Datini'nin Prato'daki arşivinde 125 binden fazla mektup vardır. Mektuplar haber getiriyordu ve haber iş dünyası için ölüm kalım –en azından ekonomik ölüm kalım– meselesi idi. Öncelik çok önemli idi. “Eğer iş dünyasında iseniz ve mektuplarınız diğer mektuplarla aynı pakette geliyorsa, size gelenleri daima diğer mektuplardan önce okumak zorundasınız” ünlü bir öğüttür.²⁷

Mektuplarda yalnızca başka yerlerdeki arz, talep ve fiyatlar hakkında haberler yoktu. Ödemeler belirli türdeki mektuplarla yapılabiliyordu. Sözgelimi, Burges'de Medici Bankası, İtalya'ya gelen turistlere “kredi mektubu” denilen ve Milano'daki şubesine yazılı belgeler satıyordu; turistler bu mektupları bir yerel para karşılığında satın alıyorlar, vardıklarında diğer para biriminden bozduruyorlardı. Ayrıca, on beşinci yüzyılda, gene mektup şeklindeki poliçeler de kullanılıyordu, böylece bir yerde peşin ödenen para, başka bir yerde geri ödeniyordu.²⁸

Düzenlenmesi gereken faturalar ve makbuzların yanı sıra yazılan bütün bu mektuplarla ve tutulan hesaplarla, iyi bir tüccarın parmaklarının böylesine mürekkebe bulanmasına şaşırmamak gerekir. Yalnızca parmakları değil, bir aileyi çekip çevirmek ve aynı zamanda bir işi yönetmek için de epeyce kâğıt üretilebiliyordu.

Okuryazarlık ve Aile

Uygulamalı okuryazarlığın burada ele alınacak ikinci alanı (her ne kadar yazılı kayıtlar içindeki baskınlığı kısmen kalan belge oranının daha yüksek olması olsa da) aile, özellikle kent soylu ailedir. Çağdaş İtalya'nın ilk dönemlerinde aile belgeleri hangi amaçlarla yazılmış ve saklanmıştı? Bu noktada, üç tür aile belgesini birbirin-

27 Paola da Certaldo, *Libro di buonicostumi*, der. A. Schiaffini (Floransa, 1945), no. 251.

28 R. De Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank* (New York, 1966), s. 125.

den ayırmamız gerekir. Birincisi, *carte di notaio* adı verilen, diğer bir deyişle vasiyetname, evlilik sözleşmesi, öldükten sonra kalan malların dökümü, vb. gibi noter kâğıtları, çoğu zaman olduğu gibi miras ile ilgili anlaşmazlıklar çıkmasına karşı sandıklarda özenle korunması gereken belgeler idi.

İkinci sırada aile mektupları gelir. On beşinci yüzyıl İngilteresi'ni araştıran tarihçiler için Paston mektupları ne ise aynı dönemde Floransa tarihçisi için de Alessandra Strozzi mektupları odur. Strozzi'nin mektupları on dokuzuncu yüzyılda basılmıştır, fakat o dönemin bazı ailelerinin mektupları basılmamıştır: sözgelimi Donà ailesinin mektupları. Donà, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren oldukça çok sayıda mektup bırakmış olan Venedikli soylu bir ailedir. Mektuplar, Strozzi'ler gibi, ailenin yetişkin erkeklerinin olmaması nedeniyle yazılmıştır. Alessandra'nın oğulları Filippo ve Lorenzo sürgünde idi, Bruges ve Napoli'de oturuyorlardı. “Eğer yanınızda olsaydım” diye yazmıştı o hayat dolu ve gündelik konuşma tarzıyla, “bu birbirinin aynısı mektupları (*queste letteracce*) yazmam gerekmeyecekti.”²⁹

Evdeki kızların evlilik olasılıkları hakkında yazıyor, hizmetçilerin sorunları, çoğunlukla köle (bu dönemde Floransalılar Çerkez ve başka köleler satın alıyorlardı) sorunları hakkında içini döküyordu. Aynı şekilde, Donà ailesinin reisi Gianbattista iş için Kıbrıs'a gittiği zaman karısı Paola ona çocuklar hakkında haber vermek için yazıyordu (rastlantıya bakın ki bunlardan biri geleceğin Doçesi –Dukası– idi): “Lunardo çok iyi öğreniyor ve inanıyorum ki ondan çok iyi şeyler bekleyebiliriz ... Antonio ... konuşmaya başlıyor, onunla teselli buluyorum.”³⁰ Merhum Philippe Ariès'in deyişiyle “çocukluk duygusunun” en azından İtalya'da on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardan çok önce farkına varıldığı açıktır³¹; çünkü o dönemin

29 A. Degli Strozzi, *Lettre, der. C. Guasti* (Floransa 1877), s. 345.

30 Donà Ailesinin kâğıtları arasında 1540 yılında yazılan bir mektup, alıntı, F. Seneca, *Il doge Leonardo Donà* (Padua, 1959), s. 9.

31 P. Aries, *Centuries of Childhood* (1960; İngilizce çevirisi, Londra, 1966).

aile belgelerinde Paola Donà'nın çocuklarına ilgisinin bazı benzerleri daha vardır. Sözelimi, 1501 yılında, Mantualı Markiz Isabella Gonzaga kocasına (evinden uzakta bir başka kişi) küçük oğlu hakkında şöyle yazmıştır: “Küçük oğlumuz bugün yürümeye başladı ve hiç kimse tutmadan (fakat dikkatle gözlendi) dört adım attı, büyük zevk aldık, kendisi de ... biraz sendeledi, sanki sarhoş birini taklit ediyor gibi görünüyordu. Lord Hazretlerine saygılarını sunmak isteyip istemediğini sorduğumda, Ti Pa diye cevap verdi.” Ertesi yıl oğlundaki gelişmeleri uzaktaki kocasına tekrar bildirdi: “Dün dua ederken içeri geldi ve babayı (*il Pa*) aramak istediğini söyledi ve kendi başına dua kitabının sayfalarını karıştırdı, sakallı bir yüz gördü ve çok sevindi, altı kezden fazla öptü, çok büyük bir mutlulukla ‘güzel baba’ dedi.”³² Medici belgelerinde de çocukluk duygusu ve mektupların kullanımları hakkında benzer bir öykü anlatılır. On beşinci yüzyılın sonlarında, Muhteşem Lorenzo'nun eşi Clarice, üç yaşındaki oğulları Giovanni (daha çok bilinen adıyla Papa X. Leo) hakkında [Lorenzo'ya] yazarak “Devamlı Loencio ne zaman gelecek diye soruyor” dediğini söylemişti. Medicilerin emrindeki bir beyefendi Giovanni'nin küçük kardeşi Guiliano'nun, altı yaşında iken, “gül kadar taze” olduğunu ve “Uzun bir O ile O, O, O, O, nerede Lorenzo” dediğini yazdı (bu çocukların babalarına adıyla hitap ettiğini görmek ilginçtir).³³

Son örnek dışında, aile ile ilgili bütün ayrıntılar kadınların kocalarına yazdıkları mektuplardan öğrenilmektedir. Diğer taraftan, G. B. Donà'nın karısına yazdığı ve çocuklarından haber sorduğu mektuplardan bugüne kadar gelen olmamıştır; yetişkin oğluna yazarak gemilerin gelişi ve diğer işler hakkında bilgi alır, çeşitli kişilere iletilmesi için mesajlar eklerdi. Mektuplar bireysel meselelerden ziyade aile meseleleri ile ilgili idi, onlara korunmalarına yardım edecek

32 A. Luzio, *I precettori d'Isabella d'Este* (Ancona, 1887), s. 37 vd.

33 G. Pieraccini, *La Stripe dei Medici* (Floransa, 1924), s. 204, 218. Mektuplar 1478 ve 1485 tarihlerinde yazılmıştır; ikincisini Matteo Franco yazmıştır.

açıklamalar yapılırdı. Fakat politika, en azından Gianbattista Donà için konuşulması yasak bir konu idi, bir keresinde bir mektupta bu konuya değindiği için oğlunu azarlamıştı. “Asla yetkililer hakkında yazma [*cose di signori*, bir soylunun kaleminden dikkate değer bir ifade], ne onayladığını ne de onaylamadığını; çünkü başını derde sokabilir.”³⁴ Sorun, bir kimsenin yazdığı mektupları kimin göreceğini hiçbir zaman bilememesi idi; çünkü, yukarıda alıntı yapılan ve tüccarlara verilen tavsiyelerde dolaylı olarak belirtildiği gibi, mektuplar desteler halinde dağıtılıyordu. On beşinci yüzyılın sonunda Floransalı bir eczacı, vaftiz babasından “başka hemşehrilerine yazılmış olan” bir mektup aldığını kaydeder.³⁵

Okuryazarlığın aile içinde üçüncü kullanımı, Floransalıların *ricordanze* dedikleri, “anılar” olarak çevrilebilecek notları derlemek idi. Yalnızca Floransa’da, on dört, on beş ve on altıncı yüzyıllardan ve genellikle Guicciardini, Medici, Pitti ve Rucellai gibi soylu ailelere, fakat aynı zamanda eczacı Landucci ve terzi Arditi gibi zanaatkar ve esnafa ait yüze yakın böyle anı kalmıştır.³⁶ Diğer yerlerde daha enderdir, fakat Venedik ve Cenova’nın soylularına ve Bolonyalı bir yapı ustası ile Milanolu bir manangoza ait notlar da günümüze kadar gelmiştir.³⁷

Bu tür anılar kent kronikleri* ile örtüşür, fakat toplumsal yaşamdan çok özel yaşam vurgulanır, fakat bazen editörler ve diğerleri “günlük” olarak adlandırırlar, ama bu terim oldukça yanıltıcıdır; çünkü çoğunlukla yazanın bireysel eylemlerinin ya da düşüncelerinin kayıtları değildir. Yukarıda ele aldığımız mektuplar gibi ve Rönesan-

34 Venedik Correr Kütüphanesi, *Ms. Donà*, 418, i, 5.

35 L. Landucci, *Diario fiorentino*, der. J. Del Badia (Floransa, 1883).

36 B. Arditi, *Diario*, der. R. Cantagallo (Floransa, 1970).

37 G. Priuli, *I diarii*, der. A. Segre ve R. Cessi (2 cilt, Città di Castello and Bologna, 1912-37); G. Pallavicino, *Inventione discriver tuttele cose accadute alli tempi suo*, der. E. Grendi (Cenova, 1975); G. Nadi, *Diario bolognese*, der. C. Ricci ve A. Basscchi (Bolonya, 1886); G. B. Casale, “Giornale”.

* Günü gününe yazılmış olayları içine alan eser. (çev. n.) TDK Güncel Sözlük.

sın pek çok betimlemesi gibi, sözgelimi, Landucci ve Vellutis ailelerinde anıların ilk “anımsatıcının (anıyı yazan kişinin)” ölümünden sonra ailenin bir başka üyesi tarafından sürdürülmesinden de anlaşılacağı üzere, bu anılar daha çok birey ile değil aile ile ilgilidir.³⁸ Özel metinlerin, kaydın amacının aileye [bazen söylendiği gibi, *naZIONE* (ulus)] geçmişini anımsatmak olduğu açıklanan –büyük olasılıkla ara sıra yüksek sesle okunan– giriş bölümünde hep aynı şey söylenir. Bu nedenle, aileden ya da sülaleden, üyelerinin doğumları, evlilikleri ve ölümleri ile servetin nasıl elde edildiğinden söz edilir.³⁹

Bunun ötesinde, anının kısmen çok yönlü bir özelliği vardır. Bir anımsatıcının sevimli bir şekilde dediği gibi, “karışık salata”dır (*una insalata di più erbe*).⁴⁰ Cenovalı soylu aile Pallavicino’ların tuttuğu günlük gibi, bazıları yerel tarihe eğilimlidir. Bazıları, ailenin mali kaynaklarına yoğunlaşmıştır, dolayısıyla bu anılara yüceltilmiş muhasebe defterleri demek çok yanlış olmayacaktır. On altıncı yüzyılın ünlü tarihçisi Francesco Guicciardini’nin, türünün en bilinçli biçimde yazılmış edebi örneklerinden bir tanesi olan anısı bile kökenlerinin işaretlerini taşımaktadır. Modern İngiltere’nin bazı anıları gibi, Guicciardini’nin el yazısı eseri bile borç ve alacak defteri ile ilgili idi.

Bu kayıtların ardındaki varsayımlar, türünün sınırlarında olan bir on dördüncü yüzyıl metninde, Toskanalı tüccar Paolo da Castaldo’nun oğlu, erkek kardeşleri ve diğerleri için derlediği atasözleri koleksiyonu ve diğer küçük öğütlerde belirginleştirilir. “Uzağı görmek mükemmel bir şeydir” diye yazmıştır, “dolayısıyla bütün işlerinizi önceden planlamalısınız.” Bu arada, noter bir belge düzenlediği zaman bütün olayların, tarih ve tanıkların isimleri ile birlikte kaydının tutulmasını önermiştir, ayrıca yapılması gereken işlerin yazıldığı

38 D. Velluti, *Cronaca*, der. I. Del Lungo ve G. Volpi (Floransa, 1914).

39 G. Morelli, *Recordi*, der. V. Branca (Floransa, 1956), s. 81.

40 Rucellai, *Zibaldone*, s. 2.

bir kâğıdın çantada taşınmasını da söylemiştir, böylece çanta her açıldığında yapılacak işler göze çarpacaktır.⁴¹

Bu belgeler yalnızca etkin okuryazarlık alışkanlığına değil, aynı zamanda belirli bir düşünce yapısına, öngörülü ve işini bilen bir yapıya da (“burjuva”yı eklemeye teşvik etmektedir) tanıklık etmektedir. Bu bölümün başında sözü edilen Villani kroniğindeki okula devam istatistikleri, bize yalnızca eğitim hakkında bilgi verdiği için değil, aynı zamanda kronikçinin düşünce yapısını, ortaçağın son döneminde İtalya’da çok fazla kanıtla desteklenen “sayılarla düşünen bir yapıyı” gösterdiği için de önemlidir.⁴² Belgelerin, aynı zamanda, Burckhardt’ın deyişiyle “bireyin gelişmesine” de tanıklık edip etmediği, özellikle tanıttıkları aile –yalnızca çekirdek aile değil, arada bir daha geniş bir akraba gurubu– ile ilgili olması nedeniyle daha kuşkuludur. Burckhardt’ın görüşü, sonraki bir dönemde “otobiyografi (özyaşamöyküsü)” denilecek olan kavramın, bütün aileyi hedefleyen, fakat ister istemez her seferinde bir kişi tarafından, o kişiyi (bu anıların büyük bir çoğunluğunda kişi erkektir) kendi görüşlerini dile getirmeye teşvik ederek yapılan bu anı tutma alışkanlığından kaynaklanmış gibi görünmesi anlamında, yanlış tarihlenmiş (anakronistik) olarak ya da hiç olmazsa biraz erken olarak görülmelidir.⁴³

Bizim yüzyılımızda okuryazarlık çalışmalarının çoğu zaman özbilinçliliği teşvik ettiği ortaya atılır. Gene de ne olursa olsun, çağdaş Avrupa’nın ilk dönemlerinde (en azından 1350-1600 yılları arasında), Petrarch’ın “Gizli Kitap”ından (*Private Book*) (*Secretum*) Benvenuto Cellini’nin otobiyografisine kadar en bilindik ve en fazla kişisel belgenin yayımlandığı yer İtalya, özellikle Toskana’dır. Cellini’nin kendini bir eser ile anıtlştırması anı geleneği ile bağlantılıdır. Elbette otobiyografinin dini kökleri de vardır. Bununla birlikte, dini

41 P. Da Certaldo, *Costumi*, no. 136, 139.

42 A Murray, *Reason and Society in the Middle Ages* (Oxford, 1978), 7. Bölüm.

43 J. Burckhardt, *Civilisation of the Renaissance in Italy* (1860; İngilizce çevirisi, Londra, 1944), 2. Bölüm.

(spiritüel) otobiyografi bu kültürde bir tür hesap verme olarak algılanıyordu. Petrarch'ın öğrencisi Ravennalı Giovanni onun kitabına “Yaşamının Muhasebe Defteri” (*Rationarium Vitae*) demişti.⁴⁴ Geçmişe dönüp bakarsak, dini otobiyografinin yavaş yavaş laikleştiği ve aile kaydının, yalnızca tek bir kişi ile ilgili olması değil, aynı zamanda yalnızca o kişinin görüşlerine yönelik olması anlamında da bireyselleştiği görülebilir. Floransa'dan çarpıcı bir örnek, on yedinci yüzyılın ilk yıllarında, genç bir soylunun, Girolamo da Sommaia'nın, Salamanca Üniversitesi'nde okurken tuttuğu (ve yazarı tarafından *Ephemerides seu Diarii* olarak tanımlanan) günlüktür.⁴⁵ Kendisini diğer okuyuculara karşı korumuştur, tıpkı daha sonraki yıllarda Samuel Pepys'in sıkça yaşadığı cinsel ilişkilerini basit özel bir kod ile, Yunan alfabesi ile kaydederek kendisini koruduğu gibi. Başka dilin alfabesi ile tutulan kayıtlar, Francisca, Isabella vb. ile samimiyet (*dolcetudine con Francisca, Isabella*) şeklinde görülmüştür.

Okuryazarlık ve Kilise

Şimdiye kadar anlattığımız iki alanda, iş dünyası ve aile alanında, değişim hakkında söylenecek çok az şey vardır. On altıncı yüzyılda yazılan aritmetik kitaplarını on dördüncü yüzyılda yazılanlardan ayırmak zordur; on üçüncü yüzyılda yazılmış noterlik kılavuzu, 300 yıl sonra da geçerli olduğu düşünülerek yeniden basılmıştır.⁴⁶ Aile anılarının sayısının zamanla arttığı (özellikle Floransa dışında) ve daha çok kişiselleştiği anlaşılmaktadır, fakat değişim ne ani ne de hızlı olmuştur. Diğer iki alanda, din ve siyaset alanlarında, durum

44 T. C. P. Zimmermann, “Confession and Autobiography in the Renaissance”, *Renaissance Studies in Honour of Hans Baron*'ın içinde, der. A. Molho ve J. Tedeschi (Dekalb, 1971), s. 121-40; M. Guglielminetti, *Memoria escrittura* (Turin, 1977) ile karşılaştırınız.

45 G. da Sommaia, *Diario de un estudiante de Salamanca*, der. G. Haley (Salamanca, 1977). Bu baskıda bazı ilginç ayrıntılara yer verilmemiştir.

46 R. Passegeri, *In artem notariae summe* (Venedik, 1565).

tamamen tersidir. Bu alanlarda, değişim tarihçilerin dikkatini olumlu yönde kendi üzerinde toplanmaya zorlar. Bu alanlarda, okuma hakkında oldukça fazla şey söylemek gerekecektir.

Hiç kuşku yok ki ruhban sınıfının eskiden beri ayin yapmak için okuryazar olması gerekli idi; çünkü bu sözlü performans aslında bir dua kitabından, “Missal”den (Katoliklerin dua kitabı) halka okumak idi. Papazlar, ayrıca diğer duaları ya da “Ayinleri” her gün daha küçük bir dua kitabından, “*Breviary*”den kendi başlarına okuyarak ezberlemekle yükümlü idiler. Elbette teoloji, ibadet ya da uygulama hakkındaki diğer kitapları okumaları da yararlı idi; üçüncü alanın en belirgin örneği, on beşinci yüzyılın ortalarında Floransa Başpiskoposu Antonino tarafından derlenen ve günah çıkartan papazların elkitabı olan *Bilincin Aynası*’dır (*Mirror of Conscience*).

Gene de on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda, piskoposların kırsal Toskana ve Lombardiya’ya yaptıkları ziyaretlerin kayıtlarında, seyrek de olsa, bazı mahalle papazlarının “okuryazar olmadığını” (*ignarus litterarum*) gösteren bulgular vardır, bazılarının ise “hiçbir şey bilmediği” kaydedilmiştir, fakat bu ifadelerin ne anlama geldiği açık değildir (Okuyamıyorlar? Yazamıyorlar? Latince hakkında bilgileri yok?). Bazılarının dua kitabı yoktu, onlara kitap edinmeleri için bir ay süre verildi, okuma yazma bilmeyen bir kilise papazına, paskalyaya kadar bu temel becerileri kazanması söylendi ve bunları öğreninceye kadar görevinden geçici olarak uzaklaştırıldı.⁴⁷

Floransa’da ve başka yerlerde ruhban sınıfı dışında kalan din-darlar arasında görece yüksek okuryazarlık oranı dikkate alındığında, –eğer gerçek ise– çok az bile olsa, ruhban sınıfının okuma yazma bilmemesi çarpıcıdır ve piskoposların neden çok şaşırdığı anlaşılabilir. Öte yandan, bununla ilgili yalnızca birkaç örnek kaydedilmiştir. Okuryazarlığın kullanılması açısından, bu bilginin elde

47 D. Hay, *The Church in Italy in the Fifteenth Century* (Cambridge, 1977), s. 56; C. Cairns, Domenico Bollani (Nieuwkoop, 1976), s. 176, 199.

edidiği kaynakların olması, belirli bir piskoposluk bölgesinde her papazın yönettiği kilisede yapılan resmi denetimlerin yazılı kaydının olması, vurgulanmaya değer. Bu tür kayıtlar arasında, on beşinci yüzyıldan kalanlar azdır, fakat on altıncı yüzyılda, özellikle 1560 yılından sonra ya da o civarlarda, tarihçilerin şimdi “Katolik Reformu” ya da “Karşıreform” adını verdikleri hareketin gücü artarken gitgide yaygınlaşmaya başlamıştır. Ruhban sınıfının ruhban okullarında sistemli, farklı ve mesleki eğitim vermesi, bu hareketin diğer bir parçası idi. İtalya’da ruhban okulları 1560 yılından itibaren, Milano, Verona, Roma, Bologna, Padova, vb. gibi kentlerde açıldı. Sonuç olarak, papazlar daha iyi eğitim gördüler ve aynı zamanda sıradan insanlardan da daha fazla ayrıldılar.⁴⁸

Peki ya ruhban sınıfı dışında kalan dindarların okuryazarlığı? Kilise açısından, hem okuryazar olan hem de olmayan ruhban sınıfı dışındaki bu grup sorun oluyordu. Okuryazar olmayanlar sorun idi; çünkü onlar ruhban sınıfının “batıl inançlı” dediği kişilerdi, yani, en azından on altıncı yüzyılda, büyüye düşkünlerdi. Bu dönemde, okuryazarlığın büyü amacıyla kullanılması diyebileceğimiz, yazmanın kurallara uygun bir şekilde kilise tarafından onaylanmaksızın gayri resmi olarak, doğaüstü güçlerle iletişim kurmak için kullanılması çok önemli idi. Bunlar, okuryazarlığın okuryazar olmayanları sömürmek amacıyla kullanılması, okuryazarlığın sınırlı olduğu toplumlarda yaygın görülen, yazılı sözcüğe saygının belirtileri gibi tanımlanabilecek şeylerdi.⁴⁹

On altıncı ve on yedinci yüzyıllara ait sorgu (engizisyon) kayıtları ve diğer kaynaklar, hem kasabalarda hem kentlerde kurnaz erkeklerin ve akıllı kadınların donanımları içinde yazılı sözcüğün önemini ve hastalığı iyileştirme gücüne inancı ortaya koymaktadır.

48 P. Burke , *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978), s. 271; L. Allegra, “Il parroco”, *Storia d’Italia, Annali* 4 (Turin, 1981), 897-947.

49 J. Goody, “Restricted Literacy in Northern Ghana”, *Literacy in traditional Societies*’in içinde, der. Goody (Cambridge, 1968), s. 202.

Abracadabra (abracadabra) harflerinden oluşan ve ateşi yükselen bir kişinin boynuna asıldığında ateşi düşüreceği varsayılan üçgen şeklinde bir muska yaygındı:

A
AB
ABR
ABRA
ABRAC
ABRACA
ABRACAD
ABRACADA
ABRACADAB
ABRACADABR
ABRACADABRA

Gene, sözcükler, “iyi niyet kâğıtları”na (*carte del benevolere*) kaydediliyor ve bu kâğıdı taşıyan kişinin tenine dokunarak kendisine karşı kötü niyet besleyen kişilere engel oluyordu. Bir piskoposun dini yönetimi altında bulunan bölgede, rahipler meclisi kâğıtlara yazılan “batıl (inanç yönünden gerçek olmayan) sözcüklerin” (“*bollettini*”, “*brevi*”, “*polizze*”, vb.) geçersizliğini sık sık bildiriyordu. Sözcüklere daha fazla güç yüklemek için [sözcükler] haç ya da üçgen (yukarıdaki gibi) şeklinde ya da şifalı bir bitkinin yaprağına, badem ya da ekmek ya da kutsanmış ekmek üzerine yazılıyordu.⁵⁰

50 *Documenti etnografici e folkloristici nei sinodi diocesani italiani*, der. C Corrain ve P. L. Zampini (Bolonya, 1979), s. 36, 132, 147, 201, 282. “Abracadabra” örneğinin alındığı, G. Millunzi “Un processo distregoneria nel 1627”, *Archivio storico siciliano* 25 (1900), 253-377, ve M. R. O’neil “Ecclesiastical and Superstitious Remedies”, *Understanding Popular Culture*’ın içinde (Berlin, 1984) 4. Bölüm ile karşılaştırınız. Mükemmel bir sihirli reçete (muska) koleksiyonu, Venedik, Archivio di Stato, Sant’Ufficio, busta 55 (1585), Annibale de Perugia davasın-

Yalnızca büyülerin değil, bütün kitapların kendi sihirleri vardı. En azından bir dini kitabın, Azize Margarita efsanesinin, iyileştirici güçleri bulunduğu hemen hemen herkes inanıyordu. Bu kitabın on altıncı yüzyıl baskılarından bazılarına göre, zor doğum yapan kadınlara okunması ya da midesinin üzerine konması gerekliydi. İster içeriden ister dışarıdan uygulansın, kitap ilaç idi.⁵¹ Büyü öğreten ve hem köylülerin elinde hem de bilginlerin kütüphanelerinde bulunabilen kitaplar da vardı. Sözelimi, 1630 yılında Friuli’de, büyülenmişleri tanıdığını ve onları kimin büyülediğini bildiğini iddia eden bir kişinin, “bütün bunları öğrenmiş olduğu bir kitabı vardı.”⁵² Sözlü ve yazılı kültürler yalnızca bir arada olmakla kalmadı aynı zamanda birbirini de etkiledi. Eğer sıradan insanların bazıları okuma olanağı bulamamış olsalardı, Azize Margarita’nın yaşam öyküsü kitaptan anlatılamayacaktı. Diğer taraftan, eğer okuryazarlık kısıtlanmamış olsaydı, kitapların ve kâğıtların böylesine çekiciliği bulunmayacaktı. Kilisenin bakış açısından, cehalet batıl inanışları teşvik etti.

Öte yandan, kilisenin gözünde ruhban sınıfı dışında kalan okuryazar dindarlar da sorun idi. Matbaanın İtalya’ya gelişinden sonra, kilise öğretisine uygun epeyce kitap basıldı: 1465 ile 1494 yılları arasında 248 kitabın en az 735 baskısı yapıldı.⁵³ Gene de ruhban sınıfı dışındaki dindarların yanlış kitaplar okuyarak sapkın düşüncelere kapılacağı endişesi vardı; Protestan literatürünün İtalya’ya girmeye başladığı 1520 yılından sonra bu endişe daha da arttı. 1530’larda, bir vaiz daha ileri giderek “bütün okuryazarların [ya da aydınların?] kâfir olduğunu” (*tutti literati siano heretici*)⁵⁴ duyurdu. Anadilde

da bulunabilir.

51 *Legenda et oratione di Santa Margherite* (Venedik, 1550 civarı), kullanımı hakkındaki açıklamalar kapak sayfasında bulunabilir

52 C. Ginzburg, *The Night Battles* (1966; İngilizce çevirisi, Londra, 1983), s. 91.

53 A. J. Schutte, “Printing, Piety and the People in Italy”, *Archiv für Reformationsgeschichte* 71 (1980), 5, 19.

54 A. Prosperi, “Intelletuali e Chiesa”, *Storia d’Italia, Annali*, 4 (Turin, 1981), s. 195.

yazılan İncil'i okumanın insanları yanlış bir yola soktuğu düşünülüyordu; belki de haklılardı. Carlo Ginzburg sayesinde, Friulili değirmenci Menocchio Scandella'nın okuduğu kitapları –İncil, Altın Efsane (*Golden Legend*), Mandeville'nin gezileri, vb.– hepimiz biliyoruz.⁵⁵ Venedik Engizisyonu'nun kayıtlarından aldığımız, pek fazla olağanüstü olmayan epeyce örnekten bir tanesinde, 1585 yılında Buranolu bir terzinin sapkınlıkla suçlandığını görürüz. “Ortaokulu okumamış” diye tanımlandı, fakat gene de elinde anadilde yazılmış bir İncil vardı ve bunun hakkında konuşuyordu.⁵⁶

Kilise, okuryazarlığın yayılmasını teşvik etme ya da etmeme ikilemi ile karşı karşıya kalmıştı. Kilisenin önderleri genel olarak okuryazarlığın kontrollü bir şekilde yaygınlaşmasında karar kılmışlardı. On altıncı yüzyılın sonlarında Milano başpiskoposu olan Carlo Borromeo, papazlıkla ilgili diğer faaliyetlerdeki gibi, bu alanda örnek oldu. Ailede babalarının akşam yemeğinden sonra dini bir kitabı ya da bir azizin hayatını sesli olarak okumalarını (“eğer okuma biliyorsanız”) önerdi.⁵⁷ Ayrıca, yukarıda söz edilen (bkz., s. 22) “Hıristiyanlık ilkesi okullarını” destekleyerek her papazın kendi bölgesinde, pazar ve bayram günlerinde eğitim veren böyle okullar açmasını istedi. Başka bir deyişle, on altıncı yüzyıl sona ermeden, Kuzey İtalya’da Katolik bir Pazar Okulu hareketi başlamıştı. Ne yazık ki bu okulların çalışması –sözgelimi, yazmayı ve okumayı mı, yoksa yalnızca dini ilkeleri mi öğrettikleri– hakkında pek fazla bilgi yoktur. Fakat Rabbin Duası, Ave Maria ve Amentü basılı –İtalyanca ve Latince– büyük gazetelerin dağıtıldığını ve Milano’da bu okullarla bağlantısı bulunan ve din adamı olmayan bir kişinin “Tanrı’nın rızası için, ruhların kurtuluşu için ve herkesin iyiliği için” bu okullarda para almadan çalıştığını ve yazma öğrettiğini biliyoruz. Yukarıda değinildiği gibi,

55 C. Ginzburg, *Cheese and Worms* (1976; İngilizce çevirisi, Londra, 1981).

56 Venedik, Archivo di Stato, Santo Ufficio, Processi, busta 55 (Rinaldo Vio davası).

57 E. Casali, *Il villano dirozzato* (Floransa, 1982), s. 72 vd.

bu kişi günlük tutan, böylece dindarlık ile günlük tutma arasındaki, İngiliz tarihçilerin bildiği, bağlantıyı gösteren marangoz idi.

Okuryazarlığı teşvik etmeyi seçen kilise, özellikle okul yöneticilerini inceleyerek ve 1587 yılında Venedik'te olduğu gibi, onlara dine sıkı sıkıya bağlı olduklarını gösteren yemin belgelerini imzalatarak ve hiç kuşkusuz yayınlara sansür uygulayarak bu tehlikeli aracı kontrol etmek gerektiğinin farkında idi.⁵⁸ Din adamı olmayanların inançlarını ve davranışlarını gözetleme ve denetleme girişimlerinde bu aracın kendilerine nasıl yardım edebileceğinin de farkında idi. Denetim raporlarından zaten söz etmiştik. Ayrıca, nl piskopos Matteo Gilberti'nin piskoposluk bölgesi olan Verona'da kullandığı ve başka yerlerde de taklit edilen "komünyon kartları" da (*bigletti di comunione*) vardı. Ruhban sınıfından olmayanların yıllık günah çıkarma ve komünyon görevleri vardı. Günah ıkarma sırasında kişiye üzerinde adı yazılı bir bilet veriliyordu, biletin komnyonda geri verilmesi zorunlu idi. İsimler, ilgisiz davrananları ve kâfirleri belirlemek amacıyla, kilise bölgesinde oturanların kaydedildiği kütük ile karşılaştırılıyordu. Gezinler bile kendilerini bu aç içinde bulabilirlerdi. Bazı İngilizler 1593 yılındaki Paskalya Yortusu'nda çabucak Roma'dan ayrılmışlardı; çünkü yıllık komnyonda kontrol etmek amacıyla, "Papazlar isimlerimizi almak için konakladığımız yere geldiler."⁵⁹ Yerleşik dini inançlara uymayanların, kâfirlerin, diğer günahkârların ihbar edildiği ve Venedik Engizisyonu ve başka yerlere ait dosyalarda hâla saklanan mektuplar, okuryazarlığın kontrol amacıyla başka bir kullanımını göstermektedir. Aslında okuryazarlığın inançsızların lehinde olması şart da değildi.

58 Baldo, *Alunni*, s. 7 vd; A. Rotond, "La censura ecclesiastica e la cultura", *Storia d'Italia Annali* 5 (Turin, 1973), 1397-1492; P. Grendler, *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605* (Princeton, 1977).

59 F. Moryson, *Itinerary* (4 cilt, Glasgow, 1907-8), 1. cilt, s. 303.

Okuryazarlık ve Devlet

Okuryazarlığın, “toplumsal kontrol” ya da daha doğrusu yönetici sınıfın emri altındaki halkı kontrol etmek amacıyla kullanılması, yalnızca kilise değil, aynı zamanda devlet de kavramıştı. Okuryazarlık ve bürokrasi (ya da daha az iyi fakat daha çok kesin bir ifade ile memurluk) arasındaki bağlantı, en azından eski Mezopotamya’nın idari kayıtlarına kadar dayanmaktadır. Yazmanın, bilginin depolanması ve sınıflandırılması amacıyla idari kullanımları çok uzun zamandan beri apaçık görülmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte, yazma ve yönetim arasındaki bağlantının on dördüncü yüzyıldan itibaren İtalya’da, özellikle Milano, Venedik, Floransa, Roma ve Napoli gibi büyük devletlerde daha sıkılaştığını düşündürecek kanıtlar vardır.

Bazı tür resmi belgeler, daha açıkçası bilgi ve rica ile yukarı doğru, emir ile aşağı doğru giden çeşitli mektuplar bütün Avrupa’da hemen hemen aynı idi; her devletin kendi kategorileri vardı. Roma ve Venedik’te (Venedik’te 1501’e kadar), önemli belgeleri damgalayan kişilerin, bu belgeleri değiştirmemesini sağlama almak amacıyla, okuma yazma bilmemesi isteniyordu; okuryazarlık gibi, okuma yazma bilmezliğin de siyasi kullanımları vardı.⁶¹ Okuryazarlık gizliliğe yönelik bir tehdit idi. Okuryazarlığın yaygınlaşması ile güvenliğin daha fazla ihlal edilmesi olasılığına –okuryazarlığın yaygınlaşması ile ihlal olasılığı daha da artabilirdi– karşı bir önlem olarak şifreleme bulundu. Bir diplomasi tarihçisi, “günümüze kadar gelen ilk şifreli belgenin, Venedik arşivlerinde 1411, Floransa arşivlerinde 1414, Milano arşivlerinde 1414 ve Cenova arşivlerinde 1481 yılına ait olduğunu” belirtmiştir.⁶² On altıncı yüzyılda, şifre sekreterliği ortaya çıktı. Sözgelimi, Giovanni Sora, 1502 yılından itibaren Venedik Devle-

60 J. Goody, *The Domestication of Savage Mind* (Cambridge, 1977), s. 80 vd.

61 J. F. D’Amico, *Renaissance, Humanism in Papal Rome* (Baltimore ve Londra, 1983), s. 36; C. Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth, 1969), s. 58.

62 D. Queller, *The Office of the Ambassador in the Middle Ages* (Princeton, 1967), s. 140.

ti'nin hizmetinde bu görevi yaptı. Değişik şifre türlerinin nasıl oluşturulduğunu açıklayan kitaplar yazıldı; şifrelerin herkes tarafından duyulması, daha karmaşık şifrelerin yaratılmasını zorunlu kıldı.⁶³

Şifreleme, İtalyanların öncülük ettiği bir alan idi. Aynı şey özel bir tür resmi rapor (*relazione*) için de geçerlidir. Büyükelçilerin görevden döndükten sonra yazılı rapor vermeleri Avrupa'da olağan bir uygulama idi; fakat bu gelenek Venedik'te diğer yerlerden çok daha önceye –on üçüncü yüzyıla– dayanıyordu, aşağı yukarı 1500'lerde bu raporun özellikle ayrıntılı ve belirli bir biçimde olması, gidilen devletin coğrafi, tarihi ve siyasi yapısından, hükümdarın kişiliğinden, dış politikasından, vb. söz edilmesi isteniyordu. Bu raporlar arşiv dairesinde dosyalanıyor ve yeni atanan büyükelçiler, yola çıkmadan önce bunları görebiliyorlardı.⁶⁴

Bu dönemde İtalyan devletleri tarafından geliştirilen bir başka önemli belge, ("*anagrafo*" -kullanıcı, "*catasto* –kadaastro" gibi çeşitli yerel isimlere karşın) "arazi ve mal kaydı" demenin daha doğru olacağı bir belge idi. Daha on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da tapu kayıtlarının özellikle vurgulanması gerekir. Floransa gibi küçük bir devlette tapu kaydı tutulmasının, Fransa gibi toprakları daha geniş bir devlete göre kolay olduğu açıktır. Ancak okuryazarlık oranının –ve matematiksel beceri oranının– yüksek olduğu bir devlet bu tür bir projeyi yürütebilirdi. Tapu kaydı küçük bir girişim değildi. Floransa'nın yönetimindeki Toskana'da, ünlü 1427 kadastrosunda, her hanenin mülkünün değerini hesaplayan uzmanlar dışında en az yirmi üç yazmanın çalışması gerekmişti. Bildirimlerin (*portate*) kütüklere (*campioni*) yazılması zorunlu idi ve bu dağ gibi bel-

63 En bilinen eserler, G. B. Palatino, *Dalle Cifre* (1540; İngilizce çevirisi, Wormley, 1970); G. B. Bellano, *Novi et singolari modi di cifrare* (Brescia, 1553); G. B. Derlla Porta, *De furtivis literarum notis* (Napoli, 1563).

64 Yararlı bir seçim, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*'nun içinde, der. A. Ventura (2 cilt, Roma ve Bari, 1980) Giriş bölümünde türün tarihi tartışılmaktadır.

ge yığınının kullanımını kolaylaştırmak için özetlerin çıkarılması gerekiyordu (bilgi erişiminin tarihi hâlâ yazılacaktır, fakat bunda o dönemin İtalyanlarının önemlice bir payı olması olasıdır). Bu, pahalı bir iş idi: yalnızca kâğıdın faturası 250 florinden fazla idi, bu, yirmi beş öğrencinin bir yıl üniversiteye devam etmesine yetecek miktar idi.⁶⁵ Bu dönemde neden bir tapu kaydının, yönetim işinin olağan bir parçası gibi değil, olağanüstü, hatta acil bir önlem gibi görüldüğünü anlamak kolaydır. Sözelimi, 1427 kadastrosu savaş çabasının bir parçası idi. 1590’larda Napoli’deki tapu kayıtlarının nedeni kıtlık, 1630’larda Floransa ve Venedik’tekilerin ise veba idi.

Bu örneklerde, hükümet ekmek dağıtımının düzenlenmesi ile ilgilenmişti. Ekmek alacak olanlar, iki kez hak talebinde bulunmalarını için bilet ya da kart (*cartelli* or *polizze*) göstermek zorunda kalabiliyorlardı. Yöntem komünyon kartlarının sunulması gibiydi; kilise mi devleti örnek aldı, yoksa tersi mi oldu? İtalyanların öncülük ettiği anlaşılan ve o dönemde kullanımını artırdıkları başka bir resmi belge paso (izin belgesi) (*bolletta*, *bollettino*) idi. Pasolar ya da lisanslar bazı kimselerin bazı kentlerde silah taşıyabilmeleri ya da sokağa çıkma yasağı sırasında dışarı çıkabilmeleri için veriliyordu. Ayrıca, on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren, veba salgını sırasında yolculuk yapan kimselere ya da taşınan mallara verilen “sağlık pasoları” da (*bollette di sanità*) vardı.⁶⁶ Bunlar İtalya’da çok yaygındı, fakat yabancı gezginlerin yorumlarına dayanarak bir yargıya varmak gerekirse, bunların İtalyanlara özgü olduğu anlaşılır. Montaigne, Ferrara’da kaldığı handaki bütün kapıların üzerine “pasolarınızı unutmayınız” (*ricordati della bolleta*) diye not yazmıştı. Philip Skippon ise bu belgelere o kadar çok hayran kaldı ki pek çoğunu anı defterine kopyaladı,

65 D. Herlihy ve C. Klapisch, *Les toscans et leurs familles* (Paris, 1978); bu kitabın kısaltılmış İngilizce baskısında bilgi yoktur.

66 C. Cipolla, *Public Health and the Medical Profession in the Renaissance* (Cambridge, 1976), s. 29.

aynı zamanda bunların dağıtılma ve kontrol edilme nedenlerini de kaydetti.⁶⁷

Modern İtalya'nın ilk dönemlerinde okuryazarlığın yönetim alanında kullanılması, raporlar, tapu kayıtları ve pasolarla sınırlı değildi. Sözgelimi, resmi duyurular, özellikle (Roma'da "*bandi*", Venedik'te "*parti*", Milano'da "*gride*" adı verilen) her çeşit bildiri ya da buyruk vardı. Ordular zaten, konaklama yönetmelikleri, maaş listeleri, mürettebat listesi gibi yığınla belge üretiyorlardı, belgelerde atlar insanlardan daha dikkatlice işaretleniyordu, çünkü iki kez sayılmalarını önlemek özellikle önemli idi.⁶⁸ Okuryazarlık ve matematik becerisi donanmada da kullanılıyordu. On yedinci yüzyılın başlarında Venedik kadirgalarında denize açılan yazmanlar ve denizcilik konularını ele alan yazarlar, topçuların temel aritmetik bilgisi olması gerektiğini (*il bombardiero dovrebbe essere abachista*) ileri sürmüşlerdi.⁶⁹ Cumhuriyetlerde, devlet memurlarının seçimi için pek çok listeye gerek duyuluyordu. Sözgelimi, Floransa'da bir görev için gerekli niteliklere sahip kişilerin isimlerinin bir deftere ve aynı zamanda kartlara yazılarak bir torbaya konması ve –hiç değilse ku-ramsal olarak– rasgele seçilmesi zorunlu idi.⁷⁰ Venedik'te, pek çok göreve uygun tek grup olan aristokratların, doğduktan kısa bir süre sonra *Altın Defter* adı verilen bir deftere kaydedilmesi gerekiyordu, ayrıca belirli görevler için aday olanların aldığı oy sayıları da kayda geçiriliyordu.⁷¹

67 M. de Montaigne, *Journal de voyage*, der. M. Rat (Paris, 1955), s. 80. P. Skippon "An Account of a Journey" Collection of Voyages'in içinde, der. A. ve J. Churchill (6 cilt, Londra, 1732), 6. cilt, s. 502, 549, vb.

68 M. E. Mallet ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renaissance State* (Cambridge, 1984), s. 117, 123, 125, 125, vb.

69 P. Pantare, *L'armata navale* (1614), alıntı, Cipolla, *Literacy*, s. 23.

70 N. Rubinstein, *The Government of Florence under the Medici* (Oxford, 1966), 1. ve 2. Bölümler.

71 J. C. Davis, *The Decline of the Venetian Nobility as a Ruling Class* (Baltimore, 1962), s. 19.

Okuryazarlığın siyaset alanında bir başka ve en az diğerleri kadar önemli bir kullanımı, ihbar (ele verme) idi. Özellikle Venedik'e gelen ziyaretçiler, çoğu zaman sapkınların ihbar edilmesi için kullanılan ve aslan ağzı şeklindeki yarık işareti olan taş posta kutuları hakkında yorum yapıyorlardı. Araştırmaya ve öğrenmeye meraklı ve çok dikkatli bir kişi olan Skippon, yalnızca Duka'nın sarayında böyle on dört ağız kaydetmişti.⁷² Ağızların düzenli olarak kullanıldığı –sözelimi kâfirler için– hâlâ Venedik Arşivi'nde korunan ihbarlardan anlaşılmaktadır.

Bütün bu belgelerin toplandıktan sonra nasıl böyle iyi düzenlendiğini söylemek zordur. Venedik'te, Duka'nın arşivlerinde, başlığa ve konuya göre dizinlemek (indeks yapmak) için görevlendirilmiş memurlar vardı. Fakat, Venedik idaresinin diğer bölümlerinde, memurların belgeleri düzenleme işine gömüldükleri anlaşılmaktadır.⁷³ Özellikle on altıncı yüzyılda, diğer yerlerde, Toskana Grandükü Cosimo ve Papa XIII. Gregory gibi, arşiv bilinci olan yöneticiler bulunduğunu görebiliriz; fakat o dönemde özel ve resmi belgeler arasında, daha sonra olduğu gibi, kesin bir ayırım belirtilmemiştir ve memurların resmi belgeleri özel mülkiyet gibi ele alıp kendi mirasçılarına bırakmaları son derece normaldir.

Okuryazarlık, kilisenin cemaatini kontrol altında tutmasını kolaylaştırdığı gibi, devletin de halkı kontrol etmesini pek çok yönden kolaylaştırdı. Fakat teknolojik değişimin etkisi o kadar önemsiz değildir. Okuryazarlık, aynı zamanda, aykırı düşüncelerin ve siyasi protestoların amacına da hizmet edebilirdi. Yetkililer tehlikeyi çok iyi fark ettiler ve basılı kitaplara hem siyasi hem de dini sansür uyguladılar. Başka yerde basılamayacak pek çok kitap Venedik'te yayımlandı, fakat on yedinci yüzyılın başlarında pek çok önemli kitap siyasi neden-

72 P. Skippon, *a.g.e.*, s. 491.

73 Queller, *Ambassador*, s. 4; C. Caro Lopez, "Gli Auditori Nouvi e il dominio di terrafrma", *Stato, società e giustizia nella repubblica, veneta*'nın içinde, der. G. Cozzi (Roma, 1980), s. 259-316.

lerle basılamadı. Bunlardan bir tanesi, Duka Nicolò Contarini'nin Venedik tarihi, diğeri Paolo Sarpi'nin Trent Konseyi'nin tarihi, üçüncüsü de Traiano Boccalini'nin Tacitus* hakkındaki yorumudur. Ama günümüze kadar gelen el yazısı kopyalarının sayısı, bu kitapların, on yedinci yüzyılın *samizdat*'ı (Doğu Bloku ülkelerinde yazılmış kaçak yayınlar ve bu yayınların yasadışı yollarla dağıtılması) gibi, gizli olarak çok miktarda dağıtıldığını akla getirmektedir.

Fakat daha dikkat çekici olanı ve daha geniş okuyucu kitlesine sesleneni, protesto amacıyla ya da en azından siyaset hakkında samimi gayri resmi yorum yapmak amacıyla kullanılan duvar yazısı (grafi) ya da pankart (*cartelli*) idi. Bu gelenek, Floransa'da on dördüncü yüzyıla dayanıyordu, on altıncı yüzyıla kadar Venedik, Padua, Brescia ve Napoli'de de yaygınlaştı. On beşinci yüzyılda *pasquinade*'nin (yergi, taşlama) doğum yeri olan Roma'da bir kurum idi. Uygulama, on sekizinci yüzyıla kadar, Toskana'daki Altopascio gibi kırsal topluluklara yayıldı.⁷⁴ Ne yazık ki *pasquinade*'ler bir yana, siyasetin tabandan canlı bir görüntüsünü veren ve yetkililerin haklı nedenlerle ciddiye aldıkları bu grafitilerin antolojileri yapılmamıştı. Halkı ayaklanmaya teşvik eden pankartlar, 1585 ve 1647 yıllarında Napoli sokaklarında görüldü; her ikisinden de ders çıkarıldı. Yorumlar genellikle kısa, özlü ve sert idi. 1466 yılında, Floransa'da, *Palazzo della Signoria*'ya (Vecchio Sarayı) asılmış bir pankartta, görevden çekilen yönetimi kastederek, “dokuz kaçık dışarı” (*è usciti nove pazzi*) yazıyordu.⁷⁵ 1529 yılında, Venedik'te, boş tahıl ambarının üzerindeki “kiralık ev” (*caxa d'afitar*) yazısı kısa ve öz bir mesaj idi.⁷⁶

* Gaius Cornelius Tacitus, MS 56-120 yılları arasında Roma'da yaşamış hatip, avukat, senatör ve tarihçidir. (çev. n.)

74 F. McArdle, *Altopascio* (Cambridge, 1978), s. 205 vd.

75 A. M. Degli Strozzi, *Lettere*, der. C. Guasti (Floransa, 1877), s. 540.

76 M. Sanudo, *I Diarii*, der. F. Stefani ve diğerleri (58 cilt, Venedik, 1879-1903), 50. cilt, s. 500.

Bu dört alandaki belgelere talep, sayılarını ve türlerini özellikle Floransa ve Venedik'teki çağdaş nüfus, arazi ve mal sayımı kayıtlarının ilk örneklerinin baştan sona iyice okumayı isteyen herkesin apaçık anlayacağı, her türlü yazılı sözcük üreticisi uzmanı yaratacak kadar fazla idi. Bu grupların en iyi bilineni ve sayıca en fazla olanı noterlerdi. 1472 yılında Floransa'da olduğu gibi, 1605 yılında Verona'da her bin kişiye bir noter düşüyordu.⁷⁷ O dönemde okul öğretmenleri, özellikle yazı öğretmenleri vardı. Modern İtalya'nın ilk dönemlerinde, geleneksel Çin ve Japonya'daki gibi, güzel yazının saygınlığı o kadar fazla idi ki bu yazı ustalarının bazıları, özellikle on altıncı yüzyılda çok büyük ün kazandı, bu ustalar arasında göze çarpanlar Leonardo Arrighi, Gianantonio Tagliente, Gianbattista Palatino ve Gianfrancesco Cresci'dir. Elbette, pek çok İtalyan kasabasında, hatta küçük kasabalarda bile matbaacılar vardı, fakat özellikle, diğerlerinin yanı sıra Aldo Manuzio'nun yaşadığı Venedik'te sayıları oldukça fazla idi. Kitapçılar, kırtasiyeciler ve azizlerin yaşam öykülerini satan sıradan seyyar satıcılar vardı; bu seyyar satıcılardan birisi "azizlerin öykülerini satar, ve azizlere dua eder, ve şarkı söyler ve sadaka isterdi."⁷⁸ Şöhret yolunda bazı seçkin yazarların da yaptığı bir iş, özel sekreterlik işi vardı, bunlar arasında en bilineni, on altıncı yüzyılda yaşamış Annibal Caro idi. Yazmanlar (*scrivani*) ve serbest çalışan kopyacılar (*copiscrittore*) vardı. 1728 yılında, Napoli mahkemelerindeki yazmanların sayısı, bir ziyaretçiye, Montesquieu'de, derin bir etki bırakmıştı: "*les seuls scribes font une petite armée, rangée en bataille, le canif à la main* (yalnızca yazmanlar, ellerinde [kurşunkalem açmak için kullanılan] çakılarla savaştan küçük bir ordudur)."⁷⁹ Resmi kuryeler ve daha sıradan postacılar (*portalelettere*) vardı. Ayrıca, muhase-

77 C. Cipolla, "The Professions", *Journal of European Economic History* 2 (1973), 37-52.

78 Grolamo adında bir serserinin tanıklığı, *Libro dei vagabondi*'nin içinde, der. P. Camporesi (Turin, 1973), s. 357.

79 Montesquieu, *Œuvres*, der. D. Oster (Paris, 1964), s. 278.

beci, sayman, kasiyer ve eksper gibi (tapu sicillerinde tekrarlanan terimler “*carriere*”, “*computista*”, “*calcolatore*” ve “*stimatore*”dir) matematik becerisine sahip uzmanlar ve abaküs okullarında öğretmenler de vardı.

Kanıtlar o kadar boldur ki tarihçi arşivlerde iz bırakan ama sözlü işlemlerin hiçbir iz bırakmadığı, bütün bu faaliyetlerin önemini abartmamak için çok dikkatli olmak zorundadır. Bu dönem boyunca İtalyanların çoğunluğunun –bazı meslek sahiplerinin, pek çok köylünün ve hemen hemen bütün kadınların– okuma yazma bilmiyor olmaları gerektiğini kendimize anımsatmalıyız.⁸⁰ Biraz da kadınların okuryazarlığını ayrıntılarıyla ele alalım.

On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, bazı erkekler, kızların okuma yazma ile hiçbir ilgilerinin olmaması gerektiğini ileri sürdüler ve okula gitmek yerine evde oturup koca beklemeleri gerektiğini belirttiler. Okumak tehlikeli idi, çünkü kızlar aşk mektuplarını okuyabilirlerdi.⁸¹ Oysa okuma yazma bilmemek, kızların aracılardan yardımıyla aşk mektubu almalarına ve yazmalarına engel olmaya yetmemişti; bunun canlı örneği, 1602 yılında Roma Mahkemesi’ne gelen bir davadır. Bir noterin on altı yaşındaki kızı Margherita’nın okuması yazması yoktu; fakat bir arkadaşının *aracılığıyla*, mutfak penceresinden notlar atarak komşusunun oğlu ile haberleşiyordu. Ailesi mektuplaştıklarını öğrendiğinde kız çoktan delikanlı ile ilişkiye girmişti.⁸²

Kadınların okuryazar olmaması kuralının istisnaları olduğu kolayca görülebilirdi; fakat bu istisnaların ne kadar yaygın olduğunu söylemek zordu. Çok iyi okuma yazma bilen Pratolu bir tüccarın, Francesco Datini’nin karısı, otuz yaşını geçinceye kadar okumayı

80 1711 yılında, Venedikte Aggelo Boza adında bir kaptan yaklaşık 1000 düka değerinde mal bildirmiş, fakat beyannameye imza olarak haç işareti yapmıştı. Venice, Archivio di Stato, Dieci Savi alla Decima, Castello, no. 29.

81 C. Klapisch, “Chiavi”, s. 776.

82 Rome, Archivio di Stato, Tribuna Criminale del Governatore, Processi, on yedinci yüzyıl, busta 18 (1602), s. 715 vd.

bilmiyordu. Oysa kızı daha çocukken okuma yazmayı öğrenmişti.⁸³ Zaten bazı kızların okula gittiklerini biliyoruz. Villani on dördüncü yüzyılda Floransa’da okuma yazma öğrenen “kızlardan ve oğlanlardan” söz eder; fakat bu istatistik aşığının görece yüzdeler hakkında bize hiçbir fikir vermemesi çok kötü. Gene, on altıncı yüzyılda Milano’da, Pazar Okulu sisteminin bir parçası olan şirketin, Compagnia delli Servi’nin, hem kız hem de erkek çocuklara okuma yazma öğrettiğini biliyoruz, fakat kız ve erkek öğrencilerin oranları hakkında bilgimiz yoktur. 1587 yılında Venedik’te piskoposun yaptığı araştırma, 4.481 öğrenciden yalnızca yirmi sekizinin kız olduğunu, iki yüz elli sekiz öğretmenden yalnızca birinin kadın olduğunu –Marieta– gösterdi.⁸⁴ Bu eksik değerlendirme olabilir: gene de on yedinci yüzyılda Venedik’te yapılan nüfus sayımlarında, kadın öğretmenlerden söz edilmiştir. İkisi 1633’te yapılan sayımda, altısı 1642’de yapılan sayımda (fahişelerin isimleri gizli tutulan kızlarının eğitildiği bir ev olan Zitelle’deki on iki öğretmen sayılmamıştır), altısı da 1670’te yapılan sayımda belirtilmiştir –ve bu mutlak minimum değerdir, çünkü kayıtlar eksik tutulmuştur, zaten yalnızca aile reisleri listelenmiştir. Az ve öz konuşan (Lakonik) “okul yönetimi” (*tien scola*) dışarıya çok fazla bilgi vermedi, fakat iki örnekte öğrencilerin kız olduğu ve üç örnekte öğretilenin okuma olduğu belirtilmektedir.⁸⁵ 1695 yılında Roma’da okumayı ve dikiş dikmeyi öğreten on altı kadın öğretmen olduğu kaydedilmiştir.⁸⁶

Yazmadan çok az söz edilmektedir. Kadınların adına yazılan mektuplar bu kadınların yazma bildiklerini kanıtlamaz, çünkü profesyonel yazmanlar vardı. Bununla birlikte, Strozzi ailesinden Alessandra, bir seferinde mektubunu “gözlüklerimi takarak yazdım” (*questa mia*

83 Origo, *Merchant*, s. 213.

84 Baldo, *Alunni*, s. 21.,

85 Venedik, Archivio di Stato, Provveditori della Sanità, buste 568-72 ve Venedik, biblioteca Correr, Ms. Donà, 351.

86 Giuntella, “Documenti”, s. 555 vd.

écritta cogli occhiali) demişti, bu da onun mektubu kendisinin yazdığını düşündürmektedir; oysa on yedinci yüzyılın başlarında, okuryazarlığa kuşku ile bakan Cenovalı aristokrat Andrea Spinola kadınların harcamaları yazmalarına ve envanter düzenlemelerine izin verir.⁸⁷

Bunun gibi kanıtları ve aynı zamanda bu dönemde klasik ya da yayımlanmış kitapları okuyan bir avuç kadını dikkate alarak, kadınların yazılı kültürde biraz yer edindiklerini öne sürmek hâlâ akla yakın gibi görünmektedir. Onlara göre ve aynı zamanda okuryazar olmayan erkeklerin çoğuna göre, kültür aslında sözeldir. Bu sözlü kültürün varlığı, varlığını sürdüren arşivlerin ve kütüphanelerin köruklediği aşırı okuryazarlık vurgusunun düzelticisi gibi göz önünde tutulmalıdır. Gene de çağdaş Avrupa'nın ilk dönemlerinde, günlük yaşamda yazmanın İtalya'da diğer pek çok ülkeye göre daha önemli olduğunu, yazmanın öneminin on üçüncü yüzyıldan (belki daha da önce) on yedinci yüzyıla kadar (belki daha sonra da) sürekli arttığını ve okuryazarlığın kullanımlarının yukarıda ele aldığımız dört alanın her birinde yeni belgeler şeklinde çoğalarak çeşitlendiğini ileri süreceğim. Bu öneriler kanıtlanamaz, fakat şimdiye kadar ele aldığımız kanıtlar en azından akla yatkın kılarsa gerektir.

Bu kanıtlara, on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren matbaanın gelmesiyle her türlü metnin çoğaldığı da eklenmelidir. Bu yeni aracın etkileri genel olarak okuryazarlık açısından ya da Rönesans gibi kültürel hareketlerle ilişkili olarak tartışılmıştır; fakat yukarıda ele alınan kamu alanlarından üçünde matbaanın pratik kullanımları hakkında söylenecek çok şey vardır. İş alanında, yalnızca yeni başlayanlara basılı elkitabı hazırlamakla kalmadığı, aynı zamanda kira ve borç senetleri için basılı formlar, emlak satışının reklamını yapmak için el ilanları, vb. için de kullanıldığı görülebilir. Din alanında, günah çıkartan papazlara ibadetle ilgili bilimsel eser ve elkitapları ve aynı zamanda dini kuralları

87 Strozzi, *a.g.e.*, s. 347; A. Spinola, *Scritti scelti*, der. C. Bitossi (Cenova, 1981), s. 236.

öğreten kitaplar ve duaların bulunduğu broşürler de görülebilir; bunların bazıları bölgedeki piskoposun isteği ile basılır, bazılarının ise resmi niteliği daha azdır. Bir bölge papazının yetim kızların evlenmeden önceki davranışlarını belgelemek için basılı formları vardı.

Bununla birlikte, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, basılı materyalin gerçekten yayıldığı alanın siyaset olduğu anlaşılmaktadır. Basılı bildirgeler çoğaldı. Gene de hâlâ geleneksel biçimde sesli okunuyordu, fakat aynı zamanda halka açık yerlerde de duvarlara asılıyordu. Yasalar basılıyordu. Haber bültenleri basılıyordu: On altıncı yüzyılda, mektup şeklindeki *avvisi da Roma*'dan (elle yazılmış Roma bülteni) on yedinci yüzyılda daha çok modern gazete biçiminde ilk *gazette*'ye (gazete) dönüşmüştü. Basılı formların kullanımı da artıyordu. On yedinci yüzyılın ortalarına kadar, kardinaller meclisinde, kardinallerin papayı seçmek için böyle formlar kullandığı görülebilir. Formlar, Venedik'te, bilgilerin her kilise bölgesi için aynı şekilde hazırlanmasını sağlamak amacıyla sayım görevlileri tarafından da kullanılmıştı. Bu formlar, sayılarla düşünen anlayışın çarpıcı kanıtıdır, hiç kuşkusuz bu tür düşüncenin bütün topluma yayılmasına yardım etmiştir. Günlük tutmanın yarattığı ya da hiç değilse teşvik ettiği özbilinçlilik gibi, kesin sayılarla düşünme eğilimi, çağdaş İtalya'nın ilk yıllarında okuryazarlığın en önemli sonuçlarından biri, şehirlerin hakim olduğu bir toplumda uygulama bağlamında kullanılmasından kaynaklanan bir sonuç olarak sayılmalıdır.

ATASÖZLERİ VE TOPLUMSAL TARİH

James Obelkevich

Bir zamanlar G. M. Young, tarihçilerin “insanların konuştuğunu duyabilinceye” kadar okumayı sürdürmeleri gerektiğini öne sürmüştü.¹ Dönemleri ya da uzmanlık alanları ne olursa olsun, iyi bir öğüt elbette, fakat toplumsal dil tarihçileri için iş tanımının bir parçası olarak çok fazla bir öğüt değil. Metnin arkasındaki sese kulak vermek, sihir yoluyla okuryazarlıktan sözlü anlatım yaratmak: Asıl görevlerimizden biri budur. Fakat genellikle mümkün müdür? Hangi metinlerde, çoğunun yazma bilmediği dönemlerde konuşan sıradan insanları duyabiliriz? Bununla birlikte kaynaklar hepten yok değildir: Le Roy Ladurie ve diğerleri, yazılı delillere dayalı engizisyon ve hukuk mahkemelerinin kayıtlarında, ilgili kişilerin gerçek sözcüklerinden bir şeyler toparlamışlardır.² Fakat engizisyondan hiçbir şey kalmamış, örf ve âdet hukuku mahkemelerinden ise çok az belge kalmış olan İngiltere’de tarihçiler o kadar şanslı değildir: İngiliz kökenli bir Montaillou ya da Peynir ve Solucanlar (*Cheese and the Worms*) hiçbir zaman

1 Alıntı, W. D. Handcoc, “Giriş”, G. M. Young, *Victorian Essays* (Londra, 1962), s. 11.

2 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou* (Paris, 1975); Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms*, çev. John and Anne Tedeschi (Londra, 1980). Kuşkusuz Engizisyon kayıtları, yerel dilde yapılan tanıklığın Latince çevirisidir; bu konuda, bkz., Natalie Davis, “Les conteurs de Montaillou”, *Annales E. S. C.* 34 (1979), 68-9.

olmayacaktır.³ Zaten mahkeme kayıtlarının kendi kısıtlamaları vardır; İngiltere’de ve başka yerlerde, insanların seslerini duymak için başka kaynaklara ve yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Halkbilimcilerin ve antropologların çalışmalarından da anlaşılacağı gibi, bir seçenek konuşmayı kendi karakteristik biçimi ve türü –selamlama, bilmeceler, beddualar, şakalar, masallar, vb.– içinde incelemektir.⁴ Bunlar, bir kişinin, tek bir olay üzerine (belki baskı altında) söylediklerini bize gösteren mahkeme kayıtlarının tersine, pek çok kişinin günlük yaşamda sayısız olay hakkında söylediklerinin iletilmesini sağlar. Belki bunların en yol gösterici olanları atasözleridir: atasözleri eskidir, yaygın kullanılmaktadır, içinde halka özgü tutumları barındırır ve özellikle on altıncı yüzyıldan başlayan uzun bir yazılı derleme bandında kaydedilmiştir. Konuşucular tarafından sevilen atasözlerine aynı zamanda araştırmacılar da erişebilir.

Fakat, yakın zamana kadar tarihçilerin pek fazla ilgisini çekmemiştir. (Tersine, atasözleri araştırması ile ilgili kaynakçalarda, edebiyat alanında inceleme yapan bilimadamlarının, halkbilimcilerinin ve antropologların binlerce yayını yer alır.)⁵ Bunun başlıca nedeni genel olarak dile merak duymamış –tarihçiler belirten ile değil belirlenen ile ilgilenmektedir– olmalarıdır, fakat daha özel bir güçlük de vardır. Eğitimli sınıflar bir süre atasözlerinden hiç hoşlanmadı, hatta onları küçümsedi: atasözlerinin eski moda ve çelişkili olduğuna, onları ciddiye almanın mümkün olmadığına inanıyorlardı. Fakat tarihçiler, kendilerini atasözü karşıtı önyargılardan kurtarmaya yakın zaman önce başlamış olsalar da atasözlerinin nasıl oluştuğunu gösterecek ve so-

3 Bununla birlikte, İngiliz kilise mahkemelerinin kayıtlarındaki yeminli ifadeler çok fazla kullanılmamıştır.

4 Bkz., Roger Abrahams, “A Rhetoric of Everyday Life: Traditional Conversational Genres”, *Southern Folklore Quarterly* 32 (1968), 44-59.

5 En sonuncusu, Wolfgang Mieder, der. *International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography* (New York ve Londra, 1982); yararlı biyografiler için, ayrıca bkz., Lutz Röhrich ve Wolfgang Mieder, *Sprichwort* (Stuttgart, 1977).

nuçlarını araştırıp bulacak kadar iyi donanımlıdır. Yalnızca atasözlerinde ve onları kullananlarda değil, aynı zamanda onları reddetmiş olanlarda ve bu reddin anlamında da toplumsal tarih için çıkarılacak dersler vardır.

Kolayca anlaşılacağı gibi, atasözünü tanımlamak tuhaf bir şekilde zor olmaktadır. Fakat kısa ve özlü bir şekilde akıl ve öğüt veren geleneksel popüler sözler olduğu çoğunlukla kabul görmektedir.⁶ Her ne kadar yazıda çok kullanılsa da aslında sözlü bir türdür ve sınırlı kapsamı içinde zengin şiirsel ve retorik kaynaklar kullanması açısından çoğu zaman esprili ve sanatlıdır.⁷ Metafor (mecaz), ritim, aliterasyon (ses yinelemesi), azonans (aynı ünlü seslerin tekrar edilmesi), ikili yapı: bunlar ve diğer ustalıklar atasözü şeklinde bir sezgi yansıması yaratır. (Bütün hepsi metaforik değildir: “*Ayrılık kalbi sevgiyle doldurur*” gibi pek çoğu açık ifadedir.) Özlü ve kolayca akılda kalabilen atasözleri, yalnızca hisse* değil aynı zamanda, mesleki kurallar ya da hava durumu gibi, eylemsel akıl aracı işlevini de görür.

Bununla birlikte, atasözlerini tanımlayan, onların iç düzeni değil dış işlevidir, yani normal olarak, ders çıkarılır ve eğitici (didaktik): İnsanlar atasözlerini başkalarına belirli bir durumda ne yapılması ya da nasıl tutum takınılması gerektiğini söylemek için kullanırlar. O halde, atasözleri “durumlar karşısında taktiklerdir”; toplumun bir kısmının sağduyusunu, değerlerini ve işleri yürütme biçimlerini açık ve kesin olarak belirten, inandırıcılığı kabul edilmiş taktiklerdir. (Dolayı-

6 Sözelimi, bkz., Archer Taylor, *The Proverb* (Cambridge, Mass., 1931), s. 3; Roger D. Abrahams, “Proverbs and Proverbial Expressions”, Richard M. Dorson, der., *Folklore and Folklife: An Introduction*’ın içinde (Şikago ve Londra, 1972), s. 117-27; Alan Dundes, “On the Structure of the Proverb”, *Proverbium* 25 (1975), 961-73; Henri Meschonnic, “Les Proverbes, actes de discours”, *Revue des sciences humaines* 41 (1976), 419-430.

7 Bkz., Robert A. Rothstein, “The Poetics of Proverbs”, Charles E. Gribble, der., *Studies Presented to Prof. Roman Jakobson*’ın içinde (Cambridge, Mass. 1968), s. 265-74; Abrahams, “Proverbs and Proverbial Expressions”, s. 119-21.

* Bir olaydan çıkarılan ders. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

sıyla, ders verme amacından çok tanımlayıcı amacı olan, “*elinde kozu olmak*” gibi atasözü niteliğindeki deyimlerden ve “*yapacak başka önemli işi olmak*” gibi basmakalıp sözlerden ayrılabilir.)⁸

Bu inandırıcılık görüntüsünü artıran bir başka özelliği, kişilerüstü olmasıdır. Tekrarlayan sorunlara kalıplaşmış öğütler sunarak, kişilerin herhangi bir durumda kendine özgü ya da kişisel olmak için ne hissedebileceklerini dikkate almaz; ister metaforik ister soyut olsun, fikirlerini dolaylı olarak, üçüncü şahıs tavrı içinde ve sonuç çıkarmayı atasözünü duyanın kendisine bırakarak anlatır. Anonim, geleneksel ve buyurucu olan atasözlerinin yaratıcılarından, söyleyenlerinden ve işitenlerinden bağımsız, kendi varlığı bulunur. Atasözleri, bir giriş usulü ile (“Derler ki ...”) ya da söyleyenin ses tonu değişerek söylenir: sözcükler söyleyene ait değildir, toplumun ya da sağduyunun söyleyen aracılığıyla söylenen sözcükleridir.⁹ Aslında, atasözlerinin inandırıcılığı dilin kendisinden kaynaklanmaktadır. Sözgelimi, İngilizce atasözleri İngilizcenin, bilmece gibi diğer halk türlerinde ya da halk hikâyelerinde bulunmayan bir parçasını oluşturmaktadır; atasözü listeleri sözlüklerde hâlâ yer alır ve yabancı dil okuyan birisi, o dilin dilbilgisi ve sözdağarcığı ile birlikte atasözlerini de öğrenir.

“Eski sözlerin” büyüleyiciliği ve çekiciliği, hiç şüphesiz, zaman üstü olmanın ruhuna, durağan insan yapısının değişmez gerçeğinin ruhuna çok şey borçludur. Eski değilse bile eski gibi görünür, bazen sözcükleri ya da yapısı yönünden geçmişe aittir; ünlü sözlerden, tek cümlelik özlü ve mizahi sözlerden ve anın diğer sözlerinden ayrıdır –bunlardan bazıları zaman içinde atasözü haline gelebilir.¹⁰

8 “Strategies for Situations”: Kenneth Burke, *Philosophy of Literary Form*, 2. Baskı (Baton Rouge, La., 1967), s. 296; atasözleri ile atasözü niteliğindeki deyimler arasındaki fark hakkında, Dundes, “Structure of the Proverb”, s. 972 n8; Röhrich ve Mieder, *Sprichwort*, s. 15-16; Abrahams, “Proverbs and Proverbial Expressions”, s. 123-4.

9 Kişilerüstülük hakkında, Abrahams, “Proverbs and Proverbial Expressions”, s. 123-4.

10 Arkaik (artık kullanılmayan eski söz ya da deyim) özellikler hakkında, *a.g.e.*, s. 59.

Gene de hem atasözlerinde hem kullanıcılarında bazı değişiklikler olması kaçınılmazdır. Bu bölümde, atasözlerinin tipik kullanıcıları ile kullanımlarına şöyle bir göz gezdirdikten sonra, önce atasözünün anlamı ile anlam değişikliği sorusunu, ardından [atasözlerinin] tarihindeki başlıca olayları ve eğitilmiş sınıf tarafından terk edilmesini inceleyeceğim.

Kullanıcılar ve Kullanımları

En eski halk türlerinden bir tanesi ve coğrafi yönden en yaygın olanı, atasözleri, her sınıf ve gruptan insanlar tarafından zaman zaman kullanılmaktadır.¹¹ Daha sonra göreceğimiz gibi, modern İngiltere'nin ilk dönemlerinde eğitilmiş sınıflar atasözlerine herkes kadar düşkün idi. Belki gerçek soru şudur: Bunları kim *kullanmadı*?

Elbette atasözleri hem yönetenler hem de yönetilenlerce beğenilmektedir: Siyasi otorite ile atasözü otoriteleri en azından Hz. Süleyman zamanından beri bir aradadır. İngiltere'de [Büyük] Alfred'e mal edilen bir ortaçağ koleksiyonu vardı; ilk yazılı koleksiyon Elizabeth'e sunulmuştu; I. James atasözlerinden hoşlanırdı. Rönesans Avrupası'nda, politikacı adayları, tıpkı günümüzde bazı Üçüncü Dünya toplumlarında hâlâ yaptıkları gibi, kendi atasözlerini incelediler; sözelimi, Madagaskar'ın yerli gruplarından Merinalılar arasında, liderlerin hatip olmaları ve hatiplerin de çok atasözü bilmeleri beklenmektedir. Yöneticiler kendi atasözlerini yarattıkları zaman, siyasi slogan ile atasözü arasındaki fark kolayca seçilemez hale gelir: Hz. Süleyman'ın atasözlerinin siyasi bir boyutu ve Başkan Mao'nun sözlerinin bir atasözü niteliği vardır.¹²

11 Bununla birlikte, atasözleri evrensel değildir; atasözleri yönünden zengin olan Kuzey Amerika yerlileri arasında ya da Afrika'nın bölgelerinde belgelenmemiştir. Roger W. Wescott, "From Proverb to Aphorism: The Evolution of a Verbal Art Form" *Forum Linguisticum* 5 (1981), s. 213; Alfred Kroeber, *Anthropology*, yeni basım (Londra, 1948), s. 544; B. J. Whiting, "The Origin of the Proverb", *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature* 13 (1931) s. 61, 77.

12 Merinalılar hakkında, Maurice Bloch, "Astrology and Writing in Madagascar", Jack Goody, der., *Literacy and Traditional Societies*'in içinde (Cambridge, 1968), s. 293; liderlik özelliği olarak atasözleri hakkında, Joyce Penfield, *Com-*

Fakat, Sanayi Devrimi'nden önce Avrupa'da atasözlerini en fazla kullananların, nüfusun çoğunluğunu meydana getiren köylüler olduğundan pek fazla kuşku yok gibi görünmektedir; sözlü kültürleri ve yüz yüze toplumsal ilişkileri ile köylüler bunu günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Atasözleri hem öğrenilmekle hem de kökenlerinde halka özgü olmakla birlikte içerikleri büyük ölçüde köylülerin ihtiyaçlarını ve gerçeklerini yansıtıyordu: Her ne olursa olsun, tarımda ve yaşamda, her olasılık için bir ya da birçok söz olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'de de atasözü kullanan bir köylü halk vardı. On sekizinci yüzyılın başında, İskoçların, özellikle "halkın seçkin kesiminin, şaşılacak şekilde bu tür konuşma alışkanlıkları" vardı, "hiçbiri sizinle ayrıntılı bir şekilde konuşmaz, fakat her iddiasını ve görüşünü bir İskoç atasözü ile destekler."¹³ On dokuzuncu yüzyılda, köylü sınıfının İngiliz eşdeğerleri, küçük çiftçiler, rençperler ve ırgatlar da yaygın kullanıcılar idi; Flora Thompson, kendi köyü olan Kuzey Oxfordshire'de işçilerin "yüzlerce atasözü" bildiğinden söz eder. En fazla köylünün yaşadığı Rusya'da ise atasözleri her yerden daha fazladır.

Atasözleri ve benzer ifadeler, kasabalarda işçi sınıfı arasında da yaygınlaşmıştır. Robert Roberts, 1914'ten önce Salford'da işçi sınıfının konuşma tarzını, "eski atasözleri ve klişeler (basamaklıp sözler) serpiştirilmiş" olarak tanımlar; Richard Hoggart'a göre, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Leeds'de, işçi sınıfı gözde özdeyişlerini sürekli olarak tekrarlıyor, bunların hepsi standart atasözü olmasa bile atasözleri gibi kullanıyordu.¹⁴ Atasözü dağarcığı azalsa da –eski atasözleri-

municating with Quotes: The Igbo Case (Westport, Conn., 1983), s. 70-1; çağdaş siyasi yaşamda atasözleri hakkında, Röhrichand Mieder, *Sprichwort*, s. 108-10.

13 İskoçlar hakkında, James Kelly, "Giriş", *A Complete Collection of Scottish Proverbs* (Londra, 1721). Flora Thompson, *Lark Rise to Candleford* (Harmondsworth, 1973), s.49. Ayrıca, David Jenkins, *The Agricultural Community in South-West Wales at the Turn of the Twentieth Century* (Cardiff, 1971), s. 11.

14 Robert Roberts, *The Classic Slum* (Harmondsworth, 1973), s. 177; Richard Hoggart, *The Uses of Literacy* (Harmondsworth, 1958), s. 15-16 ve birçok yerde.

nin pek çoğu köylerden bize kadar ulaşmadı ve yenileri eksilenlerin yerini doldurmadı– atasözleri köylerde olduğu kadar köykentlerde de kullanılmaya devam etti.

O halde, atasözlerinin çağdaşlaşmanın etkisiyle yitip gittiğini varsaymamamız gerekir. Doğrusunu söylemek gerekirse, modern Avrupa’nın ilk zamanlarından ve Üçüncü Dünya ülkelerinden sağlanan kanıtlar, tam tersi bir etkisi olabileceğini akla getirir. Yakın zamanda, Nijerya’da İgbo halkı arasında yapılan bir araştırmada, seçkinler İngilizce öğrendikleri ve batılı yaşam tarzını benimsediklerinde, atasözlerinden vazgeçemedikleri, tersine dağarcıklarına İngilizce atasözlerini de ekledikleri görülmektedir. Uzun vadede, atasözleri azalmaya mahkûm olabilir: Gelişmiş toplumlarda, her toplumsal sınıfta çeşitli düzeylerde azalmıştır. Fakat istisnaları da vardır. Çağdaş İsrail’de (hepsi de dini kaynaklı olmayan) atasözleri iyi eğitim almış gruplar arasında sıkça kullanılmaktadır. Çağdaş Rusya’da, kısmen Sovyet devleti bunları (ve halk kültürünün diğer özelliklerini) ideolojik nedenlerle teşvik ettiği için popülerliklerini ve etkilerini fazlasıyla sürdürmektedir. Her ne kadar aydınlar atasözlerini sıkça kullanmasalar da bilirler ve [atasözlerinin] halk ile bağlantısı nedeniyle atasözlerine ilgi gösterirler. Lenin ve Stalin atasözlerini kullandılar; Kruşçev’in incelikten yoksun özdeyişleri köylülerinki ile aynı idi; hatta çağdaş ve zarif Gorbaçov bile 1984 yılında İngiltere ziyaretinde, “*‘Eğer iyi yaptığınızı düşünüyorsanız biz size taş çıkartırız’*” diyerek ev sahiplerini hayrete düşürmüştü.¹⁵

Toplumsal cinsiyet farklılıkları hakkında Avrupa’dan elde edilen bu birkaç bulgu, erkeklerin atasözü kullanmaya kadınlardan daha fazla eğilimli olduğu izlenimini uyandırmaktadır; bu durum, özdeyişlerdeki kadın karşıtı yanlılık ile örtüşmektedir. Öte yandan kentsel işçi sınıfın-

15 İgbolar hakkında, Penfield, *Communicating with Quotes*, s. 85-87. Sayın David de Vries’a ve Dr. Faith Wigzell’e, sırasıyla, İsrail ve Rusya gözlemleri için teşekkür borçluyum; bununla birlikte, öğütlerini kullanmamdan sorumlu degillerdir. Gorbaçov’un sözleri: *The Observer* (23 Aralık 1984), s. 4.

da kadınların başlıca kullanıcı olduğu görülmektedir. Yaş farklılıklarına gelince, bulgular atasözlerinin çoğunlukla, “yaşlı insan ideolojisi”nin bir parçası olarak, yaşlılar ve [çocukların] kendilerine has atasözü benzeri sözleri ile çocuklar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Atasözlerinin kullanımları ve işlevlerindeki çeşitlilikler de kullanıcı-lardan çok farklı değildir. Atasözleri herhangi bir ruh hali içinde, herhangi bir durum karşısında söylenebilir; dil dizgelerinin normal sınırlarının ötesine geçer ve kendine özgü, çok karşılıklı (çok değerlikli), çok amaçlı dizgeler haline gelir. Fakat ister gayri resmi olarak, ister günlük yaşamda, isterse, Elizabeth’in ilköğretim okulları ya da on dokuzuncu yüzyılın ilkokulları gibi resmi eğitim kurumlarında kullanılsın, en başta gelen, ders verici ve eğitici yönüdür. Atasözleri yoluyla toplumsal normlar içselleştirilir ve –ayırım sabit değildir– ve uygulanır. Eğer toplumsal kontrolden söz edersek, bunun nedeni yalnızca atasözlerinin içeriği ve amacı değildir, aynı zamanda suçluluktan ziyade sıkılma ve utanmayı kullanan işleyiş yönteminde toplumsal ya da kamusal olmasıdır; bireyin “özsaygısı ve başkalarının gözünde kendi görünüşüne önem vermesinden” yardım umanlar yalnızca Maoriler değildir.¹⁷

Buna karşın, çatışma durumlarında, atasözleri gerçekliği ya da bilgece oluşundan ziyade kişilerüstü oluşundan yararlanmak için kullanılır; hoşnutsuzluğu dolaylı bir şekilde dile getirerek ortamı yumuşatır ve öfkeli bir cevap olasılığını azaltır. Bazı toplumlarda atasözleri, insanların kronik bir zorlanma ve gerilim kaynağı ile başa çıkmasına yardım eden standart bir çatışma yönetimi yöntemidir; Igbo halkı arasında polijini (çok kadınla evlilik) kurumundan kaynaklanan sorunlar yaygındır; Evans-Pritchard’a göre, Zande halkı (Kongo ve Sudan topraklarında yaşayan etnik bir grup) arasında, bütün toplumsal

16 Yaşın etkisi hakkında, Mathilde Hain, *Sprichwort und Volkssprache* (Geissen, 1951), s. 51; Démeétrios Loukatos, “L’emploi du Proverbe aux différent âges” *Proverbium* 2 (1965), 17-26.

17 Raymond Firth, “Proverbs in Native Life, with special reference to those of the Maori”, *Folk-Lore* 37 (1926), s. 147.

ilişkilere uygulanan, efendi-kul modelinden doğar. Bazı toplumlar-
da atasözlerinin yasal anlaşmazlıklarda bir rolü vardı: ortaçağın son
dönemlerinde, Fransa'da köylüler atasözlerini yerel mahkemelerde
kullanıyorlardı, Nijerya'da, Anang kabilesinde, yasal kovuşturmalarda
emsal karar yerine söylenmekte ve atasözlerinin seçimine göre dava
kazanılmakta ya da kaybedilmektedir.¹⁸

Tam karşıt uçta, atasözlerinin ifade ettiği anlamlarda kesinlikle
çatışmaların olmadığı durumlar bulunmaktadır; insanlar birbirlerine
atasözü söyleyerek karşılıklı iyi niyetlerini gösterirler, ortak değerleri
paylaştıkları hakkında birbirlerine güvence verirler ve toplumsallaş-
manın zevkine varırlar. Böyle durumlarda atasözlerinin işlevi, Mali-
nowski'nin deyişiyle, ilişkiseldir: Toplumsal ilişki kurmak ya da iliş-
kiyi canlandırmak, bir akran grubunun dayanışmasını pekiştirmek.
İşçi sınıfının daha yaşlı kadınları arasında, ritüelleştirilmiş atasözü
alışverişi sohbetin önemli bir kısmını doldurabilir, her havadis alış-
lagelmiş avutucu cevabını alır. Hoggart'a göre, "tümceler sayaç gibi
kullanılır, 'tık-tık-tık'" ve "bir tür rahatlık olarak kullanılır"; çok yakın
zamanlarda, West Riding'de yapılan bir araştırmada, işçi sınıfının ka-
dınlarının, "bahçe duvarının üstünden ve doktor muayenehanesinde
ve çarşıda ya da pazarda, ne zaman iki laf etseler atasözü söyledikleri
bulunmuştur. Oldukça stoik* dağarcıktaki atasözleri şunlardı: "Acı da

18 Kişilerüstülüğün kullanımları hakkında, Muriel Saville-Troike, *The Ethnography of Communication* (Londra, 1982), s. 36; İgbolar hakkında, Penfield, *Communicating with Quotes*, s. 48; Zandeler hakkında, E. E. Evans-Pritchard, "Sanza, a Characteristic Feature of Zande Language and Thought", *Essays in Social Anthropology*'nin içinde (Londra, 1962), s. 227; Fransa hakkında, Natalie Davis, "Proverbial Wisdom and Popular Errors", *Society and Culture in Early Modern France*'in içinde (Stanford, Cal., 1975), s. 244; Nijerya hakkında, John C. Messenger, "The Role of Proverbs in a Nigerian Judicial System", *Southwestern Journal of Anthropology* 15 (1959), 64-73.

* Aklın egemenliğini, doğaya uygun yaşamayı, ruhun duyumsamazlığı ve dün-
ya yurttaşlığı ülküsünü amaç edinen Kıbrıslı Zenon'un kurduğu, öğretiyeye
ilişkin derslerin stoa denilen direkli galeride verildiği öğretisi. (çev. n.) TDK
Güncel Türkçe Sözlük.

tatlı da bizim içindir. Her şey yoluna girer. Hiçbir şey gizli kalmaz. Hayatı olduğu gibi kabul et. Elimizden geleni yapmalıyız.” Bu özdeyişlerde, konuşmanın ilişki işlevi (phatic)*, dayanıklılık ve varlığını sürdürmenin örtük bir kodu içinde, yalnızca stoik değil, aynı zamanda yazgıcılık işlevi ile de birleştirilir.¹⁹

Son olarak, insanlar kulağa hoş geldiği için, –biçiminden ve anlatım tarzından, ince esprisinden, imgeleminden ve sözel biçeminden– hoşlandıkları için atasözlerini kullanabilirler. Gana’da, Akan kabilesinde, [atasözlerinin] değerlerinin her şeyden önce “estetik ve şiirsel” olduğu söylenir; “imgelemlerinin niteliği” ile değerlendirilir.²⁰ Atasözlerinden nükteli oluşları ve aynı zamanda anlamları nedeniyle hoşlananlar, bunları söyleyişlerinin bir parçası haline getirebilir ve her durumda kullanabilirler. Atasözleri ile herkes güzel dizelerden payına düşeni alır.

Anlamlar

O halde, atasözleri ne anlama gelir? Tutarlı bir bakış açısını ifade eder mi? [Atasözlerini] kullananların tutumları ve değerleri hakkında bize ne söyler?

Ne yazık ki bu soruların cevapları, belki düşünebildiğimizden daha zordur; –atasözlerindeki düşünce yapısı ve kitaplardaki atasözleri ile– toplumsal-tarihsel bir kestirme yol olasılığının, gerçekleşmesi olanaksız bir hayal olduğu ortaya çıkar. Herhangi bir dilde, çok farklı şeyler söyleyen, bazıları tutarsız hatta çelişkili yüzlerce, belki binlerce atasözü

* Bir bilgi verme amacıyla değil, yalnızca toplumsal ya da duygusal amaçla kullanılan iletişim. (çev. n.) Cambridge Dictionary

19 Konuşmanın ilişki işlevi hakkında, R. A. Hudson, *Sociolinguistics* (Cambridge, 1980), s. 109; Hoggart, *Uses of Literacy*, s. 16; “son zamanlarda yapılan bir araştırma”, Donald McKelvie, “Aspects of Oral Tradition and Belief in an Industrial Region”, *Folk Life* 1 (1963), s. 87, ve McKelvie, “Proverbial Elements in the Oral Tradition of an English Urban Industrial Region”, *Journal of the Folklore Institute* 2 (1965), 249-50.

20 Lawrence A. Boadi, “The Language of the Proverb in Akani”, Richard M. Dorson, der., *African Folklore* (New York, 1972), s. 183, 185.

olabilir. Eğer ortak bir şey varsa, bu onların görülür değil gizil içeriklerindedir –anonimliklerinde, kişilerüstü oluşlarında, geleneklere başvurmalarında, vb.dir; bu aşamada, en azından her atasözünün metni beraberinde bir alt metin getirir ve ortamın kendisinin bir mesajı vardır. Fakat eğer atasözlerinin anlamları görece belirgin ise kullanıcılar ve tarihçiler yüzey anlamları ile ilgilenirler, sorun da burada yatar.

Her şeyden önce, antropologların bize anımsattığı gibi, bir atasözünün anlamı yalnızca sözlerine değil, aynı zamanda kullanıldığı duruma da bağlıdır; fakat ne yazık ki kaynaklarımız bu ortamlar hakkında bize pek fazla bir şey söylemez. Metinler vardır, fakat bağlamlar yoktur, bağlamlar olmayınca anlamların bir kısmının kaybolması kaçınılmazdır. Ve başka güçlükler vardır. Metaforlu atasözleri doğası gereği anlaşılmasıdır (gerçek anlamı ile almak onları anlamsız hale getirebilir); –diğer halk türlerinin tersine çok az araştırılan– değişik biçimleri, anlam bakımından temel biçimden farklı olabilir. Anlamlar zamanla değişmiştir ve bölgeye göre de değişebilir: “Yuvarlanan taş yosun tutmaz” sözü, İskoçya’da hareketliliği teşvik etmek amacıyla kullanıldığı halde İngiltere’de bundan vazgeçirmek için kullanılır.²¹ Bir atasözünün anlamı doğrudan derlemelerin sayfalarından çıkarılmamalıdır.²²

21 Bağlam ve anlam hakkında, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, “Toward a Theory of Proverb Meaning”, *Proverbium* 22 (1973), 821-7; Peter Seitel, “Proverbs: A Social Use of Metaphor” *Genre* 2 (1969), 143-61; deşikeler hakkınada, Vilmos Voigt, “Les Niveaux des variantes des proverbes”, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20 (1970), 357-64; Yuvarlanan Taş hakkında, G. M. Milner, “Quadripartite Structures”, *Proverbium*, 14 (1969), s. 380.

22 Derlemelerin kendileri bile güvenilir olmayabilir. Sahte olmayan, gerçek atasözlerinden bazılarını atlar, editörlerin ya da başkalarının atasözü olabileceği umuduyla uydurdukları, ama asla işe yaramayan öğeleri de içerir; bu uydurma sözlerden bazıları bir derlemenden diğerine kopyalanır ve asla kimsenin iki dudağı arasında çıkmadığı halde tamamen edebi bir varlık olur. Bkz., Archer Taylor, “How Nearly Complete are the Collections of Proverbs?” *Proverbium* 14 (1969), 369-71, ve “Problems in the Study of Proverbs”, *Journal of American Folklore* 47 (1934), 1-21.

Özlü sözler farklılaşmamış bir kitle de oluşturmaz; sözgelimi, modern çağın ilk dönemlerinde, genel olarak ağızdan ağıza dolaşan atasözlerinin yanında, daha sınırlı bir bölgede kullanılanlar da vardı. Basamağın en sonunda, resmi, geleneksel değerleri –pek çoğunda metaforik süslemeler olmayan ve ilkelerden pek fazla ayırt edilemeyen dolambaçsız ifadeleri– içeren özdeyişler vardı. Tekdüzeliklerine ve belirli bir nitelikten yoksun olmalarına karşın ya da bunlar nedeniyle, her dönemde öğretmenlere, vaizlere ve kendini geliştiren kişilere çekici gelmiştir.²³

Karşı uçta, (aynı zamanda atasözü haline gelmiş özlü sözleri de kullanan) halk arasında, bilgeliğin daha yıkıcı bir türü vardı. Siyasi eyleme benzeyen herhangi bir şey gerektirmemekle birlikte resmi dindarlığa inanmayarak, sırasıyla alaycı, töredışı, kaba ve müstehcen idi. (Güçlü akıl ile zayıf akıl arasındaki çatışma, Hz. Süleyman ve Marcolf arasındaki ortaçağ masalına konu olmuştur; burada Hz. Süleyman'ın geleneksel dindarca sözleri köylü Marcolf'un kaba ve bayağı parodileri ile tamamlanır.) Çok ender basılmış olan daha kaba sözlerle, atasözü bilgeliği gerçekte olduğundan daha ılımlı ve daha ruhsuz görünebilir. Elbette cinsel içerikli atasözleri de vardı, fakat aşağı yukarı 400 söz içeren tek Rus derlemesi dışında, büyük ölçüde unutulmuştur. John Ray'ın 1670 yılındaki derlemesinde “ulu-orta müstehcen”liğe yer yok değildi; “çirkin ve kötü” (kaba ve açık saçık) atasözlerinin pek çoğuna yer verdiği zaman –aralarında “en esprili ve anlamlı İngiliz atasözlerimizin pek çoğu da vardı”– bunlar insanları incitti ve Ray ikinci baskıda bunları çıkardı. On sekizinci yüzyılın başlarında İskoç atasözleri derlemesini tanıtan James Kelly, “ağıza alınmayacak pek çok” atasözü bulunduğunu, bunların “yerinde ve anlamlı” olduğunu –ve bunları derlemeye katmadığını– kay-

23 On dokuzuncu yüzyılın başlarından bir örnek, derlemesinde atasözlerinden çok özlü sözler bulunan John Clare'dir. Elyazması. Book A-18, s. 254, 270, 274-76; John Clare Elyazmaları, Peterborough Müzesi. Bu referans için Sayın George Deacon'a teşekkür ederim.

detmişti.²⁴ Yetkililer, alaycılık gibi gördükleri şeylerden de rahatsız oldular; insanın çağlarının “daha az inançlı” geleneğinde, ortaçağa ait bir özdeyiş, “*Genç aziz, yaşlı şeytan*” halkın hoşuna gidiyor, fakat ruhban sınıfının ahlakçıları tarafından kınanıyordu. Danimarka’da yapılan bir araştırmada, okullarda öğretilen atasözlerinin özünde basmakalıp sözler olduğu, fakat sözlü gelenekten gelen atasözlerinde “çıplak bir gerçek”, hatta “isyancı bir hava” bulunduğu görüldü.²⁵

Bir dereceye kadar, güçlü akıl ile zayıf akıl arasındaki karşıtlık, ulusal ve yerel özdeyişler arasındaki karşıtlık ile örtüşür. On dokuzuncu yüzyılda, Fransa’da, dini derlemelerde bir kabalık belirtisi vardı (sözelimi, yellenme hakkındaki atasözleri); okullarda öğretilen ulusal atasözleri, daha nazik ve uygarlaşma sürecinde bir araç idi. Bir başka araştırmada, fiziksel güzelliğe karşı daha hoşgörülü, ölüme karşı daha hüznü bölgele atasözlerinin, ulusal olanlara göre daha “insancıl” olduğu sonucuna varıldı. Fransa’da yapılan araştırma, bakış açısı yönünden bölgeler arasında farklılıkları da ortaya çıkarmıştır. Evlilik ile ilgili atasözlerinde, güneyde kullanılanlar, kadınları kuzeydekilere göre, daha çok programlı gösteriyordu, evliliği keder ve erkek üstünlüğü ile ilişkilendiriyordu ve bu üstünlüğü apaçık ve doğrudan belirtiyordu, oysa kuzeyin atasözleri bunu metaforik olarak ifade ediyordu.²⁶

24 Hz. Süleyman ve Marcolf hakkında, “Proverbial Wisdom”, s. 227; Rus derlemesi, Claude Carey, *Les Proverbes érotiques russes* (Lahey ve Paris, 1972). John Ray, “To the Reader”, *A Collection of English Proverbs* (Cambridge, 1670); 2. Baskı, 1678; Kelly, *Complete Collection* (sayfa numarası verilmemiş).

25 J. A. Burrow, “‘Young Saint, Old Devil’: Reflections on a Medieval Proverb”, *Essays on Medieval Literature*’in içinde (Oxford, 1984), s. 178, 184; Danimarka hakkında, Bengt Holbek, “Oppositions and Contrasts in Folklore”, Venetia J. Newall, der., *Folklore Studies in the Twentieth Century*’nin içinde (Woodbridge, 1980), s. 237.

26 On dokuzuncu yüzyılda Fransa hakkında, Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914* (Londra, 1979), s. 420, 428; “başka bir çalışma”, Françoise Loux ve Philippe Richard, *Sagesses du corps: la santé et la maladie dans les proverbes français* (Paris, 1978), s. 260; evlilik hakkında, Martine Segalen, *Love and Power in the Peasant Family*, çev. Sarah Matthews (Oxford, 1983), s. 170.

Ulusal farklılıklara gelince, soruyu ilk kez ortaya atan kişi Francis Bacon idi –“Bir ulusun dehası, aklı ve ruhu o ulusun atasözlerinden anlaşılır”– fakat bu, on dokuzuncu yüzyılda milliyetçiliğin en parlak dönemlerine kadar pek fazla ilgi çekmemişti. Gene de yazarlar, atasözlerinde tam olarak aradıklarını bulmak için mevcut (ve çelişen) ulusal karakter klişelerini (stereotiplerini) tekrar tekrar ele aldılar: bir ulusun gösterişi ve yanılsaması (illüzyon), o ulusun atasözleri hakkındaki yazılarından anlaşılır. Kendi özlü sözlerinin mertliği ve ahlaki niteliği ile övünen İngilizler, diğer ulusların atasözlerini pek fazla övgüye değer bulmuyorlardı: Sözgelimi, İtalyan atasözleri, biçem yönünden puan kazansa da alaycılığı değerini azaltmıştı.²⁷ Bugün, uzmanlar kuşku içindedirler: ulusal farklılıklar belki de yoktur, eğer var ise gösterilmemiştir. Bize söylenen, atasözü bilgeliliğinin ülkeler arasında hemen hemen aynı olduğu, çoğunun birçok dilde doğrudan karşılığının bulunduğu.²⁸ Önce bir ulusun, sonra bir başkasının büyük derlemelerine göz atan bir kimse büyük olasılıkla her birinin farklı bir haz verdiğini görür: elbette izlenimciliğe (empresyonist) dayalı, fakat eğer ülkeler içinde farklılıklar varsa, atasözlerinin arasında da farklılık olmamasını gerektiren hiçbir neden yoktur.

Atasözlerinin artık saygın olmayan ulusal niteliği nedeniyle, bazı antropologlar atasözlerini toplumun kendine özgü değerler sistemini ve dünya görüşünü bulmak amacıyla inceleyerek alternatif bir yaklaşım denemektedirler; bir ulusun, bir bölgenin, hatta tek bir köyün atasözlerini bütünceleri* (konu külliyatı) olarak alıp, genel

27 Atasözlerinin ulusal niteliği hakkında yüzeysel genelleştirmeler için, Thomas Fielding (yani, John Wade), *Select Proverbs of All Nations* (Londra, 1824), s. x-xi. Bir istisna, U. R. Burke, *Spanish Salt: A collection of all the proverbs which are to be found in Don Quixote* (Londra, 1877), s. xv.

28 Taylor, *The Proverbs*, s. 164-68; Röhrich ve Mieder, *Sprichwort*, s. 70-71.

* Korpus, bir dil olayını incelemek amacıyla araştırmacının derlediği sözlü ya da yazılı örnekler bütünü. (çev. n.) Erişim adresi <http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>

benlik ve toplum kavramlarını, yüzlerce ya da binlerce özlü sözün temelinde yatan yaygın varsayımları yeniden düzenlemeye uğraşmaktadırlar.²⁹ Bu açıdan ele alındığında, atasözlerinin bilişsel, hemen hemen metafiziksel bir niteliği vardır; akıl ve beden, durağanlık ve değişim, iyimserlik ve kötümserlik gibi konulardaki söylemleri, her ne kadar sıradan kullanıcılarının pek çoğuna şaşırtıcı gelebilecek olsa da neredeyse atasözü felsefesi anlamına gelir. Bu araştırmalar, güçlü anlamda düşünce yapılarının –insanların yalnızca ne düşündüğünün değil nasıl düşündüğünün, temel zihinsel kategorilerinin, duygu yapılarının– bir çözümlemesidir; riskli olan, araştırmacının, kullanıcılara çok yabancı, kullanılmayan ve güncel durumlardan çok uzak, yapay bir söz yaratmasıdır. Bu yaklaşım ayrıca, bir halkın deneyimlerinde, ortak aklında ve yaşam anlayışında, atasözlerinde iz bırakmamış şeyler olacağını gözden kaçırabilir.³⁰ Sözgelimi, İngilizce ve Fransızcada [kadın] eşler hakkında pek çok atasözü olmasına karşın anneler (ya da kocalar) hakkındaki atasözleri çok azdır; din, korku ya da tutkular hakkında çok az şey söylenir; on yedinci yüzyıl atasözlerinde büyücülükten söz edilmez.³¹ Atasözleri belki bize pek çok şey anlatabilir –hepsini açığa vurmaz.

29 D. B. Shimkin ve Pedro Sanjan, "Culture and World View: A Method of Analysis Applied to Rural Russia" *American Anthropologist* 55 (1953), 329-48. Joseph Raymond, "Attitudes and Cultural Patterns in Spanish Proverbs" *The Americas* 11 (1954), 57-77; Maureen J. Giovannini, "A Structural Analysis of Proverbs in Sicilian Village", *American Ethnologist* 5 (1978), 322-33. Değerler sistemi ve dünya görüşü hakkında, Clifford Geertz, "Ethos, World View, and the Analysis of Sacred Symbols", *The Interpretation of Cultures* (New York, 1973), s. 126-41.

30 Bir örnek, batıl inançtır. Ray ve Kelly gibi derlemeciler, batıl (asılsız) gibi gördükleri özlü sözleri bilererek dikkate almamışlardır; batıl inançlar ve atasözleri genellikle birbirinden epeyce farklı sorunları ele alır. Taylor, *The Proverb*, s. 69; Abrahams, "Rhetoric of Everyday Life", s. 45, 47-51.

31 Korku hakkında, George M. Foster, "Character and Personal Relationships Seen through Proverbs in Tzintzuntzan, Mexico", *Journal of American Folklore* 83 (1970), s. 305; tutkular hakkında, Jean-Louis Flandrin, *Les amours paysannes* (Paris, 1975), s. 15; anneler hakkında, Martine Segalen, "Le mariage, l'a-

Fakat, atasözlerinin genellikle bilinen birbiriyle çelişme eğilimi göz önünde tutulursa, bize bir şey söyleyebilirler mi? Her, “*Gözden irak olan gönülden de irak olur*” sözüne karşılık, “*Ayrılık kalbi sevgiyle doldurur*” sözü yok mudur? Aslında zıtlıklar genel olarak varsayılandırak daha az önemlidir. Çünkü gene de karşıt değildir: Bunun gibi her çiftin her ikisi de doğrudur, fakat belirli bir durumda ancak bir tanesi doğru olacaktır. Atasözlerini, sanki felsefi bir metinde önermelermiş gibi mantıksal tutarlılık açısından sınamak konunun dışındadır; çünkü tarzları sözlü, uygulamalı ve doğaçlamadır.³² Çelişkili atasözlerinin gerçek önemi, güçlük çıkaran, kaygı yaratan durumlara ya da arada bir çatışmalı toplumsal güçlere dikkat çekmeleridir. Gene de aslında çok sık değildir; çok geniş kapsamlı başlık içinde, atasözleri görünürde neredeyse hiç çelişki olmaksızın, açıkça anlaşılır bir şekilde söyler.

On dokuzuncu yüzyılda insan bedeni ile ilgili Fransız atasözleri konusundaki bir inceleme, güzel bir örnek olabilir. Bedenin fiziksel işlevleri, güzellik, cinsellik, beslenme biçimi, temizlik, hastalık –beşikten mezara kadar bütün yönleri ve eylemleri hakkında, köylü yaşamının gerçeklerine sadık, tutarlı bir söylem sunar. Din sorunlarına gelince, İngiliz atasözlerinin daha yüksek inanç ve öğreti (doktrin) düzeyleri hakkında diyeceği çok az şey vardır, fakat anti-klerikalizmde (kilisenin politikaya etkisine karşı çıkma) tutarlıdır. (On altıncı yüzyılda, İspanya’da bütün bir koleksiyon kilisenin politikaya etkisine karşı çıkan atasözlerine ayrılmıştı.) Çağdaş dönemin başından itibaren özlü sözlerde hukuk sert yaklaşımlarla karşı karşıya kalmıştır: “*Ne kadar*

mour et les femmes dans les proverbes populaires français” *Ethnologie française* 5 (1975), s. 46, 77, 82.

32 Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977), s. 126; bir filozofun akıllıca bir gözlemi için, Renford Bambrough, *Reason, Truth and God* (Londra, 1969), s. 126. Ayrıca, Clifford Geertz, “Common Sense as a Cultural System”, *Antioch Review* 33 (1975) s. 23. Ortak akılda ideoloji hakkında, Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, çev. ve der. Q. Hoare ve G. Nowell-Smith (Londra, 1971), s. 323, 326 n5.

*çok yasa, o kadar az adalet. Adamın biri at çalarken diğeri çitin arkasına bakmaz. Büyük hırsız küçük hırsız asar.”*³³

En azından Avrupa kökenli atasözlerinde, daha tutarlı olan, caddaloz, şirret ve genellikle düşük çeneli olarak sunulan kadınlara karşı düşmanlıktır: “*Çok kadın, çok lâf, çok kaz, çok gübre. Karın var mı derdin var. Huzur içinde yaşamak için kocanın sağır, kadının kör olması gerek. Kadının en son dili ölür.*”³⁴ Kadınlar hakkında olumlu birkaç atasözünden biri şöyle der: “*Kadın için iyi olan kocası için de iyidir.*” Belki atasözleri doğru idi –belki kadınların gerçekten dilleri daha keskin idi ve söylemek istediklerini basmakalıp atasözlerine dayanmak zorunda kalmaksızın söyleyebiliyorlardı. Eğer kurgu bir karakter kanıt olarak alınırsa, Bayan Poyser [*Aşkın Bedeli (Adam Bede)* adlı romanda], olağanüstü bir imgelem ve ince espri ile konuşur, fakat kendine özgü pek çok sözün içinde yalnızca birkaçı standart atasözüdür. Bir başka olasılık, kadınların özlü sözlerinin olduğu fakat hiçbir zaman (erkek) derlemecilere bildirilmediğidir; kocaların cinsel gücünün yetersizliği gibi konular (on dokuzuncu yüzyıla kadar, kadınların cinsel isteklerinin erkeklerden daha fazla olduğu inancı yaygın idi) hakkında hiçbir şey, çok az olasılıkla bile kaydedilmeyecekti. Gene de on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kullanılan kadın düşmanı sözlerin yakın zamanlarda kullanımdan kaldırıldığı kaydedilmelidir.

En genel ifade ile atasözlerinin görünümü alıştığımız gibidir. Her şey olduğu gibidir, eskiden olanlardır: “*Can çıkar, buy çıkmaz. Çocuktur, yapacaktır. Olmuşla ölmüşe çare yok.*” Önceden kestirilemez, samimi-yetsiz bir dünyada, sağgörünün yaşamsal önemi vardır: “*İki ölç, bir*

33 Beden hakkında, Loux ve Richard, *Sagasses du corps*; İspanya hakkında, F. C. Hayes, “The Collecting of Proverbs in Spain before 1650”, *Hispania* 20 (1937), s. 91.

34 Wade, *Select Proverbs*, s. xii; Daniel Rivière, “‘Qui plus a plus convoite’: 60 proverbs pour une sagesse”, *L’histoire* 25 (1980), s. 82 (on altıncı yüzyılda Fransa hakkında); Segalen, “Le mariage”, s. 48, 124, 145; Michel Vovelle, *Proverbs et dictons provençaux* (Marseille, 1981), s. 9-11; Shimkin and Sanjuan, “Culture and World View”, s. 329.

biç. Dereyi görmeden paçaları sıvama." Sözcüklere ya da verilen sözlere güvenilmemelidir: "*Lafla peynir gemisi yürümez (Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz). Boş laf karın doyurmaz. Pireyi deve yapmak.*" Özgüvenin alter-natifi yoktur: "*Sen elinden geleni yap, gerisini Allah'a bırak (Allah çalışa-na yardım eder).*" İster beslenmede, isterse beklentilerde ılımlı olmak genel kuraldır: "*Az tamah çok zıyan getirir. Hiç yoktan iyidir. Az a kanaat etmeyen çoğu bulamaz.*" Gerçekçi, duygularla hareket etmeyen, idealiz-me ve hamasete (kahramanlığa) kuşku ile bakan atasözleri, varlığını sürdürmenin anahtarı olarak sınırların farkına varılmasını ister.

O halde soru, dikkate alınması gereken noktayı abartıp abart-madığı ve karamsarlığı, hatta kaderciliği besleyip beslemediğidir. Rus atasözleri kaderciliği ile bilinmektedir, bu doğrudur, fakat kadercili-ğin başka yerlerde daha az olduğu görülmektedir. Finlandiya'da, ilk çağdaş özdeyişlerde kadercilik, kadercilik karşıtlığı ile dengelenmiş ve o zamandan bu yana azalmıştır; kısa bir süre önce on altıncı yüz-yıl Fransız atasözleri hakkında yapılan bir araştırmada, o zaman bile biraz iz bıraktığı öne sürülmektedir.³⁵ Atasözlerinde kaderciliğin iş-lendiği yerlerde, [atasözü] doğanın acımasız ve toplumun adaletsiz ol-duğu ve hiçbirinin değiştirilemeyeceği, konuşucunun kontrolünün dı-şındaki daha geniş bir dünyaya cevap olarak görülür; bununla birlikte, bu genellikle bir kimsenin, eylemin sonuç getireceği yakın çevresinde eylem çağrısı ile birleştirilir. Eğer bu bakış açısına uyan toplumsal bir taban varsa, bu daha fakir köylüler arasındadır: kendilerinden yuka-rıdaki varlıklı kişilerden uzak, fakat kendilerinden aşağıdaki fakirlere ve marjinallere tehlikeli bir şekilde yakın bu kişilerin daha iyiye doğru gitme umutları çok azdır, fakat daha fazla yoksullaşmaktan kaçınmak amacıyla sıkı çalışacaklardır.³⁶

35 Rusya hakkında, *a.g.e.*, s. 343; Finlandiya hakkında, Matti Kuusi, "Fatalis-tic Traits in Finnish Proverbs", Wolfgang Mieder ve Alan Dundas, der., *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*'ün içinde (New York ve Londra, 1981), s. 281-2; Fransa hakkında, Rivière "Qui plus a plus convoite", s. 81.

36 Vovelle, *Proverbs*, s. 12-13; Loux ve Richard, *Sagesses*, s. 227.

Atasözleri, tutarlılıklarına karşın durağan olmaktan uzaktır. Atasözlerinin kendilerindeki sürekli değişme göz önünde tutulursa, gerçekten de durağan olamazdı; Batı Avrupa dilleri yalnızca eski çağlardan pek çok atasözü miras almakla kalmadı, o zamandan bu yana stokları sürekli yenilendi. En fazla yeni atasözü olasılıkla, atasözü dağarcığının en geniş olduğu dönemde, modern çağın başlarında eklendi: Sebastian Franck'ın 1541 yılında hazırladığı Almanca derlemesinde yedi bin, Tilley'in on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda çağdaş İngiliz atasözleri ve özdeyişleri sözlüğünde on iki bin ve on yedinci yüzyıla ait iki Almanca derlemenin her birinde yirmi binden fazla atasözü vardı. Fakat o zamandan beri, eğri aşağı doğru döndü ve kaybolan atasözlerinin sayısı kazanılanları aştı. On yedinci yüzyılda kullanılan İngiliz atasözlerinin çoğu artık kullanılmamakta ve kulağa yabancı gelmektedir; bugün kullanılan toplam atasözü olasılıkla bini geçmez.³⁷

Gene de yeni atasözleri vardır ve bunlar beraberlerinde hem yeni anlamlar hem yeni anlam yaratma yolları getirmişlerdir. Atasözü biçimindeki –metaforlarında, ritimlerinde ve yapılarındaki– değişikliklerin, çok az araştırılmış olsa da hem dilin tarihi hem düşünce yapısının tarihi yönünden çıkarımları vardır. Çok iyi belgelenmiş atasözü içeriği de zamanla değişmiştir. On altıncı yüzyıl Fransız atasözleri hakkındaki bir çalışmada, ortaçağın zenginlik kuşkusunu ve fakirliğin hâlâ erdem olabileceği inancını –daha sonraki dönemlerde geçerliliği kalmayan bir tutum– koruduğunu göstermektedir. On yedinci yüzyılın Rus atasözleri, toprak sahipleri ile köylüler arasında giderek artan çatışmayı yansıtmaya başlamıştı; on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında Fin atasözlerinin hem imgelemi hem de tutumları değişti, daha hoşgörölü ve gönül alıcı oldu, daha güldürücü hale geldi, fizik-

37 Almanca derlemeler hakkında, Röhrich ve Mieder, *Sprichwort*, s. 43-44; Morris Palmer Tilley, *Dictionary of the Proverbs in England in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Ann Arbor, Mich., 1950); çağdaş İngiliz atasözleri için, J. A. Simpson, der., *Concise Oxford Dictionary of Proverbs* (Oxford, 1982).

sel ve zihinsel zayıflıklar daha az alay konusu yapıldı. Eugen Weber'in on dokuzuncu yüzyılda Fransa'nın kırsal kesimi ile ilgili araştırması, Üçüncü Cumhuriyetin okullarında öğretilen yeni ulusal atasözlerinin yalnızca bölgesel ve lehçe atasözlerinden daha az kaba olmadığını gösterdi; yeni mesajı (burjuva liberal), herkesin kendisine göre seçim yapmakta özgür olduğu, arzuların ertelenmesinin ve kararlılığın bütün engelleri aşacağı mesajını taşıyordu. Atasözleri, hem kendiliğinden hem de devletin müdahalesi ile yavaş yavaş çağdaşlaşmıştır.³⁸

İngiltere'de karşılaştırmalı bir çalışma olmasa da belirli dönemlerde yayılmış olan yeni atasözleri belirlenerek bir başlangıç yapılabilir. [Çağdaş bilimsel derlemelerde, listelenen her atasözü ilk yayımlandığında *Oxford İngilizce Sözlüğü* (*Oxford English Dictionary*) tarzında tarihler verilmektedir.]³⁹ Ne yazık ki içerik hakkındaki bulgular çok azdır ve bir atasözü ilk kez yayımlanmadan bir süre önce konuşmalarda kullanılabiliyordu. Gene de bulgular, atasözlerinin son iki ya da üç yüzyılda İngiliz toplumunda değişiklikleri yansıtmaya yollarından bazılarını göstermektedir.

Sözgelimi, on sekizinci yüzyılda, yeni atasözlerinden bazıları, gelişmekte olan kapitalist ekonomi ile ilişkili değerlere anlatım kazandırdı. "Tasarruf etmek" eskisinden daha önemli bir erdem haline geldi: "*Sakla samanı, gelir zamanı. Damlaya damlaya göl olur.*" İş ahlakı tekrar doğrulandı: "*Bir iş, yapmaya değerse, iyi yapmaya değer.*" Edward Thompson'un söylediği gibi, zaman da yeni bir değer kazanmıştı: "*Vakit*

38 Biçim değişikliği hakkında, Taylor, *The Proverb*, s. 151-52; Fransa hakkında, Rivière "Qui plus a plus convoite", s. 82; Rusya hakkında, D. I. Raskin, "Russische Sprichwörter als Widerspiegelung der historischen Entwicklung der Ideologie des Bauerntums" (makalenin özeti), *Russkikh Fol'klor* 13 (1972), 308-9; Finlandiya hakkında, Matti Kuusi, "Parömiologische Betrachtungen" çev. B. Assmuth, *FF Communications* 172 (1957), s. 39; Weber, *Peasants into Frenchmen*, s. 427-28.

39 Bu bölümde yararlanılan kaynaklar, W. G. Smith ve F. P. Wilson, *Oxford Dictionary of English Proverbs*, 3. Baskı (Oxford, 1970); Tilley, *Dictionary*; Simpson, *Concise Oxford Dictionary*.

nakittir. Oyalanma zaman kayıbdır.” Yoksul olmak, kendine olan saygıyı kaybetmektir: “*Boş çuval dik durmaz.*” Para ve piyasa güçleri her şey üzerinde etkili olmakla korkutur: “*Herkesin bir fiyatı vardır.*” Ve ilk kez John Wesley’in bir vaazde belirttiği özel alan için kaçınılmazlık vardır: “*Aslan yattığı yerden belli olur*” (*temizlik imandan gelir*).⁴⁰

On dokuzuncu yüzyılda, atasözü yaratma çağının geçtiği iddialarına rağmen yeni atasözü üretimi fazla idi ve bunlar da çağdaş meseleleri yansıtıyordu.⁴¹ Pek çoğunda güçlü iradeli ve çok çalışkan Viktoryen kültürü kahramanının belirtilerini görebiliriz: “*Önce iş, sonra eğlence. Denemeden bilemezsin. Hata yapmayan insan hiçbir şey yapamaz. İnsan isterse her şeyi yapabilir. (İlkinde başaramazsan) denemekten vazgeçme. Başarısızlık sonunda başarıyı getirir. Deha ile huzur bir araya gelmez. Sabır sonunda başarıya ulaştırır (Sabreden derviş murada ermiş).* İş, başarı, iyimserlik havayı belirler: “*Başarı başarıyı getirir. Her işte bir hayır vardır (Gün doğmadan neler doğar).*” Bununla birlikte, ölçüyü aşma tehlikesi –“*Acele giden ecele gider*” (önce avcılık için kullanılmış, sonra iş yaşamına uygulanmıştır)– ve “*İnsanı iş değil, endişe öldürür*” inancına belirsiz bir güven vardı. Viktoryenler, on sekizinci yüzyılın zaman değerlemesine, toplantılarıyla ve randevularıyla (ve fazla saatleriyle) daha karmaşık bir ticaret dünyasını yansıtan bir yenilik –“*Dakiklik çalışmanın rubudur (can alıcı noktasıdır)*” getirdiler. Dakikliğe kendi karşılığı olan zamanda ve elbette mekânda olduğu gibi: Viktoryen değerlerini (ve içyüzünü), “*Her şey yerli yerinde olmalı ve öyle bırakılmalıdır*”dan daha fazla çağrıştıran ne olabilirdi?

Bu durumda, iş ve ev arasındaki mesafenin açılması ile aile yaşamı iş yaşamından daha fazla önem kazandı: “*İnsanın kendi evi gibisi yok. Sevdiklerin neredeyse yuvan orasıdır. Ne doğu, ne batı, evdir en rahatı.*”

40 Pislik hakkındaki İskoç atasözleri için –bazılarında pislik hoş görülmetedir–, W. Motherwell, “Önsöz”, Andrew Henderson, *Scottish Proverbs*’in içinde (Edinburgh, 1832), s. lxxvi-lxxvii.

41 Atasözü üretme dönemi: Edward Taylor, *Primitive Culture* (Londra, 1871), 1. cilt, s. 81.

1914 yılından önce, bu tür duygular asla orta sınıf ile sınırlı değildi; en yoksul işçi kesiminin evlerinde bile renkli kâğıtlara yazılıp duvarlara asılıyordu.⁴² Kadınlar üzerindeki etkileri, en anlaşılır ve ayrıntılı bir biçimde, ilk kez 1844 yılında kaydedilen “*Kadının yeri evidir*” ve hemen hemen otuz yıl sonra “*İnsanlığı şekillendiren annelerdir*” sözü ile açıklanıyordu. İster “aile bağı isteyen” işçi sınıfı göçmenleri için, ister aile şirketleri olan orta sınıf için olsun, aile ve akrabalık on dokuzuncu yılda belki eskiden olduğundan daha önemli hale geldi; dolayısıyla, “*Et tırnaktan ayrılmaz (Aile herşeyden önce gelir)*” ve kalıtımın etkisini ifade eden yeni atasözleri önem kazandı: “*Kan çeker*” ya da “*Armut dibine düşer* (çocuk ailesinin özelliklerini alır).” Ev ve aile özel alan olarak tanımlandı ve aile üyelerine, “*Kaza geliyorum demez*” ve “*Kol kırılır yen içinde kalır*” diye hatırlatıldı. Sevginin gücünün yeni bir olumlaması bile vardır. Eski atasözlerinde, sevginin bir çıkış yolu bulduğu ve engelleri aştığı doğrudur, fakat Viktoryenler bunu genişlettiler: “*Dünyayı döndüren sevgidir.*” Ve eskiler “*Gözden ırak gönülden ırak*” olduğuna inanmışlardı, oysa Viktoryenler, daha duygusal bir şekilde, “*Ayrılık kalbi sevgiyle doldurur*” kararını verdiler.

Atasözü-fobik yirminci yüzyılda bile, bazı sloganlar popüler oldu ve atasözü olarak yerleşti. Çalışma ile ilgili konularda, yeni yüzyılın başından gelen “*Tebdilimekânda* ferahlık vardır*” sözü hâlâ Viktoryen ruhunu taşımaktadır; çok yakın zamanların atasözlerinde, Viktoryenlerin ahlaki kesinlikleri yok olmaya başlamıştır: “*İş her zaman bitirilmesi için ayrılan sürenin tamamını kapsayacak şekilde uzar. Eğer işe yarıyorsa modası geçmiştir. Bir iş ters gidecekse gider. Ne kadar ekmek, o kadar köfte.*” Çağdaş yaşamın diğer bakış açıları, atasözü olmuş yansımaları, “*Küçük güzeldir. Döküntü girerse döküntü çıkar.*” ve ender de olsa iyimserlik ışığında, “*Hayat kırkında başlar*” sözlerindedir.

42 Roberts, *Classic Slum*, s. 53.

* Yer değiştirme. TDK Güncel Türkçe Sözlük

Atasözlerinin ve anlamlarının, anlaşılması zor olsa ve yavaş hareket etse bile, bir tarihi vardır. Tersine, kullanıcılarının tarihi daha fazla heyecan uyandırır. Bir dönüm noktası –eğitimli sınıfların atasözlerinden vazgeçmesi ve ardından atasözlerinin bölünme ve çatışma kaynağı ve “anlam mücadelesi” alanı olması– vardır. Artık söz konusu olan, o ya da bu atasözünün anlamı değil, atasözlerinin geçerliliğidir.

Atasözleri ve Eğitimli Sınıflar

On altıncı yüzyılda, İngiltere’de, eğitimli insanlar atasözlerini incelediler, kullandılar ve değer verdiler: Ama, yirminci yüzyıla kadar atasözlerinden çoktan vazgeçmişlerdi. Bu gerilemenin temelinde –on dokuzuncu yüzyılda geçici bir canlanma görülmüştü– hem seçkin kültürün dönüşümü hem de halk kültürü ile bağlarını koparması yatar.

I. Elizabeth döneminde, İngiltere’nin “atasözlerine boğulduğu” ve eğitimli sınıfların hem konuşmalarında hem yazılarında sürekli kullanılarak, herkes gibi, kendilerini atasözlerine kaptırdıkları söylenmektedir.⁴³ Doğrunun ve aklın, gerçeklerden ve rakamlardan daha üstün olduğu bir dönemde, atasözleri otoriteyi sorgulamamıştı; eğitimli insanlara göre, bunlar folklorik meraklar değil, kültürel sermayelerinin bir parçası idi. Kendi İngilizce atasözlerinden başka Erasmus’un, her ilköğretim okulunda kullanılan ve gerçekten de Rönesans kültürünün temellerinden biri olan büyük Latince koleksiyonu *Adagia*’yı da incelemişlerdi. Erkek öğrenciler hem atasözleri hakkında hem de atasözlerini kullanarak yazı yazıyorlardı; etkili yazma sanatının standart “değerlerinden” biri olan ve konu ile ilgili bütün kılavuzlarda önerilen atasözleri, hevesli yazarların ya da genç ve deneyimsiz konuşmacıların eğitimlerinin bir parçası oldu. Özdeyişler, “cümleler” ve diğer kısa formların (atasözlerinden kesin olarak ayırt edilmez) yanı sıra bir yazarın donanımının parçası, yazmanın püf noktalarının bulunduğu

43 Janet E. Heseltine, “Giriş”, W. G. Smith, *Oxford Dictionary of English Proverbs* (Oxford, 1935), s. xiv.

torbalarından biri idi; bir iddiayı “güçlendirmeye” ve konuşmasına, *copia*’nın (Roma mitolojisinde bolluk tanrıçası) yeteneğini –akıcılık ve zenginlik– vermeye yarıyordu. Bir ikna aracı ve süsleme tarzı olarak atasözleri etkili konuşma sanatının bileşenlerinden birini sağlıyordu.⁴⁴

O halde, atasözlerinin amacı yalnızca eğitmek değil, aynı zamanda etkilemek ve bunları kullanan yazarlara saygınlık kazandırmaktı. (Dikkatsiz okuyucuların gözünden kaçmaması için matbaacılar yazıları basarken bazen virgül, tırnak işareti, italik yazı ya da kenarda işaretleme eli ile belirginleştirirlerdi.) Atasözü bilgisi gurur duyulması ve gösteriş yapılması gereken bir nitelik idi; kullanıldığı yerde –yıllıkta (almanak), öğüt kitaplarında (rehber kitaplarda), tartışma broşürlerinde, vaaz verirken ve daha edebi çalışmalarda– bazen gereğinden fazla da kullanılıyordu. 1601 yılında, bir milletvekili Avam Kamarası’nda, neredeyse tamamı atasözlerinden oluşan bir konuşma yapmıştı; fakat toplam 381 atasözünden oluşan edebi bir mektup yaratan İtalyan yazar onu geçti.⁴⁵ Gene de bu tür uygulamalarda çarpıcı olan yalnızca atasözünün sayısı değil, katılan bazı yazarların niteliğidir. Atasözü virtüözleri ve eserleri arasında en en çok bilinenler, *Atasözleri Baladı*’nın (*Ballade en Proverbes*) yazarı Villon ile bütün bölümleri özlü sözlerle dolduran Rabelais ve Cervantes’tir. İngiltere’de de hem çok tanın-

44 Erasmus hakkında, Margaret Mann Phillips, *The “Adages” of Erasmus: A Study with Translations* (Cambridge, 1964); ilköğretim okulu hakkında, T. W. Baldwin, *William Shakespeare’s Small Latin and Lesse Greeke* (Urbana, Ill., 1944) 2 cilt, kompozisyon hakkında, F. P. Wilson, “Shakespeare and the Diction of Common Life” ve “The Proverbial Wisdom of Shakespeare” *Shakespearean and Other Studies*’in içinde, der. Helen Gardner (Oxford, 1969); Walter J. Ong, “Oral residue in Tudor Prose Style”, *PMLA* 80 (1965), 147-8.

45 Topoğrafya hakkında, G. K. Hunter, “The Marking of Sententiae in Elizabethan printed Plays, Poems and Romances”, *The Library*, 5. Ser., 6 (1951), 178-88; yıllıklar hakkında, Bernard Capp, *Astology and the Popular Press: English Almanacs 1500-1800* (Londra, 1979), s. 229; öğüt kitapları hakkında, Louis Wright, *Middle Class Culture in Elizabethan England* (Chapel Hill, N. C., 1935), 5. Bölüm; 1601 yılı konuşması: Wilson, “Shakespeare and the Diction of Common Life”, s. 114; İtalyanca mektup: Charles Speroni, *The Italian Wellerism to the End of the Seventeenth Century* (Berkeley ve Los Angeles, 1953), s. 3 n10.

miş hem az tanınmış yazarlar atasözlerini kullandı. Chaucer, yazılarına “biraz incelik” katmak için atasözlerini sıkça kullanmıştı; yazarın “antipopüler (popüler kültür karşıtı)”, diğerlerine göre “mükemmele en yakın” eseri *Troilus ve Criseide*’de (*Troilus and Criseide*) daha fazla atasözü vardır. On altıncı yüzyılda, Lyly’nin süslü nesirleri (düzyazıları) dahil her türlü edebi eserde rastlanır; fakat olasılıkla en dikkat çekici olanı tiyatro eserlerindedir. Bu eserlerde atasözü oyunları kendi atasözü başlıklarını açıklayan ve geliştiren yeni bir tür oluşturdu. Gerçekten de İngiliz şairler arasında atasözü kullanımında Shakespeare ilk sırada yer almıştı ve yalnızca eserlerinde kullandığı atasözü sayısı yönünden değil, aynı zamanda şiirsel ve tiyatro amacı yönünden de yarıştığı tek yazar Chaucer idi (en son hesaba göre, Chaucer de dört bin altı yüzden fazla atasözü kullanmıştır). Çağdaş beklentilerin tersine, dizelerinde atasözü kullananlar yalnızca sıradan ya da komik karakterler değildi, ciddi ve trajik olanlar da ve “en ağır ve en büyük” bölümlerde de kullanıyorlardı. Shakespeare’nin atasözüne başvurduğu ünlü eserinde, Leydi Macbeth “Atasözündeki zavallı kedi gibi, ‘isteğini korkusuna’ köle etmek isteyen”* kocasını paylar. Shakespeare’nin seyircisine göre, bir gönderme (“*Kedi hem balık yemek ister, hem de ayaklarını ıslatmadan korkar*“ ya da “*Hamama giren terler.*”) yeterli idi; günümüzde bilgili bir editörün notlarda bunu açıklaması gerekir.⁴⁶

Atasözleri, on altıncı yüzyılın sonunda, o yüzyılın başına göre daha fazla moda idi ve dönemin bilimsel ve edebi kültürünün bazı

* Orhan Burian’ın çevirisinden alınmıştır. (çev. n.) Erişim adresi web.itu.edu.tr › ~cirakmano › macbeth

46 Villon ve diğerleri hakkında, Rosalie L. Colie, *The Resources of Kind: Genre-Theory in the Renaissance* (Berkeley, 1973), s. 34; Chaucer hakkında, Taylor, *The Proverbs*, s. 172; B. J. Whiting, *Chaucer’s Use of Proverbs* (Cambridge, Mass., 1934), s. 49, 75; atasözü oyunları hakkında, Paula Neuss, “The Sixteenth century English ‘Proverb’ Play”, *Comparative Drama* 18 (1984), 1-18; Shakespeare’de atasözü sayısı: R. W. Dent, *Shakespeare’s Proverbial Language: An Index* (Berkeley, 1981), s. 3-4; “en ağır ve en büyük”: Wilson, “Shakespeare and the Diction of Common Life”, s. 119; *Macbeth* I.vii.44.

özelliklerine dikkat çekmişti. En başta bir sözlü biçim olan, fakat sürekli yazılı metinlerde kullanılan (el yazısından baskıya geçtikten uzun süre sonra) atasözleri bize Tudor düzyazı biçiminde önemli “sözlü kalıntıları” anımsatır. On altıncı yüzyılda atasözleri ve beylik sözler ile yazarlar ve yakıştırma ve basmakalıp söz dağarcıkları ile [sözel] ozanlar ve masalcıların akıcılığı arasındaki benzerlik bununla kalmıyordu. Tudor yazılarının yapısında da sözlü bir nitelik vardı: gevşek ve gayri resmi yapısı ile atasözü türünden ya da başka türden ara sözlere (konu dışı sözlere) ve örneklemelere de yer vardı; yapı ve ruh yönünden, masalcıların kümeleyici sözlü tarzlarına, en sonunda on sekizinci yüzyılda başarı kazanan ciddi düzyazılardan daha yakındı. (Metinlerde noktalama işaretleri bile sözlü anlatım tarzına dayalı “güzel konuşma yeteneği ile ilgili” idi.) Ve kalıplaşmış ifadeler olarak atasözleri, aynı ölçüde özgünlükten yoksun olduğunu açığa vurmaktadır. Çünkü bu, metinlerarasılığın* dal budak saldığı; intihalin (aşırı macılığın) (ve bu sözcüğün kendisinin) daha ortaya çıkmadığı; yazarın telif hakkının, fikri mülkiyet hakkının ve dipnotların bulunmadığı; çalışmalarında Romantizmin standartlarını kullanarak gerçek duygularını gösteren gerçek yazarların olmadığı bir kültürdür; böyle bir kültürde, atasözleri simgesel ve yazarlara göre olmazsa olmaz bir özelliktir.⁴⁷

* “Özellikle yirminci yüzyılda üretilen edebiyat eserlerinde büyük önem kazanan, modernizm ve postmodernizm akımlarının en önemli öğelerinden biri haline gelen ‘metinlerarasılık’ kavramını, ‘yazılan bir metnin başka metinlerle ilişkisi üzerinden anlaşılması ve yorumlanması’ olarak tanımlayabiliriz.” (çev. n.) Erişim Adresi <http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Metinleraras%C4%B1%C4%B1k/36>

47 Tudor düzyazı hakkında, Ong, “Oral Residue”, s. 150-3; noktalama hakkında, A. C. Partridge, *Orthography in Shakespeare and Elizabethan Drama* (Londra, 1964), s. 182; intihal (aşırma) hakkında, Harold Ogden White, *Plagiarism and Imitation during the English Renaissance* (Cambridge, Mass. 1935), s. 202; telif hakkı hakkında, Lyman R. Patterson, *Copyright in Historical Perspective* (Nashville, Tenn., 1968); ortaçağ yazarları hakkında, H. J. Chaytor, *From Script to Print* (Londra, 1945), s. 139-40.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında ve on yedinci yüzyılın başlarında, yeni özdeyişlerin diğer dönemlere göre çok daha fazla türemesiyle atasözü modası en yüksek düzeye çıkmıştı; atasözlerinin altın çağının aynı zamanda dil açısından en coşkulu ve canlı dönem olması rastlantı değil gibi görünmektedir. Atasözleri her yerde –yalnızca metinlerde ve konuşmalarda değil, aynı zamanda duvar halısı, tabak, bıçak ağzı, güneş saati gibi umulmadık ortamlarda– görülebiliyordu. Ayrıca, ciltler dolduracak şekilde toplanıyordu. Bütün Avrupa’da, ortaçağın el yazısı listelerinin yerini sürekli genişleyen basılı koleksiyonlar aldı ve on dokuzuncu yüzyıla kadar en uzun basılı koleksiyonlar listesini geçen olmadı; yalnızca eski çalışmaların kopyasını çıkarmakla kalmayıp yerel muhabirlerden de yeni katkılar sağlayan botanikçi John Ray, en güzel İngilizce koleksiyon örneğini yayımladı.⁴⁸

Fakat yüzyılın ikinci yarısında, eğitilmiş sınıfların atasözü hevesi kaçmaya başladı. Dönemin literatüründe büyük ölçüde görünmez oldu ve on sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında düşünceler hızla atasözlerinin aleyhine döndü. Hâlâ konuşmalarda yaygın olarak kullanılmakla birlikte, burada da saldırıya uğradı; Swift, atasözlerini ve yanı sıra beylik şakalar ve sıradan günlük gevezelikleri de aşağılamıştı; diğer eleştirmenler bunları gösterişçi, hırslı, samimiyetten uzak buldu –bunları kullanmak “züppelik belirtisi” idi.⁴⁹ Sıradan kitaplardan (ve etkili konuşma elkitaplarından) çıkarılan atasözleri, daha sonra nezaketli konuşmalardan da çıkarıldı; 1740’larda, Lord Chesterfield oğluna

48 “Altın Çağ” hakkında, ayrıca bkz., Röhrich ve Mieder, *Sprichworth*, s. 33; olası olmayan medya hakkında, Isaac D’Israeli, “The Philosophy of Proverbs, Second Series of Curiosities of Literature”, 3 cilt (Londra, 1823), 1. cilt, s. 426-27; Ray, *Collection* “Okuycuya”.

49 Jonathan Swift, *A Complete Collection of Genteel and Ingenious Conversation* (Londra, 1738; tekrar basım, 1968); çoğunlukla yüzyılın ilk on yılında yazıldı. “Züppelik belirtisi”: Samuel Palmer, *Moral Essays on some of the most curious and significant English, Scotch and Foreign Proverbs* (Londra, 1710), s. ix. Atasözlerini destekleyenler bile artık savunmaya çekildiler: Oswald Dykes, *English Proverbs, with moral reflections*, 2. Baskı. (Londra, 1709).

“üst tabakadan bir insanın atasözlerine ya da kaba aforizmalara (öz-deyişlere) asla başvurmayacağını” söylediğinde süreç tamamlanmış oldu. John Trusler’in, gelişen gençliğe yazılan ünlü mektuplardan bir derleme olan *Nezakət Kuralları (Principles of Politeness)* (12. baskı, 1782) gibi kitaplarda anlatılan Chesterfield’in laneti, çabucak yeni bir gelenek olarak yerleştirildi. Richardson’un *Clarissa* adlı kitabında (1748), eski kafalı Lort M., Lovelace’ye “Bu da geçer” diye yazdıktan sonra, “atasözlerimden dolayı beni aşağılamayın” diye rica ediyordu.⁵⁰

Atasözünün kullanıldığı yalnızca iki ayrıklı (istisnai) durum vardı. Kutsal Kitap’ta geçen dini atasözlerine hâlâ saygı gösteriliyordu ve kibar sınıflara çok kaba gelen şeyler çocuklar için hâlâ öğretici olarak görülüyordu: Trusler ayrıca gençlere “ahlaka uygun davranışları ve dünyayı” öğretmek için *Resimlerle Atasözü Örnekleri (Proverbs Exemplified, with Illustrations)* (1790) adlı bir kitap yayımladı.⁵¹ Tahmin edileceği gibi, artık atasözü kullanmayanlar bunları derlemenin bir anlamı olmadığını gördüler; böylece atasözleri de hemen hemen yok oldu.

Atasözlerinin öğrenilmiş kültürden uzaklaştırılması, toplumsal tarihte ve dilin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu nasıl yorumlanmalıdır?

Dar anlamda, her şeyden önce üst sınıf davranışlarında değişikliğin bir parçasıdır. Saldırgan bir “onur” anlayışı taşıyan eski “asil davranış kuralları”nın eşleşeceği bir konuşma tarzı vardı ve bu tarzda rekabet, “şakacılık” ve gösteriş amaçtı, atasözleri de araçlardan biri

50 Lord Chestfield, *Letters to his Son*, 2 cilt (Londra, 1774), 27 Eylül 1749 tarihli mektup, 1. cilt, s. 464; Trusler, *Principles of Politeness*, 12. Baskı (Londra, 1782), s. 20; Samuel Richardson, *Clarissa* (Londra, 1748, tekrar basım, 1962), 2. cilt, 107. Mektup. On sekizinci yüzyılda atasözlerine ve geleneksel ifadelere dokundurma, Pat Rogers, “Tristram Shandy’s Polite Conversations”, *Essays in Criticism* 32 (1982), 305-20’de tartışılmıştır.

51 Kutsal kitap hakkında yorumlar: Matthew Henry, *An Exposition of the Five Poetical Books of the Old Testament*, 3 cilt (Londra, 1725), 3. cilt, s. 457; Bernard Hodgson, *The Proverbs of Solomon Translated from the Hebrew* (Oxford, 1788); Thomas Scott, *The Holy Bible, with Original Notes and Practical Observations* (Londra, 1792), 2. cilt.

idi; Addison ve Steele ve diğerleri tarafından desteklenen ve çağdaş görgü kavramlarına daha yakın yeni bir toplumsal davranışın ortaya çıkmasıyla, samimiyet, “alçakgönüllülük” ve “iyi huy” düstur (genel kural) haline geldi ve atasözleri kaçınılmaz olarak gözden düştü.⁵² Ayrıca, seçkinlerin daha önce yakın ilgi duydukları popüler kültürden çekilmeleri de etkili oldu. Artık festivallere ve eğlencelere katılmayan “daha yüksek sınıf” halk gibi konuşmayı da istemedi; yerel şive “toplumca kabul görmüş telaffuz” olarak ortaya çıkan tarzdan yana terk edildi; aynı şekilde yaygın olan atasözleri de bir kenara atıldı.⁵³ Yalnızca sınıf göstergeleri olarak anlamı bulunan şivelerin öneminin abartılması, oysa dünya görüşü ve düşünce yapılarını içeren atasözlerinin öneminin ise göz ardı edilmesi tartışılabilir. Gene de dil yollarının ayrılma noktasına gelmesi ile sınıflar arasında, günümüze kadar devam eden bir atasözü boşluğu oluştu.

Öğrenilmiş kültürdeki değişikliklerle –sözgelimi, on yedinci yüzyılın sonunda yeni düzyazı modellerinin ortaya çıkmasıyla– atasözlerinin kötü tarafları gösterildi. Yazım kılavuzu olarak retoriğin yerini dilbilgisi aldı; metaforlar, duygusal ve asılsız oldukları gerekçeyle özellikle Kraliyet Topluluğu’nun saldırısına uğradı; eskinin sözel tortulu, gösterişli “bolluk” tarzı, sade, berrak “doğru” ve daha çok “yazılı” bir tarza dönüştü. [Noktalama bile “güzel konuşma” tarzından “sentaktik (sözdizimsel)” tarza döndü.] Ve öğrenilmiş kültür yanlılığı bilgelikten bilgiye ve Antik Çağdan Modern Çağa geçtiği zaman atasözleri de yüzüstü bırakıldı. Aydınlanma Çağı geçmişe saygı göstermedi, geçmişten kurtulmak istedi; ilerici düşüncenin külliyyatı

52 “Üst” kültür hakkında, C. S. Lewis, “Addison” James L. Cliffordi der., *Eighteenth Century English Literature: Modern Essays in Criticism*’in içinde (New York, 1959), s. 149-50; “takılma”, samimiyet, “alçak gönüllülük” ve “iyi huy” için, Benjamin Stillingfleet, “A Essay on Conversation” *Collection of Poems by Several Hands*’in içinde (Londra, 1748), 1. cilt, s. 173, 175.

53 Seçkinlerin çekilmesi hakkında, Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978), s. 270-81; Toplumca Kabul Görmüş Telaffuz hakkında, Dick Leith, *A Social History of English* (Londra, 1983), s. 55.

Ansiklopedi’de (*Encyclopédie*) köhne ve modası geçmiş atasözlerine pek fazla yer verilmemişti⁵⁴ [Atasözlerinin] stoacılığı ve kötümserliği, “sınırlı iyi” varsayımı, dönemin resmi iyimserliğine uymuyordu; zarar sınırlaması ve yalnızca hayatta kalma hakkındaki öğütlerinin mutluluğun peşinde koşmayı benimseme öğütleri ile ilgisi yok gibi göründü. Durağan, basmakalıp, iflah olmaz şekilde maddi ve hayal gücünden yoksun atasözlerinin, yeni yaşam görüşü ile hiçbir ilişkisi yoktu.

Dilde ya da edebiyatta ya da yaşamda “özgünlük” talebinin gitgide artmasıyla, doğası gereği özgün olmayan atasözleri bir kez daha yetersiz bulundu. Artık “eğitim yoluyla zekâsı gelişmiş ve anadilinin zenginliklerine tümüyle hakim olmuş bir kişinin fikirlerini yalnızca kendi dilinde ifade edeceği ve kendi fikri dışında bir meseleden söz edeceği zaman soyut bir ilkeye göz atacağı” varsayılıyordu. Bu “zenginliklerin” yalnızca öngörülebilir “kaba insan”a uygun atasözlerini artık kapsamadığını söylemeye gerek yoktur. Literatürde, yeni bakış açısı Edward Young’un *Özgün Kompozisyon Hakkında Varsayımlar* (*Conjectures on Original Composition*) (1759) adlı kitabında ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Chesterfield ve yeni retorik kılavuzları gibi, Young da yazarları “incelikten yoksun ve modası geçmiş ve ayaktakımının ağzında kirlenmiş” ifadelerden kaçınmaları konusunda uyarmakta, fakat onları kendilerini “tanımaya” ve kendilerine “güvenmeye”, “bağımsız olmaya” ve kendi “üstün yeteneklerine”, “içlerindeki Tanrı’ya” güvenmeye teşvik etmektedir.⁵⁵ Yaratıcı benliğin en güzel örneğine sa-

54 Edebi tarzda değişiklikler hakkında, Morris W. Croll, “The Baroque Style in Prose”, *Style, Rhetoric ve Rhythm*’in içinde, der. Max Patrick ve Robert O. Evans (Princeton, 1966), s. 231; metaforlara saldırı hakkında, Joan Bennett, “An Aspect of the Evolution on Seventeenth Century Prose Style”, *Review of English Studies* 17 (1941), s. 284-8; noktalama hakkında, Partridge, *Orthography*, s. 182; *Encyclopédie* hakkında, Davis, “Proverbial Wisdom”, s. 253.

55 “Akıllı kişi”: Motherwell, “Önsöz”, Henderson, *Scottish Proverbs*’ün içinde, s. lxv; Young, *Conjectures on Original Composition* (Londra, 1759), s. 13-14, 30-31, 36, 52-55.

hip bu Romantik âlemde, yaratıcısı bilinmeyen (anonim), kişilerüstü atasözlerinin görevi yoktur.

Yeni değerler yalnızca edebi kuramda değil, aynı zamanda genel sözdağarcığındaki temel sözcüklerde de iz bıraktı. On yedinci yüzyılın sonundan itibaren, “özgünlük” hem kişilere hem de sanat eserlerine uygulanmaktadır, “özgünlük” on sekizinci yüzyılda modern anlamını (yani, yeni, farklı, anlamlı, vb. olan) kazanmıştır. Fakat önceleri bir övgü ifadesi olan “tumturaklı”* (anlamlı, zeki, özdeyişli) on sekizinci yüzyılda tam tersine hakaret ve sövgü ifadesi oldu; “beylik söz” de (isim olarak) öyle –bu sözün olumsuz anlamı ilk kez 1745 yılında kaydedilmişti; eskilerini küçümsemek için kullanılan yeni bir sözcük, “harcîâlem” ilk kez 1749 yılında kaydedildi, aynı şekilde “yavan söz” de 1815 yılında.⁵⁶

Böylece, atasözleri, 1660-1800 yılları arasında neredeyse bütün gelişmelere zıt düştü; bir bakıma atasözlerine dayanmış olan Rönesans hümanizminin yerini, atasözlerinin reddedilmesi ve yokluğu üzerine kurulan bir kültür –Altın Çağ (Ogüst Çağı), Aydınlanma Çağı ya da Romantik Çağ– aldı.

O zaman, atasözlerinin yerini ne alacaktı? Bir cevap, en iyi şekilde William Blake’nin yazdığı “Cehennem Özdeyişleri (Proverbs of Hell)” adlı şiirinde [*Cennet ve Cehennemin Evliliği (The Marriage of Heaven and Hell)* adlı kitaptan]] görüldüğü gibi, atasözü biçimini korumak, fakat ince espriyi yeni ve daha kişisel bir içerik ile doldurmaktır. Blake’nin örneğinde, radikal ve antinomian (ahlak kurallarına karşı gelen) yapıda yeni atasözleri, eskinin sağduyulu bilgeliğine dil uzatır: “Aşırılığın yolu bilgeliğin sarayına çıkar”; “Öfkenin kaplanları, bilgi-

* Anlama bir şey katmayan, bir anlam bildirmeyen ancak kulağa hoş gelen, gösterişli. (çev. n.) TDK, Güncel Türkçe Sözlük.

56 Anlamlardaki değişiklikler, *Oxford English Dictionary*’ye dayandırılmıştır. Özgünlük hakkında, ayrıca bkz., Raymond Williams, *Keywords* (Londra, 1976), s. 192-93 ve Quentin Skinner, “The Idea of a Cultural Lexicon”, *Essays in Criticism* 29 (1978) s. 206.

nin atlarından daha akıllıdır.” (Gerçi Blake bile daha geleneksel türde bir bilgelikten tümüyle kaçınmamaktadır: “Çalışan arının üzölmeye zamanı yoktur.”)⁵⁷ Fakat Blake’nin çözümü olağanüstü idi. İstenilen, atasözünün geri kazanılması ya da yeniden ortaya çıkarılması değil, biçim ve içerik yönünden farklı bir şeyin yaratılması idi; bu, tamamen yeni bir tür, bir özdeyiş (aforizma) anlamına geliyordu. Tahmin edileceğı gibi, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında tam atasözlerinin modasının geçtiğı sırada özdeyişler önem kazandı; atasözlerinin en çok gözden düştüğü on sekizinci yüzyılda, özdeyişler gözde oldu. Bu iki tür arasındaki apaçık benzerliklere karşın, farklı yönleri daha çok ortaya çıkarıldı. “Güncel” bir durumda kullanılan sözel bir tür ile okuyucunun, pratik bir içerikten bağımsız, boş zamanında düşünmesi amaçlanan tamamen edebi bir tür arasında zıtlık vardır. Atasözlerinin metaforları ve başka şiirsel nitelikleri olmasına karşın, özdeyişler genellikle metaforik değil soyuttur ve düzyazı özelliklerini taşır –on yedinci yüzyılın ikinci yarısında mükemmel hale getirilmiş, doğru, klasik ve gösterişli bir tarzdır. Her ikisi de resmi bilgeliğı kuşku ile karşılayabildiğı halde, özdeyiş bunu daha aristokrat bir ruh ile, atasözü ise ortak insanlık yönünden yapar. Atasözleri anonim ve kişilerüstüdür, özdeyişlerin yazarları vardır, bazıları özdeyişlerin kitaplarını yazmıştır; genelleme olarak düzenlenmiş ve dünyaca kabul görmüş olsa da özdeyişler yaratıcılarının bakış açılarını yansıtır. Atasözünden özdeyişe geçişte bilgelik daha soyut ama daha kişisel hale gelmiştir.⁵⁸

Fakat 1800’den sonra, aydınlar arasında atasözü karşıtlığı hakkındaki görüş birliğı kısmen azalmaya başladı ve atasözlerinin gerilemesi geçici olarak durdu. Elbette atasözlerini eleştirenler ve göz ardı edenler hâlâ vardı, fakat yeniden keşfedenler ve bir ölçüye kadar güçlen-

57 William Blake, *Complete Writings*, der. Geoffrey Keynes (Londra, 1969), s. 150-53, Harold Bloom, *Blake’s Apocalypse* (Londra, 1963), s. 83, 85.

58 Atasözü ve aforizma arasındaki zıtlıklar hakkında, ayrıca bkz., John Gross, “Giriş”, *Oxford Book of Aphorisms* (Oxford, 1983), s. viii; Meshonnic, “Les Proverbes”, s. 249.

direnler de oldu. Ve aydınlar dışında, atasözleri ve atasözü benzeri metinler her sınıftan ağırbaşlı Viktoryenler tarafından devam ettirildi.

Gerçekten de ciddiyetin ve saygınlığın egemen olduğu yerlerin geçmişinde atasözleri ve geliştirici metinler bulunma olasılığı yüksektir. Üst sınıfın çocukları atasözlerini dadılarından öğrendiler; kızlar nakışlarına işlediler; öğrenciler, çok alay edilen beylik sözlerle birlikte not defterlerine yazdılar; gene okul çocukları yabancı dil öğrenirken ezberlediler. (Fransızlar gördükleri iyiliğin karşılığını verdiler, Mallarmé, bazıları yanlış yazılmış da olsa, öğrenciler için İngilizce atasözlerini derledi.) Salonlara çerçevelenmiş atasözleri ve özdeyişler asıldı. Kiliselerin ve şapellerin duvarlarına Kutsal Kitap’tan metinler yazıldı. Fakat aynı zamanda, atasözleri daha önemsiz işlere de yaradı. Orta sınıf ailelerin zaman geçirmek için oynadıkları oyunlar arasında, “Atasözleri” ve “Atasözü Bulma Oyunları” en gözde olan iki tanesi idi. Öğretme ayrıca Gilbert ve Sullivan’da eğlenceye de dönüştü:

Korkaklar asla hedefine ulaşamaz!
Korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan –
Et tırnaktan ayrılmaz –
Battı balık yan gider –
Dünyayı döndüren sevgidir!⁵⁹

* Konuşmadan, yalnızca hareketlerle bir atasözünü diğerlerine anlatmaya, diğerlerinin de atasözünü bulmaya çalıştığı bir oyun (bir tür sessiz film oyunu). (çev. n.)

59 Dadılar hakkında, Hugh Casson ve Joyce Grenfell, *Nanny Says* (Londra, 1972); Jonathar Gathorne-Hardy, *Rise and Fall of the British Nanny* (Londra, 1972), s. 330-6; not defterleri: Anonim, *Proverbs and Precepts for Copy Lines for the Use of Schools* (Londra, 1850); Stéphane Mallarmé, “Thèmes anglais” *Œuvres complètes*’in içinde, der. H. Mondor ve G. Jean Aubry (Paris, 1945), s. 1057-1156; B. J. Whiting, “The English Proverbs of Stéphane Mallarmé”, *Romanic Review* 36 (1945), 134-41; salon oyunları; Anonim, *Acting Proverbs* (Londra, 1858); Alfred Elliot, *Within Doors: A Book of Games and Pastimes for the Drawing Room* (Londra, 1872), s. 32; W. S. Gilbert, “Iolanthe” *Selected Operas*’in içinde, 2. Seri (Londra, 1928), s. 133.

Fakat, atasözlerini eleştirenlere göre, ne moral yükseltme ne de operet [atasözlerini] haklı gösterebilirdi: gerçekten de iddialara yeni ve daha ciddi suçlamalar eklendi. Atasözleri yalnızca bayağı ve kaba değildi: kullananların görüşlerini daraltarak ve kısıtlayarak, duygusal gelişmelerini engelleyerek, gerçekten zarar veriyordu. Eğer atasözleri bazı eleştirmenlerin şimşeklerinden kurtuldu ise bunun tek nedeni beylik sözlerin çok daha kötü görünmesi idi. Coleridge'ye göre, "Beylik sözlerin adamı tek gözlü dev gibidir ve o göz kafasının arkasındadır." George Eliot'a göre, "beylik sözleri kullanan adamlara karşı içgüdsel nefret, geniş, güçlü anlayışı olan herkesin" ortak duygusu idi: bunlar "yaşamımızın gizemli karmaşasının beylik sözlerle kuşatılmayacağını çabucak kavrarlar." Atasözlerine gelince, Robert Louis Stevenson bunlar için "korkakça" ifadesini kullanmıştı; "sıradan insanların, sıradanlıkları içinde avunmak" amacıyla "kullanmaları için oluşturulmuştur." Benzer bir anlayışla, D. H. Lawrence, "doğrudan doğruya sezgisel bilince çarpan, kasa içinde doğmuş, soysuz atasözlerine" saldırdı.⁶⁰ On sekizinci yüzyılda yöneltilenlerden daha fazla psikolojik etkisi olan, aslında Romantik bu eleştiri, günümüzde eğitilmiş sınıfların atasözlerini reddetmesinin temelinde hâlâ yatar.

On dokuzuncu yüzyılda da atasözünün yerine geçen sözlerde, benzer nedenlerle değişiklikler görüldü. Özdeyişlerin, şimdi biraz modası geçmiş görünen klasik, özlü bilgeliğinin (John Stuart Mill dışında) birkaç aleni hayranı, hatta (Hazlitt dışında) çok az uygulayıcısı vardı; Kıta Avrupası'nda değilse bile İngiltere'de zamanı çoktan geçmişti.⁶¹ Yerine, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, biçim yönün-

60 S. T. Coleridge, *Specimens of the Table Talk*, 2 cilt (Londra, 1835), 1. cilt, s. 69 (24 Haziran 1827); George Eliot, *The Mill on the Floss* (Londra, 1860), 7. Kitap, 2. Bölüm; Robert Louis Stevenson, "Crabbed Age and Youth", *Virginibus Puerisque*, 2. Baskı (Londra, 1887), s. 81-2; D. H. Lawrence, "Giriş", *Paintings* (Londra, 1929), (sayfa numarası verilmemiş).

61 John Stuart Mill, "Aphorisms", *Westminster Review* 26 (1837), 348-57; ayrıca, John Morley, "Aphorisms", *Studies in Literature* (Londra, 1890), s. 54-102. Hazlitt'in *Characteristics*'i (1823) La Rochefoucauld'dan esinlenmiştir.

den daha tutarsız (konudan konuya atlayan) ve duygu yönünden daha Romantik yeni bir tür, fragman (tanıtım bölümü), moda oldu; Coleridge'nin bazı öğrencilerinin hazırladığı tamamı fragmandan oluşan kitaplarla [fragman] hem İngiltere'de hem Almanya'da Romantikler arasına girdi ve büyük ilgi çekti. Bir fragman, alegori ya da paradoks hatta özdeyiş içerebiliyordu; çoğu zaman kısa bir makaleye dönüşüyordu; burada önemli olan, açık uçlu biçiminin yeni bir Romantik bilgelik kavramına uyması idi. Amacı, okuyucuya dışarıdan kapalı ve sabit bir gerçek sunmak yerine [okuyucunun] içinde uyuklayan bilinç güçlerini harekete geçirmektir: gerçek bilgelik bitmiş bir ürün değil, içe doğru işleyen bir süreç idi, "kendine duyarlık" idi.⁶²

Fakat ne fragmanlar ne de özdeyişler dar bir edebiyatçı ortamı dışında pek fazla ilgi çekti. Orta sınıf için hangi yeni atasözü sonrası bilgelik vardı? Kendi atasözlerini biliyorlardı, fakat atasözleri yeterli değildi. (Kendini beğenmiş eleştirmenlerinin deyişiyle) incelikten yoksun pek çok Viktoryen'e göre cevap Martin Tupper'ın Atasözü Felsefesi (*Proverbial Philosophy*) (1838) adlı kitabı idi; kitap her ne kadar yüzyılın en beceriksizce taklitlerinden biri olsa da (ve Marx alaya alsa da) en popüler kitaplardan biri (1860 yılına kadar otuz sekiz baskı yapılmıştı) ve doğum günlerinin ve kutlamaların en önemli armağanı ve Kraliçe'nin en beğendiği kitap idi. Başlık yanıltıcıdır. Hiç kuşku yok ki dikkatli bir analizi hak eden Tupper'ın mesajı, felsefi olmaktan ziyade duygusaldır, içine atasözleri doluşturulmamıştır, (Whitman'ı etkileyen!) birbiriyle bağlantısız altı ayaklı serbest şiirlerden oluşmuştur.⁶³

62 Robert Preyer, "Victorian Wisdom Literature: Fragments and Maxims", *Victorian Studies* 6 (1963), 250-8. En bilindik İngilizce fragman kitabı, Augustus ve Julius Hare, *Guess at Truth* (Londra, 1872).

63 Tupper hakkında, *Derek Hudson, Martin Tupper: His Rise and Fall* (Londra, 1949) s. 43; birkaç parodi örneği için, Walter Hamilton, der., *Parodies*, 6 cilt (1884-9), 6. cilt, s. 88-91; Marx için, bkz., *Capital*, çev. Ben Fowkes (Harmondsworth, 1976), 1. cilt, s. 758, 795n; bir "İtiraf" oyununda, Marx "Nefret Ettiği Kişi" olarak (menekşe tozu ile birlikte) Tupper'i seçer; Marx ve Engels, *Werke* (Berlin, 1965), 31. cilt, s. 596. Tupper'ın Whitman'a etkisi hakkında, Floyd Stowall,

Atasözlerine aynı derecede sıradan bir başka alternatif olan büyük alıntı da bu yıllarda ortaya çıktı ve Tupper gibi o da diğer toplumsal sınıflardan alınıp benimsenmişti. Tupper’de alışılmış atasözü halk ile bağını kesmiş ve bir tür şiir halini almıştır; alıntı ise tersine, seçkinlerin övünç kaynağı ve özel hakkı olan klasik beylik sözün düşük nitelikli bir uyarlamasıdır. (Gene de klasik alıntılar önemini yitiriyordu; Gladstone’nin Latince beylik sözleri çağıdışı kabul ediliyordu.)⁶⁴

Alıntılar Tupper’i küçümseyen ortamlarda rağbet görmüş olsa bile –Matthew Arnold şiirin tek bir satırını alıp gün boyu üzerinde düşünmeyi alışkanlık edinmişti– gittikçe genişleyen bir piyasa bulan alıntı antolojileri ile geniş bir halk kitlesi tarafından da tutuldu. Antolojilerin elliden fazlası yalnızca Shakespeare’ye adanmıştı; George Elliot, özdeyişleri olan kişileri umursamamaya başladıktan sonra, kendi çalışmalarından yararlanılarak hazırlanan *Düzyazıda ve Şiirde Akıllı, Espri ve Duygulu Sözler* (*Wise, Witty and Tender Sayings in Prose and Verse*) (1872) adlı büyük bir kitap için alıntı ile ilgilenen kişilerle işbirliğine girdi. Fakat, bu yeni türü gerçekten yücelten, ilk kez yüz yılın ortalarında yayımlanan –1855 yılında Bartlett’in *Bilinen Alıntılar* (*Familiar Quotations*) adlı çalışması ile 1864 yılında onun Alman eşdeğeri Büchmann’ın çalışması– ve o zamandan beri önem kazanan alıntı sözlükleri oldu.⁶⁵

Atasözleri gibi, alıntılar da doğruluğu kabul edilmiş bilgi kaynağıdır, fakat atasözünün yazarı bilinmez ve kuvvetini toplumdan alır, halbuki alıntının kaynağı gerçek anlamda yazarıdır; bir alıntıyı aktarmak, yazarın yaratıcılığı ile özdeşleşmek ve kendisini alt tabakanın üstüne çıkarmaktır. (Bu nedenle, Büchmann ve diğer derlemeciler metnin doğruluğu hakkında endişe duyuyorlardı.) Bütün alıntılar

The Foreground of "Leaves of Grass" (Charlottesville, Va, 1974) s. 256-8.

64 Klasik alıntılarının önemini yitirmesi hakkında, George Watson, *The English Ideology: Studies in the Language of Victorian Politics* (Londra, 1973), s. 119.

65 Viktoryen antolojileri hakkında, Michael Wheeler, *The Art of Allusion in Victorian Fiction* (Londra, 1979), s. 14.

büyük yazarlardan yapılmadı. “Büyük bir adamın incir çekirdeğini doldurmayan bir sözünün asla önemsiz olmadığının” kabul edildiği bir [büyük adama] tapınma döneminde –National Portrait Gallery (Ulusal Portre Galerisi) (1856) ve *Ulusal Biyografi Sözlüğü* (*Dictionary of National Biography*) (1885-1901) bu dönemin örnek eserleridir– antolojilerde de (seçme yazılar) büyük adamlara yer açıldı. Napolyon güçlü bir gösteri yapmıştı, hatta III. George bile bir fırsat yakalamıştı; *Büyük Adamların Kısa Özlü Sözleri* (*Short Sayings of Great Men*) 1882 yılında yayımlandı ve [büyük adamlara] saygılarından ziyade bireysel niteliklerinin ifadesi olduğu için seçilmiş son sözlerle ilgili derlemeler vardı. Çünkü büyük insanların özlü sözlerinde en çok değer verilen, onların, her ne olursa olsun büyüklükleri değil, “kayda değer bir kişiliğin izi” idi. Özdeyişin atasözünden daha kişisel olması gibi, aynı şekilde fragmanın özdeyişten daha kişisel olması gibi, büyük adamların özlü sözleri de bilgelik en kişiselleşmiş biçimini, fakat kendini ifade etme ve kendini gerçekleştirme ile özdeşleştirilen bir bilgeliği gösterir. “Eski dünyanın kapısında ‘Kendini bill’ yazılıydı” der Oscar Wild, “yeni dünyanın kapısında ‘Kendin ol!’ yazılacaktır.”⁶⁶

Romantizm kahraman sözcüğünü yüceltmışti: İşin garip yanı, şimdi alt tabakanın atasözlerinin yeniden keşfedilmesine yardım etti; ne de olsa şairlik ve bilgelik, münzevi dahiler kadar köylü topluluklarda da bulunabilirdi. Aslında ilgi duyanlar, önemli Romantik yazarlar idi –şüphesiz Keats atasözlerini seviyor ve mektuplarında kullanıyordu, fakat Wordsworth’un “insanın gerçek dilini” canlandırma girişimleri, pek çok kişinin kullandığı atasözlerini ve diğer alışlagelmiş sözleri

66 Büchmann hakkında, W. Rust ve G. Haupt, “Die Geschichte des Büchmann”, G. Büchmann, *Geflügelte Worte*’nin içinde, 30. Baskı (Berlin, 1961); Arthur Helps, *Thoughts in the Cloister and the Crowd* (Londra, 1835), s. 93. Samuel A. Bent, *Short Sayings of Great Men* (Londra, 1882); son sözler: Thomas H. Lewin, *Life and Death* (Londra, 1910); “kayda değer bir kişiliğin izi”: Richard Holt Hutton, “Sayings of Great Men”, *Brief Literary Criticism*’in içinde (Londra, 1906), s. 21. Wilde, “The Soul of Man under Socialism”, *Works*, der. G. F. Maine (Londra, 1948), s. 1024.

göz ardı etti. İlk adımı atan gerçek Romantikler değil, onların yol arkadaşlarından biri (ve Blake'nin bir hayranı) Isaac d'Israeli oldu; d'Israeli'nin 1823 yılında yayımlanan popüler kitabı *Edebiyatın İlginçlikleri*'nde (*Curiosities of Literature*) yer alan atasözleri hakkındaki yol gösterici yazısının, [atasözlerinin] olumlu yönlerinin ortaya konmasına büyük yararı dokundu. İlk kaygısı, zorunlu olarak, [atasözlerini] “mevcut önyargılardan –her şeyden önce Lort Chesterfield ile bağlantılı olanlardan– “kurtarmak” idi ve okuyucularına, daha önceki yüzyıllarda topluma öncülük eden kişilerin atasözlerinden kaçınmak şöyle dursun, onları kullandıklarını, araştırdıklarını ve derlediklerini anımsattı. Tipik olarak, atasözlerini “meraklı eğlencenin göz ardı edilmiş haznesi” olarak çekici gösterdi; fakat d'Israeli'nin savunduğu temel görüşler, atasözlerinin (yapısında bulunan) kendine özgü doğrusu ve tarihi kanıt olarak değerleri idi. “Çarpıcı ve gizli doğrular” bize “ev yaşamına ilişkin engin bilgi” verir “ve bize insanın kalbini açar”; “bir halkın davranış tarzına” ve “dönemin düşünce yapısına” ışık tutar. “İnsanların ne düşündüğü ve ne hissettiği” hakkında vazgeçilmez kaynaktır. Atasözleri “artık sohbetin süsleri olmasa da Düşüncenin hazineleri olmaktan çıkmamıştır.”⁶⁷

Sadece bir yıl sonra ilk yeni büyük derleme, *Dünya Ülkelerinden Seçme Atasözleri* (*Select Proverbs of All Nations*) yayımlandı; on yıllar sonra ilk kez yayımlanan bu derleme, atasözü karşıtı önyargıya diğer bir meydan okuma idi. Editörü, hiç umulmadık bir kişi, radikal bir gazeteci ve *Olağanüstü Kara Kitap*'ın (*Extraordinary Black Book*) derlemecisi John Wade idi; her ne kadar politikasından birkaç iz bırakması hayal kırıklığı yaratsa da atasözlerine tutkunluğu d'Israeli'yi bile geçmiştir. Aristo'nun, atasözleri ile “şairlerin ve filozofların bilgeliğinin halkın gündelik bilgeliği haline geldiği” görüşünü benimsiyordu, fakat aynı zamanda atasözlerinin “doğaya dayandırıldığına” inanıyordu; öyle ya da böyle, “insanlığın ilkel dili” idi. Atasözlerinin “kadınlara büyük

67 D'Israeli, “Philosophy of Proverbs”, s. 416, 417, 480.

haksızlık ettiğinin” farkına varan ve “erkekler tarafından üretildiğini” ileri süren ilk kişi belki Wade idi. Kısaca, atasözleri, “yaşamın kitabı, bilginin tuzu ve çağların birikimleri” idi.⁶⁸ Chesterfield’e gösterilen tepkiler kısa sürede yayıldı ve “kültürlü toplumdan eski güzel pek çok İngilizce terimin kaldırılmasının çok ileri götürüldüğünü”, İngilizceye ün kazandıran “geniş kelime dağarcığının” orta ve üst sınıflar arasında “gereğinden fazla değiştirilerek” yitip gittiğini ileri süren *The Gentleman’s Magazine* dergisine kadar uzandı.⁶⁹

Gene de Chesterfield’e insafsız davranmak öykünün yalnızca bir parçası idi. Yeniden uyanan ilgiyi ideolojik zirvesine taşıyan R. C. Trench’in hâlâ okumaya değer küçük kitabı *Atasözlerinin Verdiği Dersler* (*On the Lessons in Proverbs*) (1853), Viktoryen ahlakçılığına karşın Romantizmin geciken müdahalesi idi. (Boş zamanlarında şiir yazan ve Tennyson ile arkadaşlığı nedeniyle Romantiklerle bağlantısı olan Trench aynı zamanda Anglikan papaz idi, daha sonra Westminster Kilisesi başrahibi ve Dublin başpiskoposu oldu.) *Halkın sesi Tanrı’nın sesidir* (*Vox populi vox dei*) sözünü düstur edinen Trench (bu sözü aynı zamanda on yedinci yüzyıl derlemecisi James Howell de kullanmıştı) atasözlerine estetik ama siyasi olmayan popülizm açısından önem verdi: “halktan gelen her şeyin ya da daha doğrusu halk için olan her şeyin şiirsel bir yönü” ve “hayal gücü” vardır. “*Beyaz saçlar ölümün çiçekleridir*” gibi özlü sözlerde “gösterişli imgelem ve çarpıcı kıyaslamalardan” övgüyle söz eden Trench, atasözlerinin şiirsel yapısına önceki yazarlardan daha fazla duyarlı idi. Ayrıca, dini mesleğine de sadık olan yazar, bazı görüşlerdeki ahlaki ton yoksunluğundan kaygılanarak, bir bölümü alışılmadık bir konuya, “*Atasözlerinin Teolojisi*”

68 Wade, *Select Proverbs*, s. vii, viii, xiv. Kitap “Thomas Fielding “ adı altında basılmış, fakat British Museum’un kataloğunda ve Samuel Laing ve John Laing, *Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature*, yeni basım (Edinburgh, 1929), 5. cilt, s. 216’da Wade’e atfedilmiştir; ikinci kaynakça için Dr. Masami Umekawa’ya teşekkür ederim.

69 Adı bilinmeyen muhabir, *Gentleman’s Magazine* 95 (1825), I. Kısım, s. 395-7.

konusuna ayırdı; daha yüksek güdülere hitap edememesi [atasözlerinin] varlığını inkâr etmese de “*Doğruluk en iyi yoldur*” sözü onu düş kırıklığına uğrattır. Fakat “genellikle doğrunun ve gerçeğin bayrağı altına girdikleri” kararına vardığı için içi rahatı.⁷⁰

Trench’ten önce bile, romancılar, genellikle yalnızca tuhaflık ya da bayağılık dokunuşları katmak, ama kimi zaman da zekâları ve kavrama yetenekleri bizi daha olumlu yönde etkileyen karakterleri göstermek amacıyla atasözlerine yeniden merak sarmışlardı. *Mister Pickwick’in Serüvenleri* (*Pickwick Papers*) romanındaki Sam Weller, bunun en güzel örneğidir: romanda Dickens’in “vekili”, “zekâ merkezi” gibi davranan Weller, bilgeliğinin çoğunu benzersiz atasözlerine katar. Tolstoy, atasözlerine yalnızca ideolojik denebilecek bir rol yükleyerek daha da ileri gider; kendisi bir derlemeci olarak, atasözlerine, köylülerin hayranlık duyduğu, öğütlediği ve ara sıra da hayalini kurduğu erdemlerinin ifadesi olarak değer verir. *Savaş ve Barış* (*War and Piece*) adlı eserinde –ilk taslağını tamamladıktan sonra *İyi Biten Her Şey İyidir* adını vermeyi düşünmüştü– ünlü köylü karakteri Karataev’in her konu ile ilgili bir atasözü (çok fazla değil) vardır; fakat, olayların akışını boş yere kontrol etmeye çalışan yanlış yönlendirilmiş karakterlerin aksine, örnek olmaya değer bütün esirgemezliği ve yaşamı kabulü bunlarla dile getirilir.⁷¹

Folklor hareketinin artmasıyla, atasözleri, hâlâ Romantik olmakla birlikte, akademik olmasa da biraz daha bilimsel yönden ele alındı. Derlemeciler, Avrupa’nın bir ucundan diğerine atasözü avına çıktılar, önceki yüzyıllara göre daha geniş ve daha ciddi derlemeler hazırladılar. Fakat İngiltere’de sonuçlar yetersiz ve

70 R. C. Trench, *On the Lessons in Proverbs* (Londra, 1853), s. 71, 97, 100-1.

71 Dickens’dan çok önce var olan Wellerizm, atasözleri hakkındaki kaynaklarda çok fazla tartışılmıştır. Mister Pickwick’in Serüvenleri hakkında, Stewen Marcus, *Dickens from Pickwick to Dombey* (New York, 1965), s. 34; Tolstoy hakkında, Andrew Donskov, “Tolstoy’s Use of Proverbs in ‘The Power of Darkness’”, *Russian Literature* 9 (1975), s. 70. Karatev, *Savaş ve Barış* romanının kahramanıdır, 13. Kitap, 3. Bölüm ve 14. Kitap, 3. Bölüm.

umut kırıcı oldu. Özel olarak –bölgesel kültürleri fazlasıyla gelişmiş Fransa gibi ülkelerde yeterince farkına varılan– yerel ya da kırsal özlü sözleri ortaya çıkarmaya kararlı olan derlemeciler, sayıca çok daha fazla ve önemli olan ulusal sözleri genellikle göz ardı ettiler ve bunları kullandıkları bağlamlara yok denecek kadar az yerleştirdiler. Gene de folklor hareketi gerilediği ve kendine üniversitelerde yer bulamadığı zaman, atasözlerine duyulan bilimsel merak da büyük ölçüde geriledi; Romantiklerin uyandırdığı ilgi bilimsel yönden tamamlanamadı.

Uzun vadede mücadeleyi kazananlar, atasözlerinin savunucuları değil eleştirenleri oldu; Viktoryen uyanışının etkileri azaldıktan sonra atasözleri de yeniden gerilemeye başladı, bugün eğitilmiş insanlar arasındaki ünü on yedinci yüzyıldan bu yana en alt düzeye inmiştir. “Kulağa akıllıca gelen fakat anlamı olmayan atasözü” –*New Statesman* dergisinde yer alan bir başlık– günümüzdeki tutumları dosdoğru yansıtmaktadır.⁷² Dolambaşsız bir şekilde kullanılan –ara sıra dokundurma dışında– özlü sözler tabudur.⁷³ Ancak, ister ironi ile ister daha etkili bir yöntemle, yeni bir şey söylemek için eski sözler kullanıldığında kabul görür, fakat süreç içinde topluluğun bilgeliğini ifade etmeyi keser ve söyleyenin kendisinin ince zekâsı ve özgünlüğü için hammadde olur. Saptırılmış (yanlış anlam verilmiş), değiştirilmiş ve altüst edilmiş sözler, “yanlış yorumlanmış atasözleri” olarak yeniden ortaya çıkmıştır –“Dakiklik zaman hırsızlığıdır” (Oscar Wilde) ya da “Günde bir elma doktoru uzak tutar, günde bir soğan herkesi uzak tutar.” Hem geleneksel atasözlerinin değerini düşürmek hem de onları yeni baştan yaratmak yeni bir yaklaşım değildir, fakat önceki dönemlere kıyasla daha yaygındır ve sonuçları, grafitiden (duvar yazıları)

72 Haftasonu Yarışması, *New Statesman*, 5 Ocak 1979; ayrıca 1 Ağustos 1980. Kazananlar arasında şu sözler vardır: “Akıllı balık asla susuz kalmaz”; “Yaşlılığı bekleyenler yaşlanır.”

73 Fakat, başkalarıyla konuşurken atasözlerini asla kullanmayan eğitilmiş kişiler, bazen kendi içlerinden kendilerine söylerler.

("Bakir(e)lik zaman kaybettirir")* kültürel reklam sloganlarına (1932 yılında Coca-Cola'nın reklam kampanyasından, "Susayanın susuzluğu giderilir")** kadar etkinliğin her aşamasında ve aynı zamanda edebiyatta görülebilir. Fakat atasözlerine en radikal saldırı sürrealistlerden geldi; en derinlerde olduğuna inandıkları anlamına ulaşmak amacıyla, atasözünü herhangi bir dış mesajdan ya da ahlaki amacından ayırdılar, dilini bozdular ve sonunda bir tür anlamsız söze dönüştürdüler. Eğer bu aşırı bir örnek ise bu örnek atasözlerini reddetmiş, fakat karışmadan da edemiyor gibi görünen bir eğitilmiş sınıf tarafından yaygın atasözlerine gösterilen uzun bir değersizlik çizgisi içinde tektir.⁷⁴

Belki şimdi gerçek ortak akıl kavramında kabul edilemeyen bir şey vardır; çağdaş bireyselci üsluptan daha fazlası, Wilde'nin şu esprili sözüdür: "bir doğru, birden fazla kişi [bu doğruya] inanmaya başladığı zaman doğru olmaktan çıkar." Gene de eğitilmiş insanların, ayrıntılarıyla açıklamaya çok az gerek görseler bile atasözü kullanmamalarının pek çok nedeni vardır. Yaşamın amacının iç potansiyeli gerçekleştirmek olması, mutluluğa erişilebilmesi ve [mutluluğun] sürdürülmesi gereği, süreç içinde bir insanın özgün bir birey olması –bütün bunlar atasözünün içinde saklı olan o ya da bu varsayıma uymaz. Atasözleri geneli bireyin, tekrarlayanı ve basmakalıbı özgün olanın, dıştan ge-

74 Çarpıtılmış atasözleri hakkında, Susan Stewart, *Nonsense: Aspects of Intertextuality in Folklore and Literature* (Baltimore ve Londra, 1979), s. 185. Wolfgang Mieder Almanya kaynaklardan üç bin örnek derlemiştir: *Antisprichwörter*, 2 cilt (Wiesbaden, 1983-85). "Chaste makes waste": Jess Nierenberg, "Proverbs in Graffiti", *Maledicta* 7 (1983), s. 50; "Thirst come": Barbara ve Wolfgang Mieder, "Tradition and Innovation: Proverbs in Advertising", Mieder ve Dundes, *Wisdom of Many*'nin içinde, s. 313; sürrealistler hakkında, Thomas Ferenczi, "Jean Paulhan et les problèmes du Langage", *Cahiers dada surréalistes* 4 (1970), 45-63; Dominique Baudoin, "Jeux de mots surréalistes: l'expérience du proverbe", *Symposium* 24 (1970), s. 297, 301.

* "Haste makes waste (Acele işe şeytan karışır)" yerine "Chaste makes waste (Bakir(e)lik zaman kaybettirir)."

** "First come, first served (Önce gelen alır)" yerine "Thirst come, thirst served (Susayanın susuzluğu giderilir)."

len kuralları özerkliğin, ortak aklı bireysel görüşün, hayatta kalmayı mutluluğun önüne koyar. Kendini gerçekleştirme kendini ifade etme ile yan yanadır: Eğitimli insanlar ayrıca herkesin kendi özgünlüğü, durmadan değişen yaşam deneyimi olduğunu (ya da olması gerektiğini), bu deneyimin her fırsatta yeni seçilmiş sözcüklerle dile getirilmesi gerektiğini varsayarlar. Atasözü kullanmak hem konuşanın hem dinleyenin bireyselliğini reddedecektir. Bu görüşe göre, atasözü kullananlar ya dil yönünden tembeldir ya da özgünlükten yoksundur, dil yoksullukları deneyim yoksulluklarını ve hayal gücü yoksulluklarını yansıtır. Atasözleri, deneyimi azaltan ve hapseden kısıtlı bir kodun parçası gibi görülür: Karşılıklı konuşmayı engeller. Atasözlerinin [onları] hor gören aydınların ummadığı ince zekâ ve ustalık ile kullanılabilmesi ve atasözü kullanılmasını eleştirenlerin uygulamada işin içinden sıyrılabilmesi ya da çok az atasözü, fakat çok fazla basmakalıp söz kullanması önemli değildir; ayrıca, atasözlerini köylüler, halk tabakası ve küçük burjuva ile ilişkilendirilen dilsel bir “öteki” gibi algılamak, seçkin kültür içindeki tarihsel rolünü göz ardı ettiklerinin de çok fazla önemi yoktur: Atasözlerinden kaçınmak, modern dil inancı içindeki makalelerden biri olarak kalır.⁷⁵

Üstelik bu yüzyılda, aydınlar atasözü yerine geçen sözlerden de kaçınmaktadırlar. Özdeyişleri (en azından) değerli fakat eski moda, alıntıları ne yazık ki orta kültürlü ve atasözünün kendisi kadar kötü görme eğilimi vardır; bir psikanalist alıntılara güvenmenin, libidonun erken kısıtlanmasının yol açtığı kişilik bozukluğunun kanıtı gibi görülebileceğini öne sürmüştür.⁷⁶ Yapısökümcülerin (dekonstrüksiyonist) –özgünlüğün mümkün olmadığı, metinlerin nominal (ismen var olan) yazarlarından değil, diğer metinlerden ve söylemlerden alındığı– iddialarına karşın özgünlük hâlâ günün konusudur.

75 Wilde, “Phrases and Philosophies for the Use of the Young”, *Works*, s. 1113.

76 John Rickman, “On Quotations”, *Selected Contributions to Psycho-Analysis*’in içinde (Londra, 1957), s. 40.

Buna ek olarak, özgün olmama endişesi vardır: Bu yüzyılda değişen, endişenin nesnesinin atasözü ya da alıntının basmakalıp sözden daha az yaygın olmasıdır. Klişe sözcüğünün İngilizcede kullanılmaya başladığı 1890'lı yıllardan bu yana, sanata meraklı kişiler, Chesterfield'in modaya uygun olarak atasözlerini küçümseyen kişileri ile hemen hemen aynı şekilde ve aynı nedenlerle, bu sözcükten sakınmaktadırlar. Doğrusu, çağdaş, eğitilmiş kesim, atasözlerinin bir tür basmakalıp sözden –rahatsız edici, modası geçmiş, edebi yönden iyi bir tarafı ya da toplumsal değeri bulunmayan– fazla bir şey olmadığına görüş birliği içindedir. Kabul görmemiş şiirsellikleri ve bilgelikleri ile toplumsal dilbilim tarihin çöplüğüne atılan kaybedilmiş bir davadır.⁷⁷

Sonuç

Yanılıcı görünümeler hakkındaki atasözleri, atasözlerinin kendilerine de uygulanabilir. Yüzeysel olarak değerlendirildiğinde, güvenilir ve akla uygun, insanlık halinin sorunsuz değişmezleri gibi görünmektedir; daha yakından bakıldığında, gene de toplumsal ve tarihsel değişkenler, uyumsuzluk ve sürtüşme kaynağı, politikanın dilinden ve dilin politikasından etkilenmiş oldukları ortaya çıkar. Halk tarafından pek fazla sorgulanmayan atasözleri, seçkin kültürün yapısının ve eğiliminin anlaşmazlık konusu olduğu eğitilmiş sınıflarda bir tartışma odağı haline gelmiştir.

Ancak eğer bu tartışma yaygın atasözüne saygın bir düşünsel tarih sağlanmasına yardım etse bile, [atasözünün] toplumsal tarihine çok fazla ışık tutamaz; atasözlerinin gerçeği, şiirselliği ve ahlaki yönü hakkında pek çok şey söylendi, –“bayağılığı” hakkındaki şikâyetler dışında– kullanıcıları, kullanımları ve işlevleri hakkında hayal kırıklı-

77 Bir klişe türü olarak atasözleri: Anton C. Zijderveld, *On Clichés: The Superseding of Meaning by Function in Modernity* (Londra, 1979), s. 16. Fark, Paul Prickel tarafından desteklenmektedir: “Identifying Clichés”, *College English* 47 (1985), s. 256.

ğına uğratacak şekilde çok az konuşuldu. Bizi en çok ilgilendiren şeylerin merak edilmemesi [bizi] –yalnızca eleştirenlere karşı değil, aynı zamanda savunanlara ve özellikle alana gidip etnografik görevlerini yapmak yerine başkalarının kitaplarından kopya çeken derlemecilere karşı– kolayca hoşgörüsüz yapabilir.

Gene de geleneksel Avrupa’da atasözlerinin tutulması pek fazla anlaşmazlık konusu değildir. Ve yalnızca atasözleri değil, onların yanı sıra niteleyici sözler (belgeçler), nezaket deyimleri ve benzerleri, geniş geleneksel deyiş ve sözdağarcığı da öyle.⁷⁸ Atasözü haline gelmiş sözler iyi bir örnektir: Kelly’ye göre, bunlar on sekizinci yüzyılın başında İskoçya’da o kadar yaygındı ki bütün hepsini yazmak “o ülkede kullanılan dilin büyük bir bölümünü” kopya etmek olacaktı. Elbette bütün diller gelenekseldir –genellikle dilbilgisi ve sözdağarcığı meseleleri ile sınırlı bir durumdur; çarpıcı olan, kalıplaşmış bir dilin aynı zamanda nasıl o dilin daha büyük birimleri içinde ve toplumsal kullanımda olduğudur.⁷⁹ Anlaşılan o ki dil yapısı ve toplumsal yapı arasındaki eksik bağlantılardan bazıları, sözlü türlerde ve geleneksel ifadeler arasında bulunmaktadır.

Eğer kimse sonuçları henüz araştırıp bulmadı ise bunların çok fazla olduğunu varsaymak için dilsel belirlemeci (linguistik determinist) olmak gerekmez. Ong, modern dönemin başlarında öğrenilmiş kültür hakkında şu yorumu yapar: “Deyimlerde, düşünce yaşadı ve et-kiledi ve varlığını elde etti.”⁸⁰ İnsanlar alışkanlıkla atasözleri ve benzer

78 Klasik Roger Brown ve Albert Gilman’dan başka, “The Pronouns of Power and Solidarity” Thomas A. Sebeok, der., *Style in Language*’in içinde (Cambridge, Mass., 1960), s. 253-76, sözgelimi, Penelope Brown ve Stephen Levinson, “Universals in Language Use: Politeness Phenomena”, Esther N. Goody, der., *Question and Politeness*’in içinde (Cambridge, 1978), s. 52-289 vardır.

79 İskoçya hakkında, Kelly, *Complete Collection*, “Giriş”. “Büyük birimler” hakkında, Florian Coulmas, “On the Sociolinguistic Relevance of Routine Formulas”, *Journal of Pragmatics* 3 (1979), 234-66.

80 Ong, *Romantic Difference and Technology*, Rethoric, *Romance and Tech-*

ifadeler kullandıkları zaman onlar üzerinden düşünürler, onlara göre davranırlar ve yaşarlar. Toplumsal yaşam bir metin gibi yorumlanırsa, ipucunu sağlayan, çok defa atasözleri ya da niteleyici ifadelerdir.

O halde, anlamlar ve düşünce yapıları ile ilgilenen tarihçilere göre, atasözleri ayrıcalıklı bir kaynaktır, daha geniş sözlü ifade ve kalıplaşmış ifade alanına bir giriş noktasıdır. Ve basılı yazıya (ve bilgisayar çıktısına) dalmış, kitaplardan, metinlerden, belgelerden ve Kutsal Kitap'tan çok etkilenmiş ve günlük yaşama etkilerini abartmaya yatkın bizim hepimize göre, atasözleri klasik çaredir: atasözlerinin “kitaplardan önce var olduğunu” ve “insan davranışını düzenleyenin, kitaplar değil eski özlü sözler” olduğunu kendimize hatırlatabiliriz.⁸¹

nology'nin içinde (Ithaca ve Londra, 1971), s. 275.

81 “Kitaplardan önce var olmak”: D’Israeli, “Philosoph of Proverbs”, s. 417; “kitap değil”, Wade, *Selected Proverbs*, s. xix.

İNGİLTERE'DE ŞARLATANLIK* DİLİ,

1660–1800

Roy Porter

Apollon'un hem şiir hem tıp tanrısı olması rastlantı değildir; çünkü şarkının hareket ettirmeyi ve yatıştırmayı sağlayan büyüleyici gücünün, hastalıkta sözcüğün iyileştirici gücüne benzediği hep görülmüştür.¹ Yunan “inkübasyon” tedavisinden (bu tedavide Tanrı hastanın rüyasına girip onunla konuşuyordu) geleneksel doktorların hastaya yaklaşımına ve Freud'un psikanalitik “konuşma tedavisi”ne kadar, dil tıp mesleğinde ve uygulamasında her zaman çok önemli olmuştur.²

Fakat özellikle on yedinci yüzyılda, Bilimsel Devrim dile radikal bir güvensizlik uyarısında bulunan felsefi bir nominalizmi benimsediğinden beri, sözcüğün iyileştirme gücü örgütlü tıbbı çoğu zaman, iki anlamlı bir armağan gibi görünmektedir. Çünkü Yeni Bilimin deneysel (ampirik) epistemolojisi (bilgi kuramı), sözcüklerin ve şeylerin, isimlerin ve gücün, Skolastisizm ile, sihir ile

* Şarlatan: Kendi bilgi ve niteliklerini veya mallarını överek karşısındakini kandıran, dolandıran kimse. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük. Bu bölümde, sahte doktor anlamında kullanılmıştır.

1 Yararlı bir tartışma için bkz., D. C. Goellnicht, *The Poet-Physician, Keats and Medical Science* (Pittsburgh, 1984), s. 166 vd.

2 Bkz., P. Lain Entralgo, *The Therapy of the Word in Classical Antiquity* (New Haven, 1970); C. McCabe, der., *The Talking Cure* (London, 1981).

ve özellikle Hıristiyanlık (“başlangıçta Tanrı Kelamı”) ile desteklenen bu geleneksel uyumunu tehlikeli bir yanıltma olmakla suçladı. Böylesine bir kirliliği engellemek için, aslında diyabolizmi (şeytana tapma) önlemek için, gerçek ile onun sözel simgelerinin sistemli bir şekilde birbirinden ayırt edilmesi zorunlu idi (Bacon, Hobbes ve Locke böyle savundular), aksi halde, gerçek ve insanlık pazar yerinin, kabilenin, mağaranın ve tiyatronun idollerine kurban gidecekti. “Sözcükler bilge insanların fişidir” diye söyledi Hobbes, “onlara güvenirler; aptal insanlar için ise paradır”, bu, Kraliyet Cemiyeti kurulurken slogan olarak benimsenen görüştür: *Nullius in verba*, “hiç kimsenin sözüne [otoritesine] bağlı olmadan.”³

Daha sonra, tıbbın araçları içinde şifalı sözcüğün rolü, Molière’nin doktor karşıtı yergilerinde de görüldüğü gibi, hep kuşku ile karşılandı.⁴ Hekimin tatlı diline dayanan, Mesmerizm (hipnotizma ile tedavi) gibi tedavilere hem tıbbi anlayış hem de halk şüphe ile bakmayı sürdürdü.⁵ Zaten bilimin gösterdiği gibi, eğer doğa mekanik neden ve sonuç yasalarını tanıyor ise yalnızca sözcüklerin hastalıkları yenmemesi gerekir; eğer yener gibi görünüyorsa bu psikolojik bir kurnazlığı, en iyimser görüşle “hayal gücünün” ya da “telkinin” işini göstermez mi?

Böyle olgucu (pozitivist) düşünsel bir ortamda, Restorasyon Dönemini izleyen yüzyılda şarlatanların (“sahte doktorlar sürüsünün”) artmasının, fikir ayrılığını ve dedikoduyu körüklemesi kaçınılmaz idi; çünkü şarlatanlar (isminden de anlaşılacağı gibi), en başta müşteri kazanmak, sonra onları tedavi etmek (ya da hiç değilse tedavi etmiş algısı yaratmak) için aşırı derecede dile, konuşma yeteneğine bağımlı-

3 Bkz., R. F. Jones, *Ancients and Moderns* (St Louis, 1936); B. Willey, *The Seventeenth Century Background* (London, 1934); B. Shapiro, *Probability and Certainty in Seventeenth Century England* (Princeton, 1983), s. 21-28.

4 J. Starobinski, “Molière and the Doctors”, *Ciba Symposium* 14 (1966), 143-8; I. P. Couliano, *Eros et magie* (Paris, 1984).

5 Bkz., J. Martin, *Animal Magnetism Examined* (Londra, 1790), s. 45.

lı idiler. Şarlatanların seslerini her yerde duyurdukları anlaşılıyordu (1741 yılında, biraz da abartılı bir şekilde, gazetelerde reklama ayrılan bölümlerin en az dörtte birinin bunların reklamları ile dolu olduğu öne sürülmüştü). Dolayısıyla, meslekten doktorlar, bu şarlatan doktorluğu, “reklam doktorları” ve “sahte doktorları” halk sağlığına zararlı bir davranış, sağlık için bir tehlike olarak göstermeyi kamu görevi gibi alıyorlardı. Neyse ki doktorlar, bu sahtekârların ve dolandırıcıların dürüst hekimlerden çabucak ayırt edilebildiğini, çünkü kendi ağızlarıyla kendilerini ele verdiklerini ısrarla söylüyorlardı. Gerçekten de “geveze” idiler, hayalperest söylemleri ve anlamsız sözleri ile sırlarını açığa vuruyorlardı. Bu saçma ve boş sözler, *Londra Oyunları Ortaya Çıkarıldı* başlıklı bir makalede şöyle açıklanmıştı: “Tam bir yüzüzlük dışında önerecekleri hiçbir şeyleri yoktur; ve bulaşıcı hastalık yayan bileşiklerini tedbirsiz insanlara yutturmak için asılsız bir özgüven ve küstah bir dedikodu dışında başka yolları yoktur.”⁶ Georgian dönemi* boyunca şarlatan avı sürdü ve bu diplomasız hekimlerin yarattığı kötülük olduğu iddia edilen her şeyi hedef aldı (gizemli nostrumlar –her derde deva ilaçlar– sağlığı tehlikeye atar, şarlatanlar hastalığı sömüren ve ustalık gerektiren tıbbi uygulamayı baltalayan, vb. fırsatçılardır). Fakat şarlatanlığa karşı kesin suçlama, [şarlatanlığın] kuru gürültü (*vox et praeterea nihil*) suçlaması, Ned Ward’ın “anlamsız argo” dediği lafabeliği olduğu idi.⁷ Toplumun her türlü sahte görüntülerle, mali

6 [Yazarı bilinmiyor] *The Cheats of London Town Exposed* (Londra, 1766). Şarlatanların gitgide artmakta olduğunun farkına varıldı. 1676 yılına ait anonim bir yergiye göre, “Şarlatan bir doktor bu çağın epidemik (salgın) hastalıklardan biridir.” Alıntı, C. S. J. Thompson, *The Quacks of Old London*’un içinde, (Londra, 1928), s. 78. Ayrıca bkz., Irvin Loudon, “The vile race of Quacks with which this country is infested”, W. F. Bynum ve Roy Porter, der., *Medical Fringe and Medical Orthodoxy*’nin içinde (Londra, 1986), s. 106-28.

* İngiltere’de 1714-1837 tarihleri arasındaki dönem. (çev. n.) Erişim adresi: <http://politikaakademisi.org/2019/02/01/jeremy-blackten-kisa-ingiltere-tarihi/>

7 “Anlamsız ayaktakımı dili” için, bkz., Ned Ward, *The London Spy*, der. K. Fenwick (Londra, 1955), s. 104.

spekülasyonlarla ve “balonlarla”, sahtekârlıkla, moda, gösteri, ikiyüzlülük ve özellikle kraliyet “ailesindenmiş gibi yapanlar” ile çabucak kandırıldığı bir dönemde, bu gerçekten korkutucu idi.

Meslekten olmayan doktorlar buna elbette karşılık verdiler, ama sözcüğün etkileyici hünerlerini överek değil bağırarak: sen de safsatası (*tu quoque*)* ile yaptılar. Hastaları baştan çıkarmak için tıp dilinin gücünden çıkar sağlamaktan suçlu olanlar (şarlatanların savunması), mektepli doktorların liderleridir. Şarlatan doktorlar, konuşmalarını anlaşılmaz Latince ve Yunanca sözlerle süsledikleri ya da halkın kafasını karıştırmak için Hipokrat, Galen ve diğer antika otoriteleri ululadıkları (hekimlerin kendilerinin bile –kendisi de bir hekim olan Samuel Garth’ın satış rekorları kıran şiiri “Dispanser’de (*The Dispensary*)” yaptığı gibi– hicvettiği “Warwick Lane canileri”nin bir özelliği) gerekçesiyle gerçek doktorlara saldırmaktan asla bıkmadılar.⁸ Cerrahlar da saldırıdan paylarını aldılar. “Yarası için en büyük tehlike, cerrahın ağır sözleridir” diye teşhis koyar Grimaldi, John Wilson’un *Belphegos* adlı oyununda.⁹

Hiç kuşkusuz, şarlatanlar çabuk çabuk konuşmaları ve meddahlıkları (şovmenlikleri) ile ve kendi kendilerinin reklamını yaparak kolayca hedef yarattılar. Fakat ritüel ve uzun uzun ve boş konuşma yeteneklerine kim yetişebilirdi? Modaya uygun giyinen doktorların kendileri, altı atın çektiği büyük gezinti arabaları ve koşuşup duran uşakları (“müşterileri kendilerine çekmek için gezici bir işaret direği”)¹⁰ ve etrafta dolaşarak müşteri toplamalarını sağlayan diğer do-

* Bir iddiaya cevap vermek yerine, iddia sahibinin söyledikleri ile davranışları tutarlılık içinde olmadığı savıyla karşı iddiada bulunmak. (çev. n.) Erişim adresi: <http://www.muhammedbalci.com/kitaplika/114.pdf>

8 R. I. Cook, *Sir Samuel Garth* (Boston, 1980), s. 77. Warwick Lane, Tıp Fakültesi’nin bulunduğu bölge idi. Thomas Beddoes, şarlatanlığı ve mesleğin yozlaşmasını eleştiren başka bir meslekten doktor idi. Bkz., D. Stansfield, *Thomas Beddoes* (Dordrecht, 1984).

9 H. Silvette, *The Doctor on the Stage* (Knoxville, Tennessee, 1967), s. 259.

10 T. Smollett, *Ferdinand Count Fathom*, der. D. Grant (Londra, 1971), s. 258.

nanımları ile (Smollett, kurnaz genç doktorun “kiliseden çağrılmış gibi yaptığını, gece kendi kapısını çalarak mahalleyi ayağa kaldırdığını, uğradığı yerlerde birdenbire mesajlar aldığını ve tedavilerini günlük gazetelere haber olarak koyduğunu” öne sürmüştü)¹¹ kolay hedef idi. Bu nedenle, beklendiği üzere, şarlatanlığın aleyhindeki her tirat (uzun ve şiddetli eleştiri) için üniversiteli bilgisiz bilginliğin, *Medicina flagellata, or the Doctor Scarify’d* (1721) ya da “Gregory Glyster”ın [takma ad], “pek fazla anlam taşımayan büyük mesajları ve tıbbi gizem” gibi “Eskülapyen* dayatmasını analiz etmesi” hakkındaki *A Dose for the Doctor* (1759) palavralarına bir yergi ile karşılık verildi.

Böylece, fakülte kendi kazdığı kuyuya kendi düştü. Çarşı pazar doktorluğunun dil meddahlığına dayandığı suçlaması geri tepti. Gerçekten de August dönemi halkı, resmi tıbbın sözcüklerle oyun oynamasını son derece kuşku ile karşılıyordu. Sözelimi, Robert Campbell’in, *Londra Taciri*’nde (*London Tradesman*) tıbbın sahte jargonunu ve parıltısını vurgulayarak “çağdaş bir doktor yaratmak için” nasıl gerçek bir “reçete” önerdiğine bakınız:

-
- 11 *Age.*, s. 260. Ayrıca bkz., J. Keevil, “Coffee House cures”, *Journal of the History of Medicine* 9 (1954), 191-5, W. Wadd, *Mems., Maxims and Memoirs* (Londra, 1827) ve [W. MacMichael], *The Gold Headed Cane* (Londra, 1854), bu çalışmalar mektepli doktorların ticari zekâları hakkındaki öykülerle doludur. Mektepli doktorların ve aynı şekilde şarlatanların kişisel gösterileri için, bkz., P. Cunningham ve C. Lucas, *Occupational Costume in England* (Londra, 1967). Smollett için, bkz., G. S. Rousseau, *Tobias Smollet, Essays of Two Decades* (Edinburgh, 1982); R. Hambidge, “Empricomany or an Infatuation in favour of *Empiricism* or *Quackery*. The Socioeconomics of Eighteenth Century Quackert”, S. Soupel ve R. Hambidge, *Literature and science and medicine*’in içinde (Los Angeles, 1982), s. 47-102. Ayrıca bkz., Jeremiah Jenkins’in değerlendirmesi, *Observation on the present state of the profession and trade of medicine* (Londra, 1811), s. 7:

O dönemin doktorları, iddialı, kendini beğenmiş ve baskıcı idi ve her şeye çabucak inanan, saf halkı etkileyen aşağılık oyunları günümüzün en saygısız reklam şarlatanı kadar iyi öğrenmişlerdi. Gür takma saçlar, altın saplı bastonlar, ağırbaşlı bir yüz ifadesi ve gösterişli bir bilgi gösterisi, o günlerde cahil ve saf halka güven aşılama ve böylece onları kandırma amacıyla elbette çok iyi planlanmıştı.

* Eskülap, Yunan mitolojisinde sağlık tanrılarının biri, tıp ve şifa tanrısı. (çev. n.)

Bu Hekimlik Sanatını kazanmak için yalnızca birkaç Kitabı yakından bilmek, birkaç Özdeyiş ve Beylik sözü Yorumlama ustası olmak, Paralı Üniversitelerden Latince bir Diploma edinmek, temiz ve düzenli, iki atlı Arabaya konmak ve ağırbaşlı bir İfade takınmak, Güçlü görünmek ve uzun bir peruk takmak gerekir; ondan sonra Adı M.D. (Tıp Doktoru) ile süslenir, Doktora, şımarık Gösteriş Düşkünü bir dublaj yapılır ve Sağlıklarını kendisine emanet eden pek çok kişiyi öldürmesi için İzin Belgesi verilir.¹²

– ardından, “bütün Zehir Ordusunu Dinsizliğin işareti olan İsimleri ile tanıyabilmek... ve Tıbbi Kabalayı,* Doktorun anlaşılması güç Kargacık Burgacık Yazısının esrarengiz Niteliğini anlamak zorunda olan”¹³ eczacının ikiyüzlülüğünü ortaya seren aynı derecede iğneli bir açıklama. Ya da doktorların sahnedeki tanımlarını düşününüz. George Bernard Shaw doktor dalaverelerini gözler önüne seren ilk İngiliz oyun yazarı değildi. On sekizinci yüzyılın sonlarında, Harry Rowe’nin *Sabte Doktor*’u (*The Sham Doctor*) ya da Peter Pinder’in *Hekimlik ve Aldatmaca*’sı (*Physic and Delusion*) gibi komedilerde bütün herkesi öldürmesi ve beceriksizliği yönünden hicvedilenler şarlatanlar değil meslekten doktorlardı; Rowe’nin doktoru, Dr. Potion, şarlatanlara sadece geçim kaynağını tehdit ettikleri için kötü davranıyordu.¹⁴

Çok sevgili, çok sevgili Dr. Motion,
Bu kör olasıca şarlatanlar nasıl çoğaldı!
Altın postumuzu çaldıkları için,
Keşke hepsi de denizde boğulsaydı.

12 R. Campbell, *The English Tradesman* (Londra, 1947), s. 41.

* Doğüstü varlıklarla ilişki kurma sanatı. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

13 *A.g.e.*, s. 64. Şarlatanlık ve her türlü meslekte sahtekârlık için, bkz., C. Probyn, “Swift and the Physicians”, *Medical History* 18 (1974), 249-61; S. La Casce, “Swift on Medical Extremism”, *Journal of the History of Ideas* 31 (1970), 599-606; G. Hatfield, “Quacks, Pettifoggers and Parsons: Fielding’s Case against the Learned Professions”, *Texas Studies in Literature and Language* 9 (1967), 69-83.

14 Harry Rowe, *The Sham Doctor* (sayfa numarası ve tarih yoktur, fakat on sekizinci yüzyılın sonu), s. 58; ayrıca, bkz., *Silvette*, *a.g.e.*

Ya da *Tom Jones*'da, Fielding'in, Northerton ile dövüştükten sonra kahramanı tedavi etmesi için çağrılan ve teğmen tarafından sorgulanan cerrahı gösterdiği sahneyi gözünüzün önüne getiriniz:¹⁵

“Umarım ki, efendim” dedi teğmen, “kafatası kırık değildir.” “Ya” diye bağırdı cerrah, “kırıklar her zaman en tehlikeli semptomlar değildir. Ezikler ve kesikler çoğu zaman daha kötü olaylara yol açar ...” “Umarım ki” dedi teğmen, “burada böyle semptomlar yoktur.” “Semptomlar” diye yanıtladı cerrah, “daima ne düzenli ne de sabittir ... Bir keresinde, kaval kemiği çok kötü ezilmiş bir hastaya çağırdıklarını anımsıyorum, dış deri kesilmiş ve çok kan akıyordu; ve iç zarlar o kadar parçalanmıştı ki vulnusun ya da yaranın içinden os ya da kemik iyice görünüyordu. O sırada ortaya çıkan febril (ateş) semptomları (çünkü nabız hızlanmıştı, flebotomiye –damardan kan alma– gerektiriyordu), hemen bir kangrenden endişe ettim ... Fakat belki kendimi çok iyi anlatamıyorum?” Teğmen “Pek sayılmaz” diye cevap verdi, “Hiçbir şey anlamadım diyemem.”

Bu örnekler, Georgian görüşünün, sahte tıbbın abartılarına sinirlenirken üniversiteli doktorların da aynı kefeye koyulabileceğinin farkında olduğunu göstermektedir: Belsoğukluğunu tedavi eden cerrah John Marten, rakiplerini son derece şarlatan olmakla suçlarken, rakiplerinden biri, John Spinke, bunun “Tencere dibin kara, seninki benden kara” durumuna döndüğünü söyleyerek karşılık vermişti.¹⁶

Buradan önemli bir ders çıkmaktadır. Tıp tarihçileri, geleneksel olarak, şarlatanlarla zararlı ya da zırva diye alay edip gerçek tıbbın yanında yer almışlardır.¹⁷ Bu, dil açısından, üniversiteli hekimin

15 Henry Fielding, *The History of Tom Jones* (Harmondsworth, 1975), s. 347.

16 J. Spinke, *Quackery Unmasked* (London, 1709), s. 47.

17 Standart karşıt görüşler için, bkz., E. Jameson, *The Natural History of Quackery* (Londra, 1961); P. Taylor Barnum, *The Humbugs of the World* (Londra, 1866); A. D. Crabtree, *The Funny Side of Physic* (Hartford, 1874); B. Hill, “Medical Imposters”, *History of Medicine* 2 (1970), 7-11; L. Harris ve L. Knowles,

“standart İngilizce” –normal, mükemmel, kolay anlaşılır, tarafsız, peşin hükümsüz iletişim aracı– ile konuştuğunu, oysa şarlatanların yozlaşmış bir argo ya da jargon (şarlatanların kendilerine özgü dilleri olduğunu söylemekten çekinilebilir) kullandıkları anlamına gelebilir. Fakat bu, ardından pek çok soru getirir. Üniversite konuşması ve şarlatan konuşmasının simetrik bir biçimde ele alınması gerekir. Hem gerçek tıp hem de sahte tıp, sözdağarcığının, tonlamasının ve konuşma özelliklerinin, biraz farklı olmakla birlikte, toplumsal yönden ve tedavi yönünden benzer aktif roller oynadığı kendi dilsel alt kültürünü yarattı.

Gerçekten de iki ya da üç yüzyıl öncenin gerçek ve sahte ilaçlarını taban tabana zıt gibi görmemek önemlidir. Bunlar beyaz ve siyah değildi, aralarında dağlar kadar fark yoktu. Vurgulanması gereken, uygulamalar arasındaki benzerlikler, daha doğrusu örtüşümdür. Burada bu konu ile ilgili güçlü kanıtlar sunmanın gereği yoktur; fakat birkaç örnek, gerçek ve sahte tıp arasında olduğu varsayılan ayrımların, ilişki noktalarını nasıl kapsadığını açıklayabilir.¹⁸ Şar-

“The Golden Days of Dr. Quack”, *History of Medicine* 6 (1975), 76-81; H. Burger, “The Doctor, the Quack and the Appetite of the Public for Magic in Medicine”, *Proceeding of the Royal Society of Medicine* 27 (1933), 171-6; H. Silvette, “On Quacks and Quackery in Seventeenth Century England”, *Annals of Medical History*, 3. Seri, 1 (1939), 239-51; G. Williams, *The Age of Agony* (Londra, 1975), 7. Bölüm; J. Camp, *Magic, Myht and Medicine* (Londra, 1973); M. Fishbein, *Fads and Quackery in Healing* (New York, 1932); E. Maple, *Magic, Medicine and Quackery* (Londra, 1968); çeşitli, “Quacks and Quackery”, *British Medical Journal* 1 (1911), 1217-96; H. B. Wheatley “The Company of Undertakers”, *Hogarth's London*’ın içinde (Londra, 1909), s. 223-31; S. H. Holbrook, *The Golden Age of Quackery* (New York, 1959); A. D. Wright, “The Quacks of John Hunter’s Time”, *Transactions of the Hunterian Society* 11 (1952-3), 68-84; biraz daha önemli olanlar şunlardır: A. Corsini, *Medici charlatani e ciarlatani medici* (Bologna, 1922) ve Grete de Francesco, *Die Macht des Charlatans* (Basel, 1937), fakat bunlarda İngiltere hakkında pek fazla bir bilgi yoktur.

- 18 Bu noktayı William Hogarth resimlerle açıklar. Yaptığı oyma baskı, *The Company of Undertakers*, döneminin en kötü tanınmış üç şarlatanını, Chevalier Taylor, “Spot” Ward ve Sally Mapp’i, bir grup anonim mektepli doktor ile birlikte anlamlı bir biçimde sıralar: “et plurima imago mortis (ve büyük bir

latanlar nostrumlar ile geçimlerini sağladılar, seçkin doktorlar ise sık sık onlara saldırdılar. Fakat mektepli doktorların pek çoğu formülleri gizli patentli ilaçlara ya da tescilli haplara isimlerini verdiler ya da bunlardan para kazandılar.¹⁹ Dr. Paul Chamberlain, F.R.C.P. (Kraliyet Tıp Akademisi –Royal College of Physicians– Üyesi), dış çıkarma kolyesi satmış, Dr. Robert James servetini, Horace Walpole’un “asılsız (batıl) bir saygı” duyduğu ve çok satılan ateş düşürücü “tozlardan” yapmıştı.²⁰ Aynı şekilde, pek çok sahte ve ticari preparatlar (hazır ilaçlar), bunlardan kişisel kazanç sağlasınlar ya da sağlamasınlar, büyük doktorların ismiyle tanındı. Bir kuduz ilacına “Dr. Mead’ın Tozu” adı verilmişti, tedavi edici özelliği olan (medisinal) bir çikolata “Sir Hans Sloane’nin Sütü Çikolatası” olarak biliniyordu.²¹ Gerçekten de meslekten pek çok doktor nostrum tacirliği

resmi).” Bir süre önce Roger Cowley’in vurguladığı gibi, “*Modaya Uygun Evlilik (Marriage à la Mode)*” oyununun 3. Sahnesinde, “şarlatan” zührevi hastalıklar doktoru – Dr. Pillule– aslında Kraliyet Doktorlar Kolejinde mezun Dr. J. Misaubin’dır: *Marriage à la Mode* (Manchester, 1983). Diğer örnekler için, bkz., P. Brewster, “Physicians and Surgeons as Represented in Sixteenth and Seventeenth Century English Literature”, *Osiris* 14 (1962), 13-32; M. Yearsley, *Doctors in Elizabethan Drama* (Londra, 1933).

- 19 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 327. Thompson, pek çok yerde olduğu gibi, burada da Britanya Kütüphanesi’ndeki (British Library) şarlatanların el ilanı, reklam, vb. koleksiyonlarından yararlanmıştı. Thompson’un bunları alıntılıdığı yerlerde bu kitabın sayfa referanslarını vereceğim. J. Crellin, “Dr. James’s Fever Powder”, *Transactions of the British Society for the History of Pharmacy* 1 (1974), 136-43.
- 20 M. H. Nicolson, “Ward’s Pill and Drop and Men of Letters”, *Journal of the History of Ideas* 29 (1968), 173-96, s. 196. Walpole, James’in tozlarını “öksürük için – damla hastalığı için – çiçek hastalığı için – her şey için önerdi.” Diğer bir örnek, kansere karşı, “Pundlet’in Kostik Maddesi” adı verilen ve başlıca hammaddesi beyaz arsenik oksit olan patentli özel bir karışım kullanan cerrah Sör Charles Blicke olabilir. Ayrıca, bkz., Thompson, *Quacks of Old London*, s. 327.
- 21 Bkz., E. St J. Brooks, Sir Hans Sloane (Londra, 1954) s. 88’de yer alan kartvizit:

Hans Sloane’in Sütü Çikolatası burada satılmaktadır. (Yalnızca) Sayın Nicholas Sanders’in halefi William White tarafından yapılmaktadır,

hakkında etik açıdan bir rahatsızlık duymuyordu. John Hunter'ın Edward Jenner'e, Jenner'in geliştirdiği kusturucu bir ilaç (emetik) hakkında yazdığı gibi:

Değerli Jenner, – Sizin tartarınızı bütün tartarların tartarları olarak övüyorum ve pek çok doktora denemeleri için verdim, fakat başarılı olduğu hakkında henüz hiçbir açıklama gelmedi. Bunun satışını, aynı Glass of Oxford'un (Oxford Camı) magnezyumu gibi, bir kitapçıya bıraksan daha iyi olmaz mı? Adı Jenner'in Tartar Emetik'i olsun ya da gönlünü hoş edeceğin birisinin adı olabilir. Eğer uygun ise birileriyle, yani Newberry, vb. ile konuşacağım.²²

Nostrumlar için geçerli olanlar diğer alanlar için de geçerlidir; mektepli doktorlarla şarlatanlar arasına, doğruluk, bilimsel yöntem ya da tedavinin yararı gibi ölçütleri kullanarak kesin bir çizgi çekmenin umutsuz ve tarihsel açıdan yanlışa götürecek bir girişim olduğunu düşünüyorum. Elbette bazı doktorlar diplomalı, bazıları diplomasız idi; elbette bazı tedaviler işe yaradı, bazıları yaramadı. Fakat farklı uygulama yöntemleri arasındaki belirli temel farklılıkları ortaya çıkarmaktan uzak bu tür testler, gerçeğin nasıl allak bulak edildiğini göstermekten başka bir işe yaramaz; çünkü diplomalı doktorların ya da Londra Dispanseri'nin (*London Dispensary*) tıbbi ürünlerinin rakiplerine göre daha başarılı olduğu hiç de kesin değildir. Gerçekten çok farklı doktorlar vardı, fakat fark nitelikte değil tarzlarda idi; doktorlar bir süreç boyunca birbirlerine benzerler ve dış işaretler açıklayıcıdır, ama bir o kadar da aldatıcı olabilir. Sözgelimi, nitelik sorununu ele alınız.

Adres, Greek Cad., No. 8, Soho, Londra. Çok hafif olduğu ve bütün göğüs hastalıklarına çok iyi geldiği için pek çok ünlü doktor tarafından, özellikle Sör Hans Sloan'ın arkadaşı olan doktorlar tarafından önemle tavsiye edilmektedir. ÖNEMLİ NOT: Üzerinde benim adım ve armam olmayan paketler sahtedir.

22 Bkz., S. Paget, John Hunter (Londra, 1987), s. 165. Newbery, önemli bir yayıncı ve ticari ilaçların dağıtıcısı idi.

Pek çok şarlatanın formel (örgün) eğitimi yoktu, kendisine “doktor” diyen bazılarının bunu demeye hakları da yoktu.²³ Fakat şarlatan denilen diğerlerinin mükemmel bir tıp eğitimi ve unvanı vardı. Sözgelimi, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında, babasının yanında çıraklık yapan ve Oxford mezunu olan ve Tıp Fakültesi’nden diplomalı John Pechey, –ne kadar “çok insanın, kendi Özel Çıkarları baltalandığı için Genel Uygulama Yöntemi ile alay etmeyi kendilerine görev edindiğini” yazdı.²⁴ Bir yüzyıl sonra, James Graham (usta şarlatan), Edinburgh Üniversitesi’nde Cullen ve Black ile çalıştı. Doğrusunu söylemek gerekirse, pek çok üniversiteli doktor gibi, William Brodum ve Ebenezer Sibly gibi şarlatanlar da Tıp Doktoru derecelerini St. Andrews ya da Aberdeen Üniversitesi’nden aldılar. Her koşulda, Nicolas Culpeper ya da Dr. Johnson’un arkadaşı Robert Levet’in, yalnızca örgün eğitim almadıkları için tıbbi açıdan yetenekli olduklarını reddedecek miyiz? Diğer pek çok yönden de sahte ve gerçek tıbbi kutuplaştırmak yapay olacaktır: bunlar birbiriyle örtüştü ve birbirine karıştı.

On yedinci ve özellikle on sekizinci yüzyılda İngiltere’de tıbbi uygulama koşullarına bir göz atmak, bunun neden böyle olduğunu açıklığa kavuşturabilir.²⁵ Her ne kadar gerçek tıp yasal olarak tanınmış

23 Bu dönemde, tıbbi niteliklerin zaten pek fazla önemi olmadığı hakkındaki tartışma için, bkz., G. Holmes, *Augustan England: Professions, State and Society, 1680-1730* (Londra, 1982). Elizabeth döneminin doktorlarından Simon Forman’i alalım; resmi tıp eğitimi yoktu ve Tıp Fakültesi peşini bırakmadı; arkası sağlam olduğu için sonunda Cambridge’den bir belge aldı.

24 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 132 vd.

25 İngiltere’de, çağdaş dönemin başlarında tıbbın toplumsal-entelektüel bağlamı için, bkz., L. S. King, *The Road to Medical Enlightenment* (Londra, 1970); aynı yazar, *The Medical World of the Eighteenth Century* (Chicago, 1958); W. F. Bynum, “Health, Disease and Medical Care”, G. S. Rousseau ve Roy Porter, der., *The Ferment of Knowledge*’nin içinde (Cambridge, 1980), s. 211-54; G. S. Rousseau, “Psychology”, *a.g.e.*’de, s. 143-210; R. S. Roberts, “The Personnel and Practice of Medicine in Tudor and Stuart England”, *Medical History*, 6 (1961), 363-82; C. Webster, der., *Health, Medicine and Mortality in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1979); Holmes, *a.g.e.*

ve aslında Tıp Fakültesi'nde –Cerrahlar ve Eczacılar Şirketi– kurumlaşmış olsa da tekelleşmedi ve ancak birkaç ayrıcalığı vardı. Bilim ve laboratuvar tıbbi örgütlenmeyi (mikrop kuramı, teşhis teknolojisi ve steril hastanelerde antiseptik cerrahi yoluyla) değiştirmeden önceki dönemde meslekten olmayan eğitilmiş kişiler doktorları ile yüz yüze açıkça konuşabiliyordu ve (Nicholas Jewson'un vurguladığı gibi) parayı verenler tedavi düdüğünü çalıyorlardı.²⁶ Geleneksel tıbbın cephaneliğinde öldürücü ve sakat bırakıcı önemli hastalıklar için birkaç silah bulunduğu göz önüne alınırsa, hastaların tıbbi piyasada alışveriş için fikir edinmesine ve fiyatları karşılaştırmasına, –meslekten, şarlatan, popüler ve geleneksel– sunulan ilaçlar arasından en iyisini seçip almasına pek fazla şaşırmamak gerekir.

O halde diplomalı hekimler için oldukça güvenilir bir ortam idi. Tedavilerinden birkaçı, hastalığı iyileştireceğinden emin olma anlamında “işe yarıyordu.”²⁷ Böylece, hekimler, son çare olarak diğer niteliklere başvuruyorlardı; bu durumda hekimlerin hitap biçimleri ve iletişim becerileri çok önemli oluyordu. Kibar toplum, hekimlerin beyefendi gibi davranmalarını ve konuşmalarını bekliyordu; her ne kadar tıbbi eğitim düzeyleri Leiden, Edinburgh ve diğer üniversitelere göre daha geride kalsa da Oxford ve Cambridge Üniversitelerinin eğitiminin ve Klasik kültüre yakınlığının, rağbet gören doktorların başarılarının anahtarı olmasının nedeni bu idi. Ve doktorun hastaya

26 N. Jewson, “Medical Knowledge and the Patronage System in Eighteenth Century England”, *Sociology* 8 (1974), 369-85; İngiltere'nin, yükselen piyasa yönelimli bir toplum olarak genel sosyoekonomik geçmişi için, bkz., A. Macfarlane, *The Origins of English Individualism* (Oxford, 1978); C. B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism* (Oxford, 1962); Derek Jarret, *England in the Age of Hogarth* (Londra, 1974); H. Perkin, *The Origins of Modern English Society* (Londra, 1969); J. Thirsk, *Economic Policy and Projects* (Oxford, 1978).

27 Çağdaş dilde, ilaç, tedavi ettiği zaman değil, beklenen kısa dönemli etkiyi sağladığı zaman –sözgelimi, bir müşhil ilacı bağırsakları boşalttığı zaman– işe yarıyordu. Tartışma için, bkz., Andrew Wear, “Puritan Perceptions of Illness”, Roy Porter, der., *Patients and Practitioners: Lay Perceptions of Medicine in Pre-Industrial Society*'nin içinde (Cambridge, 1985), s. 55-99.

iyi yaklaşımı –ilaçların tedavi edemediği yerlerde rahatlatıcı ve teselli edici tavırlar– tıbbi etik ve görgü kitaplarında belirtildiği gibi, insan-cıl ve aynı zamanda aranan hekim olmanın gerekli koşulu gibi idi. On sekizinci yüzyılın sonlarında, –William Hunter, William Heberden, Matthew Baillie gibi– hekimlik mesleğinin duayenleri, kültürleri ve görgüleri nedeniyle beğeniliyordu.²⁸ Doktorluğun yanında doğru bir “halkla ilişkiler” dili, çalışmanın fazlaca karşılığını verecek bir konudur.

Fakat bu bölümde, bundan sonra, şarlatanların, yani (dürüst ya da değil, becerikli ya da değil) çoğunlukla serbest piyasada çalışan, nostrum satarak isimsiz hasta müşterileri tedavi eden ve kendilerinin, hizmetlerinin ve ilaçlarının reklamını yaparak tanıtan hekimlerin; bir başka deyişle (Oliver Goldsmith’ın “reklam profesörleri” dediği)²⁹ tıbbın girişimci boyutunu geliştiren kişilerin dilini araştıracağım. Genişleyen bu sektörün dilsel alt kültürünü inceleyerek, çağdaş İngiltere’nin ilk dönemlerinde sağlık tacirliğinin ve kültürünün diline ışık tutacağımı umarım. Fakat, öncelikle sahtekârlık ya da yasadışı olması açısından değil, aynı zamanda tıbbın ticari tarafı, tıbbi piyasanın doğuşu gibi görülen şarlatanlığın tarihsel özgüllüğünü de saptamak niyetindeyim. İlaç şarlatanlığının tarihinin yeniden düşünülmesi ve derinlemesine araştırılması gerekir, aslında tıbbi girişimciliğin ve genel olarak tıbbi ekonominin de aynı şekilde.³⁰ Bununla birlikte, geç-

28 Bkz., Roy Porter, “William Hunter: A Surgeon and a Gentleman”, W. F. Bynum ve Roy Porter, der., *William Hunter and the Eighteenth Century Medical World*’un içinde (Cambridge, 1985), s. 7-34.

29 O. Goldsmith, *Citizen of the World* (Everyman ed., Londra, 1934), 24. Mektup, s. 63.

30 Tıp tarihinde yeni bakış açılarını tartışan pek çok yeni kaynak vardır. Bkz., M. Pelling, “Medicine since 1500”, P. Corsi ve P. Weindling, der., *Information Sources in the History of Science and Medicine*’in içinde (Londra, 1983), s. 379-410; C. Webster, “The Hystography of Medicine” *a.g.e.*nin içinde, s. 29-43; M. MacDonald, “Anthropological Perspectives on the History of Science and Medicine”, *a.g.e.*nin içinde, s. 81-98; ve L. J. Jordanova, “The Social Sciences and the History of Science and Medicine”, *a.g.e.*’nin içinde, s. 81-98. Ne yazık

miştten kalan birkaç makale ve ticari kayıtlarla şarlatanlar hakkında *asılsız haberleri* yok etmek kolay değildir. Pek çok tıbbi planlamacıya, kendi belirledikleri kişilikleri ya da diğerlerinin kıskançlık dolu kari-katürleri üzerinden yaklaşılabılır.³¹ Dolayısıyla, bu bölümde esas ola-rak [şarlatanların] *dilleri*, halka açık toplantılarda kendilerini sunuşları ile şarlatanların toplumsal varlıklarını araştıracağım.

Şarlatanların kendi başarımlarını (performanslarını) ve güzel ko-nuşma sanatı (retorik), el ilanları, reklam, dize (mısra), sokak tiyatro-su ve gitgide çoğalan tanıtım kitapçıkları ve gazete ilanları ile halkın gözüne ve kulağına girme çabalarını nasıl yorumlayacağız? Konuş-manın etnografyasını isteyen bir kimse böyle bir analiz için ipuçları önerecektir, fakat aslında, disiplinin taraflılığından dolayı bunun pek fazla yararı dokunmayacaktır.³² Çünkü toplumsal dilbilimciler, ağzın (patois) ve lehçenin, melez dilin (pidgin) ve kırma dilin (kreole) grup kullanımını düzenleyen eğilimleri inceleyerek ve iletişimin diyalektğinde örtük anlamları derinlemesine araştırarak dilsel alt kültürler içinde topluluğun konuşma modellerine odaklanmışlardır. Tıbbi sosyologlar haklı olarak bu toplumsal dilbilimcilerin konunun içyüzü hakkındaki bilgilerinden yararlanmaya isteklidirler ve günü-müzde klinik tıpta iletişim kopukluğu hakkındaki endişeler, araştır-maları doktor ile hasta arasındaki alışverişin “belgelerine” yönelme-ye teşvik etmiştir.³³ Etnometodolojiyi kullanarak yapılan çalışmalar,

ki bunların hiçbirinde “şarlatan”lara değinilmemektedir. Bunların yeterince ciddiye alınmadığı sanılabilir.

- 31 İmgelerin çözümüne tarihsel yaklaşım için, bkz., R. Barthes, *Mythologies* (Londra, 1972).
- 32 Giriş için, bkz., J. B. Pride ve J. Hopmes, der., *Socio-Linguistics* (Harmon-dsworth, 1972); P. P. Giglioni, der., *Language and Social Context* (Harmon-dsworth, 1975); R. Bauman ve J. Sherzer, *Explorations in the Etnography of Speaking* (Cambridge, 1974).
- 33 Giriş için, bkz., D. Locker, *Symptoms and Illnesses: The Cognitive Organization of Disorder* (Londra, 1981); A. Cartwright, *Patients and Their Doctors* (Londra, 1967); M. Balint, *The Doctor, the Patients and His Illness* (Londra, 1957); P. M.

bazen hastaların ve doktorların aynı dili konuştukları ve hastaların şikâyetlerini doktorlarıyla aynı dilsel düzeyde görüşerek sonuca bağladıkları iddia edilen sanayi öncesi dönemden söz ederek, profesyonel tıbbın hiyerarşik yapıları içinde tıbbi jargon ile konuşulan dil arasında gitgide artan “iletişim kopukluğunu” analiz etmişlerdir.³⁴ Böyle bir tıbbi toplumsal dilbilim değerli olmakla birlikte elimizdeki konu ile ilgisi yoktur. Çünkü onlar doktor-hasta diyalogunu deşifre etmekle ilgilenirler; bu da tanım gereği, piyasa tıbbının dinamiklerine uygun değildir. Bu, oda müziğini yorumlamaya benzer, burada ihtiyaç duyulan şey, solonun semantiğidir (anlambilimidir).

Çünkü şarlatan konuşma tarzı hemen hemen tek taraflıdır: bir monolog, söylev, kendi kendine konuşma, güven aşılayan, inandırma gücünü kullanan, direnci kıran bir satıcılık eylemidir.³⁵ Grup tedavisi, psikanalitik konuşma tedavisi ya da hatta düzenli ilaç kullanılmamasından farklı olarak, şarlatanlık görece sessiz ve pasif –gerçekten de hasta– bir yabancı dinleyici kitlesi gerektirir. “Büyülenmiş” olmasa da söz dinler (Kim sağlıklı olmak istemez?): korku ile karışık saygılı sessizliği, onaylama demektir. Şarlatanların müşterileri demagogun dinleyicileri, tiyatroseverler ya da bir vaizin cemaati gibidir.³⁶ Bu tür

Strong, *The Ceremonial Order of the Clinic* (Londra, 1979); Dr. Pendleton and J. Hasler, der., *Doctor-Patient Communication* (Londra, 1983); D. Armstrong, *The Political Anatomy of the Body* (Cambridge, 1983); E. Castell, *Talking to Patients*, 2 cilt (Cambridge, Mass., 1985).

- 34 Bkz., N. Jewson, “Medical Knowledge and the Patronage System in Eighteenth Century England”, *Sociology* 13 (1974), 369-85; Roy Porter, “The Doctor and the World”, *Medical Sociology News*, 9 (1983), 21-8.
- 35 İşin tuhaf tarafı, satıcılığın tarihsel dili pek fazla incelenmemiştir Başlangıç için, bkz., N. McKendrick, “George Packwood and the Commercialization of Shaving: The Art of Eighteenth Century Advertising or ‘The Way to Get Money and Be Happy’”, N. McKendrick, J. Brewer ve J. H. Plumb, *The Birth of a Consumer Society*’nin içinde (Londra, 1982), s. 146-96.
- 36 On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, yaşamın bir tiyatro, bütün dünyanın bir sahne olduğu ve bu sahnede insanların sürekli rol oynadığı metaforu için, bkz., R. Paulson, *Popular and Polite Art in the Age of Hogarth and Fielding* (Notre Dame, 1979); ve biraz daha resmi dramacı bir yaklaşım için, R. Isaac,

tek taraflı konuşma toplumsal dilbilimcilerin ya da tıbbi sosyologların çok fazla ilgisini çekmemiştir.

Sahte doktorların kullandıkları sözcükler büyük bir performansın içinde gizlice düzenleniyordu. Piyasada model aldığı İtalyan *cir-latani* (şarlatanlar) gibi çalışan geleneksel İngiliz şarlatan, gösterisine halka açık bir alana (büyük şarlatanların seyyar sahneleri ya da kürsüleri olurdu, oysa daha küçük çapta olanlar yalnızca anayol üzerinde pelerinlerini fırlatıyorlardı) yerleşerek başlıyordu.³⁷ Dikkat çeken bir kıyafet giiyorlar, çoğu zaman yanlarında bir yordakçısı –bir palyaço, bir soytarı ya da maskaralık yapan birisi– oluyordu, onun görevi muziplik ya da pandomim yaparak, edebi değeri olmayan komik şiirler okuyarak, hokkabazlık yaparak ve takla atarak seyirciyi yumuşatmak idi. Sahne, kedi, yılan, maymun ve türlü türlü küçük ilaç şişeleri, doldurulmuş timsahlar, kimyasal ya da simya (alşemi) ile ilgili aygıtlar, cerrahi aletler, hoşnut kalmış müşterilerden ve “hastalardan” alınan referanslar, sertifikalar, madalyalar ve Avrupa’daki pek çok prensin doktora özel saygılarını ve takdirlerini açıkça gösteren resmi mühürler ile destekleniyordu.³⁸ Bazı şarlatanlar bütün konuşmaları kendi-

The Transformation of Virginia (New York, 1982). Mamber retoriği için, bkz., Horton Davies, *Worship and Theology in England* (Princeton, 1975). Şarlatanlık tiyatrosu hakkındaki çağdaş yorumlar için, bkz., *The Modern Quacks* (Londra, 1924), s. 147.

37 Bkz., Thompson, *Quacks of Old London*, birçok yerde; De Franco, *a.g.e.* Bu tür şarlatan satıcıların uzun süre göz önünde kaldıklarını kaydetmek gerekir. On sekizinci yüzyılın ortalarında, Sussexli esnaf Thomas Turner, bir “Şarlatan Satıcı”nın her hafta yerel bir kiliseyi ziyaret ettiğini yazmıştı. D. Vaisey, der., *The Diary of Thomas Turner* (Oxford, 1984), s.11, 208.

38 Şarlatanlar, belgelerinin orijinal olduğunu bildirirler. Bkz., 5 Haziran 1871 tarihli Morning Herald’da Graham’ın reklamı: “LÜTFEN DİKKAT EDİNİZ: Şimdi içinde son zamanlarda Sağlık Tapınağında teşhis edilmiş hastalıkların tedavisi için yüzlerce yöntem ve (izinlerini alarak) hastaların isimleri ve adresleri ile kendi özel istekleri de bulunan bir broşür basılmıştır. Kurumdaki kapı görevlisinin sizi kandırmaması için, fiyatı yalnızca 3 peni.” Muhallifleri ise bunların dolandırıcı olduklarını iddia etti. J. MacK. Adair, *Essays on Fashionable Diseases* (Londra, 1790), s. 259: “Diğer büyük adamlar değerlerini

leri yapıyorlardı. Bazıları ise –özellikle İngilizcesi kırık dökük olan yabancılar– çığırtkanlık rolünü ve övünmeyi maskaralık yapana bırakıyorlar ve suskun ya da esrarengiz bilge rolü oynuyorlardı. Bütün en güzel sirk gösterileri gibi, alışıl gelmiş şarlatanlık yöntemlerinde, genel olarak bilindik ve eskiden kalma sözler özgün ve değişik olanlarla birleştiriliyordu.³⁹ Küçük bir konuşma tedavisi gibi kendine özgü iyileştirme gücü ya da plasebo etkisi bulunan belirli bir tarzda gösteri ile seyirci ikna edilip desteğı sağlanıyordu.

Şarlatan doktorların tiratlarındaki aldatmaca bilindiktir. Düzenbazlığı ve budalaca söz ve davranışları kınıyorlar, etkin nostrumlar üzerinde hak iddia ediyorlar ve tedavi edilemez hastalıkları iyileştireceklerine güvence veriyorlardı. Pek çoğunun kendi gizli göz boyama yöntemleri vardı: başarı yoksa para da yok; ucuz sargılar, satın alınan her ürünün yanında bedava bir kitapçık ya da gümüş ölçü kaşığı, şeker kaplı haplar, keman şeklinde şişeler⁴⁰, çaresiz hastalara ya da savaştan dönen askerlere ücretsiz tedavi, vb. Bazıları göz boyayan numaralar sergiliyordu –yardımcıları “zehir yutuyor, ardından harika panzehirler sayesinde mucizevi bir şekilde kurtuluyorlardı. Bazıları ise herkesin önünde dile getiremeyecekleri hastalıkları çekenlere gizlilik sözü vererek onların içlerini rahatlatıyorlardı.⁴¹ Ve en önemlisi, zorla ve zorlamadan satışı, heyecanı ve eğlenceyi, sıradan-

övmek için yaşıtlara ya da gelecek kuşaklara bel bağlarlar, şarlatan doktor kendi tarihini yazar ve asla yapmadığı tedavileri ve asla etmediğı yeminlerin tutanağının kopyalarını her broşürde ve her gazetede yayınlr; oysa büyük ve küçük ayak takımı onların içtenliklerine ve dürüstlüklerine çok güvenir.”

39 El ilanlarından bol miktarda elde edilen kanıtlar için, bkz., Britanya Kütüphanesi, Sahte İlaç Reklamı Koleksiyonu (C.112, f9), bunların pek çoğı, Thompson, *Quacks of Old London*’ın içindedir. Şarlatanların bozuk İngilizce-leri hakkındaki yergiler için, bkz., *The Modern Quacks* (Londra, 1724), s. 128 vd.

40 Thompson, *a.g.e.*, s. 121. Turlington’un Balzamı keman şeklindeki şişelerde satılıyordu.

41 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 42, 47.

lığı, acıma duygusunu, sürprizi, duygu uyarmayı birbirine karıştırarak ikna psikolojisinden yararlanıyorlardı. Psikolojik duyarlılıklarla oynarken fırsatı kaçırmıyorlardı –sözgelimi, James Graham’ın derslerini ve iyileştirme işlemlerini tanıtan şu reklamı görelim:

YA ŞİMDİ YA HIÇ

Görmek için, duymak için, dünya durdukça Londra’da ya da başka bir yerde asla bir daha göremeyeceğiniz şeylere tanık olmak için yaklaşın.

BEDAVA – KONFERANSLAR ve Sağlık Mabedinin Kutsal Görkemini Bir Sergisi, sona ermeden ve dağılmadan önce.

DR. GRAHAM’IN Londra ve Westminster halkına VEDA ARMAĞANI, ve en DOKUNAKLI ÖĞÜTLERİ.

DR. GRAHAM’IN Eşyalarının ve Aygıtlarının satışı önümüzdeki hafta yapılacağından, BU AKŞAM ve Satışa kadar HER AKŞAM halkı bilgilendirmeyi saygıyla dilemektedir, en azından yüz elli yaşına kadar yaşamak için bazı yöntemler (ilaç olmaksızın) hakkında bedava bir KONFERANS verme onuruna erişecektir. Konferans sırasında insanoğluna, Doktorlar ve Eczacılar tarafından nasıl körleştirildikleri ve aldatıldıkları, sağlıklarının, servetlerinin ve yaşamlarının nasıl yağmalandığını gösterecektir.

Salonlar şimdiden dolmuştur ve her gece daha fazla dolup taşmaktadır; bütün Londra’nın, özellikle Hanımefendilerin topluma mal olmuş bu ünlü yeri –bu büyüleyici cennet! sonsuza kadar kapanmadan önce– görmeye kararlı oldukları anlaşılmaktadır, çünkü şu anda eksiksiz güzelliği, şıklığı, parlaklığı ve ihtişamı Kraliyet saraylarının hepsinden üstündür.

Genç bir hanımefendi şarkı söylüyor.

††† Hanımefendilerin çok erken gelmesi rica edilir.

Konferanslar saat Yedi Buçukta başlar.

Yalnızca bir Şilin kaşılığında Sağlık, Uzun Ömür ve Mutluluk Muhafızı satın alan herkese, bütün Hanımefendilere ve Beyefendilere giriş serbesttir!

NOT: Son üç gece Mabet yüzlerce kişi ile dolup taşıdığı için mutlaka katılmayı arzu eden Hanımefendilerin ve Beyefendilerin gerçekten çok erken gelmeleri gerekmektedir.⁴²

–bunların hepsi, Dr. Johnson’un *Idler*’deki “Umut vermek, büyük umut vermek reklamın ruhudur” sözünü desteklemektedir.⁴³

Şarlatan doktorlar sirk sunucusunun, Rochester Kontu John Wilmot’un parodisinde, bunların “Allahın belası anlaşılmaz sözleri”⁴⁴ dediği, hızlı konuşmalarını geliştirirler. Seslerindeki dalgalanma, kalbi, cebi, gözü hedef alır, tekniğin, saçmalığın ve komikliğin ustaca harmanlanması, Ned Ward tarafından *London Spy* dergisinde aynen taklit edilir:

Beyler, Sağlam bir Bedende Sağlam bir Kafayı korumaya dikkat eden bir Akla, yani Bilge Hekim Doktor *Honorificabilitudinitatibusque*’nin* dediği gibi, *Cobile Sanaquorum* içinde *Manus Sanague*’ye sahip sizler, burada çok küçük bir ücret karşılığı bir paket alabilirsiniz; paket küçük olmakla birlikte, ister Homojen (türdeş) ister Karmaşık olsun; ister Ana Babanızdan almış olun, ister Enfeksiyon yoluyla geçsin, ister Bedeninizin zararlı bir Alışkanlığından ileri gelsin, bütün Hasta-

42 Wellcome Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesinde Graham’ın gazete ilanlarının güzel bir koleksiyonu vardır, Elyazması 73143; bazıları F. Grose, *A Guide to Health, Beauty Riches and Honour*’da basılmıştır, (Londra, 1796). Graham’a içerik ile ilgili bir yaklaşım için, bkz., Roy Porter, “The Sexual Politics of James Graham”, *British Journal of Eighteenth Century Studies* 5 (1982) 199-206; ayrıca, bkz., C. J. S. Thompson, *Mysteries of History* (Londra, 1928), s. 259-77; W. I. Whitwell, “James Graham, Masterquack”, *Eighteenth Century Life* 4 (1977-78), 47-8.

43 (Özlü sözü *Idler*, No. 40’ta yer alan) Johnson ve reklamı için, bkz., Roy Porter, *English Society in the Eighteenth Century* (Harmondsworth, 1982), s. 206, 240.

44 T. Alcock ve J. Vilmot, *The Famous Pathologist or the Noble Mountebank*, der. V. Da Sola Pinto (Nottingham, 1961); W. O. Ober, “Noble Quacksalver: The Earl of Rochester’s Merry Prank”, *History of Medicine* 5 (1973), s. 24-6.

* Şarlatanın, William Shakespeare’nin *Aşkın Emeği Boşuna* (*Love’s Labour’s Lost*) adlı oyununda Costard karakterinin söylediği ve Latince *Honorificabilitudinitas* sözcüğünün çoğulu *Honorificabilitudinitatibus* (onur kazanma hali) sözcüğünden esinlenerek kendisine yakıştırdığı isim. (çev. n.).

lıklara karşı İnsanların Bedenine çok Yararlı ve Harika İşler başaran büyük şeyler içerir.

Beyefendiler, her şeyden önce burada küçük önemsiz bir Hapı, incelemeniz için, size hediye edeceğim, görüyorsunuz bir Karabiber Tanesinden daha büyük değil, fakat bu Ufacık İlacın etkisi öylesine güçlü ve Yararları o kadar çok ki eğer Kan Kütlenizin içinde gizlenmiş Yirmi Rahatsızlık varsa tam tamına Yirmi Kez Dışkılamanızı sağlayacak, etkisini her gösterdiğinde bir Hastalığı alıp götürecektir; fakat eğer Kanınızın değeri Yüksek ve Bedeniniz Sağlıklı ise aynı miktarda Zencefilli çörekten daha fazla etkisi olmayacaktır. O halde, hayranlık uyandıran Niteliklerinden dolayı, ona Yunancada *Doğanın Denek Taşı* anlamına gelen *Pilula Ton Dobula* diyorum; çünkü bu Hapı içerek Sağlık Durumunuzu gerçekten öğreneceksiniz ya da yapınızdaki Zayıflıkları ... [vb.].⁴⁵

Şarlatanınağız kalabalığını daha ayrıntılı incelediğimizde, çekiciliğinin tipik olarak, dalkavukluk ve özgüveni, abartıyı ve gösterişli dili birleştiren bir retorikte yattığını anlarız. Asillere değil halka hitap eden şarlatan, genel olarak önce dalkavukluk yaparak dinleyicileri yumuşatır: “Tanrının *Gök kubbe* altında yarattığı en *Hayran Olunası Varlıklar*, *Sevgili Hanımlar*, ve işte bu yüzdendir ki çalışmalarımı Güzelliğinizi, Sağlığınızı, Canlılığınızı, Gücünüzü korumaya ve Uzun bir Ömür sürmenize adadım.”⁴⁶ Ayrıca, sahip olduğu unvanları sıralayıp rakipsiz tedavilerini tek tek sayıp şişirerek kendi yeterliğini kabul ettirmesi gerekiyordu. Sözelimi, James Graham “şaşmaz bir mucize yaratıcısı” olmayı alçakgönüllülükle reddetse de kendisini yalnızca “Britanya Üniversitesi mezunu bir doktor, deneyimli ve sevecen bir DOĞA Bakanı” olarak değil aynı zamanda “mutlak güç sahibi Kurucusu ve değişmez Rektörü, Evrenin Yüce Yaratıcısı ve Koruyucusu olan ...

45 Ned Ward, *The London Spy*, der. K. Fenwick (Londra, 1955), s. 101-2. John Corry, *A Satirical View of London* (Londra, 1803) adlı kitabında, Dr. Brodum’un dilinin anlaşılabilirliği, Burke’nin “olağanüstü” kategorisindeki en önemli örneği oluşturmaktadır.

46 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 214-15; konuşma Stephen Draper’e aittir.

gerçeklik üniversitesinin bir öğrencisi” olarak sunuyordu.⁴⁷ Sözde “şövalye” John Taylor, soyluluğunu göz önünde tutarak, kendisini “Papa XIV. Benedict’i, Polonya Kralı III August’u, Danimarka ve Norveç Kralı V. Frederick’i ve İsveç Kralı Frederick Adolphus’u tedavi eden Oftalmolog (göz doktoru), Papalık, İmparatorluk ve Kraliyet Doktoru Şövalye John Taylor” olarak tanıtmaktan hoşlanıyordu.⁴⁸

Fakat on dokuzuncu yüzyıldan önce şarlatanlar genel olarak “kendilerini üniversiteden mezun etmiyorlardı”⁴⁹, yani, kendilerini ağdalı bir dille, fakat düzmece akademik niteliklerle desteklemiyorlardı. Şarlatanlık Okulları on dokuzuncu yüzyıl buluşu idi. Toplumsal statüye ya da kişisel üstünlüğe sahip olmak çok fazla yaygın idi –ve daha etkileyici olduğu düşünülüyordu: Bu nedenle, şarlatanlar çoğu zaman kendilerini, uzun seyahatler boyunca ve hikmet sahibi bilgelerin dizlerinin dibinde oturarak engin bilgi edinmiş deneyimli “sanatçı” ve kendi iksirlerinin “ustası” olarak tanımladılar.⁵⁰

47 James Graham, *Address to the Public in General* (el ilanı).

48 Tylor, özyaşamöyküsünün kapak sayfasında kendisini şöyle anlatmıştır:

Şövalye JOHN TAYLOR, OFTALMOLOG; Papalık, İmparatorluk ve Krallık – Polonya, Danimarka, İsveç Kralları, kutsal İmparatorluğun Seçmenleri – Saxegotha, Mecklenberg, Anspach, Brunswick, Parme, Modena, Zerbst, Loraine, Saksonya, Hesse, Cassel, Holstein, Salzburg, Bavyera, Leige, Bareith, Geurgia, vb. Prensleri. Pr. in Opt. C. of Rom. M.D. – C.D. – Değişik dillerde 45 Kitabın Yazarı: Otuz yılı aşkın süredir, –her Sarayda, Krallıkta, Eyalette, Devlette, Kentte ve bütün Avrupa’nın en küçük Kasabasında– her yaştan hasta Gözlerin Tedavisi.

KENDİSİ tarafından yazılmıştır.

“Chevalier” Taylor, *The History of the Travels and Advntures of the Chevalier John Taylor* (3 cilt, Londra, 1760-62).

49 Smollett, *Ferdinand Count Fathom*, s. 253.

50 Sözelimi, gazete reklamlarında genellikle aristokratik bağlantıları vurgulayan Katterfelto. Bkz., E. Jameson, *a.g.e.*, s.63; 16 Eylül 1781 tarihli *Morning Post* gazetesinde, “Sayın Katterfelto’nun bu hafta, Montagu Dükü, Lort Cholmondeley, Lort Abergavenny ve Lort Ashby, General Johnson, Sir J. Stepney ve diğer pek çok hanımefendi ve beyefendi tarafından onurlandırıldığını” yazıyordu.

Ardından, nostrumlarının evrensel tedavi edici özelliklerini övüyorlardı. John Newman'ın hapları “şaşmaz, yanılmazdı”⁵¹ ve (Kraliyet ailesinin pek çok üyesinin dış hekimi ve doktoru) William Patence, aynı şekilde, “Evrensel İlacını ya da en Mükemmel Haplarını” olağan “büyük fiyat indirimi” tekerlemesi ve “işe yaramazsa ücretin iade edileceği,” garantisıyla sunuyordu.⁵²

Her türlü felce, guta, romatizmaya, hemoroite, fistüllere, her türlü kansere, sıracaya, kalıtsal hastalıklara, sarılığa, demir eksikliğinden ileri gelen kansızlığa, yılanıcığa, kasılmaya, vereme, skorbütik hastalıklara, baş, beyin, şakak, arter, yüz, burun, ağız ile kol ve bacak ağrılarına iyi geldiği, bunlardan kurtardığı ve hoşnutluk yarattığı ve dünya üzerinde hiçbir ilacın bu hastalıkları daha kesin, daha kolay ya da daha iyi tedavi etmediği herkesçe çok iyi bilinen ilacım için sizden özür dilemeyeceğim.

Evrensel İlaç, ayrıca, işitme ve görme bozukluklarını düzeltir, yaşamsal ve bedensel canlılığı yeniden kazandırır, yüze renk, bütün bedene canlılık verir, çoğu zaman sonsuzluğun eşiğinde hiç denememiş bir rahatlık sağlar ... eğer önerilen sonucu vermezse Parayı iade edeceğim. *Bir kutu ilacın satış fiyatı On Ginedir**, fakat herkesin yararlanması için, doğru kullanma talimatı ile birlikte üç şiline; kişisel tavsiye isteyenlerle on altı peniye satılmaktadır.

Ve, elbette, preparatların marka etiketleri, vaatleri hissettirmesi için dikkatlice seçiliyordu. Bazı isimler yaratıcılarının etkileyici hünerini kullanıyordu –Dr. James'in Tozları ya da bir Stuart rahibinin ölümzsüzleştiren ve bu yüzyılda hâlâ satılan Daffy'nin İksiri. Pek çoğu “Etkin Toz”⁵³, “Tek Gerçek Veba Suyu”⁵⁴, “HERKÜL PAN-

51 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 221.

52 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 343.

* Yirmi bir şilin değerindeki eski İngiliz altını.

53 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 152

54 *A.g.e.*, s. 218.

ZEHİRİ”⁵⁵ ya da “Kalbe Güç Veren Etkili İlaç.”⁵⁶ Ya da “Rose’nin Balzamik İksiri”ni alın gibi isimler altında gemisini yürüterek abartıyı kurumlaştırmıştı.

Uсталığın zirvesinde üretilebilecek En Mükemmel İlaç ... Verem hastalarını güçlendiren üstün bir ilaç ve dünyada böyle etkili bir başka preparat yok ...

*Frençiyi, Dünya Üzerindeki diğer bütün ilaçlardan daha iyi tedavi eder. Üç ya da dört dozu bütün ağrıları dindirir, her insanı, armut gibi çürümüş olsa da süt kuzusu kadar sağlıklı hale getirir.*⁵⁷

Çağdaş bir yakınma olarak, *Modern Şarlatanlar*’da (*Modern Quacks*) şöyle söylenir⁵⁸: “Bu İlaçların her birinin En Başında (Aldatmacanın bir parçası olarak)”,

Şimdi artık evrensel Yakıştırma olan, nefesi kesilmiş ya da sakatlanmış Atlara Çare olmak dışında bir işe yaramayacak *Melek, Asil, Kıyas Kabul Etmez, Hoş Kokulu ... Özel* gibi çok çekici bazı Terimlere rastlıyorum; bu gidişle Fareleri ve Sıçanları öldürmek için *Özel* ilaçlarımız olacaktır (Zamanlarını ve İlaçlarını bunun için kullanmak daha iyidir, çünkü Bitler ve Pireler için zaten var) ve bunların pek çoğu *Övgüye Değer, Etkin* ya da *Şaşmaz Yanılmazdır*.

Tumturaklı konuşmaların yanı sıra bir de “anlaşılmaz isimler”⁵⁹ –bilimsel buluşları, doğaüstü ya da mesleki sırları akla getiren gerçek ya da yapmacık jargon– vardı. Yeni sözcükleri kendi malı gibi rahatça kullanan bu tantanalı argo, hiç kuşku yok ki, tümüyle sözel parlak ve heyecanlı gösteriye marifet gösterisini de katarak hokkabazlığın

55 *A.ge.*, s. 169.

56 *A.ge.*, s. 218.

57 *A.ge.*, s. 188. “Frenchify’d (Fransızlaşmış)” sözcüğü zührevi hastalığa yakalanmış anlamında kullanılmıştır.

58 [Anonim], *The Modern Quacks* (Londra, 1724), s. 11.

59 *The Modern Quacks*, s. 3.

büyüleyici çağrışımlarından, belirsizliğin tuzaklarından, gizliliğin büyüünden yararlandı.⁶⁰

Ben, Eskülap'ın şiddetli ağrıları, seyahatleri ve gece kayganlaştırıcıları ile ilgili lütfuyla, kendisinden önce gelen insanların eriştiği bilinen bilgilerden çok daha fazlasına ulaşmış olan Yüksek Alman bir Doktorum [diye açıkladı on yedinci yüzyılda bir Alman şarlatan]

İLKÖNCE. Beyefendiler, size Bağırsaklardaki bütün Kakoşimik [vücut sıvılarının bozulması] ve Kaşeksi [zafiyet] Hastalıklarını, Hidrosefali, Epilepsi, Nöbet, Safra Kesesi hastalıklarını ve bugüne kadar adı ile sınıflandırılmamış diğer pek çok rahatsızlığı iyileştiren “Evrensel Laksatif [kabızlık giderici]” ilacımı sunuyorum.

İkinci olarak. Her şeyden önce benim kendi buluşum olan, jelastik kasları büyüterek ve genişleterek Şaşmaz Yanılmaz Halojenler denilen “Dostça Haplar.”

Officina Intelligentiae'yi [zekâyı] berraklaştırır, Dalak Büyümesini düzeltir, Hipogastriumu [alt karın bölgesi] temizler, Sfinkter Kası [büzgen kas] rahatlatır ve Yüz Sarılığına ya da Kansızlığa karşı mükemmel bir ilaçtır.

Demek ki ilaçlar yedi şekilde etkiler. Hipnotize Edici etkisi, Hidrotik etkisi [vücuttan suyun atılması], Müshil etkisi, Koruyucu etkisi, Hidratif etkisi [sıvı desteği], Solunumu Destekleyici etkisi ve son olarak Hepsini Kapsayıcı etkisi ve bunların hepsi *Oeconomia Animalis* adlı eserde onaylanmaktadır.⁶¹

Jargonun kalabalığı artırdığına inanan şarlatanlar, anlaşılmaz ifade biçimleri herkesçe bilinen gerçek tıbbi örnek almayı açıkça

60 Palimpsest (üstündeki elyazmasından temizlenerek tekrar tekrar kullanılmış parşömen parçası. (çev. n.) Erişim adresi <https://press.ku.edu.tr/kitap/palimpsest/>) üzerine yazılmış on yedinci ve on sekizinci yüzyıl dili için, bkz., J. Arthos, *The Language of Natural Description in Eighteen Century Poetry* (New York, 1949); D. Davie, *The Language of Science and the Language of Literature 1700-1740* (Londra, 1963); W. K. Wimsatt, *Philosophical Words* (New Haven, 1948); S. Tucker, *Protean Shape* (Londra, 1957).

61 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 142.

düşünüyorlardı. Thomas Shadwell'in *Şakacılar (The Humourists)* adlı oyununda, Crazy ve Raymund'un eğitimli bir Fransız doktor olan Dr. Pullin ile görüşmelerini kulaklarınızla duyunuz:

CRAZY: Bende bulunmayan herhangi bir semptom var mı?
–Oh çeker– Senin çibanların, siğillerin, rinaljin [burun ağrısı], timüs bezlerin, yüzeysel ve derin, nasırlı, kanserli ülserlerin bende yok mu.

RAYMUND: Hey, yiğit Crazy! İki akıllı şarlatanın işe başlamasına yetecek kadar terim biliyorsun.

CRAZY: Senin püstülün [cerahatli lezyon], kabuklu ve kabuksuz nasırların, kristanın [mitokondrinin iç zarının meydana getirdiği oluşumlar], tofusun [eklem kireçlenmesi], kemiğin, çürüklerin, *chryonyatelephia*'n, epulozun [yara izi] bende yok mu?

RAYMUND: Ne; bu zor sözcüklerle ortalığı birbirine mi katacaksın?⁶²

Bu abartılı âlemde, şarlatanlar “güç” ve prestij içeren dokundurmaları ustaca yönetiyorlardı.⁶³ Çoğu, çok teknik konuşarak karşısındakinin kafasını karıştırmak amacıyla, doğa felsefesinin herkesin dilinde dolaşan moda sözcüklerini göze çarpacak şekilde kullanıyordu. Sözgelimi, “Felsefe, Matematik, Optik, Manyetik, Elektrik, Fizik, Kimya, Pnömatik, Hidrolik, Hidrostatik, Düzyazı, Stenografi, *Blaenical* ve *Caprimatic* * Sanatlarda”⁶⁴ uzman olan Gustavus Katterfelto gibi bazıları fen bilgisi dallarında her şeyi bildiklerini söyleyerek böbürleniyorlardı. Marka isimleri genellikle, iskorbüt hastlığına (başka?)

62 Alıntı, Silvette’de, *a.g.e.*, 189.

63 Böylece, atomculuk* dili, bir ilacın “bütün zührevi Atomları” ortadan kaldırdığı iddiasına döndü; Thompson, *Quacks of Old London*, s. 254.

* Evrenin, bölünmez parçaların kümelenmesinden oluştuğunu ileri süren öğretisi. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

64 Alıntı, J. Money, *Experience and Identity: Birmingham and the West Midlands, 1760-1800*’in içinde (Manchester, 1977), s. 140.

* On sekizinci yüzyılda yaşamış sihirbaz ve şarlatan Gustavus Katterfelto’nun izleyicilerini etkilemek için yarattığı uydurma sözcükler (çev. n.)

karşı “Oxon Hapları” gibi, üniversitelerin bilimsel erkini ya da büyük doktorların ya da bilimadamlarının ününü kullanıyordu: Sözelimi, “Dr. Boearhaave’nin Şifalı Mürver Otu”, “Dr. Radcliffe’nin Ünlü Bağırsak Temizleme İksiri” ile yan yana getirilebiliyordu.⁶⁵ Aynı şekilde, “Şövalye” Taylor durmadan gezilerinde karşılaştığı üstün yetenekli kişilerin isimlerinden söz ederek böbürleniyordu –Boerhaave, Haller, Morgangi, Winslow, Morno, Linnaeus ve Hunter’ler. *Gözün ve tabakalarının maruz kaldığı iki yüz kırk üç hastalık hakkında gerçek bir açıklama* (*An exact account of two hundred and forty-three diseases to which the eye and its coverings are exposed*) başlıklı monografını (1749), “Bazı üyelerinizin sık sık konferanslarıma teşrif edip beni destekleyerek ve hakkımdaki olumlu görüşlerini kesin bir şekilde kanıtlayarak ve tedavimi önererek beni değerli bulmalarının ve ilgi göstermelerinin anısına”⁶⁶ sözleri ile şükranlarını dile getirerek Edinburgh Kraliyet Hekimler Koleji’ne adamıştı. Dolayısıyla, pek çok nostrum taciri, fen ve hekimliğin bilgilerine tutunarak saygınlık peşinde koşuyordu. Ünlü Dr. Sydenham’ın “Şifalı Hapları” önce “kendisi kullanmak için” yaptığı, “daha sonra çok verimli hekimlik uygulamaları süresince hastalarında olağanüstü bir başarı ile kullandığı”⁶⁷, marka sahibi tarafından iddia edilmişti.

65 “Oxon Hapları” için, bkz., *Medical Advertisements* (Britanya Kütüphanesi, 551 a 32).

66 Bkz., W. Ober, “Bach, Handel ve ‘Chevalier’ John Taylor, M.D., Ophthalmi-ator”, *New York State Journal of Medicine* 69 (1969), 1797-1806. Bu uygulama Jeremiah Jenkins’in *Observations of the Present State of the Profession and Trade of Medicine* adlı kitabında eleştirildi, (Londra, 1810), s. 106.

Ünlü bir hekim öldükten hemen sonra, onun ismi altında bir ilaç üretmek, tescilli ilaç satıcılarının yaygın uygulamasıdır: Dr. Fothergill’in Sinir Pastilleri, Dr. Warren’ın Mide Hapları, Dr. Hugh Smith’in Safra Hapları vardır; dolayısıyla, şarlatan doktorların görevini düzenleyen ve insanın doğasında var olan en kötü ticareti destekleyen parlamento kararında, bütün bu saygın isimler refaha aktarılmaktadır. Eğer Tıp Fakültesi, bu utanç verici uygulamaya bile bile göz yumarsa “Tanta-rarum, yaşasın şarlatanlar! yaşasın şarlatanlar” korosuna ... katılabilirler.

67 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 224.

Bir başka satıcı, Robert Boyle'nin "Etkili Hapın mucidi" olarak saygınlığını kendi yararına kullandı: "Dünya artık hekimlik iddiasında olan ve bu kentte gereğinden fazla bulunan sahte ve bilgisiz insanlar tarafından aldatılmasın diye; size Sayın Boyle'nin yaratıcısı olduğu, usta işi ve en *Etkili Hapları* armağan ediyorum."⁶⁸ Çocuklar için diş kolyesi pazarlayan Dr. Paul Chamberlain, "Kraliyet Cemiyeti'ne adanmış bir bilimsel eser"de diş sağlığının sırlarını sahiplendi⁶⁹; aynı şekilde, Daffy'nin İksiri'nin üzerinde, "Kral II. Charles'in doktoru ve merhum bilgin Dr. Radcliffe'nin" desteğini bildiren bir etiket vardı.⁷⁰ Meslek yaşamının henüz başlarında, günün modası olan elektrik bilimine abartılı bir şekilde dikkat çeken (ilaçlarından birine "elektrik eteri" adını veren) James Graham, soyunu Cullen, Whytt, Priestley ve Franklin'e dayandırdı.⁷¹

Bu tür ilaçları akıllı kişilerin parlak fikirleri gibi yutturmak akla yatkındı, çünkü meslekten doktorların kendileri isimlerini piyasa markalarına kullanıyorlardı. Böylece, on sekizinci yüzyılın sonunda, "FOTHERGILL, HUNTER ve SOLANDER isimlerinin bu gibi dolandırıcılık amacıyla kullanıldığını"⁷² gösterdiği için hakarete uğrayan Dr. Adair ile birlikte uygulama yayıldı –ve bütün bunlar, "reklam profesörleri"nin temel stratejisinin, bilimsel keşiflerin ve ilerlemenin sahiplenilmesine nasıl bağlı olduğunun örnekleridir. Aşağıda ileri sürüldüğü gibi, Stuart ve Georgian dönemlerinde başı çeken şarlatanlar akılcı, onurlu ve mükemmel hekimliği reddetmiyorlar, tersine ona ulaşmayı istiyorlardı. Bu, "alternatif" tıbbın akılcılık felsefesini ve kültürlü, ticari toplumun değerlerini benimsemediği on dokuzuncu yüzyılda temel bir karşı eğilim ile fazlasıyla

68 *A.g.e.*, s. 223.

69 *A.g.e.*, s. 212.

70 *A.g.e.*, s. 225.

71 Bkz., Porter, *a.g.e.*

72 J. McK. Adair, *Essays on Fashionable Diseases* (Londra, 1790), s. 193.

çelişmektedir. Hatta şarlatanlar, Yeni Bilimin sembollerini kullanarak, seçmeci ve fırsatçı bir şekilde, geleneksel kozmolojinin ve sihir, simya ve astroloji sanatlarının satış gücüne de sarıldılar; eski ve yeni bilim arasındaki anlaşmazlıklar, eğer hissedildi ise yalnızca gerçek bilimin yüce tapınağı içinde hissedildi.⁷³

Sözgelimi, şarlatan hekimliğin, maddi evrenin “doğal simgelerini” kendi çıkarı için kullanmasını ele alalım. Şarlatanların evrensel gücün efendileri oldukları, doğanın esrarlı kuvvetlerinden yararlanma ve bunları bir hapın içine akıtma yetenekleri bunundduğu izlenimini uyandırmaları gerekiyordu.⁷⁴ Şimdi Yeni Bilimden üstü kapalı söz eden, şimdi eski okültizmi (büyü) anımsayan nostrum tarcirleri, elementlerin ve kıymetli metallerin birleşmesini gereğinden fazla büyüttüler. Frengi (sifilis) için özel bir ilaç olan cıva, simya ve astrolojinin sırlarını, yeni “ağır metal” ilaçların yere göğe sığdırılamayan yararı ile birleştirdi. Altın, sözgelimi, İçilebilir Altın (“*aurum potabile*”) ve on sekizinci yüzyılın sonunda, Liverpoollu Musevi satıcı Dr. Solomon’un ürettiği ve satış rekorları kıran “Kordial” Altın Yağı” şeklinde, doğal gücün bir diğer etkili simgesi olarak kaldı, –Dr. Solomon (Lort Mansfield’e adadığı) *Sağlık Rehberi (Guide to Health)* adlı kitabında yağının “bizim simyacılarımızın ve filozoflarımızın uzun süre boş yere yapmaya çabalamış olduğu, altın tohumundan çıkarıldığını” yazmıştı.⁷⁵

73 Gene de son araştırmalar, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda eski ve yeni bilimin çatıştığını değil uyushuğunu vurgulama eğilimindedir. Bkz., S. Schaffer, “Natural Philosophy and Public Spectacle in the Eighteen Century” *History of Science*, 21 (1983), 1-43; aynı yazar, *Natural Philosophy*, G. S. Rousseau ve Ray Porter, der., *The Ferment of Knowledge*’ın içinde (Cambridge, 1980), s. 53-92.

74 D. Outram, “The Language of Natural Power: The Eloges of George Cuvier and the Public Language of Nineteenth Century Science” ile karşılaştırınız, *History of Science* 16 (1978), 153-78.

* Çarpıntı ve kalp rahatsızlığında kullanılan rahatlatıcı bir ilaç. (çev. n.)

75 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 329.

Gökyüzü de en az altın kadar etkili idi. “Solar (güneş)” ilaçları, belki Aydınlanma Çağı’nın aydınlığa düşkün olmasına odaklanarak, çok beğeniliyordu.⁷⁶ James Graham’ın hapları, “güneş ışınları tarafından çekip çıkarılan saf bir özüt”⁷⁷, Lyonel Lockyer’in, hasta olmadan önce yutulacağını kurnazca açıkladığı “Güneş Özütü Hapı”⁷⁸; “İskorbüt Hastalığına Karşı İngiltere’nin Güneş Hapı”, Fletcher’in solar (ya da altın gibi) yapıda bir ilaç olan “Her Derde Deva İlacı”⁷⁹ ve özellikle Dr. George Jones’in “Güneş Tentürü olan, aynı ışık altında yaşayan, bütün insanlığa *ferahlık* ve *rahatlık* veren ... diğer harika ilaçlar arasında bir mucize olan”⁸⁰ “Ünlü Dost Hapı” vardı. Şarlatan doktor ve duvar ustası Dr. Ebenezer Sibly, patentli bir “Güneş Tentürü” pazarladı, fakat olasılıkla en çok parayı, menstrüasyon hakkında üstü kapalı önerileri ile kadınların şikâyetlerine yönelen “Ay (Lunar) Tentürü”nden kazandı.⁸¹

Demek ki bilimin çekiciliği, çoğu zaman, büyücülüğün ve simyanın daha geleneksel gizemli havası (aurası) ile tamamlandı. Gerçi “reklam profesörleri” bilimi yüceltmenin paha biçilmez olduğuna açıkça inandılar; çünkü markalı hiçbir ilaç, modern bilimin ve tıbbın getirdiği yeniliklerin yerleşik inançlara aykırı olduğunu göstermekle övünmedi. Gerçekten, çekiciliği ve sihri bilinen, sözelimi,

76 R. Paulson, *Literary Landscape*, Turner and Constable (New Haven, 1982), s. 90 vd.

77 James Graham, *A New and Curious Treatise* (Londra, 1780), s. 27.

78 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 109; J. K. Crellin ve J. R. Scott, “Lionel Lockyer and His Pills”, *Proceedings of the XXIII International Congress of the History of Medicine* (1972), s. 1182-6.

79 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 229.

80 *A.g.e.*, s.154. “İngiltere’nin Güneş Hapları” için, bkz., *Medical Advertisements* (Britanya Kütüphanesi, 551 a 32).

81 Bkz., A. G. Debus, “Scientific Truth and Occult Tradition: The Medical World of Ebenezer Sibly (1751-1799)”; *Medical History* 26 (1982), 259-78; A. Comfort, *The Anxiety Makers* (London, 1967). Diğer “kadın hapları” için, bkz., P. S. Brown, “Female Pills and the Reputation of Iron as an Abortifacient”, *Medical History* 21 (1977), 291-304, ve A. Maclaren, *Reproductive Rituals* (Londra, 1984).

“Anneler İçin Ödem Çözücü İçecek” ya da “Kömürcünün Dekoksiyonu”, Kocakarı Yakısı ve Merhemi, Denizcinin Doğu Hindistan Yağı” gibi (*Modern Şarlatanlar* adlı kitapta alaya alınan) halk tipi geleneksel ilaçlar gibi çeşitli ilaçlar hâlâ pazarlanıyordu.⁸² Fakat, özellikle Victoria döneminin popüler ilaçlarının aksine⁸³, radikal seçeneklere talep olamaması kayda değerdir. On sekizinci yüzyılda, tescilli ilaçlar ilkelci “toprağa dönme”, “doğaya dönme”, basit saflık (doğallık) mücadelelerine girmedi⁸⁴; tersine, Georgian döneminin şarlatan doktorları ve onların nostrumları Aydınlanma döneminin kültürel değerlerinin tadını çıkardılar.⁸⁵

Her türlü meşrulaştırmaya can atan şarlatan hekimler dine de bağlandılar ya da bir eleştirmenin kısa ve öz şekilde söylediği gibi, “kendini *İlahi Takedire* ve aynı zamanda *Erik Kurusuna* adadığını söyleyeceksin.”⁸⁶ Belki, daha sonraki yıllarda kendisine “Tanrı’nın Uşağı” diyen James Graham gibi ya da hipnotizma ile tedavi eden ve “Tanrı

* Bitkisel bir maddenin suda kaynatılması ile elde edilen sıvı ilaç. (çev.n.)

82 *The Modern Quacks*, s. 9.

83 Bkz., J. Whorton, *Crusaders for Fitness* (Princeton, 1982); G. Riss, der., *Medicine without Doctors* (New York, 1977); A. C. ve M. Fellman, *Making Sense of Self* (Philadelphia, 1981); R. Wallis ve P. Morley, der., *Marginal Medicine* (Londra, 1976); J. V. Pickstone, “Establishment and Dissent in Nineteenth Century Medicine”, W. J. Sheils, der., *The Church and Healing*’in içinde (Oxford, 1982), s. 165-90, ve L. Barrow, “Anti-Establishment Healing: Spiritualism in Britain”, *a.g.e.’nin içinde*, s. 225-48.

84 E. J. Trimmer, “Medical Folklore and Quackery”, *Folklore*, 76 (1965), 161-75.

85 Bunun daha iyi örneği Mesmerizmdir. Bkz., R. Darnton, *Mesmerism and the End of Enlightenment in France* (Cambridge, Mass., 1968).

86 *The Modern Quacks*, s. 183. Tıp ve din için, bkz., W. J. Sheils, der., *The Church and Healing*’in içinde (Oxford, 1982). Wadd’ın keskin yorumlarını not ediniz, Mems., *Maxims and Memoirs*’in içinde (Londra, 1827), s. 67: “Şarlatanlık Kardeşliğinin ayırt edici özellikleri, fazlasıyla umut verici, cesurca yalan söyleyen ve kutsallık üzerinde etkili olmasıdır. Şarlatanların sahte dindarlıkları çok etkilidir. Bütün kitaplarında ve afişlerinde, kısmen ilaçlarının, kısmen Tanrı’nın lütfunun sağladığı tedavi türlerini açıklarlar. Bunlar, bu samimiyezsiz çağda çok çarpıcı ve çok etkili olmuştur.

Yehova'dan en olağanüstü gücü; yani körlük, sağırılık, topallık, kanser, konuşma kaybı ve felç gibi insana özgü her türlü hastalığı iyileştirme yeteneğini aldığını”⁸⁷ iddia eden gösterişçi madrabaz Philip de Louthembourg gibi birkaç şifacı da kendilerinin mucizevi bir görevi olduğunu öne sürdü. Diğerleri, iyilik yaparak Hıristiyanlık inancının iyileştirme gücüne başvurdular, sözgelimi Henry Hippen'in normal tedavi ücreti kırk şilin idi, fakat “PARASI OLMAYIP ALLAH RIZASI İÇİN TEDAVİ OLMAYI İSTEYENLERDEN ÜCRET ALMAYACAKTIR.”⁸⁸ Fakat, nostrum tanıtımında, doğaüstü nitelikleri hakkındaki sözel ipuçları daha çok yaygın idi. Bazen mucizevi tedavilerden üstü kapalı bir şekilde söz ediliyordu (“ağrıyı dindiren mucizevi kolyeler”); bazen, satışa sunulmuş pek çok “Pelesenk Yağı” gibi, İncil'in onayladığı kutsal ilaç oluyordu.⁸⁹ Çoğu zaman, dini işlem, özellikle Hıristiyan değil ekümenik idi. Nitekim, sözgelimi, James Graham, içinde Apollo Odası ve Gençlik ve Sağlık Tanrıçası Hebe Vestine gibi giydirilmiş bir rahibe bulunan Sağlık ve Evlilik Mabedi (Graham, planı Adam kardeşler tarafından yapılan, Strand'ın* hemen dışında, Neoklasik Adelphi Binası'nda oturuyordu) ile pagan (putperest) mitolojik şifayı anımsatıyordu.⁹⁰ Belki şaşırtıcı gelebilir ama (Musevi Dr. Solomon'un pazarladığı) “Mekke Hapları” bile burada satışa sunuluyordu⁹¹; burada dikkat çekilmek istenen, özellikle İslami değil, doğuya özgü kaynaklar olsa gerekti.

87 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 337. R. Altick, *The Shows of London* (Cambridge, Mass., 1978).

88 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 29.

89 *A.g.e.*, s.253

* Westminster'de büyük ve işlek bir cadde. (çev. n.)

90 Klasik mitolojik isimlerin çağrıştırdığı bazı anlamlar için, bkz., D. Brooks-Davies, “The Mythology of Love: Venusean (and related), Iconography in Pope, Fielding, Cleland and Sterne”, P. G. Boucé, der., *Sexuality in Eighteenth Century Britain*'in içinde (Manchester, 1982), s. 176-97.

91 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 330

Nostrum ticaretinin kutsallık ile birleştirilmesinde en fazla merak uyandırabilen şey, açıktan açığa Roma Katolizmine yaygın başvuruluyordu, sözgelimi “Benedicts Tozu”nda (“ilaç değil keramet”)⁹², Aziz Hugh’un kemiklerinden yapılan “Ağrı Giderici Kolyeler”de⁹³ ve Fuller’in Benedicts Hapları’nda⁹⁴ olduğu gibi; fakat Rahip Balzamı, “Katolik İlacı” (“Katolik” sözcüğü burada “evrensel” anlamını çağrıştırmaktadır)⁹⁵ ve en açıkça yapılanı, kutusu iki şiline satılan, Dr. Trigg’in “Altın Vatikan Hapı” idi.⁹⁶ Elbette şifa ve kutsallık, etimolojik olarak, *Pater Noster*’in (Rabbin Duası) bir parçası ve ondan gelen gelen bir “satış dili” idi, fakat “Papalık Sistemine (Roma Katolizmine)” savaş açılan bir ülkede Katolik mucizesinin önemi kayda değerdir. *Modern Şarlatanlar*’ın yazarının, bütün bu “Katolik Saçmalıkların” ateşte yakılmasını istemesi ve ağrı giderici kolye felaketinin yasını tutması, gerçekten de büyük bir endişe kaynağı idi.

Ah İngiltere! İngiltere! Ah İngiltere! İngiltere! Sana söylenmelidir ki, hatta Ailelerinin en mahçup *Efendilerine* ya da istekli olan *Hanımlarına* söylenmelidir ki (bundan böyle, *Papalık* ve *batıl inançları* yasaklandığı için), (yalnızca Aptalları ve Ahmakları eğlendirmeye yarayan) böyle çocukça *İncik Boncukların*, bir Yarar Sağlayacağı Beklentisi içinde, ülkeye getirilmesine ya da Çocuklarının Boynunda sallanmasına izin vermeli miydiler? ⁹⁷

Yazar, ecza dolaplarının Truva atları olacağından korkuyordu: Açık propaganda ile İngiltere’yi kendi dinine döndüremeyen Vatikan be-

92 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 205.

93 *A.g.e.*

94 F. S. Brown, “Medicines Advertised in Eighteenth Century Bath Newspapers”, *Medical History* 20 (1976), 152-68.

95 Roshester’s’ın bir buluşu, bkz., 44. sonnot.

96 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 94; J. G. Matthews, “Licensed Moutbanks in Britain”, *Journal of the History of Medicine* 19 (1964), 26-45.

97 *The Modern Quacks*, s. 14-15.

sinleri ile gizlice ülkeye sızıyordu. Joshua Ward gibi on sekizinci yüzyılın birkaç cerrahı aslında Jacobite [İngiltere Kralı II. James yanlısı] sempatizanı idi, pek çoğu Katolik Avrupa'da dolaşarak zaman geçirdi ve kuşkusuz kutsanmış suların, teşpih şekli verilmiş kolyelerin, takdis edilmenin iyileştirici gücünden çıkar sağlamanın alışkanlık haline geldiği İngiltere'de çalışan şarlatanların pek çoğu Fransız ve İtalyan idi. Fakat şifanın gizemli ve kutsal aygıtını batıl, bayağı ve fetişçi kabul eden günah çıkarma sorumluluğu altına sokulmuş Protestan İngilizler, tanrısal şifa isteklerini kendi kiliseleri dışında –ya büyü ve sihir geleneğinin kalıntılarında ya da patentli ilaçların esrarı ile– karşılamak zorunda idiler. Keith Thomas'ın ortaya attığı böyle bir yorum⁹⁸ aslında Leydi Mary Wortley Montagu'nun, kapıdan kovulan Katolik hurafesinin kalıntılarının düpedüz camdan tekrar içeri girdiği ve şarlatanlığa dönüştüğü çağdaş değerlendirmesini yansıtır:⁹⁹

Evrensel ilaçlardan beklentiler konusunda İngilizlerden daha kolayca akıllı çelinecek başka bir Ulus yoktur, Dünyada Doktorların bu kadar büyük bir Servet yaptığı başka bir ülke de yoktur. Ben bunu İnsanoğlunun içinde bulunan Saflık [her şeye inanma] Kaynağına bağlıyorum. Artık Mucizelere ve Azizlerin Eşyalarına ya da Cesetlerinden Artakalan Parçalara güvenimiz yok, bu nedenle aynı Öfkeyle faturaların ve Doktorların peşinden koşuyoruz. 300 yıl önce Ruhun Sağlığı için verilen Paranın aynısı Bedenin Sağlığı için verilmektedir ve aynı tür İnsanlar tarafından: Kadınlar ve budala Erkekler. Türbelere ve İmgelere sahip olan ülkelerde Şarlatanlar küçümsenirler ve Keşişler ve Günah Çıkaran Papazlar, kendi değerlerini Halkın eylemlerine hükmeden Korkuyu ve umudu yönetmekte bulurlar.

Tıbbi girişimciler, bilimin ve dinin yanı sıra, dilin akıl çelen gücünü kendi çıkarları için başka biçimlerde kullanmayı bildiler. On yedinci ve on sekizinci yüzyıla ait birçok nostrum ve sağlık

98 K. V. Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Londra, 1971).

99 Alıntı, M. H. Nicholson, *a.g.e.*'nin içinde, s. 132.

öğütlerini içeren broşürler, yabancı dilde marka isimleri, kitap metinleri ve etiketlerle pazarlandı.¹⁰⁰ Elbette, mektepli doktorun ünü yansıtılırken tercih edilen dil Latince idi, fakat John Badger'in canlandırıcı ilacı "Olbian"da olduğu gibi bazılarında ayrıca Hipokrat'ın bir iki Yunanca özlü sözü de araya sıkıştırıldı. Gerçek isimleri Latinceye çevrilen nostrumlar, Salvador Winter'in "Hayat İksiri"¹⁰¹, Richard Stoughton'ın "Mide Kuvvetlendirici İksiri"¹⁰² Dr. Pordage'in "Anti-Skorbüt Hapı"¹⁰³, Bromfield'in "Her Türlü Hastalığa Karşı Hapı"¹⁰⁴, Edward Jewel'in "Panaseton ya da Vücut Sıvılarını Düzenleyen Özü", Edward Andrew'in "Gremelli Yumuşakçaları"¹⁰⁵ ve Lyonel Lockyer'in "Güneş Özü Hapı"¹⁰⁶ idi. Sayısız "İçilebilir Altın" ve "Kutsal Su" ürünleri vardı, ayrıca "Üzüntüyü Hafifleten İlaç", "Ünlülerin Sırrı", "Sahiplik İksiri", "Sağlık Hapı", "Ateş Düşürücü" ve daha düzinelerce ürün satın alınabilirdi.¹⁰⁷ Pek çok şarlatan sahip olmaktan gurur duyduğu olağanüstü derin bilgisi ile böbürleniyordu, özellikle John ("Şövalye") Taylor, "son derece zor ve dilimizde daha önce hiç kimsenin asla denemediği gerçek Çiçeron" tarzında konferans verdiğini öne sürmüştü.¹⁰⁸ Bu özentiler, sözgelimi, bir şarlatanın "Eğitimi yapmış bir arkadaşı, domuz pastırmasının yeşil otlarla ve karanfil ile doldurulması gibi ... hatalı İngilizceyi düzeltmesi ve cümleleri düzenlemesi ve Ünlü Latince ve

100 Çok dilli (poliglot) bir dünyada, dilin ayırıcı gücü hakkında fikir verebilecek yorumlar için, bkz., P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978); D. Leith, *A Social History of English* (Londra, 1983); R. Paulson, *Popular and Polite Art in the Age of Hogarth and Fielding* (Londra, 1979).

101 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 95

102 *A.g.e.*, s. 100.

103 *A.g.e.*, s. 180.

104 *A.g.e.*, s. 195.

105 *A.g.e.*, s. 136.

106 *A.g.e.*, s. 108.

107 *A.g.e.*, s. 108, 117, 229, 224, 232.

108 Bkz., Ober, *a.g.e.*

Anlaşılması Güç sözcüklerle süslemesi”¹⁰⁹) için çalıştırmakla suçlandığı 1676 yılına ait yazarı belli olmayan bir broşürdeki gibi sürekli alaya alındı. O yüzyıl boyunca, şarlatanlarla ilgili sonu gelmeyen broşür çekişmelerinde, pek çok kişi, gereksiz boşlukların yanı sıra, her şeye kusur bulan rakiplerin Fransızca aksanları, Latince sentaks-ları (söz dizim kuralları) ve çekim ekleri ile çok eğlendi.¹¹⁰

Şarlatanlar, bir dizi klasik teknik terim, beylik söz ve atasözü ile çarklarını döndürürken, asıl aracın mesaj olduğunu fark ettiler ve doğal olarak her ikisinden de vazgeçmek istemediler. Öğrenilmiş dillerde göze çarpan beceriler, bunların “güçlü ilaçlara” uydurul-masını kolaylaştıracak, aynı zamanda eğitimsiz birine hayranlık ve saygı duyulmasını sağlayacaktı. Eğer sıradan halk (*hoi polloi*) klasik sözcüklerden hiç anlamıyorsa, en azından, şarlatan doktorların, pa-pazlar ve avukatlar gibi, soylu ve eğitilmiş meslek sahipleri ile aynı toplumsal tabakadan geldiğini kabul etmek zorunda kalacaktı. Gene de halk arasında tescilli ilaç alıcılarının hiçbirinin Latinceyi anlama-dığını varsaymak onları küçümsemek olacaktı. Ve eğer şarlatanların müşterilerinin belirli bir kısmı gerçekten de daha varlıklı ve eğitilmiş kesimlerden geliyorsa –ve bazıları, belirli nostrumları yarım gineye kadar bir fiyata satmış olsa gerekti– Latince, doktor ile müşteri ara-sında dostça bir ilişki sağlayacaktı.¹¹¹

109 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 80.

110 John Marten’in Latincesi hakkındaki eleştiri için, bkz., J. Spinke, *Quackery Unmasked* (Londra, 1709).

111 Sözelimi, onyedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Londra sokaklarındaki işa-retler ve tabelalarda hâlâ Latince yaygın idi. Bkz., B. Lillywhite, *London Signs* (Londra, 1972). Sheridan’ın *Rakipler* (*The Rivals*) adlı oyununda, hizmetçi kız Lucy, amonyum karbonatı (sal volatile) bir roman ismine benzetir; fakat o, [Lucy’ye] bol kâr sağlayacak bir “masumiyet” maskesinin parçasıdır. Sahte ilaç fiyatları için, bkz., “Lay Medical Knowledge in the Eighteenth Century: The evidence of the Gentleman’s Magazine”, *Medical History* 29 (1985), 138-68, s. 166-8.

Klasik diller, kutsal bir geleneğin esrarlı havasını uyandırıyor. Uzak bölgelere giden hekimlerin, uzaklardaki memleketlerinin bilgeliliğinin ürünlerini getirdiklerini ya da oralarda özel yerleri olduğunu iddia ederek, isimleri kulağa yabancı gelen sahte ilaçları sokak sokak dolaşıp satmaları çok yaygın idi. Pepys İngilizlerde yabancı korkusunun (zenofobi) farkına varmıştı: “Fakat Tanrım! İngilizlerin saçma huylarını görmek, insan tuhaf gözüken bir şeye gülmekten ya da onu alaya almaktan kendini alamıyor.”¹¹² Fakat tıp alanında yabancılar ün kazandı, bunun nedeni elbette çağdaş İngiltere’nin ilk dönemlerinde, güzel sanatlar ve sahne sanatları alanlarında öncülerin pek çoğunun genel olarak Kıta Avrupası’ndan gelmiş olmasıydı.¹¹³

Aslında, “Londralıların Hapı”, “İngiliz Hapı”¹¹⁴, “İngiliz Yağı” ve “İskoç Hapı” (çok içki içtikten sonra alınacak mükemmel bir ilaç)¹¹⁵ gibi, insanların ülkelerine bağlılığını kullanan bazı ilaçlar vardı; fakat yabancılık* çekici idi ve kandırılması kolay zenginler, yabancı ülkede doğan ve İngiltere’yi dolaşmak için “denizlerin ötesinden” gelen şarlatan doktorlar için olası alıcılar idi. On yedinci yüzyılın sonuna kadar, İtalyan şarlatan satıcılar hem gerçek yaşamda çok yaygındı hem de sahnelerde ve yergilerde bolca karikatürize ediliyorlardı. Genellikle Kraliyet tarafından izin verilen, –doksan yaşın üstünde olduğu ileri sürülen ve görevini oğluna devreden– Salvator Winter¹¹⁶ gibi İtalyanlar, yaşam iksirlerinin, daha da önemlisi zehir antidotlarının (panze-

112 Robert Latham ve W. Matthews, der., *The Diary of Samuel Pepys* (11 cilt, Londra, 1970-83), 3. cilt, 27 Kasım 1992.

113 Egzotikliğin çekiciliği ile ilgili iyi bir açıklama için, bkz., R. Altic, *The Shows of London* (Cambridge, Mass., 1978).

114 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 193; Brown, *a.g.e.* ile karşılaştırınız.

115 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 256.

* Bir eserde uzak, yabancı ülkelerle ilgili olayları, kişileri, yöresel görüşleri yansıtırma, egzotizm. (çev. n.), TDK Güncel Türkçe Sözlük

116 L. C. Matthews, “Licensed Mountebanks in Britain”, *Journal of the History of Medicine* 19 (1964), 28-45.

hirlerin), özellikle “Eşsiz Orvietan’ın –Panzehir”¹¹⁷ satışını artırdılar, İtalyan kamuoyunun gözünde, zehirlerin Borgia Ailesinin entrikaları ile eşanlamlı olması şaşırtıcı değildi. Morbis Gallicus’un (ya da frengi) “Paris Hapları” gibi ilaçlarla tedavisinde kendilerini eş bulunmaz gibi sunan Fransız şarlatanlar da kolayca göze çarpyorlardı¹¹⁸, fakat on yedinci yüzyılın sonlarına doğru şarlatanların her yerden geldikleri, özellikle Yukarı ve Aşağı Almanlar ile Dr. Brodum ve Dr. Solomon gibi Alman Yahudilerinin çoğalmaya başladığı görülmektedir. Hatta birkaç “egzotik” ilaç Polonya ve Türkiye gibi uzak ülkelerden geldi ve on dokuzuncu yüzyıldan önce Yeni Dünyadan kitlesel bir alternatif tıp sistemi akınına yol açtı.¹¹⁹

Nostrumlarda bir satış özelliği olarak egzotik etiketler açıkça tercih ediliyordu. 1698 yılında Frederick van Neurenburg –“ayağının tozu ile”¹²⁰– farmakopenin* şöyle bir gözden geçirilmesini öneriyor ve şöyle duyuruyordu:

117 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 165; Silvette, *a.g.e.*, s. 74.

118 Şarlatanların bozuk İngilizcesi ile alay edilmesi hakkında, bkz., *Modern Quacks* (Londra, 1724), s. 127:

... Sihirbazlık Başlığını takar, Pisuarı yukarı kaldırır, Başını sallar ve ağır ağır Konuşmasına başlar, *Bu insan çok kötü*; Evet, gerçekten öyle, diye cevaplar Doktor yaşlı kadını, *o (adam) da öyle*: Böylece, onun bir Erkeğin İdrarı olduğunu anlar ve devam eder: *Bu adamın mı suyu, Kadın iyi değil mi?* Evet efendim, der Haberci. Sonra çekinerek tekrar bakar, her zaman kullandığı Kataloğa göz gezdirir, bunun gibi: *İşte burada, Başta çok Ağrı var*, ardından, karşı çıkıp çıkmayacağını, çok değil Başımda, Efendim deyip demeyeceğini görmek için istekli bir şekilde Kadının Yüzüne bakar, *o zaman burada büyük ağrı, Göğüste*: Çok fazla gerçekten, Efendim, diye cevaplar yaşlı Hemşire: *Benim, bakın burada büyük Rahatsızlık var, hem de Midede*.

Shadwell’in, “sirinjin İngilizcesi” (= cerrahın İngilizcesi) ile konuşan Fransız Dr. Pullen’i için, bkz., Silvette, *a.g.e.*, s. 187.

119 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 328-29. Brodum “hevesli küçük bir Mu-seviyi” seslendiriyordu, J. Corry, *The Detector of Quackery*’nin içinde (Londra, 1802), s. 22; “psödolojiden (düşlemsel yalan)” suçlu, “reklamcı bir doktor” ve “mucize yaratan bir tüccar” kadar “çok karanlık” idi.

120 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 163.

Her türlü Fluksu [bağırsak akıntısı, dizanteri] ve Kandaki ani koroziv [aşındırıcı] Akıntıları tedavi eden *İran Balzâmı* ve Tozu.

Asya Kremi, *Amerikan Balzâmı ve Özü*, bunu kullanan *Amerikalılar genel olarak gut hastalığı nedir bilmezler*. Her türlü bağırsak kurdunu vücuttan atan Japon Tozu. Romatizma için Çin Antidotu. Sıtma için *Ampirik (deneyime dayalı) Hap*. Bayılmayı önleyen *Yunan ve Türk Antidotu*. Nefes darlığını ve veremi önleyen ve tedavi eden *Arap Antidotu*. Sancılar için *Pelesenk Yağı* ... [vb.]¹²¹

İsimlerin gizemlerini kendi yararına kullanan pek çok şarlatan, dağları tepeleri aşarken egzotik bilgeliğin tozlarının, üstlerine serpildiğini hissettiriyordu:

Çok ünlü bir Alman, Türk ve İmparatorluk Hekimi, Üç İmparator, Dokuz Kral, aynı zamanda Yedi Dük ve Seçmen Prensler ve Romalı, Türk ve Japon İmparatorlarından aldığı takdirnameleri gösterebilir; başka hiçbir doktorun gösteremeyeceği, otuz altı dilde yazılmış takdirnameleri gösterebilir. Türk İmparatorun on üç yıldır gözleri görmeyen kardeşini tedavi etmiş ve ona doğal görme yeteneğini yeniden kazandırmıştır.

Bu Alman hekim dünyanın üç tarafını bir baştan bir başa dolaşmaktadır.¹²²

Sonunda, Avrupa, Asya uygarlığının bilgeliğinin önemli izlerini on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gördü.¹²³ On dokuzuncu yüzyılın yenilik yapmaya hevesli Evanjelistik ve faydacı yöneticilerinden önce, Avrupa hâlâ Semitik (Sami) bilgeliğe ve Levant'ın (Doğu Akdeniz ülkeleri) ve doğunun çekiciliğine saygı gösteriyordu –tescilli

* İlaç üretiminde kullanılan etkin ve yardımcı maddelerin nitel ve nicel çözümleme yöntemlerinin yer aldığı yasal ve bilimsel olarak uyulması gereken ulusal ve uluslararası kuralları ve yöntemleri içeren resmi kitap. (çev. n.), TDK Güncel Türkçe Sözlük.

121 *A.g.e.*, 168.

122 *A.g.e.*, 170.

123 P. J. Marshall ve G. Williams, *The Great Map of Mankind* (Londra, 1982); J. Elliot, *The Old World and the New* (Londra, 1965).

ilaçların pazarlamasında yansıtılan bir saygı. Cagliostro “Mısır Hapları”na müşteri çekti¹²⁴; toz haline getirilmiş “mumya” uzun ömürlü bir ilaç idi ve aşı, diğer sağlık gereçlerinden, kahveden ve humustan hemen sonra Küçük Asya’dan İngiltere’ye geldi.¹²⁵ İskorbüt için kullanılan “Hint Kahvesi” gibi bazıları daha uzak ülkelerden geldi.¹²⁶ Piskopos Berkeley, anlamlı bir şekilde, kendi katran suyu nostrumunun gizemini, Nil Nehri’nin Etiyopya dilindeki eski adı *Siris* başlıklı bir çalışmada açıklamayı tercih etti.¹²⁷ “Doğu umudu” hakkındaki yaygara, elbette hiciv yazarları ve başkalarını çekiştiren kişiler için kolay bir hedef idi. *Modern Şarlatanlar* kitabında belirtildiği gibi¹²⁸,

elimizde Sayılamayacak kadar çok *Merhem* ve *Su* var, bazıları, her ne kadar *Pazar Yerinden* belki bir *Mil* bile uzağa gitmese de *Kudüs* kadar uzaktır ... *Diş Ağrısı* için *Tentürler*, vb. ve dişleri beyazlatmak için *Fas’tan*, *Çin’den* ve *Japonya’dan* gelen *Diş Macunları* ya da *Tozlar*, *Ağız* için *Gargaralar* ve *Antiseptik sıvılar*, bir yığın; bütün *Yüz* ve *Eller* için *Kimyasal Yıkama Tozları*, ayrıca bazıları *Roma* ve *İtalya’dan*, bazıları *Venedik’ten* gelen *İnciler*, *Top Kremler*, *Beyaz Kaplar* ve *Kremalar*.

Fakat, sembollerle böyle oynanması tıbbi girişimcilerin Aydınlanma Çağı’nda moda bir kozmopolitlikten çıkar sağlamaya çalıştıklarını gösterir. Ticari amaçlı tıp, hayır işleri gibi, şifanın evde başladığı düşüncesini satmıyordu (Victoria döneminin halk tipi ina-

124 G. De Francesco, *The Power of the Charlatan* (New Haven, 1939), s. 209-13.

125 Genevieve Miller, *The Adoption of Inoculation for Smallpox in England and France* (Philadelphia, 1957).

126 A. Ellis, *The Penny Universities, a History of the Coffee Houses* (Londra, 1956). *Medical Advertisements* (Britanya Kütüphanesi, C.112, f9).

127 M. H. Nicolson ve G. S. Rousseau, “Bishop Berkeley and Tar Water”, H. K. Miller, der., *The Augustan Milieu’nün içinde* (Oxford, 1970), s. 102-37.

128 *The Modern Quacks* (Londra, 1724), s. 7.

nışında yaygın olan geleneksel bir görüş, Tanrı'nın her millete kendi hastalıklarının çarelerini vermiş olduğudur).¹²⁹

Ayrıca şarlatan hekimlikte bir başka saygınlık kaynağı de sürekli olarak kullanılmaya başladı: toplumsal itibar ve ün. Tescilli ilaçların etiketlerinde, gururlu unvanları yansıtan *Burke'nin Asaleti* gibi isimler okunuyordu. "Sintealer'in Kraliyet Onlusu"nun yanı sıra James Graham'ın "İmparatorluk Hapları"nı ya da Samuel Major'un "İmparatorluk Enfiyesi"ni¹³⁰ deneyebiliyordunuz; daha sonra, şu aristokratik hastalığın, gutun, tedavisi için "Portland Dükü'nün Tozu" ve veba için "Leydi Moor'un Pastilleri" ve "Kent Kontesi'nin Tozu" ve özellikle "Prenseslerin Tozu" vardı.¹³¹ Ve pek çok şarlatan doktor, (gerçek ya da Walter Mitty* tarzında) Kraliyet ile bağlantılarını göklere çıkarıyordu. Bir ruhsata ya da patente sahip olmak ya da yalnızca harç ödemek ticari bir avantaja dönüştürülebiliyordu, çünkü Kraliyet mührüne, Kraliyet kullanım hakkı ya da onayı anlamı verilebiliyordu. Böylece, 1695 yılında, Goodman's Fields'den Madam Gordan, hastane faturasına "Majestelerinin İzni İle" (yaygın kullanılan bir başlık) başlığı koydu ve onu "KRALIM ÇOK YAŞA (VIVAT REX)" ifadesine tamamladı¹³² ve Hollandalı gezgin Tilbourglu Cornelius "Efendimiz Kral William'a yemin etmiş cerrah" olduğunu iddia edip kendisini "Kralın Özel İznini ve Yetkisini" almış olarak tanıttı.¹³³ Bazıları, Kraliyetin himayesinde olduğunu duyurmak için daha akla yakın bir unvan kullanıyordu,

129 G. Risse ve diğerleri, der., *Medicine without Doctors* (New York, 1977).

130 F. Grose, *A Guide to Health, Beauty, Riches and Honour* (Londra, 1976), s. 1.

131 W. Besant, *London in the Eighteenth Century* (Londra, 1902), s. 98; C. Webster, *The Great Instauration* (Londra, 1975), s. 225 ile karşılaştırınız; *Medical Advertisements* (Britanya Kütüphanesi, C.112, f9).

* James Thurber'in "Walter Mitty'nin Gizli Yaşamı" adlı öyküsündeki kurgusal karakter. (çev. n.)

132 Thompson, *Quacks of Old London*, s. 152.

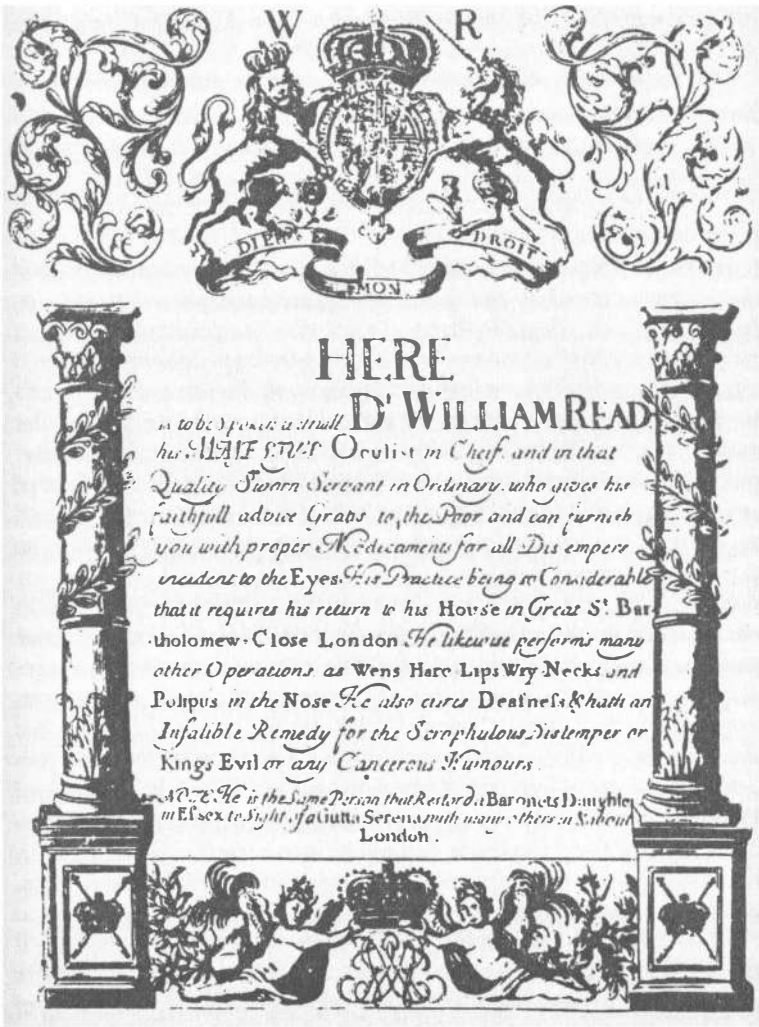
133 *A.g.e.*, s. 89.

bunun kanıtı, Sör William Read'in tepesinde Kraliyet arması ve *Tanrı ve Benim Hakkım (Dieu et Mon Droit)* sloganı bulunan bir afiş idi¹³⁴ (Resim 1). İsim dediğiniz nedir ki? Restorasyon döneminden on sekizinci yüzyılın sonuna kadar İngiltere'de pazarlanan şarlatan doktorların ilaçlarının dili ve sembolizmi hakkındaki bu kısa araştırma ile ne kanıtlanmıştır? En azından, satıcıların kendilerinin söylenen ve yazılan sözcüğü –marka isimlerini, reklam metnini, başarısını ve dilini ve elbette imge yaratmak için yapılan tanıtımın yankılarını– çok önemsediklerini göstermeliydi. Bu konu –burada yerimiz olanak vermediği için– daha sonra, çok çeşitli reklam araçlarını kurnazca kullanımları, özellikle gazete reklamının gelişmesindeki öncü rolleri incelenerek anlatılabilir.¹³⁵ Çağdaşları, hem afişlerden ve kahvehanelerde dağıtılan el ilanlarından gazete sütunlarına kadar yoğun nostrum reklamlarını hem de bunların yaratıcı, göz alıcı ve dikkat çekici niteliklerini çok iyi biliyorlardı. Joseph Addison'ın söylediği gibi, “Bu yerde, Dr. Case oturur” dizesi, belsoğukluğunu tedavi eden seyyar satıcıya, Dryden'in bütün dizelerinden sağladığından daha fazla para kazandırdı.

Şarlatan doktorların nostrum ticaretinin nasıl böyle büyük bir sektör haline geldiğini bu kadar emin bir şekilde yazmadan önce daha fazla çalışma yapılması gerekir. Fakat bu arada, yukarıdaki incelemenin, “şarlatanları” sunulan tıbbi uygulama yelpazesi içine yerleştiren ve pazar eksenli tüketici toplumunun doğuşunun belirli yönlerini vurgulayan bazı geçici sonuçları desteklediğini ileri süreceğim.

134 *Age.*, s. 278.

135 Gazetelerin çoğalması hakkında, bkz., G. A. Cranfield, *The Development of Provincial Newspaper 1700-1760 Oxford*, 1962); R. MacK. Wiles, *Freshest Advices* (Colombus, Ohio, 1965); şarlatanlar ve tanıtım hakkında, bkz., J. H. Young, *The Toadstool Millionaires* (Princeton, 1961); aynı yazar, *The Medical Messiahs* (Princeton, 1967); reklam için, bkz., M. Nevett, *Advertising in Britain: A History* (Londra, 1982); F. Prestbury, *The History and Development of Advertising* (New York, 1929); E. S. Turner, *The Shocking History of Advertising* (Londra, 1953); T. Vestergard ve K. Schroder, *The Language of Advertising* (Oxford, 1985).



WILLIAM READ'IN POSTERİ

Resim 1. Sör William Read'in afişi, Londra, Wellcome Enstitüsü Kütüphanesi'nin izni ile kullanılmıştır.

Sahte tıbbın geçmişini yazmak karmaşık sorunlar yaratır, çünkü sezgisel olarak karşıtı ile –kurallı, gerçek ya da eğitime dayalı tıp– tanımlanan bir konudur. O halde, günümüzün alternatif tıbbi kozmolojilerine* ve uygulamalarına kadar, ağlar boyu tıbbi “alternatiflerin” bir tarihini yazmaya girişme isteği uyandırmaktadır. Bir dereceye kadar, geleneksel tıp tarihi, gerçek olmayan tıbbi “şarlatanlık”, açık ya da örtük dolandırıcılık sayarak ya da otomatik olarak alternatifi “radikal bir grup” gibi tanımlayarak bunu hep yapmıştır. Fakat aynı öykü, onay-larcasına –hatta kahramanca– ya şarlatanların beklenmedik bir şekilde iyi sonuçlar aldığı ya da en azından aristokratlar ile sıradan halk arasında sürmekte olan bir kültür mücadelesinde (*Kulturkampf*) gerçek halkın sesi ile konuştuğu, radikal, baskılanmış ya da “kabul edilmiş ilkelere ters düşen” bir sistemin tarihi gibi anlatılabilmeydi. Bu açıkla-mada, hiç olmazsa bazı dönemlerde bazı gruplar yönünden belirli bir gerçek olduğu ortadadır: alternatif kozmolojiler (sözgelimi homeopati) sunan ve ortodoksi ile açıkça yarışan sayısız tıbbi grup gerçekten de Victoria döneminde türedi.¹³⁶ Fakat benim yukarıdaki açıklamam, on sekizinci yüzyılda başarılı bir nostrum satış sektörünün ortaya çıkma-sının böyle bir öyküye girmediği izlenimini uyandırmaktadır. Çünkü, Georgian dönemi şarlatan ilaç dilinin analizinin ortaya koyduğu şey –ve ben bu ilaçların pazarlaması ve toplumsal imgesi hakkında başka alanlarında yapılacak daha başka araştırmaların bunu doğrulayacağı-na inanıyorum¹³⁷– şarlatan doktorların özünde gerçek tıbbi benimse-

136 Victoria döneminin en marjinal ilaçları konusunda hassas çalışmalar için, bkz., 83. sonnot.

* Tıbbi kozmoloji, tıbbi bilginin üretilmesindeki toplumsal ilişkilere gömülü, toplumsal etkileşim biçimleridir. (ev. n.). Erişim adresi <https://www.aofdes-tek.net/konu/aof-insan-ve-toplum-ders-notlari-7-unite.65179/>

137 On sekizinci yüzyılda, deneysel tıbbın çalışma alanları hakkında bildiklerimiz henüz pek fazla değildir. Bir tanesi, üretim ve dağıtım endüstrisi olarak örgütlenmesidir. Bunda, eyalet gazetesinin rolü, bir süre önce, övgüye değer bir şekilde incelenmiştir: J. J. Looney, “Advertising and Society in England, 1720-1820: A Statistical Analysis of Yorkshire Newspaper Advertisements” (Princeton Üniversitesi Doktora Tezi, 1983). Diğeri hastaların fikirleri ve ter-

memezlik etmedikleri ve ona radikal alternatifler sundukları idi; tersine onun ek bir boyutu, yarı gölgesi, ticari kanadı –hatta, eğer böyle bir terim kullanılmak istenirse, parazitleri– idi. Ve, şaşılacak derecede, bu şekilde gizli bir anlaşma ile pek çoğu tescilli ilaçların satışından doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanan eğitimlilerle çalışıyordu. Elbette eğitilmiş doktorlar şarlatanlar hakkında yasal yollara pek fazla başvurmazdılar. On dokuzuncu yüzyılda, profesyonel tıp, Wakley’in *The Lancet* dergisinden Kraliyet Tıp Akademisi’ne kadar, mesleki ve etik tıbbın, dükkânlarda ve sokak köşelerinde ilaç satışı ile çetin bir mücadeleye girdiğini görmeyi tercih etti (Jeanne Peterson’ın kaydettiği gibi, o zaman bile bu vizyon gerçeklikten çok, ideal ve retorik konusu idi)¹³⁸. Fakat, böyle bir karşılaştırma, eğitimlilerle eğitimsizler arasındaki ilişkilerin çatışmadan çok, gizli anlaşma olarak daha iyi tanımlandığı Georgian dönemi için tümüyle yanıltıcı olabilir.

İkincisi, on sekizinci yüzyılda şarlatanlığın diline odaklanmak, İngiliz piyasa toplumunun gelişmesinin daha geniş açılardan aydınlatılmasına yardım eder. Son zamanlarda, ekonomi tarihi, on sekizinci yüzyılın ekonomik büyümesinde (ve böylece, dolaylı olarak Sanayi Devrimi’nde) temel bir etmenin –belki hatta hareketin ilk kaynağının (*primum mobile*)–, artan kişisel talep, ticarileşmenin ve piyasa mekanizmalarının gelişmesi ve tüketici ve tüketiciliğin geliştirilmesi ile

cihleri sorusudur. Kesin olarak, tescilli ilaçları kim aldı ya da gezginlerin ve şarlatan satıcıların hizmetlerinden kim yararlandı? Bazı bilgiler şu kaynakta vardır: Roy Porter, der., *Patients and Practitioners: Lay Perceptions of Medicine in Preindustrial Society* (Cambridge, 1985). Bu konuların bazılarını şu kaynakta buldum: “Before the Fringe”, R. Cooter, der., *Alternatives*’in içinde (Londra, 1987).

- 138 J. Peterson, *The Medical Profession in Mid-Victorian London* (Berkeley, 1978), Viktorya dönemi doktorlarının nasıl aynı anda hem tıbbi girişimciliği yürütüp hem de ahlaki bir mesleki kayıtsızlık gösterdikleri sorusunu açıklığa kavuşturmaktadır. Ünlü doktorların sürekli ticari ilaçların pazarlanması işine girmesi hakkında, bkz., F. C. Tring, “The Influence of Victorian ‘Patent Medicines’ on the Development of Early 20th Century Medical Practice”, (Sheffield Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982).

harekete geçirildiğinde ısrar etmektedir.¹³⁹ Pazarlama, hizmet sektörü, alışveriş ve dağıtım sosyoekonomik önemi artırdı. Ustura kayışlarından Wedgwood porselene kadar bütün markalı ürünler, piyasanın, reklamın yararlanıcılarının, modanın, rekabetçi harcamanın ve tüketici psikolojisinin göze çarpan özellikleri haline geldi. Bu dönemde, nostrumların satışındaki büyük artış, bu gelişmelerin tıbbi boyutunu, tıbbın ticarileşmesini göstermektedir. O dönem (Dr. James McKitterick Adar'ın belirttiği gibi) hastalanmanın, “eğlenmek amacıyla hastalığın” moda olduğu, modanın insanların hastalıklarını, doktorlarını ve ilaçlarını seçmesine yol açtığı bir dönem idi.¹⁴⁰ Tahmin edileceği gibi, çok iyi örgütlenmiş, üretim depoları, büyük mağazalar, ülke çapında toptan ve perakende satış piyasası hizmetleri ve kitlesel reklamcılık ile donatılmış bir tıbbi hizmet sanayisi doğdu. Bana göre, markalı ilaçlar ülke çapında reklamı yapılan ve ülke çapında pazarlanan ilk ürünlerin arasına girdi. Bütün bir yüzyıl boyunca, banyo dolapları Pears Sabu-

139 Ekonomik değişim ve kültür ortak konusu hakkında, bkz., N. McKendrick, “The Consumer Revolution of Eighteenth century England”, N. McKendrick, J. Brewer ve J. H. Plumb, der., *The Birth of a Consumer Society*’nin içinde (Londra, 1982), s. 9-33; J. R. Millburn, Benjamin Martin, *Author, Instrument Maker*, and “Country-Showman” (Leyden, 1976); Roy Porter, “Science, Provincial Culture and Public Opinion in Enlightenment England”, *British Journal of Eighteenth Century Studies* 3 (1980), s. 20-46; H. J. Plumb, *The Commercialization of Leisure in Eighteenth Century England* (Reading, 1973); aynı yazar *Georgian Delights* (Londra, 1980); H. Cunningham, *Leisure in the Industrial Revolution* (Londra, 1980); S. Rosenfeld, *The Theatre of the London Fairs in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1960).

140 Çağdaş yorumlar için, bkz., L. MacK. Adair, *Essays on Fashionable Diseases* (Londra, 1979), s. 188 vd.; analiz için, bkz., Roy Porter, “The Rage of Party: A Glorious Revolution in English Psychiatry?”, *Medical History* 27 (1983), 35-50; G. S. Rousseau, “Nerves, Spirits and Fibres: Towards Defining the Origins of Sensibility, with a Postscript 1976”, *The Blue Guitar*’ın içinde 3 (1976), 125-53; E. Fisher Homberger, “Hypochondriasis of the Eighteenth Century: Neurosis of the Present Century”, *Bulletin of the History of Medicine*, 46 (1972), 391-401; G. S. Rousseau, “Science and the Discovery of the Imagination in Enlightenment England”, *Eighteenth Century Studies* 3 (1969), 108-35. Foucault, aristokratlar için soy ne ise burjuvaziler için de sağlığın o olduğunu ileri sürdü: bkz., “Giriş”, M. Foucault, *A History of Sexuality* (Londra, 1979), 1. cilt.

nu'ndan önce Dr. James'in Tozları ile dolu idi. Tüketici toplumunun doğuşunu kavramak için satıcı ve müşteri arasındaki örtük anlaşma ile müşteriye zorlamadan ikna eden satıcılık dilinin oynadığı temel rolü anlamak zorundayız. Ve bunun için ilk önemli ve verimli bir kaynak, tıbbi nostrumların tarihi, şifacıların ve satıcıların dünyasıdır.

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA PARİS'TE SÖZLÜ HAKARET

David Garrioch

Hakaretler sarsıcı olabilir; eğlendirebilir ya da güldürebilir. İnsanlar arasındaki çatışmanın ebedi bir ürünü ve göstergesi olan hakaretler her kültürde ve her dilde bulunur, bazen renkli olur, çoğu zaman özgün anlamı neredeyse hiç hatırlanmayan, tekrarlayan, bezdirici ifadelerdir. Fakat hakaretler toplumsal dilbilimciler ve toplumsal tarihçiler için verimli bir kaynaktır. En bıktırıcı basmakalıp sözler bile, bağlam içinde bakıldığında anlam dolu olabilir.

Hakaretlere gelince, diğer konuşma türleri gibi, söylendiği toplumun ürünüdür. Toplumsal dilbilimin temel ilkesi konuşmanın, anlamı kullanılan sözcüklerin gerçek, sözlük tanımının çok ötesine geçen bir eylem olduğudur. Sözel olsun ya da olmasın, hiçbir iletişim, içinden çıktığı toplumsal bağlam hesaba katılmaksızın anlaşılamaz. Üstelik, her bağlamda, hem dilbilgisi yönünden hem dilsel davranışı yöneten toplumsal yönden tutarlı geleneksel yöntemler vardır. Bunlar, sosyal antropolog gibi, bir ölçüde bir kültürden diğerine seyahat eden ve ait olmadığı bir toplumu anlatmakla ve anlamakla ilgilenen gezgin diyebileceğimiz tarihçiler için son derece önemli kavramlardır.

Bu gözlemler başka hiçbir yerde, sözlü saldırıları anlamak için olduğu kadar gerekli değildir. Bir hakareti neyin oluşturduğunu tanımlama girişiminde bulunur bulunmaz bunu açıkça görürüz. Herhangi bir kültürde, hakaret potansiyeli taşıyan pek çok söz ve suçlama

vardır –aslında hemen hemen bütün ifadeler öyledir– fakat belirli bir biçimde kullanılmadıkça fiilen hakaret anlamı taşımaz. Sözgelimi, birine hırsız demek, mahkemede hırsızlıktan hüküm giymiş birisi hakkında gerçek bilgi verebilir: Bu hakaret değildir. Arkadaşlar arasında, şaka yollu yakıştırmalar gerçek anlamını yitirir ve yakınlık ifade eder: içeriği bunları zararsızlaştırır. Amerika’nın çeşitli kentlerinde yaşayan siyahi gençlik grupları, hiçbir saldırgan içeriği olmaksızın ritüel hakaretleri sürekli kullanır.¹ Öte yandan, aynı terimler toplumsal üstünlüğü olan bir kimseye, bir yabancıya ya da bir düşmana söylendiğinde çok ağır bir hakaret olabilir. Fransızcada normal olarak yakınlık ve dostluk göstergesi olan “sen (*tu*)” sözcüğü, eğer bir yabancıya, üst düzey bir kimseye ya da normal olarak daha resmi “siz (*vous*)” sözcüğü ile hitap edilecek bir kişiye karşı kullanıldığında son derece aşağılayıcıdır. O halde, konuşanların kim olduğu ve aralarındaki ilişki, hangi sözcüğün hakaret içerdiğini, hangisinin içermediğini belirlemeye yardımcı eder. Fakat bundan daha fazlası vardır. Özel ilişkilerde kullanılan sözcükler kabul edilir olabilir, oysa aynı kişiler arasında fakat herkesin önünde kullanılan aynı sözcükler, aşağılayıcı olur. Ayrıca, sözcüklerin söyleniş biçimlerini de dikkate almamız gerekir: açıkça aşağılamak amacıyla öfkeli konuşulduğunda, öyle anlaşılır; sakince ya da neşeli bir tonda söylendiği zaman epeyce farklı alınabilir. İşin içine pek çok değişken girer.

Fakat hakaretin “anlamı” daha da ileri gider, çünkü kullanılması genellikle çok çapraşık, anlamı çok karmaşıktır. Sözgelimi, hakaretlerin derecesi vardır. Ayrıca bağlam son derece önemlidir. Söyleyenin ve kıygının (mağdurun) kim olduğuna ve aralarındaki ilişkiye bağlı olarak, aynı sözcükler az ya da çok önem taşıyabilir. Kullanılan tona göre sabırsızlık, düşmanlık ya da yalnızca hoşnutsuzluk belirtebilir. Bir tartışmanın etkisi altında ya da sarhoş iken öfke ile

1 W. Labov, “Rules for Ritual Insults”, D. Sundow, der., *Studies in Social Interaction*’ın içinde (New York, 1972), s. 120-69.

bağırın birisi özdenetimli bir tavır ile konuşan birine göre daha bağışlanabilir olabilir. Kullanılan sözcüklerin gerçek anlamı önemini etkileyebilir ve belirli bir durumda, diğerlerinin tercihinine göre belirli yakıştırmalar seçilir: Bazıları daha ağırdır ve daha fazla alınganlığa yol açabilir. Bazıları, belirli tipteki insanlara daha uygundur. Yalnızca ya da öncelikle kadınlara ya da erkeklere karşı kullanılabilir. Bazı hakaretler aynı ailenin üyelerine uygun olmayabilir: Y. Castan, on sekizinci yüzyılda, Languedoc'ta, bazı hakaretlerin aile içi kavgalarda pek fazla işitilmediğini, çünkü aile dışındakilerin bunları yanlış yorumlayabileceğini kaydeder.²

Dolayısıyla, hakaretlerin “anlamını” ve yarattığı tepkiyi belirleyen pek çok etmen vardır. Tam bir ölçek yoktur, her değişkenin ağırlığını ölçmenin bir yöntemi yoktur, çünkü bütün bunlar bir kültürden diğerine, farklı dillerde ve zaman içinde farklılık gösterir. Fakat bu durumların her birinde farklılıklar belirli bir toplumun işleyişini yansıtır ve bir bakıma o toplumun değerlerine, davranış eğilimlerine, belirli bazı ilişkilerin niteliğine ve değerine ayna tutar. İleri sayfalarda belirli bir toplumda, belirli bir dönemde -on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında- Paris'te popüler toplumda sözlü saldırının “anlamını” inceleyerek bunu göstermeye çalışacağız. Toplumsal dilbiliminin bazı kavramları, özellikle toplumsal anlam, farklı iletişim düzeyleri ve davranış ve dil kodları hakkındaki fikirler burada uygulanabilir.³

Kullanılan kaynak, on sekizinci yüzyılda Paris'te yerel polislerin (*commissaries au Châtelet*) arşivleri, özellikle bu polislere gelen sayısız şikâyetlerdir.⁴ Halk her şeyi şikâyet etmek için geliyordu: gramajı eksik ekmekten sahte kimlikle büyük paralar sızdırmaya kadar her türlü sahtekârlık, tefecilik, kurumlarda çalışanların tacizleri, üst katların pencerelerinden dışarı atılan sular (ya da dışarı boşaltılan lazımlıklar).

2 Y. Castan, *Honnêteté et relations sociales en Languedoc* (Paris, 1974), s. 217.

3 Bkz., P. P. Giglioli, der., *Language and Social Context*'in içindeki makaleler (Harmondsworth, 1972).

4 Ulusal Arşivler, Paris, Y10719-16022.

Fakat en önemlisi, hakaretleri, komşularının ve meslektaşlarının, arkadaşlarının ve yakınlarının, bazen akrabalarının ya da yabancıların hakaretlerini şikâyet etmek için geliyorlardı. Resmi şikâyet pahalı olmasına karşın –bir işçinin iki ya da üç günlük ücreti– soylulardan gündelik işçilere, hatta fahişelere kadar her tür toplumsal gruptan insan başvuruyordu. Fakat en sık başvuranlar, kentte sayıca en çok olan kişilerdi: esnaf ve zanaatkârlar (hem ustalar hem de kalfalar) ve bunların eşleri.

Şikâyet etmeye geldikleri hakaretler, çoğunlukla dürüstlük ve öfke ile çoğu zaman komik ayrıntılarıyla açıklanır. Şikâyetçi durumu anlatır, en incitici olanı vurgular, resmi şikâyetle bulunma gerekçelerini açıklar. Taraflar polise geldiğinde, genellikle bir benzerlik durumu açıklığa kavuşturur. Şikâyetlerde elbette çok önyargılı davranılır, bu da tek başına bize insanların değerleri ve düşünce yapıları hakkında fikir verir.

Her şikâyet mutlaka bir yazman tarafından kâğıda dökülür, fakat yerleşik yargı deyimleri popüler ifadelerdir ve yasal kovuşturma aşamasına gelinmesi durumunda, hakaretler, hiç kuşkusuz, önemli kanıtlardır. Konu dışı ayrıntıların bolluğu ve sonradan hatırlanıp sonuna eklenen ya da kenarlara not edilen sözler, yazmanın genelde insanların ağzından çıkanı kaydettiğini gösterir. Kuşkusuz, polisin varlığı, insanların kendilerini görülmeyi istedikleri gibi, ya da bazı durumlarda yetkililerin değer verdiğini düşündükleri şeyleri destekler gibi gösteren, çarpıtıcı bir etmen olur. Bütünüyle ele alındığında, bu etmen hakaretleri analiz ederken ciddi bir sorun yaratmaz, fakat en çarpıcı ve davacının düşüncesine göre en zararlı olan, kelimesi kelimesine tekrar etmektir.

Hakaretlerin “anlamını” tarihsel bağlamda değerlendirirken, yukarıda genel mesajı etkileyebileceğini öne sürdüğüm tonlamaları ya da sözel olmayan ayrıntıları izleyemememiz daha büyük bir sorundur. Üstelik, karşılıklı sözlerin söylendiği koşullar ile hakaret bağlamının

diğer yönleri hakkındaki bilgimiz çoğu zaman eksiktir, tanıkların ya da çoğunlukla kurbanın kısmi olması kaçınılmaz raporlarına bağlıdır. Hakaret eden ile edilen arasındaki gerçek ilişkiyi değerlendirmek çok zordur ve mal varlıkları, yaşları ya da kökenleri hakkında pek ender bilgi sahibi oluruz. Bu, dili belirli toplumsal etmenlere bağlama becerimizi doğal olarak kısıtlar. Diğer yandan, elimizdeki raporlar incelediğimiz kültürün insanlarına, dolayısıyla ilgililer için çok önemli olan gerçekleri ve koşulları en iyi ortaya çıkarabilecek insanlara aittir. Elimizde hem olay yerinde olmayan yargıcın yararlanacağı bir davranış tanımı hem de o davranış hakkında bir yorum bulunmaktadır.

Bir başka kısıtlamanın da farkında olunması gerekir: Burada yalnızca polise götürülen belirli tür hakaretleri ele alıyoruz. Şüphesiz, belki çok utanç verici olduğu düşünüldüğü için ve elbette eğer ciddiye alınmayacak kadar hafif ise (bunlardan hafif tahrik olarak söz edilse de) şikâyet edilemeyen başkaları da vardı.

Bununla birlikte, dilin toplumsal tarihi için kaynak son derece değerlidir. İzleyen sayfalarda önce hakaret içeren sözcüklere ve bunların gerçek anlamlarına bakacağız, neden belirli bazı temaların ve ifadelerin diğerlerine tercih edildiğini açıklamaya ve bunları toplumsal koşullara bağlamaya çalışacağız. İkinci bölümde, hakaretlerin kullanıldığı bağlamı ve bunun [hakaretlerin] “anlamlarına”, yani ilettikleri toplam bilgiye etkilerini inceleyeceğiz.

Bir kimseyi aşağılamanın en yaygın yöntemi, ona kaba isim takmaktır. On sekizinci yüzyılda, Paris’te, bir kimsenin aile üyelerine –eş ve çocuklar, anne baba, yeğenler, daha seyrek olmakla birlikte kuzenler ve evlilik yoluyla edinilen yakın akrabalar (kayınvalide, kayınpe-der, kayınbirader, vb.) – iftira atmak o kimseyi de aynı derecede aşağılamak sayılıyordu. Kullanılan yakıştırmaların bolluğu ve çeşitliliği şaşırtıcıdır, fakat iki ana tema üzerinde yoğunlaşır, bunlar on sekizinci yüzyılın Parisi’nde hüküm süren koşullarda en büyük etkiyi yaratıyordu. Birincisi cinsel tema idi, hemen hemen tümüyle kadınlara karşı

kullanılıyor ve çoğunlukla rasgele cinsel ilişki, fahişelik ve cinsel yolla bulaşan hastalık temaları kullanılıyordu. Nitekim, bir fırıncı, bir berber-cerrahın eşine “ahlaksız” dedi ve “oğlunun kocasından olmadığını, gayri meşru olduğunu” haykırdı. Bir başkası, bir kadın hakkında, [kadının] “St. Médard’dan birkaç papaz ile düşüp kalktığını ve kocasının [kocasının] köpeğinin kadınla oturmasını istemediğini, çünkü köpeğe frengi bulaştıracığını” söyledi.⁵ Bu tür hakaretlerin hem kadınlar hem de erkekler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hem kadınlar hem de erkekler için kullanılan daha çok erkekleri hedef alan ikinci ana tema, her türlü şerefsizlik ve suç eylemleri, yaygın olarak hırsızlıktır: “Sahip olduğu her şey çalıntı”; “Ben demedim mi, alçak herif, hırsız.”⁶ Kadınlar genellikle giysi çalmakla suçlanıyordu.⁷ Mümkün olduğunda, hırsızlık suçlaması sadakatsizlik fikri ile eşleştiriliyordu: “Evlerini efendilerinden aşırıldığı paralarla almıştı.” Daha da yaygın olan, iş yaşamında sahtekârlık idi: “Hileli tartı kullanan satıcı” en yaygın hakaret idi. Bir kadın, St. Denis Sokağı’nda bir sütçünün süte su karıştırdığı dedikodusunu yaydı. İş hayatında olanlar, dolandırıcılık ve başarısız olup iflas etmekle suçlanıyorlardı: “Hırsız, batkın (müflis)”; “batakçı.” Bir fırıncı kalfası eski işverenin “Bavyera’da sahte borç senedi düzenlemiş olduğunu” iddia etmişti.⁸

Tercih edilen bir başka yöntem, birisine tanınmış bir suçlunun ismi ile seslenmek –Jean Diau, Raffiat, Cartouche– ya da suç çağrışımı yapmaktır: “Bicêtre (suçu kanıtlanan kimselerin götürüldüğü kötülüğü ile ün salmış bir hapisane) artığı”, “darağacı artığı.” “Eğer kocası hak ettiğini bulsaydı zincire vurulmuş olacaktı”; “Place de

5 Y10994, 23 Kasım 1752, 5 tanık. Y12597, 5 Eylül 1752, 6 tanık.

6 Y15350, 3Ağustos 1752. Y15100, 25 Kasım 1788, 2 tanık. Y10994, 1 Kasım 1752.

7 Y13290, 14 Ekim 1788. Y12596, 29 Haziran 1752. Y12597, 19 Eylül 1752, 4 tanık. Y12390, 6 Eylül 1788, 5 tanık.

8 Y10994, 31 Temmuz 1752. Y13550, 31 Ağustos, 1 Temmuz 1752. Y10994, 20 Eylül, 16 Ekim 1752.

Grève’de, asılmayı pek fazla hak etmeyen insanları astılar.”⁹ Açıkça hüküm giymekle suçlama vardı: “Ona göz göre göre danışıklı dövüş yapıldı”; “Kamçılındı ve dağlandı.” Kadınlar bu tür suçlamalarla pek fazla karşı karşıya kalmıyorlardı, ama gene de oluyordu. Sözelimi, bir kadın manav, Vaugirard Sokağı’ndaki bir rakibinin kendi memleketinde kamçılındığını ve sırtının dağlandığını haykırırmıştı.¹⁰ Burada da Castan’ın Languedoc’undaki gibi, suçluyu tanımlayan, suçun kendisinden çok ceza idi.

Bu hakaretlerle yakından ilgili, özellikle erkeklere karşı diğer suçlamalar ise, “muhabbet tellallığı” ya da “genelev işletmek” gibi utanç verici bir meslek ile uğraşmak idi ve hiç kuşku yok ki bu tür suçlamalar adamın eşine karşı bir saldırı ile birleştirilmeye de uygundu: “Karısının muhabbet tellalı idi.” Dürüst olmayan ve karanlık eylem duygusu bu tür ifadelerin doğasında vardı ve bu duygu, “gece köstebeği”, “ajan” ve Fransız Devrimi’nden önceki rejimin sonlarına doğru “muhibir”¹¹ gibi hakaretlerde de uyanıyordu.

Bunlar genellikle en yaygın hakaretler idi, arada bir diğer temalara da rastlanırdı. Çok ender olarak da insanların coğrafi kökenlerine dayalı saldırılar oluyordu: Bir nalbur bir döşemeciye “Fransız olmadığını ve toplumun şerefini iki paralık ettiğini” söylemişti; gerçi bu bir tanığın ifadesidir ve davacının belirttiği hakaretler arasında yoktur. Kent ya da kuzey züppeliği pek sık görülmezdi: Bir dans öğretmenin karısı hizmetçiye “salak” diye seslenmişti; bir şarapçı bir başka adama “şu kahrolası Gascon” demişti.¹² Eşcinsellik suçlamasına na-

9 Y11239, 13 Ekim 1752. Y10994, 16 Temmuz, 29 Eylül 1752. Y14436, 4 Ekim 1788. Y15350 24 Kasım 1752, 3 tanık. Y11239, 28 Aralık, 30 Nisan 1752.

10 Y13290, 15 Haziran 1788, 8 tanık. Y15117, 13 Haziran 1788. Y10996, 27 Eylül 1752. Y12596, 26 Temmuz 1752.

11 Y10994, 29 Kasım, 29 Eylül 1752. Y15100, 1 Aralık 1788. Y15117, 16 Haziran, 31 Temmuz 1789.

12 Y14436, 21 Temmuz 1788, 1 tanık; 13 Temmuz 1788. Y14078, 1 Ağustos, 30 Mayıs 1752.

diren rastlanmıştır, on yedinci yüzyılda Fransız Kanadası'nda hem kadınlara hem erkeklere karşı çok yaygın kullanılan “cadı/büyücü” ifadesinin yalnızca bir kez kullanıldığını gördüm.¹³ Kutsal değerlere saygısızlığın sürekli şikâyet konusu olduğu on sekizinci yüzyılın başlarındaki Paris'in tersine, dine yönelik hakaretler yok denecek kadar azdır. Bir besicinin bir fırıncının karısına ettiği özellikle ilginç bir hakarete “Cehennemin kapısının arkasına çivilenecek lanetli ruh ve karnındaki çocuk Hıristiyan değil, köpek” diyordu. Hiç umulmadık ve otoritelerin özendirdiği değerlere oldukça aykırı bir başka hakaret, bir kadının “günah çıkartmak için her gün Carmelite Manastırı'na giden bir bağınaz” olduğu suçlaması idi, ayrıca kadının fahişe, “fırıldak” olduğu ve aslında evli olmadığı ifade ediliyordu.¹⁴

Olabileceği düşünülen diğer temalara rastlanmamıştır. Terk edilmiş çocuk suçlamasından eser yoktur. Evli olmayan bir kadını üstü kapalı olarak rasgele cinsel ilişki kurmakla suçlamanın basit bir yolu olan kürtaj da kullanılmamıştır. On yedinci yüzyılın sonları ile on sekizinci yüzyılın başlarında Fransız Kanadası'nda çok yaygın olan yeni doğmuş bebeği öldürme ve ensest ilişki akla getiren ifadeler de Parislinin dağarcığında yer almamıştır.¹⁵ Kadınlarda cinsel yolla bulaşan hastalıklar dışında, kişisel temizlik hatırlatılmamıştır, fiziksel özellikler ve kusurlar, aynı dönemde Languedoc'ta olduğu gibi, hakaret malzemesi yapılmamıştır. Zina da açıkça kullanılan bir tema değildir, ama kadının sadakatsizliği ima edilirken, özellikle adamın karısına edilen hakaretler adamı hedef aldığı anda, örtük bir şekilde geçer. Sarhoşluk suçlamaları çok seyrek ve az vurgulanır ve on sekizinci yüzyılda Languedoc'ta kadına karşı çok fazla kullanılan açgözlülük asla bir

13 P. Moogk, “‘Thieving Burglars’ and ‘Stupid Sluts’: Insults and Popular Culture in New France”, *William and Mary Quarterly* 36, no. 4 (1979), 524-47, s. 540.

14 Y14078, 12 Eylül 1752. Y11239, 20 Mayıs 1752. Y14436, 4 Ağustos 1788. Y11705, 3 Şubat 1775.

15 Moogk, “‘Thieving Burglars’”, s. 535.

hakaret olarak anlaşılmaz.¹⁶ Küçük bir İngiliz kasabası Ryton'da, on altıncı yüzyılın sonunda ve on yedinci yüzyılın başında kadınlara karşı pasaklılık ve tembellik suçlaması çok yaygındı, oysa Parislinin kaba dilinde bu tür suçlamalar bulunmaz.¹⁷ Son olarak, zanaat işlerinin egemen olduğu bir toplumda, herhangi bir bireyin mesleki yeterliliğine hiç iftira atılmaması şaşırtıcıdır: iftiralarda sahtekârlık ve kötü niyet vurgulanır, beceriksizlik asla söz konusu edilmez (Tablo 1).

O halde, sınırlı bir tema grubu, konuşanın belirli bir örüntüyü yaratıcı bir şekilde işleme becerisinden ileri gelen hakaret türleri kullanılıyordu. Ne yazık ki her koşul için elimizde olan bilgi, bireyin bu anlamca (semantik olarak) sınırlı repertuvardan belirli sözcük ve ifade seçimini belirleyen etmenlerin ayrıntılı analizine olanak vermemektedir. Şüphesiz, isimlerine ve geçmişten gelen durumlarına, yaşlarına ya da mesleklerine ya da kimi zaman fiziksel görünümüne dayanarak kıygının kim olduğuna göre ayarlamalar yapılmıştır. Rasgele cinsel ilişki teması, kadının evli olup olmadığına bağlı olarak biraz değişiklik göstermiştir, büyük olasılıkla yaşlı kadınlar için hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Konuşanın kimliğine göre farklılıkları araştırmak daha zordur, bununla birlikte, farklı yerlerden, kuşaklardan ya da sosyoekonomik altyapıdan insanlar arasında belirli sözcüklerin ve ifadelerin tercih edildiğine kuşku yoktur. Aynı tema ile ilgili hakaretler arasında da bir sıra düzeni olabilir, bazıları diğerlerinden daha hafif kalabilir, fakat bunlar davacıların ve tanıkların tepkilerinden ayırt edilemez. Hafif hakaretlerin şikâyet edilme olasılığı azdı. Gene de bu farklılıklar hakaretlerin gerçek anlamını ya da aşağıda göreceğimiz gibi ilettiği toplumsal bilgiyi değiştirmemiştir.

16 Y11239, 8 Eylül 1752. Y. Castan, *Honnêteté*, s. 170-71, 287-88.

17 M. Chaytor, "Household and Kinship: Ryton in the Late Sixteenth Century and Early Seventeenth Century", *History Workshop Journal* 10 (1980), 25-60, s. 26. Ayrıca bkz., E. Ross, "Survival Networks: Women's Neighbourhood Sharing in London before World War I", *History Workshop Journal* 15, (1983), 4-27, s. 14.

Tablo 1. Grève ve Faubourg St. Antoine bölgelerinden elde edilen hakaret örnekleri, 1752

	<i>Grève</i>	<i>Faubourg</i>	<i>Toplam</i>
<i>Cinsel</i>			
Fahişe	22	25	47
Kapatma	1	1	1
Gayri meşru çocuk sahibi olmak	1	2	3
Cinsel yolla bulaşan hasta- lığı olmak	1		1
Zina yapan kadın	---	---	---
Askerler tarafından izlenmek	27	28	55
<i>Ticarette Sahtekârlık</i>			
Batın (müflis)	2	2	4
Sahte borç senedi düzen- lemek	1		1
Eksik tartmak	1		1
Borcunu ödememek	---	---	---
	5	2	7
<i>Suç Oluşturan Eylemler</i>			
Hırsızlık	11	10	21
Tanınmış bir suçlunun ismi ile seslenmek	2		2
Zehirlemek	1		1
	2	1	3
Hapis yatmış olmak	2	2	4
Çalıntı mal satmak	---	---	---
	18	13	31
<i>Kuşkulu Kişi</i>			
Gece köstebeği	1		1
Ajan (muhabir)	1		1
	---		---
	2		2
<i>Utanç Verici Bir Meslek</i>			
Muhabbet tellalı	2	2	4
Genelev işletmecisi	1		1
	---	---	---
	3	2	5
<i>Fiziksel Görünüm</i>			
Cadı kadın	1		1
Çirkin	1	1	2
	---	---	---
	2	1	3
<i>Çeşitli</i>			
İki paralık	6	12	18
Alçak	7	6	13
Dilenci, serseri	4	7	11
Dolandırıcı	5	4	9
Adi	4	1	5
Sefil	2		2
Köpek	1	1	2
Arsız, terbiyesiz	3	1	4
Ayaktakımı	1	1	2
İğrenç, bitli		1	1
Saçma, abuk subuk	1		1
Acayip	1		1
Mirasıyedi		1	1
<i>Genel Toplam</i>	92	81	173

Parislilerin hakaret dağarcığında bazı temaların olup bazılarının olmaması ya da bazılarının diğerlerinden daha yaygın kullanılması rastlantı değildir. Çünkü kullanılan temalar on sekizinci yüzyılda Paris halkının başlıca korkularını ve saplantılarını yansıtıyordu. Hırsızlık olasılığı ciddi bir sorun olarak karşılarında duruyordu: insanların eşyalarını korumak için yapabilecekleri pek fazla bir şey yoktu, kilitler kolayca açılıyordu, değerli eşyaların saklanacağı pek fazla yer yoktu. Nakit paralarını yatıracakları banka yoktu, büyük miktarda paralar çoğunlukla yatağın altına ya da çekmeceli dolaplarda saklanıyordu. Çok fakir insanlar için küçük bir hırsızlığın bile yıkıcı sonuçları olabiliyordu.

İş yaşamı da pek fazla güvenli değildi. Anlaşmalar genellikle sözlü yapılıyor, kredi yaygın bir biçimde kullanılıyordu, ama sayısız dolandırıcılık şikâyeti, senet ve çek sisteminin güvenilmez olduğunu gösteriyordu. Dolayısıyla sahtekârlık hakkında en ufak bir dedikodu endişelendiriyordu; borçlarını ödemek için alacaklarının ödenmesine güvenmek zorunda olan zanaatkârlar ya da küçük esnaf, 1789 yılının şikâyet listelerinde görüldüğü gibi, sürekli olarak çok büyük bir iflas korkusu içinde idi.

Esas kiracılar ve ev sahipleri de kiralalarını kaybetme korkusunu saplantı haline getiriyorlardı. Ödemelerin peşin değil de kira döneminin sonunda yapılmasıyla, yoksul kiracıların gizlice taşınmaları pek çok şikâyetle yol açıyordu. İkinci kiracıdan (kiraladığı mülkü başkasına kiraya veren) kirayı alsın ya da almasın ev sahibine kira ödemek zorunda olan esas kiracı için kira süresinin sonu endişe verici bir zamandı ve birisinin asla kirasını ödemediği ya da herhangi bir şekilde dolandırıcı olduğu iddialarını duymanın onu rahatlatması olası değildi.

Paris'te ve diğer bölgelerde, saplantı haline gelen bir başka korku, G. Lefebvre'nin "Büyük Korku (*la Grand Peur*)" adlı çalışmasında

belirttiği gibi, serseri ve soyguncu korkusu idi.¹⁸ “Gece köstebeği”, “İpsiz”, “Üçkâğıtçı” ve bunların kadınlar arasındaki toplumsal eşdeğerleri “fahişe”, “dilenci” gibi hakaretler, yurtsuzluk ve vicdansızlık temalarını kullanır. “Ajanlık”, ihbar korkularını uyandırır. Sıradan bir Parislinin, Mercier’in polis saplantısını ne ölçüde paylaştığı bilinmez, fakat “polis ajanı” sözünün standart bir hakaret haline geldiği 1789 yılında bu korkularda çok kolayca görülebilen bir artış olmuştu.¹⁹ Diğer zamanlarda, ticari şirketlerin çalışanları için çeşitli ürünlerin tekeli elinde bulunduran sayısız ticarethanelerden biri için ya da et kaçakçılığının başlıca sanayi olduğu Büyük Perhiz zamanı din görevlileri ya da kamu görevlileri için ihbar tehlikesi daha fazla idi.²⁰ Bütün bu korkular, hakaret amacıyla acımasızca kullanılıyordu.

Kadınları ve erkekleri hedef alan yakıştırmalar ve tacizler arasındaki fark, toplumsal rollerindeki farklılıkları yansıtır. Erkekler ticarete kadınlardan daha fazla rol aldıkları için mesleki sahtekârlıkla daha fazla suçlanıyorlardı. Erkeklerle karşı suç eylemi ve mahkumiyet, kadınlara karşı ise ufak tefek hırsızlık ve hepsinden önemlisi cinsel sapkınlık çağrıştıran ifadelerin daha fazla kullanılması olasılıkla cinsiyetler arasındaki reel suç dağılımını, kuşkusuz mahkeme kararına dayalı olan dağılımı yansıtır: görece daha az kadın nitelikli suçlardan yargılanmış ya da mahkum olmuştur.²¹ Daha da önemlisi, kadınların ve erkeklerin büyük bir olasılıkla karıştığı düşünülen suç biçimlerini tanımlar, dolayısıyla çağdaş kalıplaşmış yargıları tanımlar.

18 G. Lefebvre, *La Grande Peur* (Paris, 1932), 3. Bölüm.

19 L. S. Mercier, *Tableau de Paris*, 12 cilt (Amsterdam, 1782-1788), cilt 1, s. 192-6.

20 Y15350, “procès-verbal cartes à jouer”, 1752. “procès-verbaux des visites du gras défendu pendant le Caresme”, 1752.

21 N. Castan, *Les criminels de Languedoc* (Toulouse, 1980), s. 26, 34-5. P. Petrovitch, “Recherches sur la criminalité à Paris dans la seconde moitié du XVIIIe siècle”, *Crimes et criminalité en France sous l’Ancien Régime*’in içinde (Paris, 1971), 187-261, s. 234-35.

Burada, J. A. Sharpe'nin York'ta iftira hakkındaki çalışması ile bir kıyaslama yapmak ilginç olabilir. Orada, 1590'lı yıllarda kili-se mahkemelerine getirilen iftira davalarında, erkeklere cinsel iftira atıldığı sıkça görülüyordu. Gerçekten de erkekler ve kadınlar hakkında yapılan gayri meşru çocuklara sahip olma iddiası eşit idi, fakat kadınlar hakkındaki zina suçlamaları iki kat fazla idi. 1690'lı yıllarda erkeklere karşı cinsel iftira, hâlâ olmakla birlikte, gözle görülür derecede azaldı. Sharpe'nin, bu durumun çifte standardın arttığını gösterdiği iddiası, on sekizinci yüzyılda Paris'te elde edilen bulgularla desteklenmektedir.²² Bu gelişim kadının ekonomik ve toplumsal konumundaki değişikliğe paralel olabilir. Hiç kuşku yok ki Paris'te, kadına karşı hakaretlerde cinsel davranışa yoğunlaşma, geniş anlamda kadının o toplumdaki yerini yansıtır. Hamile kalan bekâr bir kadına sağlanan olanaklar son derece kısıtlı idi. O. Huf-ton'un gösterdiği gibi, çoğu zaman aileyi bir arada ve ekonomik olarak ayakta tutan tek kişi olan evli bir kadının kocasına ve çocuklarına sadık kalması, hepsinin varlığını sürdürebilmesi için çok önemli idi.²³ Dolayısıyla, evli olsun ya da olmasın, cinsel sadakat her yönden bağlılığın garantisi gibi görülüyordu. Erkeğin davranışının böyle bir simgesel niteliği yoktu ve kelimenin tam anlamıyla, sorumluluk üzerine kalacak tek kişi değildi.

Parislinin hakaret dağarcığının diğer bazı özellikleri yerel koşullarla açıklanabilir. Sözgelimi, taşra kökeninden söz etmek, se-yircilerin büyük bir kısmının olasılıkla başka yerlerden geldiği bir ortamda çok riskli idi. Kürtaj ve çocuk terki, ahlaki yönden belirli bir özelliği olmadığı için olasılıkla çok sık rastlanıyordu ve on doku-zuncu yüzyılın sonunda görüleceği gibi, idari mesele halini almıyor

22 J. A. Sharpe, "Defamation and Sexual Slander in Early Modern England: The Church Courts at York", *University of York, Borthwick Papers*, no. 58 [1980], s. 10, 16, 27-8.

23 O. Hufton, "Women and the Family Economy in Eigteenth-Century France", *French Historical Studies* 9 (1975), 1-22.

ve kamuoyunda tartışılmıyordu. On sekizinci yüzyılda Languedoc'ta kadınlara sıkça yöneltilen açgözlülük suçlamalarının azlığı belki kırsal bölgelerde insanların kendi yiyeceklerini stoklamalarından kaynaklanıyordu ve bunları korumak kadının görevi idi; bu da Paris'te kötü ev idaresi ile ilgili suçlamaların olmamasını açıklayabilir. Sarhoşluğun, en azından popüler ortamlarda, toplumsal yönden kabul edilebilir olduğu ve kınamaya, bir kimsenin kişiliğini karalamak amacıyla kullanılacak kadar açık olmadığı anlaşılmaktadır. Büyücülük, Paris'te eskiden hakaret anlamında kullanılmış olsa bile on sekizinci yüzyılda artık kesinlikle modadan kalkmıştı. Bu, dinsizlik suçlamasını içeren hakaretlerin azalması ile birlikte –kutsal değerlere saygısızlığın sıkça şikâyet konusu edildiği yüzyılın başlarının tersine– on sekizinci yüzyılda kentte laikliğin ilerlediğini akla getirmektedir. Mesleki becerilere saldırı olmamasını açıklamak bu kadar kolay değildir: Mesleki yetersizliğin, bilerek sahtekârlık yapmaktan daha az utanç verici olduğu mu düşünülüyordu, yoksa insanlar kıskanç oldukları düşünülür diye korktukları için başkalarını mesleki yetersizlikle suçlamaya çekiniyorlar mıydı?

Fakat açıkça anlaşılır olan, hakaretlerde yansıtılan değerlerin, aslında insanların kendilerini buldukları ve belirli toplumsal ve ekonomik bağlamda varlıklarını sürdürmek için gerekenler olduğu ve eğer duyanlar suçlamalara gerçekten inanırlarsa kıygının geçim kaynağının zarar göreceği idi. Bu durum, şikâyetlerde sıklıkla anımsatılan bir olasılıktır. Yakındaki otelin sahibinin eşi tarafından sokak ortasında hakarete uğrayan bir fırıncı kalfası, kadının iftiralarının kendisini iyi tanımayan insanlar üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceğini, bu nedenle ileride iş bulmasını engelleyebileceğini söylemişti. Bir terzi, kendisine herkesin ortasında edilen hakaretler nedeniyle pek çok müşterisini kaybettiğini ileri sürmüştü.²⁴ Dolayısıyla, hakaretler bas-kın değer sistemini uygulamaya yarıyordu. En azından bir toplumsal-

24 Y10994, 28 Şubat 1752'de iki şikâyet.

laşma biçimi, o değer sistemini öğretmen ve gerçek bir itaat olmasa da hiç değilse destekler gibi görünmeye zorlamanın bir yolu idi.

Fakat hakaretlerin gerçek anlamı, ancak belirli bir noktaya kadar önemlidir, çünkü güçlü bir retorik ve gösteri unsuru vardır. Üstelik, “namussuz”, “ipsiz”, “iki paralık” gibi sık kullanılan hakaretlerin pek çoğu özgün anlamının çok azını taşıyordu. “Dilenci” ve “fa-hişe”, kadınlara karşı kullanılan standart hakaretlerdi ve yalnızca seyirciler tarafından böyle kabul edilmiş olsa gerekti. Pek çok durumda, genel anlamıyla alınmadığı ortada idi ve kullanılan gerçek sözcükleri çok fazla önemsemememiz gerekirdi.

Kuşkusuz, mevcut hakaret biçimleri yalnızca yakıştırmalar ve üstü kapalı sözler değildi. İlişkinin “siz” diye hitap edilmesinin gerektiği durumlarda yakınlık gösteren “sen” sözcüğünün kullanılması ağır hakaret idi. Modern Fransızcada olduğu gibi, “siz” yabancılar, komşular ve tanıdıklar arasında kullanılıyordu. Zanaatçı usta ve kalfa arasında kullanılıyordu, hatta yakın akrabalar arasında bile yaygındı: bir kafede, bir garsonun annesi ile erkek kardeşinin o garsona “siz” diye yazdığını gördük.²⁵ “Sen” yakın arkadaşlar, sevgililer tarafından ve aile içinde (en azından kardeşler ve karı koca arasında) kullanılıyordu. Kullanımı çok değişiyordu ve anlaşılması zor incelikleri vardı ve ileri sürüldüğü gibi dayanışma adılı (zamiir) olması gerekmiyordu.²⁶ Birbirlerine normal olarak “siz” diyen aile içinde, komşular arasında ya da usta ile kalfa arasında karşılıklı saygıya dayalı büyük bir dayanışma olabiliyordu. Bununla birlikte, yetişkinlerle çocuklar arasında, işverenlerle işçileri arasında olduğu gibi, bir taraf “sen” derken diğer tarafın “siz” demesinin eşit olma-

25 Y11239, 26 Ocak 1752, 7, 9 tanık. Y13751, soruşturmaların dosyası, 19 Eylül 1746, no. 14. Y14484, 3 Ekim 1789, 2 tanık. Y16003, Quatremer dosyası, 9 Şubat 1779 ve 27 Ocak 1780 tarihli mektuplar.

26 Y15100, 25 Kasım 1788, 6 tanık. Y11706, 26 Ağustos 1775, 1, 2 tanık. Y14436, 3 Mayıs 1788. Y 14484, 4 Nisan 1789, 3 tanık. Y15350, 3 Aralık 1752. R. Brown ve A. Gilman, “The Pronouns of Power and Solidarity”, T. A. Sebeok, der., *Style in Language*’in içinde (Cambridge, Mass., 1960), s. 253-76.

yan bir ilişkiyi ifade ettiği doğrudur. Otorite/itaat ve saygı/yakınlık ilişkisini tanımlıyordu. Bu nedenle, görgü kurallarının “siz” demeyi gerektirdiği yerde “sen” sözcüğünü kullanmak küçümseme işareti, hitap eden kişinin, normal olarak tepki çeken üstünlük varsayımı idi. Tartışmalarda, yakıştırmamanın yanı sıra sıkça kullanılan bir araç idi ve çoğu zaman tanıklar, saldırgan niyetin bir göstergesi olarak buna dikkat çekiyorlardı. Dolayısıyla, sözgelimi, çivi ustası ile kavga çıkaran ve ona “sen” diyen şarapçı ile onunla kavga etmek istemeyen ustanın “siz” demeyi sürdürmesinden bunu anlıyoruz.²⁷ O halde burada da neyin hakaret yerine geçtiğini belirleyen, bireyler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin günlük konuşmalardaki normal ifadesidir.

İkinci şahıs adılının kullanımı ile yakından ilişkili diğer unsurlar tonlama ve tavır idi. Günlük nezaket, kibar bir yaklaşım, belirli bir tonlama ve ifadelerde bir ölçüde sıcaklık gerektiriyordu. Bu tavırdan fark edilemeyecek kadar küçük bir sapma, saldırgan niyeti gösteriyor ve muhatabın, şahitler olsa da olmasa da çabucak yakaladığı ince bir hakaret biçimi oluşturuyordu. Kavga çıkartmak için gelen bir altın kaplama ustası, buyurucu ve aşağılayıcı bir ton kullanmıştı. Mübaşir birisini aramak için “küstah bir tavır” ile gelmişti.²⁸

Hakaret olarak kullanılan jestler de vardı: bir kimseye iki parmak göstermek ya da iki parmakla boynuz yapmak; birine kıcını göstermek (anlaşıldığı kadarıyla yalnızca erkekler, genellikle kadınlara yapıyorlardı); birisine yumruk sallamak; birisinin yakasına yapışmak. Sözlü hakaretlerin yanı sıra kullanılabilecek jestlerin bir sözdağarcığı vardı; bazıları uzaktan kullanmak üzere uyarlanmıştı, dolayısıyla bağırarak hakaret etmek ile aynı idi; bazıları daha yakın mesafede kullanılıyordu. Bunlar bu makalenin kapsamı dışındadır, fakat bunların bir dilbilgisi ve kendilerine ait kuralı vardır.

27 Y13290, 8 Eylül 1788, 9 tanık. Ayrıca bkz., Y14078, 23 Aralık 1752, 9 tanık.

28 Y11239, 17 Ekim 1752. Y14078, 21 Mart 1752.

Ayrıca, bütün bu hakaretler diğer sözel saldırı biçimleri ile genellikle tehditlerle tamamlanıyordu. Paralel ve aynı şekilde içerik olarak sınırlı bir tehdit dağarcığı vardı ve genellikle üçüncü bir kişiye, aleni kavgadan önce savruluyordu, fakat arada bir yüz yüze karşılaşmada da kullanılıyordu. “Onun suratını doğrayacağını” söylemek bir suçlunun amacını çağırıyordu. Daha dolambaçsız olanı, Castan’ın Languedoc’ta yaygın olduğunu belirttiği “Ona gününü göster” ve şiddet yanlısı “Ölümü kendi elinden olacak” tehditleri idi.²⁹

Başka bir sözlü saldırı türü, on sekizinci yüzyılda hiç görülmemiş olan küfür ve ilenmedir. Bir kimseye ya da ailesine küfür edildiği, ne davacılar ne de tanıklar tarafından kaydedilmiştir. Büyücü ve cadı suçlamaları gibi, küfürlerin de olmaması gitgide gelişen laik yaklaşımın kanıtı olabilir. Açıkça anlaşılıyor ki halk doğaüstü şeyleri düşmanlarını vurmak için olası bir araç gibi görmüyordu; bu da insan ilişkilerinde ilahi ya da şeytani unsurların bulunmadığının bir göstergesidir.

Dolayısıyla, sözlü hakaretler, düşmana saldırmak için el altında bulunan cephanenin yalnızca bir kısmı idi. Jestler ve tehditlerde olduğu gibi, sözlü hakaretler de bu silahların tümünün kullanıldığı ortama baktığımızda belli olan güçlü bir teatral unsur içerir. Daha çok, uzun bir çekişmenin parçası gibi görünür. Öfke çoğaldıkça kahramanlar seslerini yükseltecekler ve bir dizi hafif hakaretleri etkin bir şekilde kullanacaklardı: “sen” demek gibi küçümseme ifadelerine ve küstah ton ve tavırlara belki jestler de eşlik edecekti. İncelediğimiz sözlü hakaretler genellikle, ses tonunun daha fazla yükseldiği ve gerekirse kamusal bir alana taşındığı bir sonraki adım idi. Taraflar bazen yumruk yumruğa geliyorlardı, fakat genel olarak uzun bir ağız dalaşından öteye gitmiyorlardı.

29 Y11239, 16 Haziran 1752. Y12596, 16 Mayıs 1752. Y. 10994, 16 Haziran 1752. Y14436, 7 Şubat 1788. Y. Castan, *Honnêteté*, s.167.

Elimizdeki verilerin kesinliğinin olanak sağladığı kadarıyla, bu tür kavgalara katılan tarafların kimliklerini ve aralarındaki ilişkiyi incelediğimizde, daha başka örüntüler ortaya çıkar. Kaydedilen hakaretlerin büyük bir kısmı birbirini tanıyan, çoğu zaman komşu ya da meslektaş, bazen hem komşu hem meslektaş olan insanlar arasında geçiyordu. Hemen hemen hep aynı düzeyde ve nadiren birisi diğerine bağlı konumda (sözgelimi hizmetçi olarak) idi. Benzer uyum, hakaretlerin edildiği yerlerde de görülüyordu. Genellikle dışarıda, sokakta, taraflardan birinin evinin önünde ya da bahçede oluyordu. Bazen merdivenlerde haykırılıyordu ya da şarap dükkânı gibi yarı kamusal ortamda konuşuluyordu. Dolayısıyla izleyiciler –izleyici hep olurdu– komşular, iş arkadaşları, aile ve arkadaşlar idi. Hakaretlerin herkes tarafından duyulması şikâyetlerde sürekli vurgulanıyordu: “Mezbahada, herkesin önünde, bir sürü insanın önünde, yüksek ve anlaşılır bir sesle bağırdı.” Ve hep aynı şekilde yüksek sesle tekrarlanıyordu.³⁰

Bu genel bağlamda, hakaretler, ne şekilde olursa olsun, pek çok temel işlevi yerine getiriyordu. Eğer çekişmenin altında şikâyetle yol açan ciddi bir durum var ise izleyicinin arabuluculuğuna başvurulabiliyordu: bir tartışmadan sonra komşuların uzlaştırmaya çalıştığını gösteren örnekler vardır. Ya da ikinci bir yol olarak, alenen kınayarak, karşı tarafı davranışının haklılığını kanıtlamaya, aksi halde uzlaşma teklif etmeye davet ediyordu: Bir terzi, “Davacının, kötü niyetli gibi görünmeyi göze almaksızın adı geçen Richer’in hakaretlerine artık daha fazla katlanması mümkün değildir” demişti.³¹ Eğer karşı taraf kavgaya tutuşmazsa hakaretler, hakaret edenin zaferini ve kıygının herkesin önünde utancını ilan etmiş olurdu. Belirli temalar üzerinde yeni çeşitlemeler bulmak için yaratıcı becerinin önemli olduğu yer işte burasıdır. İyi seçilmiş hakaretler dikkatli izleyici tarafından tak-

30 Y12597, 17 Ekim 1752. Y11239, 16 Mayıs 1752.

31 Y10994, 28 Şubat 1752.

dirle karşılanıyordu: hareketli bir çekişmeyi izleyen bir kişi, taraflardan biri için “O kadının pişmanlık duymasına gerek yoktu, adamı iyi azarlamıştı” yorumunu yapmıştı.³² Tanıkların ifadelerinde, hakaretlerin saldırganla zararı dokunabileceği pek fazla ileri sürülmüyordu. Pek çok olayda taraflar ve izleyiciler birbirlerini iyi tanıdıkları için zafer bir ölçüde toplumsal önceliğe dönüşüyor, birisinin daha dışlı olduğunun, diğerinin ise pek fazla dikkate değer olmadığının düşünülüyor bir hiyerarşi yaratıyordu. On sekizinci yüzyılda, Paris’te, başka yerlerde olduğu gibi, hakaretlerin etkililiği büyük ölçüde bir yerel halkın, mahalle halkının bulunmasına bağlı idi. Şeref önemli idi, çünkü insanlara o topluluk içinde bir yer sağlıyordu –üst sınıflardan herhangi bir şekilde “aşağı doğru yayılmış” bir değer değildi.³³

Genel ve yerel bağlam çok yaygın olsa bile yalnızca bu değildi. Aile içi çekişmeler, bazıları polise bildirilse de aile içinde ve gizli kalıyordu. Duvarların çok ince, evlerin fazla kalabalık olması nedeniyle komşular her şeyi biliyordu, fakat ortaya dökülmesi normal değildi. Edilen hakaretler neredeyse aynı idi, fakat bu bağlamda anlamları biraz farklı oluyordu. Soğukluk (antipati) ve küçümseme ifadeleri kullanılıyordu, fakat kıygını utandırma yönünden aynı derecede önem taşıymıyordu. Normal olarak izleyicilere yöneltilmiyordu ve müdahale istenmiyordu. Ara sıra daha aleni olduğu ve o durumda taraflardan birinin diğerini farklı davranmaya zorlamak için izleyicilerin baskı yapmasını sağlama girişiminde bulunduğu doğrudur. Gene ara sıra sözde kişisel kavgaların herkes tarafından bilinmesi, bir kadının kocasından ayrılması için gerekçe olarak kullanılıyordu; bu durumda, komşulara olup biteni duyurmak amacıyla, hakaretler bir ölçüde düşünüp tasarlanarak kullanılıyordu.

32 Y12597, 19 Eylül 1752, 1 tanık.

33 Bu noktalar, D. Garrioch, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790* (Cambridge University Press, 1986)’da açıklanır. Aynı düzeyde olanlar arasında, konum kanıtlamak için edilen ritüel hakaretlerin işlevleri hakkında, bkz., W. Labov, “Rules for Ritual Insults.”

Yabancılar arasındaki hakaretler de biraz farklı idi, hemen hemen hep taraflardan birinin ya da ikisinin birden tanındığı mahallelerden uzakta olurdu. Bu durumda, aşağılanmanın utancı o kadar vahim olmazdı, çünkü karşı taraf ve seyirciler ertesi gün bunları yüzüne vurmazlardı. Saygınlığı temelli yitirme olasılığı çok azdı. Yabancılar arasındaki kavgaların, genellikle bir taraf ciddi biçimde yaralanmadıkça, dolayısıyla tazminat talep etmedikçe şikâyet edilmemesinin nedeni böyle açıklanır. Aynı şekilde, birbirini tanımayan kişiler arasında da hakaretler karşı tarafa göre ayarlanamazdı, böylece büyük olasılıkla biraz rasgele seçilen standart yakıştırmalar idi.

O halde, bağlam, hakaretlerin toplumsal anlamlarını, gerçek anlamlarından bağımsız olarak bir hayli değiştirebilirdi. Gene de bazı çekişmelerde söz dağarcıkları –seçilen sözcükler– ve bağlam arasında, taşıdıkları anlamı değiştiren bir etkileşim olabilirdi. Sözgelimi, olağan tartışma kaynaklarından biri, bir tarafın ödediğini, diğer tarafın ise hâlâ ödenmediğini iddia ettiği borç para meselesi idi. Burada kavga konusu, kullanılan hakaret sözcüklerinin hırsızlık teması üzerinde yoğunlaşmasını olası kılar. Bu durumda, hakaret sözcükleri, borç alanın genellikle güvenilmez ve sakıncalı olduğu, borç verenin tanıklık yapmak ve meseleyi çözmek amacıyla seyircilere çağrı yapılması için şikâyetinde bulunduğu ve aynı zamanda suçlunun gerçek bir hırsız olduğu bilgisini taşıyordu. O nedenle, bu bağlamda gerçek anlam mesajın bir bölümü idi ve izleyiciler tarafından böyle anlaşılıyordu, oysa çekişme başka bir konuda olsaydı “hırsız” yakıştırmaları daha genel bağlamda anlaşılabilirdi.

Bütün bunlarda, bir dizi bilgiyi iletmek için hakaretlerin kullanılmasının en önemli önkoşulu, bazı toplumsal dilbilimcilerin vurguladığı gibi, davranış ve dil kurallarının olmasıdır. Bazı sözcükler ve yakıştırmalar hakaret olarak algılanır ve belirli bir tarzda kullanıldığında, taraflar ve izleyiciler tarafından aynı şekilde anlaşılan geleneksel bir anlam taşır.

Sonuç olarak, bu bölümde on sekizinci yüzyılda Paris'te hakaretlerin kuralı ve bu kuralın kültürel belirlenimi araştırılmıştır. Hakaretlerin gerçek anlamlarını incelerken, kınadıkları davranışların on sekizinci yüzyıl Parisi'nin toplumsal ve ekonomik bağlamında sürüp gitmeye hiç uygun olmayan davranışlar olduğunu gördük. Böylece, insanlar birine hırsız ya da fahişe dedikleri zaman, evrensel olmasa bile, genel olarak uyulmasının, hem bireyin varlığını sürdürmesi hem de toplumun mevcut yapısını sürdürmesi için gerekli olduğu temel değerleri yeniden onaylıyorlardı.

Aynı zamanda, hakaretlerin bağlamı, kullanılma tarzları ve bağlamın ilettiği bilginin çeşitliliği de kültürel olarak belirleniyordu. En yaygın biçimde –en azından benim kullandığım kaynakta– hakaretler bir rakibe karşı kullanmak için araç, simgesel bir reddetme, onu alenen utanmaya zorlama yöntemi idi. Meselenin çok az zararlı çözülebildiği yerel bir toplantıda şikâyetini dile getirmesine olanak sağlıyordu. Hakaretlerin toplumsal işlevi, belirli bir zamanda, belirli bir toplumun toplumsal yapısına ve koşullarına uyduruluyordu.

Dolayısıyla, hakaretler, apaçık önemsizliğine karşın, tarihçiye pek çok şey söyleyebilir. Dilsel davranış toplumsal etkileşimde merkezi bir rol oynadığı için belgelere dayalı kanıtların bulunduğu yerlerde, toplumsal ilişkiler hakkında değerli bilgi kaynağıdır. Herhangi bir davranış gibi, ilgili kişilerin toplumsal durumunu yansıtan normlara bağlı kalır. Aktörlerin kim olduğuna, birbirleri ile ilişkilerine ve kendilerini ifade etme yollarına bakmak, bazı belirgin örnekleri seçmek için toplumsal ast ve üst arasında, kadın ve erkek arasında ya da satıcı ile alıcı arasındaki ilişkiler hakkında bize bilgi verebilir. Değişen bağlamlarda ya da farklı tipteki insanlar arasında farklı normlara uygunluk, o anda algılanan ve gözlenen toplumsal farklılığı gösterir. Daha genel anlamda da sözcüklerin kullanılma biçimleri insanların geçmişteki zihinsel dünyasına bir ölçüde girmemizi sağlar. Kendilerini ifade etme yöntemleri, kafa yordukları meseleleri yansıtır ve baskın modeller ve açıkça söylenen değerleri ortaya koyar (gerçi bütün bunların özel dav-

ranışları tümüyle yansıttığını varsaymamamız gerekir).

İncelememi büyük ölçüde tarihçilerin çok yararlı araçları olan toplumsal dilbilim kavramlarına dayandırdım. Doğruyu söylemek gerekirse, bu araçlar yalnızca tarihsel bağlamda dile verimli bir şekilde yaklaşmamı sağlamadı, aynı zamanda farklı bölgeler ve dönemleri karşılaştırmak için analitik bir çerçeve de sundu. Bununla birlikte, tarihsel açıdan toplumsal dilbiliminin başka bir yönü de vardır. Eğer sosyal antropologlar ve sosyologlar toplumu incelemek için dili kazancı bir şekilde araştırabilirlerse dilbilimciler de dili açıklamak için toplumsal bilgiyi kullanabilirler. Gerçekten de toplumsal dilbilimi alanında bu yönde pek fazla çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların pek çoğu eşzamanlıdır, belirli bir dilde belirli bir zamandaki çeşitlilikler ile ilgilidir. Gene de hakaret meselesi, toplumsal etmenlerin zaman içinde değişimleri açıklamaya yardım edebildiği izlenimini uyandırmaktadır. Kabul etmek gerekir ki bu incelemede sözdizimine ya da tarza değil yalnızca sözcük dağarcığına baktım, buna rağmen isimlere ve sıfatlara yoğunlaştım. Hakaret dağarcığındaki değişikliklere bir ya da ikiden fazla örnek vermedim. Fakat yirminci yüzyıl ile üstü kapalı bir kıyaslama vardır ve hakareti semantik (anlamsal) temalarının seçimi yönünden analiz ederken başka zamanlarda başka yerlerden söz ettim. Eğer seçilen sözcükler siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullara yakından bağlı ve kullanılma biçimleri –toplumsal işlevi– aynı şekilde toplumsal örgüt biçimlerini yansıtıyorsa evrensel bir hakaret gibi şeyler yoktur. Bölgeler arasında ve farklı yüzyıllarda, koşullarda ve toplumsal örgütlenmedeki değişiklikler, sözdağarcığında ve hakaretlerin kullanımında ve bunların genel anlamlarında dönüşümlere yol açacaktır. O halde, ileride yapılacak araştırmalar için en verimli alanlardan bir tanesi, toplumsal dilbilimi kavramlarını dilin tarihsel açıdan incelenmesine uygulamak ve yalnızca toplumsal etmenlerin dili nasıl etkilediğini değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal değişimin [dili] nasıl dönüştürdüğünü açıklamaya çalışmak olacaktır.

ERKEK DİLİNDE ERDEM(LE LANGAGE MÂLE DE LA VERTU): KADINLAR VE FRANSIZ DEVRİMİNİN SÖYLEMİ

Dorinda Outram

Fransız Devrimi'nin hep sınıf mücadelesi, geçim krizleri, savaş ve terör yönünden incelenmesine alıştık. Fakat, devrimin ürettiği çok özel siyasi söylemi incelemeksizin devrimci olguyu anlamanın mümkün olmadığı artık gitgide daha çok kabul edilmektedir.¹ Özellikle François Furet'e göre, bu söylem devrimin asıl motorudur:

Halk, tek başına yönetme –ya da yönetemediği zaman, en azından halk otoritesini sürekli olarak yeniden savunma– hakkına sahip olduğundan beri, güç halkı temsil edenlerin eline geçti. Böylece, o güç yalnızca sözcüğe ait olmakla kalmadı, çünkü halka ait olan sözcük, gizli kalmayı ve böylece tehlikeli olmayı ümit eden güçlerin maskesini düşürme aracı idi. Aynı zamanda sözcükler arasındaki ilişkide güç hep vardı, çünkü güç ancak sözcükler aracılığı ile elde edilebilirdi ve böylece halk, o gelip geçici fakat en eski şeyi, halkın iradesini ele geçirmek için yarışmak zorunda idi. Devrim, gücü ka-

1 Bu yeni vurgunun örnekleri için, bkz., François Furet, *Penser la révolution française* (Paris, 1978), *Interpreting the French Revolution* olarak çevrilmiştir (Cambridge, 1981): bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır. Norman Hampson, *The French Revolution and Democracy* (Reading, 1983); Roger Barny, "Les mots et les choses chez les hommes de la révolution française", *La Pensée* (1978), 96-115; Marc-Elie Blanchard, *St-Just et Cie -La Révolution et les mots* (Paris, 1980); Serena Tuci-Torgussen tarafından gözden geçirilmiştir: *Annales historiques de la Révolution française* 53 (1981), 332-4; Albert Soboul, "Equality: on the power and danger of words", *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe* 1 (1974), 13-21; Régine Robin, *Histoire et linguistique* (Paris, 1973).

zanmak için çıkarların çatışması yerine meşruluğun benimsenmesi için söylem rekabetini koydu ... Mükemmel bir devrimci eylem, genel iradeye sahip olduğu varsayılan ve aynı düşünceyi taşıyan toplulukların aracılık ettiği maksimalist (aşırıcılıktan yana olan) bir dilin ürünü idi. Bu açıdan, devrimin tarihi başından sonuna kadar temel bir ikilem ile değerlendirilir. Milletvekilleri, *temsil ettikleri* varsayılan halk adına yasa çıkardılar; fakat *hiziplerin* ve kulüplerin üyeleri, halkın *simgesi* gibi, davranış ve değerler arasındaki herhangi bir tutarsızlığın izini sürmek ve bunu açığa vurmak ve siyasal yapıyı her an yeniden kurmak için daima tetikte olan ve görevine bağlı koruyucular gibi davrandı ... Mayıs – Haziran 1789 ve 9 Thermidor* arasındaki dönemin göze çarpan özelliği, devrim ile karşıdevrim arasındaki çatışma değil, art arda gelen meclisler ile kulüp militanları arasında, egemen simgesel konum mücadelesi, halkın iradesi için mücadele idi.²

Bir başka deyişle, devrimci siyasetin yapısı siyasi söylemi merkezileştirdi ve siyasi söylem devrimin gerçek motorunu şekillendirdi. Devrim Fransız tarihinde, kitlelerin ikna edilmesinin önemli ve siyasi olgunun ayrılmaz bir parçası olduğu ilk nokta idi. Furet'in öne sürdüğü gibi, sözcükler güç idi. Aynı zamanda, eski rejimin yalnızca kurumlarının değil, ideolojik meşruluğunun da çökmesi, yeni devlet için ve bu kontrolü ele geçirmek amacıyla yarışan gruplar için yeni bir geçerlilik söylemi yaratmaya çok ciddi bir ihtiyaç olduğu anlamına da geliyordu. Devrim söyleminin kontrolü kamuoyuna, yani genel iradeye erişim sağladı ve bu genel iradenin başarılı bir şekilde temsil edilmesinden gelen yetki verdi.

Bu söylemin neden bu rolü oynayabildiğini biraz daha açıklamamız gerekir. Cevap, devrimin gücü reddetmesinin ve güce karşı çarpık tutumunun sonucudur. Pek çok yazar, bu söylemde böylesi bir gücün ne ölçüde zararlı ve zehirleyici görüldüğünü, diğer bir deyişle güce neredeyse tamamen ahlaki terimlerle yaklaşıldığını vurgulamıştır. Siyaset

* Fransız Devrimi takviminin on birinci ayı. (çev. n.)

2 Furet, *Interpreting the French Revolution*, s. 48-50.

ve ahlak tümüyle bir bütün haline getirildi.³ Devrim yönetiminde güç iddiaları, gücün açıkça suçlanmasından kaynaklanmıştı; fakat şimdi gücün, saf ve bölünmemiş genel bir irade adına suçlanması gerekiyordu. Böylece, devrimin, siyasi söylemi olarak *kullandığı* şeyler, Pocock'ın, bir söylemin siyasi *kabul edilmesi* için minimum olarak tanımladığı ölçütleri, [söylemin] “ifadede (söyleyişte) aslında tartışmalı meselelerden oluşması” gereğini yerine getirmez.⁴ [Devrimin] siyasi ahlakın değişken olabileceğini kabul etme olanağı yoktu ve bütün devrimci meşruluğun kaynaklandığı genel iradenin sonsuz, ihlal edilmemiş uyumu idealini baltalayan ikincillerin çatışan bölgesel çıkarlarını tartışma yolu yoktu. Roger Barny'nin belirttiği gibi, “Burjuva politikalarının kuramları ... somut toplumsal ilişkileri bir yana bıraktı ... [ve] geçmişte dile getirilen bir siyasi mücadelenin, bir sınıf mücadelesinin gerekli olduğunu düşünemedi.”⁵ Dolayısıyla, devrimin söylemi bir rekabet konusu oldu; çünkü asla siyasi bir söylem olmadığını savunarak, ikna edici olmakla birlikte sahte bir söz verdi, böylece söylemin saflığını, dolayısıyla onu kullananların meşruiyetini güvence altına aldı.

Bu devrimci söylem nasıl tanınacaktır? Birincisi, [söylemin], devrimin bütünlüğünü güvence altına alacak olan ve en önemlisi erdem

-
- 3 Sözelimi, Robespierre'in 2 Eylül 1792 tarihli “Le patriote français (Fransız Yurtseverler)” başlıklı makalesinde yazdığı gibi, “cumhuriyetin ruhu, bu erdemdir, yani, ülke sevgisidir”, alıntı Hampson, *French Revolution and Democracy*'nin içinde, s. 14; Furet, *French Revolution*, s. 59; Barny, “Les mots et les choses”, s. 99.
 - 4 J. G. A. Pocock “The concept of language and the métier d'historien”, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü (E. U. I.) Kolokyum Bildirileri: *The Creation and Diffusion of political languages in early modern Europe*, Floransa, 28-30 Eylül 1983, s. 20. Burada, Pocock'un ayrıltılı bir şekilde ele aldığı “dil” ve “kendi sözdağarcığı, kuralları, ön koşulları ve çıkarımları” ile “gözle görülebilir bir dil oyunu” olan “söylem” arasındaki farkı anlarız, (s. 3-4).
 - 5 Barny, “Les mots et les choses”, s. 109-110. Devrimin söyleminin, yerel çıkarların birbirini etkilemesini tartışmak için meşru yolları sağlamadaki yetersizliği, şu kaynakta ayrıntılarıyla ele alınmıştır: Patrice Higonnet, *Class Ideology and the Rights of Nobles during the French Revolution* (Oxford, 1981), birçok yerde.

olan soyut, ahlaki kavramlarının ritüelleşmiş tılsımı ile. “Genel irade” gibi, bu tür kavramlara gerçek varlık gözüyle bakılır; çünkü eğer ulus genel iradesi içinde tek ve o genel irade devrimin kesin meşruluğunun güvencesi ise bölgesel çıkarlar olmaz, o halde onları tanımlayacak kesin sözcükler yoktur. Bu söylemin, ayrıca, vücut bulmuş evrensellere dönüşen insan varlıkları ile dolu olması da boşuna değildir. Burada en ünlü –ve bizim amaçlarımız için en önemli– kişiyi, yaşlı Brutus’u ele alalım; bu dönemin siyasi söylemi, erdemin bedenselleşmiş hali, devletin güvenliğini kişisel duygularından ve ailesinin yok olmasından daha fazla önemseyen bir kişi olarak Brutus’a kısa referanslarla doludur: “Erdem” ve “Brutus” sanki birbirini yerini tutabilen kavramlardır.⁶ Bu aynı zamanda birbirine zıt iki kavramın varlığının ritüelleşmiş yardımı ile devam eden bir söylemdir: ahlaksızlık ve erdem, aristokrat ve halk. Bu söylemin dışlayıcı gücünün çok fazla olmasının nedeni budur. Bizimle birlikte olmayan bizim karşımızdadır. İşte bu nedenle bu söylemin benimsenmesi için gösterilen çaba, kelimenin tam anlamıyla ölüm kalım mücadelesine dönüşebilirdi. Furet, tartışma ve görüşmelerde ikisinin arasında bir yer bırakmayan bu tür siyasi söylemi, devrimci politikada yönetici grupların sürekli değişmesinin nedenlerinden biri gibi görmekte elbette haklıdır.⁷

Fakat, devrimci söylemin tanımını Furet’inkinden biraz daha ileri götürebilir ve başka sorular sorabiliriz. Her şeyden önce, halkın iradesini somutlaştırmak için ileri sürdüğü maksimalist iddialara rağmen, bu söylem yerine, uygun olduğunda, siyasi amaçlar için kullanılan diğer pek çok söylemi asla koymadı. Devrimin söyleminin, “erdem” gibi, anahtar sözcüklerinin çoğunun, tümüyle farklı diğer söylemlerde, özellikle on sekizinci yüzyılın çok fazla ayrıntı eklemiş olduğu kadınlık hakkındaki söylemde güçlü yankılanımları vardı.

6 Devrimin Brutus efsanesini kullanması şu kaynakta ele alınmıştır: R. L. Herbert, David, Voltaire, “*Brutus*” and the French Revolution: *An Essay in Art and Politics* (Londra, 1972).

7 Furet, *Interpreting the French Revolution*, s. 52-53, 128.

Böyle unsurlar, kadınların devrimin halkçı diliyle yüz yüze gelmesinde çok önemlidir. Özellikle, devrimin söyleminde ahlaklılık ve siyasetin birleştirilmesi, devrimin söylemi ile kadınlık hakkındaki söylem arasındaki engelleri çok geçirimli hale getirdi.

Ayrıca, diğer söylemlerde yaptığımız gibi, bu söylemin zayıf ve güçlü yönlerinin neler olduğunu da sorabiliriz. Furet'in açıklaması önümüze, kendi yetkisi içinde yasağı ve sürgünü ve terörü desteklemek ve başlatmak ile korkutan bütüncül (totaliter) bir söylem koyar. Fakat bu söylem, aynı zamanda, gerektiğinde, dolaylı, kendi içinde tutarlı niteliğinden vazgeçebilen ve diğer söylemleri acımasızca kendine mal edebilen bir söylem idi. Kullananların çoğuna, Furet'in kabul ettiğinden daha fazla sorun çıkardı; çünkü kullanıcılarına, kontrolünün ölüm kalım meselesi olduğu, [söylemin] kendisinin konuşma yetkisinin bir onayı olduğu, fakat bölgesel çıkarların görüşülmesine yaramadığı bir söylem kadar çok sorun yaratacak başka bir söylem daha yoktur. Burjuvaziye gelince, Patrice Higonnet'in ileri sürdüğü ve söylemin bu özelliğinin, 1794 yılına kadar burjuva hedeflerinin devrim ile uyuşmamasının ve devrimci hareket üzerinde tartışmasız bir kontrol kazanmalarının bu kadar uzun sürmesinin nedenini açıkladığı görüşüne katılabiliriz. Başka bir deyişle, evrensel bir retorik ile yerel çıkarların peşinde koşmak gerekli olabilir; fakat aynı zamanda siyasi süreci fiilen kontrol *eden* toplumsal sınıflar için hatta dışlanmış gruplar için bile etkisiz ve tehlikelidir. Bu, kadınların “devrimci söylemi” ileri düzeyde kullanmalarını etkileyen bir sorundur.

Kadınların devrimin söylemini kullanmaları ve ona cevapları ile erkeklerin, [kadınların] bu söylemi sahiplenme girişimlerine tepkileri, siyasi dilin yapısı ve kullanımları hakkında bakış açımızı genişleten bir konudur. Tam bir dışlanmış ikincil grup olarak kadınlar, diğer bütün ikincil gruplar gibi, kendi çıkarları için kendi ihtiyaçlarına uygun olmayan bir siyasi söylemi kullanarak mücadele etmek zorunda idiler. Son yıllarda hem devrimin diline hem de kadınların devrime katılı-

mına duyulan ilginin artmasına karşın kadınların bu söyleme tepkileri hakkında herhangi bir çalışma yapılmaması yeterince şaşırtıcıdır. Kadınların “devrimci söylemi” kullanarak halka hitap etmesi feminist tarihçilerin dikkatini çekmiştir; fakat hemen hemen hepsi söylemin yapısının kadınlar için yarattığı sorunları bir tarafa bırakarak mesajlara, ifadelerinin açık içeriğine ağırlık vermiştir. Bu kısmen, kadınların tarihinin büyük bir bölümüne egemen olan, daha sonra ve daha başarılı “feminizm” hareketinin habercisi gibi görülebilecek taleplere ağırlık vermelerine yol açan Whig* eğiliminden kaynaklanır. Bu yaklaşım, kadının halk önünde konuşması sorunu ve kadının kamusal alana ilişkin konumu hakkında söylenenleri bir kenara bırakır. Eğer bu konuda daha fazla bilgimiz olsaydı, kadının bu dönemde siyasi eşitlik taleplerini elde edememelerinin nedenleri hakkında da daha çok şey söyleyebilirdik.⁸

Diğer yandan, feminist tarihçiler bu dönemde kadının kamusal alan dışındaki ilişkilerine de çok az önem verdiler. Bu dönemde, feminist tarihçilerin kadınların tepkileri ile ilgili açıklamalarında, özyaşamöyküleri, özel mektuplar ve güncelerden çok ender söz edilir ve

* On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiltere’de faaliyet gösteren ve siyasi ve toplumsal değişimi savunan, daha sonra Liberal Parti’ye dönüşen siyasi bir parti. (çev. n.)

8 Bu eğilimin örnekleri, Mary Durham, “Citizenesses of the Year II of the French Revolution”, *Proceedings of the Consortium for the History of Revolutionary Europe 1* (1972-74), 87-109; Darlin Gay Levy, Harriet Branson Applewhite ve Mary Durham Johnson, *Women in Revolutionary Paris, 1889-1795: Selected Documents Translated with Notes and Commentary* (Urbana, 1979); Olwyn Hufton, “Women in Revolution, 1789-1796” *French Society and Revolution*’ın içinde, der. Douglas Johnson (Cambridge, 1976), s. 148-64. Feminist olmayan tarihçiler ile erkek tarihçiler daha iyisini yapmadılar: sözgelimi, Albet Soboul, “Sur l’activité militante des femmes dans les sections parisiennes en l’an II”, *Bulletin d’histoire économique et sociale de la révolution française* 11 (1979), 15-26; L. Devance, “Le féminisme pendant la révolution française”, *Annales historiques de la révolution française*. Fakat, Baron Marc de Viliers’in daha önceki *Histoire des clubs des femmes et des légions d’amazones 1793-1848-1871* (Paris 1910) adlı kitabının bazı bölümlerinde bazı değerlendirmeler vardır.

bu ihmal nedeniyle, siyasi söylem içine genellikle bir erkeğinki kadar gizlenmiş olan siyasi sese, halkın sesine alternatif dil dizgesini elimizden kaçırdık. Bir kez daha, özel belgeleri kulanamamak, sık sık belirtildiği gibi, kadın tarihinin büyük bir kısmının güçlü ve zayıf yönlerini bir çırpıda şekillendiren, “fikir anneleri”nin kuralları içinde kalma eğilimini yansıtır. Bununla birlikte, Théroigne de Méricourt gibi küçük bir kadın aktivist grubun eylemlerinin sürekli tekrarlanmasına ağırlık verilmesinin, devrim döneminde kadın tarihinin ilginç bir biçimde devrimin genel tarihinden soyutlanması ve ana akım tarihin kadınların tarihini pek fazla dikkate almaması anlamına geldiği kesindir. Hem bu soyutlama hem de kadınların devrimci söyleme tepkileri sorununa bu duyarsızlık, sözgelimi Régine Robin’in devrimci liderlerin halka demeçlerinin analizinde yalnızca bütün meseleyi görmezden gelmesi değil, aynı zamanda kadınların halka demeçlerini analizine dahil etmemesi de anlamlıdır.⁹ Burada, kadınların ürettiği geniş bir malzeme yelpazesi içinde, genellikle kullanılan çok daha fazlasının seçilmesini savunacağım; çünkü bunlar, genel olarak, dilin halka açık ortamlarda kullanılması hakkında açık yorum gibi görünen gayri resmi, özel yazılar içinde yer almaktadır. Ayrıca, eğer farklı türde söylemler belirlenebilirse ve eğer bunların kullanımları birbiri ile ters düştü ise dil hakkında çok daha ilginç soruların cevaplandırılacağı metodolojik bir nokta da vardır. Paul Fussell’in, stresin askerlerin ailelerine yazdıkları mektuplar ve özel günceler gibi özel söylemlerde yansımaları üzerinden yapılan “resmi” söylemi analizinin başarı ile sonuçlanması, ancak eğer söylem tarihçisinin, elinde Paul Fussell’in “çift klavye”li hitap adını verdiği *çeşitli* kayıtlar bulunursa yol alabileceğini bize sürekli anımsatır. Tarihçi, ancak böylece, değişik türde söylem kullanımına, birbirlerine etkilerine ve aralarındaki gerilime yön veren kuralların farkına varabilir.¹⁰

9 Robin, *Histoire et linguistique* (1. Not).

10 Pocock, “The concept of language”, s. 14-17; Furet, *French Revolution*, s. 50;

Kadınların kamusal söylem ile yüz yüze gelmeleri sorununun görülmezliği, aynı zamanda tarihçilere mümkün olduğunca az model sağlamaya çalıştığı anlaşılan çağdaş toplumsal dilbilimin durumuna da bağlıdır. Çağdaş toplumsal dilbilim, feminist devrim tarihçilerinin tutumundan kaynaklanan tam tersi bir günah işler ve bize kadınların kişisel alanları ve evleri dışındaki konuşmaları hakkında hiç değilse biraz ve kadınların birbirleriyle nasıl konuştukları hakkında gene biraz bilgi verir. Bir başka deyişle, gizli varlıklar, iç mekân yaratıkları olarak kadınlar hakkında süregelen efsaneye cevap verir. Bildiğim kadarıyla, kadının halka seslenirken karşılaştığı sorunlar bir yana, bu tür söylemleri hakkında yapılmış bir çalışma yoktur.¹¹ Bundan ötesi, soruna geçici bir hamle yapılması olabilir; fakat bu konunun bize yalnızca devrim döneminde kadının siyasi güçlükleri hakkında pek çok şey göstermekle kalmayacağı, aynı zamanda, Furet'in eksiksiz bir tablosunu çizdiği bu devrimci söylem içindeki baskılar hakkında da pek çok şey göstereceği ortadadır.

Özel bir söylem kullanımındaki sorunlar yalnızca o söylemin iç özelliğinden değil, toplumsal açıdan araya sokulma biçiminden ve konuşmanın geri kalan kısmı ile uyumundan da kaynaklanabilir. Devrimci söylem cinsiyet-tarafsız değildi. "Erdem" gibi duygu yüklü başlıca sözcükler, yalnızca yurttaşlık hümanizmi geleneğinde değil, aynı zamanda kadınlığa erkeklerden daha ağır yük olma geleneğin-

Paul Fussel, *The Great War and Modern Memory* (New York ve Londra, 1975).

- 11 John Gumperz, *Language and Social Identity* (New York ve Londra, 1983); Robin Lakoff, *Language and Women's Place* (New York, 1975); Barrie Thorne ve Nancy Henley, *Language and Sex: Difference and Dominance* (New York, 1975); Leonore Loeb Alder, Judith Orasanu ve Miriam K. Slater, der. *Language, Sex and Gender* (New York, 1979); *Women and Language in Literature and Society*, der. Sally McConnel-Ginet, Ruth Borkes ve Nelly Furman (New York ve Londra, 1980); Howard Giles, W. Peter Robinson ve Philip M. Smith, *Language: Social-Psychological Perspectives* (New York ve Londra, 1980); Barrie Thorne; Cheris Kramarac ve Nancy Henley, *Language, Gender and Society* (New York, 1983); Cynthia L. Berryman ve Virginia Eman, der., *Communication, Language and Sex* (New York, 198).

de de uzun bir geçmişe dayalı sözcüklerdi. Bütün ikincil gruplar bu söylemden zarar gördü; fakat hiç değilse haklarından mahrum edilenler, genel olarak “halk”, genel irade, egemen güç olmayı, böylece siyasi erdemi somutlaştırmayı isteyebilirdi. Egemen gücü ve [egemen gücün] iradesini tanımlamanın zor olması ve devrimin burjuva liderlerinin kendi amaçları için bu tanımın kontrolünü üstlenmeleri, egemen gücün o söylemin iç özelliklerinde kendiliğinden *iyi* olduğunu gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır.¹² Bu durumda, kadınlar bu iki kutuplu anlam dünyasında *kötü* idi. Çok büyük çapta, eski rejimde kadınların etkisi iktidarın yozlaşmasının tanımlayıcı özelliği gibi görüldü. Özel oda [kadının özel odası] siyaseti, siyasi desteklerin cinsellik karşılığında verilmesi hem eski rejimin güçsüzlüğünün nedenleri hem de devrimin gerekçesi gibi görüldü. Buna belki en fazla gösterilen örnek, 1793 yılında saraydan uzaklaştırılan Kraliçe Marie Antoinette idi. Aleyhine “siyasi” iddialar –Kralın Varennes’e kaçmasına yardım etmesi, Fransa’nın istilasını için gizli planlar yapması– cinsel sapma ve yanı sıra ensest ilişki suçlamalarından ayrı tutulmadı ve bunlarla desteklendi. Suçlayıcılar, kralın en büyük oğlunu, Fransa tahtının varisini, cinsellik ile ayartmasının aynı zamanda siyasi yapıyı da yozlaştırmak olduğunu ifade ettiler, çünkü oğlunun fiziksel bedenini de yozlaştırmıştı.¹³

Furet’in dile getirdiği gibi, devrim ve yanı sıra [devrimin] kendine özgü söylemi, yalnızca kendi gücünü kullanma yetkisini meşrulaştırdı ve gücün kendisine saldırarak, kendisini eski rejimin yozlaşmış gücünden ayırdı.¹⁴ Eski rejimde yetki kadınlara verilmişti, devrimin

12 N. Hampson, *French Revolution and Democracy*, s. 14-16 ve birçok yerde.

13 Bu konu hakkında yararlandığım tartışması için Judith Sklar’a teşekkür ederim. Marie Antoinette hakkında, bkz., Devance, “Le féminisme” (8. Not); [Marie Antoinette’in] Devrimci Mahkeme tarafından sorgulanması hakkında, bkz., H. Wallon, *Histoire du Tribunal Révolutionnaire de Paris*, 6 cilt (Paris, 1880-82), 1. cilt, s. 296-350.

14 Furet, *French Revolution*, s. 66.

söylemi, tam tersine antifeminist bir retoriğe önem verdi. Bu, erkek siyasetçilere büyük yatırım yapılan bir retorik idi ve bu yönden analiz edilmesi, bir şekilde daha önce denenmemiş belirgin özelliklerin pek çoğunu açıklayabilir. Eski rejim incelendiğinde, kadınlara çok büyük bir güç –erkekleri hem monarşinin zayıflamasının hem de yıkılmasının sorumluluğundan kurtaran bir güç– verildiği anlaşılır. Erkek siyasetçiler bu incelemede, toplumun bütün düzeninin altüst olmasına katkılarından ve bunun karmaşık dini yaptırımlarından doğan suçtan bir kaçış yolu bulabildi. Kutsal bir şeye saygısızlık eylemi gibi görünen şey, *aslında* erdem uğruna girilen mücadele olmuştur. Bununla birlikte, eski rejimde cinsel yozlaşmanın ve [eski rejimin] devrimi meşru kılmasının bu analizinin, “erdem”in iki tanımı arasında anlamca kaymayı nasıl vurgulayacağını kaydetmek bizim amaçlarımıza daha uygundur. Kadının kişisel erdemi (erdem = iffet, namus), Roma Cumhuriyeti’ne ihanet etmeye kalkışan oğullarını idam eden Brutus gibi, siyasi erdem (erdem = devleti kişisel çıkarların ya da ikincil grup çıkarlarının üstünde tutmak) ile özdeşleştirilir. Erdemin iki anlamı arasındaki uygunluk bütün bir dizi mesajı taşır: Kadının namusu, evrensel irade adına girilen siyasi yenilik için önkoşuldur; kadınlar her koşulda devrim için tehdittir, çünkü namusa = erdeme herhangi bir şekilde aykırılık siyasi erdemin çökmesine yol açar, çünkü kadınlar cinsel kayırma ile siyaseti kişiselleştirebilirler ve bu kayırma için birbirleriyle rekabete girip kutuplaşırlar. “Erdem” aslında görünürde evrensel olan egemen güç terimini biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki farklı siyasi yazgıya ayıran iki anlamlı bir sözcük idi. Bütün vatandaşlar egemen gücün parçası idi, fakat bir şekilde egemen gücün bir yarısı, ancak diğer yarısını cinsiyete dayalı engelleme pahasına işlev yapabiliyordu.

Devrimci söylem için çok önemli olan işte bu “erdem” sözcüğü nedeniyle, güç, hem bu söylemin içinde olan hem de bu söylemin kullanıcıları olan kadınların elinden alındı. Ayrıca, devrimci söylemin

repertuvarındaki –“ıffetli”, “ağırbaşlı”, “erkek erdemi ve cumhuriyetçi erdem” gibi– sıfatların pek çoğunun, büyük ölçüde toplumsal cinsiyet terimleri ile yüklü bir söylem izlenimini güçlendirmesi gerektiği rastlandı değildir. Eski rejimin kabul görmüş resmi tarihi kadınlara çok büyük güç, kısmen cinsiyete dayalı uğursuzluk olarak tanımlanan bir yetki yükledi. Çıkarılması gereken sonuç, siyasi devrimin ancak eğer kadınların yetki kullanması önlenirse ve eskiden kadınların elinde olan güçlü yardımcı rolleri erkekler üstlenirse gerçekleşebileceği idi. Olympe de Gouges’in belirttiği gibi, “Kadınlar artık saygı görmekte ve siyasetin dışında tutulmaktadır, eski rejimde aşağılanıyorlardı ve güçlü idiler.”¹⁵ Kadınlar ve devrim hakkında son yıllarda çıkan ve geçici bile olsa kadınların gücünü vurgulayan bütün yazılarda, çağdaş anlayışların neden böylesine temelden farklı olduğunun açıklanması gerekir.

Böylece, saygı gören fakat dışlanan kadın fiilen halk önünde konuşmada olduğu kadar kullanacağı sözcüklerde de bir dizi zor seçim ile karşı karşıya kaldı. Eğer saygı görmezse sesi asla duyulmayacaktı; eğer sesi duyulursa erdemini yitirdiği konusunda her türlü saldırının –siyasi örgütlerin kadın aktivistlerine, özellikle kadınların siyasi örgütü Devrimci Cumhuriyetçiler Derneği’ne yapılan türden saldırıların– yolu açılacaktı.¹⁶ Bu, hem katılmak *hem de* saygı görmek isteyen kadınların benimsediği, görünüşe göre çarpıtılmış davranışların bazılarını açıklar. Madam Roland’ın uyguladığı yöntem şöyle idi: Diğerlerinin, erkeklerin, konuşması için toplantı düzenlemek ve sessiz kalıp onları dinlemek, böylece saygı duyulmak. Devrimin çok tanınmış kişilerinden biri olmanın sinir bozucu birkaç yolu daha düşünülebilir:

Hangi rolün benim cinsiyetime uygun olduğunu biliyordum ve bu rolden asla vazgeçmedim. Tartışmalar benim önümde yapıldı ve ben hiç ağzımı açmadım; görüşmeler sürerken, grubun dışında

15 Alıntı, Applewhite ve diğerleri, “Women in Revolutionary Paris”ten (8. Not), s. 93, Olympe de Gouges, *Les droits de la femme*’ın içinde (Paris, 1791).

16 Marc de Villiers, *Clubs des femmes*, s. 226’da “devrimci yurttaşların derneklerine” yapılan saldırılar yer almaktadır.

ve masaya yakın bir yerde çalıştım ya da el yazısı ile notlar aldım ... tek bir sözcüğü kaçırmadan olup biteni izledim ve kendi fikirlerimi söylememek için dudaklarımı ısırduğım anlar oldu...

Yalnız başına iken susmak pek de iyi bir şey değil; fakat ilgi duyduğunuz konular hakkında konuşan insanların arasında hep sessiz kalmak, bir çelişki olduğu zaman içinizden taşan ve sizi bunalıtan duygularınızı bastırmak, tartışma tutkunlarının gözünden kaçan fikirleri ve buna bağlı olarak yanlış sonuçlara vardıkları ya da anlaşılmadıkları kararların önüne geçmek, böylece sürekli kendi kendine egemen olarak her birinin mantığını ölçümlemek, iyice anlamamanın, doğru karar almanın, derinlik, sağduyu kazanmanın zekâyı geliştirmenin ve manevi gücü artırmanın önemli bir yoludur.

Madam Roland'ın anılarında, eşinin iki bakanlığı döneminde bile kendi başına sürdürdüğü gözlerden uzak, evcil yaşamını sürekli vurgulaması, doğrudan doğruya kadınların ancak yozlaşmış gücü kullandığı derecede değerli olabileceği fikrini kabul etmesinden kaynaklanır: “Beni, kadınların yalnızca kocalarını kışkırtmak için tutulduğu eski rejimin anlayışı içinde görmeye çalıştılar.” Sonunda tutuklanıp St. Pélage Hapishanesi'ne atıldığı zaman, sadece şu satırlarla anlatılabilecek büyük bir hayret içinde, yetkililerin kendisini, hapishanedeki düşük ahlaklı kadınlardan ayrı bir yerde tutmaya pek fazla özen göstermediklerini gördü: “İşte burası onurlu bir adamın saygıdeğer eşinin kaldığı yer. Eğer dünyada erdemin bedeli bu ise hayattan nefret etmeme artık şaşırmayınız.” Hem erdemli olmak, hem de sesini duyurmak için verdiği uzun mücadeleden hiçbir sonuç alamadığı anlaşıyordu, çünkü kentin kadınlarından farklı sayılmamıştı. Madam Roland'ın gerçekten sahip olduğu, devrimci söylemin getirdiği bunlar gibi kısıtlamalara karşı çıkan gücün *niteliğini* yeniden tanımlamak zorundayız.¹⁷

Erkek siyasetçilerin kadınların devrimci söylemi kullanmaları için belirlediği koşullar da aynı şekilde çok fazla iç çelişkilerle dolu idi. Kadınların, ancak erkek siyasi liderlerin onayıyla devrimci dili kulla-

17 Mme Roland, *Mémoires*, der., Claude Perroud (Paris, 1905), s. 63-4, 185, 201, 295-6.

nabildikleri anlaşıyordu. Orleans'tan *yerele* bir lider 1792 yılında şöyle söylemişti: “Anneler zamanı gelince çocuklarına erkeklerin özgürlük dili hakkında konuşmayı öğretir.”¹⁸ Hepsi iyi hoş. Ama, kadının saygınlığının güvencesi olan yuvaya bir hayli düşmanca olan o dil hakkında –dolayısıyla kadına verilen siyasi eğitim görevinin geçerliliği hakkında– ne düşünülmelidir? Yukarıda da belirtildiği gibi, devrimci söylem, erdemin, çoğu Roma Cumhuriyeti tarihindeki hoşgörüsüz, katı ve sevilmeyen figürlerinden seçilip alınmış olan, kişileştirilmiş soyutlukları ile çok övündü. Erkeklerin gözde rol modeli Brutus, kadınlar için özel bir sorun kaynağı idi. Gerçekten de pek çok kadına Romalı adına katlanmak ağır geldi. Özel kaynaklar incelendiğinde, hepsinin de siyasi görüşleri olan, çoğu ev alanı içinde kalmayı bilinçli bir şekilde kabul eden kaç kadının gene de Roma’yı reddettiği görülür. Drôme’nin Jakobin milletvekili ve Fransa’da önemli bir isim olan Marc-Antoine Jullien’in karısı Madam Jullien, bütün “Roma heyecanını” bilinçli bir şekilde reddettiği bir aşamadan geçti, bunu şöyle dile getirmişti: “Ortak standartlara dönmek ve en iyinin iyinin düşmanı olduğunu düşünmek gerek. Böylece, iç savaş korkusu dışında, beni hâlâ Cumhuriyetçilikten vazgeçiremeyen Roma heyecanımı yatıştırdım.” Madam Roland’ın tepkileri de aynı idi; Cumhuriyetçi ve gelecekteki başkanın annesi Madam Cavaignac, Brutus üzerinden Cumhuriyetçi erdemi öğretme sorunu göz önüne alındığında, belirsizlikleri herkesten daha iyi ortaya çıkardı:

Cataline’nin* bizzat bize gösterilen Cartouche** olduğu bana kanıtlanmış görünmüyordu ve Çiçero’nun sövgüleri, bu tür bir mo-

18 Camille Bloch, “Le femmes d’Orléans pendant la Révolution”, *La révolution française* 43 (1902), 46-67, s. 61-2.

* Lucius Sergius Catilina (M.Ö. 108-62) Romalı aristokrat ve siyasetçidir. Çiçero’nun konsül seçilmesinden sonra Roma Cumhuriyeti’ni yıkmak için bir girişimde bulunmuş ve başarısız olmuştu. (çev. n.) Erişim adresi <https://www.britannica.com/biography/Catiline-Roman-politician>

** Louis Dominique Garthausen kimliğini gizlemek istediği zaman Louis Bourguignon ya da Louis Lamarre isimlerini kullanan ve Naiplik Dönemi’nde (1715-1723) Paris çevresinde zenginden çalıp yoksula verdiği söylenen bir yol kesen. (çev. n.) Erişim adresi https://prabook.com/web/louis.dominique_garthausen/2166889

derantizm, doğruluğuna beni ikna etmiyordu... Yazık ki bu dünyada bir an bile aldanmaya yer yoktu, özellikle resmen yürürlükte olanın tam tersinin kanıtlanmış kabul edildiği bu *saf hakikat* zamanlarında... [yine de kısa bir zaman kesiti için, yanlış yola sapmış olsa bile]... her iki Brutus'u da büyük saygıyla karşılıyordum: ilki kendi oğlunu öldüren, ikincisi babasını öldüren.¹⁹

Bu, basit bir şekilde, kadın siyasi erdeminin kullanılması için “ayrı bir alan” olması değildi –erdemini erkek olarak kişileştirmesi, aslında, kendilerinin kadın erdeminin fiziksel yerleşim alanı ve gerekli koşulu olarak tanımladığı konuma, yuvaya ve aileye saldırması ve bunları yıkması idi. Bir kadının aslında erkek dili olan bu dili konuşması, eğer erdemin daha yukarıdaki erkek tanımı isterse, kendi alanını, yuvasını ortadan kaldırmayı kabul etmesi idi. Bu da son tahlilde, kadının elinden her şeyini alacaktı: ne kendisi için güvenli bir söylem alanı ne de erkeklerin söylemine kolayca ulaşım olanağı olacaktı.²⁰ Böyle bir tutarsızlık, bu devrimci söylemi kullanmaya çalışan bir kadının gücüne zarar vermekten başka bir işe yaramayabilirdi ve erkek baldırı çıplakların* asla görmedikleri şekillerde zarar verdi.

19 Mme Jullien, *Journal d'une bourgeoise pendant la Révolution, 1791-1793*, der. Edouard Lockroy (Paris, 1881), s. 31 (Ağustos, 1791). Mme Jullien hakkında daha fazla tartışma için, bkz., D. Blottière, “Robespierre apprécié par un contemporain: Mme Jullien de la Drôme”, *Annales révolutionnaires* 4 (1911), 93-6. Mme Roland için, Claud Perroud, der., *Lettres de Mme Roland*, 2 cilt (Paris, 1900-1), 1. cilt, s. 107 ve “Je n'ai plus rien à envier aux antiques républiques (benim için artık eski cumhuriyetlere imrenecek bir şey kalmadı)” (5 Ocak 1791 tarihli mektup); Mme Cavaignac için, *Les mémoires d'une inconnue* (1780-1816) (Paris, 1894), s. 26-9. Brutus cumhuriyetçi erdemin bedenselleşmiş hali olarak çok anıldı, Cataline ise cumhuriyet karşıtı entrikaların simgesi.

20 Bu ikilem, dönemin sanatında somutlaşır; sözgelimi, David'in Brutus adlı tablosunda (Louvre Müzesi), Brutus'un dimdik görüntüsü ile, oğlunun ve erkek kardeşlerinin idamına ağlayıp inleyen eşinin ve kızlarının telaşlı hareketlilikleri tuval üzerinde kesin bir şekilde ayrılır.

* *Sans-culottes*. Fransız Devrimi'nin, özellikle alt sınıftan gelen militan destekçileri. Daha sonra radikal cumhuriyetçiler bu isimle anılmıştır. (çev. n.) Erişim adresi <https://www.seslisozluk.net/sans%20culotte-nedir-ne-demek/>

Ahlakın ve siyasetin tamamen birleştirildiği bu dönemde, siyasi söylemde otorite, sözcüklerde saklı ahlaki söylem ile konuşanın kişiliğinde yatan ahlaki kişileştirme kapasitesi arasında algılanan uyumdan daha fazla bir şeyden kaynaklanmaz. Furet'in belirttiği gibi, bu, Robespierre'in gücünün kaynağı idi: kullandığı söylemi tamamen kişileştirmişti.²¹ Böylece, kamu rolü ile özel rol arasındaki uyumsuzluğu yok ederek, devrimci söylemin yalnızca bir siyasi düzeni değil, aynı zamanda bir kişiyi meşrulaştırma kapasitesini gösterdi. Diğer taraftan, kadınlar kişileştirme girişimi hakkında kuşkulu idiler. Devrimci saygınlıkları erkeklerin egemen olduğu evlilik ve aile alanında cinsiyete dayalı sınırlamaya bağlı olduğu için bu söylem içinde kendilerini asla bütün bir varlık olarak kişileştiremediler. Devrimci söyleme doğrudan girmesine izin verilen tek kadın grubunun oyuncular olduğunu söylemek belki önemli olabilir. Halka mal olmuş pek çok devrimci, nasıl olmaları gerektiğini ve kendilerini nasıl kişileştireceklerini öğrenmek için Comédie Française'in ünlü kadınlarına başvurdu.²² Fakat aktrisler zaten sıradan kadınlar değillerdi: meslekleri onları kişileştirmenin somut örnekleri haline getiriyordu. Sözgelimi, Madam Cavaignac annesinin çok soylu ve Gracchi'nin annesinin adı olan Cornelia gibi bir Romalı isminin verilmesi gereken bir kişi olduğunu düşünüyordu.²³ Kadınlar kişileştirmeyi reddederken belki uygar çağın, Jean Pierre Faye'nin deyişi ile çağdaş "totaliter dillerin" aileye saldırı olan tanımlayıcı özelliğe sahip ilk siyasi söylemine katılmayı da reddediyorlardı.²⁴

21 Furet, *French Revolution*, s. 56-57.

22 Hérault de Séchelles'in Bayan Clarion'u ziyaretleri hakkında, bkz., [Séchelles'in] *Magasin Encyclopédique I* (1975), s. 396-416'daki (öldükten sonra yayınlanan) açıklamaları.

23 *Mémoires d'une inconnue*, s. 29: "yollarının doğallığı ve basitliği ... onunla Romalı yaşlı hanımefendi arasında her türlü yakınlaşmayı engellemektedir."

24 J. P. Faye, "Langues totalitaires", *Chaiers internationaux de Sociologie*, 1964, s. 36-41.

Burada, devrimin söylemi elbette eski rejimin, temel dayanağı mahrem insan bedeni (beden politikası) ve mahrem aile (halkının atası olarak kral) olan söyleminden çok farklı idi.²⁵ Eski rejimin söylemi, kamu yararı konusunda tamamen kararsız idi; tersine devrimci söylem genel iradeye güveniyordu, fakat toplumda aileden ya da toplum *olarak* aileden haberdar olmak istemedi.

O halde, kadınların devrime çok normal tepkisinin, yeni harekete aile bağları ve kişisel görüşleri kanalıyla kuvvetle bağlı kadın örneklerinde anlattığımız [devrimin] söylemi ile yanlış bir şekilde karşılaşması olmamasının rastlantı olamayacağını da söyleyebiliriz; bu daha çok devrimin kendisinin ve ona uygun söyleminin reddedilmesi idi. Michelet'ten bu yana, çok uzun zamandır devrimin tarihinin beylik sözü, karşıdevrimin kadınların devrime göre çok daha önemli ve kalıcı rol oynadıkları bir hareket olduğudur. Son araştırmalar –sıkça görüldüğü gibi– Michelet'in algısını doğrulamaktan öteye gitmemiştir.²⁶ Fakat bu, aslında, kolayca anlaşılacağı gibi, siyasi bir aktivist ve doğru, sol ve ilerici kanatta bir aktivist kadın imgesine odaklanmayı tercih eden, “kadınların” devrim tarihinde zamanında fark edilmemiş bir gerçektir. Fakat, devrim sırasında kadınların tahta ve sunağa bağlılığının, izleyen yüzyılda meydana gelen ve cinsiyetler arasında kilisenin ve cumhuriyetçiliğin kaderi gibi çok önemli konularda temelden farklı tutumların meydana gelmesine yol açan kadınların politikası ile erkeklerin politikası arasında kesin ayrılığa zemin hazırlamak olduğu artık belirginleşmektedir.²⁷

Kadınlar açısından, kilisenin, devrim döneminde sunulan diğer tek evrensel söyleme –ve elbette devrimin söylemi ile aynı şekilde yankılanan bir söyleme– sahip olma gibi çok önemli bir avantajı

25 Michael Walzer, *Regicide and Revolution: Speeches at the Trial of Louis XIV* (Cambridge, 1974), s. 13-14.

26 Roger Dupuy, “Les femmes et la contre-révolution dans l'Ouest”, *Bulletin d'histoire économique et sociale de la Révolution française* 11 (1979), 48-69.

27 Bonnie G. Smith, *Ladies of the Leisure Class* (Princeton, 1981).

bulunduğuna pek fazla dikkat edilmez. Bu, devrimin bakış açılarına itiraz etmeye karar veren sıradan kadınların çok kullandığı bir dil idi. Vendée* dili idi. Paris'te siyasete çokça karışmış işçi sınıfı arasında bile kullanılıyordu. Şimdiki feminist tarihinde pek fazla söz edilmeyen, baldırı çıplakların ekmek ve terör isteklerini desteklemeyen kadınlar, Tanrı'dan merhamet dilemek için genellikle İncil'in dilini kullanıyorlardı.²⁸ Claude-Françoise Loissillier, sözgelimi, giyotine şöyle karşı çıkmıştı: "Bu aynı anda hem Yaradan'a hem de yaratılana saldırmaktır: Yaradan'inkine, yaratısını yok ederek; yaratılana, onu Tanrı'nın şefkatinden mahrum bırakarak. Bu duruma uzun süre izin vererek, bunun özellikle, Tanrı'nın büyük felaketlerini kendinize ve bu büyük kentin üzerine çekmesinden korkunuz." Melanie Ernouf monarşinin yıkılmasına benzer bir dil ile karşı çıktı: "Kralımı seviyorum, ona hep üzülüyorum ve onu kollamak istiyorum ve kendimi bu aşağılık katillerin önüne atmak istiyorum. Kurbanları seviyorlar: Bırakın, kuzuların saf kanını kana kana içsinler." Bu söylem aynı zamanda "devrimci söylem" ile de yarışıyordu. Uzun zaman önce Albert Mathiez, devrim sırasında ortaya çıkan kadın peygamberlerin pek çoğunun, sayılamayacak kadar çok olduğu anlaşılan ve daha "feminist" kadınların simgesi olanlardan daha az düşmanca görünen erkek siyasetçiler ile ilişkilerini sürdürdüklerini söylemişti.²⁹

Buraya kadar yalnızca, devrim söylemini kullanan kadınların karşılaştıkları pek çok ve önemli olumsuzlukları ele aldık. Fakat bu çok olumsuz analize karşın, Soboul'un dediği gibi, kadınların bu söylemi kamuoyu açıklamalarında tekrar tekrar kullanmaları ve hatta bu dili olayların heyecanına kapılarak genel bağlamda verdikleri demeçlerde

* Fransa'nın batısında bir yerleşim bölgesi. (çev. n.).

28 Örnekler için alıntı, Henri Wallon, *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris*'in içinde, 3. cilt, s. 382, 385, floréal 1793 (Fransız Devrimi takviminin sekizinci ayı (20 Nisan – 21 Mayıs)).

29 A. Mathiez, "Catherine Théot et la mysticisme chrétien révolutionnaire", *La révolution française* 40 (1901), 481-518.

kullanmaları sorunları ile hâlâ karşılaşyoruz.³⁰ İpek dokumacıların lideri (kadın) yurttaş Auxerre, 1795 yılının *prairial* * günlerinin heyecanı içinde şöyle konuşmuştu: “Onlar egemendi, belediye memurları ve yetkililer yalnızca onların emri altındaki görevliler idi... bu görevlilerin ellerinde bolca odun bulunurken egemen olanın bundan yoksun oluşu şaşırtıcı idi.” Dolayısıyla, devrimin söyleminin, şimdilik yalnızca kadınların, gerçek içsel benleri ile hiçbir ilgisi olmadan erkeklerle siyasi eşitlik kazanma çabaları önünde bir başka tarihi engel olduğunu kanıtlamayı düşünemeyiz ve düşünmüyoruz. Kadınların kamuoyu açıklamalarında bu söylemi kullanmak istemelerinin bazı nedenleri yeterince açıktır; Devrimci Cumhuriyetçi Kadın Yurttaşlar Derneği’nin çok olağanüstü durumları dışında, dinleyicileri genel olarak hem kadın hem erkek idi. Bunun yanı sıra, dışlanmış ya da ikincil grupların, değişiklik isterken, egemen grupların dikkatini çekmek ve kendi açıklamalarını geçerli kılmak için bu grupların söylemini kullanmaları bir anlam taşır. Fakat ister devrimci, ister Hıristiyanlık söylemi olsun, herhangi bir evrensel dilin kadınlar yönünden, şu ana kadar odaklandığımız gibi, çok olumsuz işlevleri kadar olumlu işlevlerinin de olduğu anlayışı vardır. Kadınların halk dili ile tarihsel çatışmalarının yarattığı sorunlar hakkında, çağdaş toplumsal dilbilim alanında yapılan birkaç çalışmadan bir tanesinde, Robin Lakoff, “olağan yaşamda” kadınların sürekli olmayacak seçimlerle karşılaştıklarına dikkat çekmiştir; eğer bir kadın,

“hanımefendi gibi konuşmayı” redederse alaya alınır ve kadına yakışmayan bir davranış göstermekle eleştirilir; eğer öğrenirse, sağlıklı düşünemediği, ciddi tartışmalara katılamadığı gerekçesi ile alaya alınır: bir anlamda tam insan olmadıkları gerekçesi ile alaya alınır. Kadının yaptığı bu iki seçim –tam kadın olmamak ya da tam insan olmamak– son derece can sıkıcıdır.³¹

30 A. Soboul, “L’activité militante”, s. 26.

* Fransız Devrimi takviminin dokuzuncu ayı. (çev. n.)

31 Lakoff, *Language*, s. 6.

Dil ile ilgili bu kısır döngüden kaçmak olanaksızdır (yukarıda gördüğümüz gibi, Madam Roland'ı tümüyle tuzağa düşüren bir döngü). Fakat evrensel *gibi görünen* söylemler, kadın konuşucular için sorun-
dan kaçmanın bir yolu gibi görülebilir, çünkü çoğu zaman otomatik bir otorite ve onaylama yaratır. Ayrıca bir nokta daha vardır: “hanım hanımcık dil” sorunu ortaya çıkar ve çok özel toplumsal ortamlarda uygulanır; oysa aşırı katılığı, hazır, değişmeyen anlatım biçimi, büyük simgelere tek düze göndermeleri ile devrim söyleminin verdiği söz, söylemin kullanıldığı kural dışına çıkılmayan, kusursuz toplumsal ve kamusal ortamlara görece işlemez. Sözgelimi, Ulusal Konvansiyon’da erkek konuşucular için yalnızca kendi gurup üyelerinin değil, salonları tıka basa dolduran Paris halkının pek fazla hesaplanamayan tepkileri ile karşı karşıya gelindiğinde, söylemin sınırları içinde kalmak olumlu bir dezavantaj idi. Kadınlara gelince, bunun tersine işlediği anlaşılmaktadır; söylemin aşırı katılığı, yıllardır süregelen ve kadınlığının devlet temsilcisi gibi ahkâm kesme hakkını kabul etmeme nedeni olduğunda ısrar eden toplumsal kalıplardan kurtulma fırsatı sunabilirdi. Kadınların devrimci söylemi kullanmalarına bağlanan bütün bu umutların sonunda boşa çıkması ve pek çok kadının sonunda söylemin kendisini reddetmesi, dilin ilkönceleri kadınlara çekici geldiği gerçeğini değiştirmez. Demek ki kadının devrimci söylem ile ilişkisi, tamamen ret değil, belirsiz ve sınırlı idi. Söylemin görüntüsüne ve evrensel vatandaşlık sözlerine karşın, devrimin söylemi cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıyordu. Fakat, endişelerini ve eleştirilerini ne kadar dile getirirlerse getsinler, pek çok kadının kullandığı bir araç idi.

İster istemez kısa tutulan bu inceleme, kadının sorunlarını ve o söylemin yapısını anlamamıza nasıl yardım etmiştir? Elbette Soboul gibi yorumcuların ve biraz dolaylı olarak Furet gibi, Marksist olmayan yorumcuların çalışmalarında, dil analizine sınıf analizinin egemen olduğu açıktır. Devrimci söylem öncelikle bir mistifikas-

yon çalışması, burjuva siyasetçilerin, dışlanmış siyasi ve ekonomik grupların kendi özel hoşnutsuzluklarını adlandıracak özerk bir söylem yaratmasına engel olmalarını sağlayan bir araç gibi görülür. Abbé D'Olivier'in dediği gibi, "Eşit haklar soyutlaması korkunç bir yanılsamadır ve hiç kuşkusuz güçlüler ve zenginler tarafından icat edilmiş bir dalaveredir"; popüler lider Jacques Roux iki yıl sonra meseleye karıştı: "Eğer bir sınıfın insanları diğer sınıfın insanlarına hiç umursamadan açlık çektiriyorsa 'özgürlük' boş bir hayalden başka bir şey değildir. Eğer zenginler kendi tekelleri sayesinde diğerlerinin ölümünü ya da yaşamını kontrol ediyorsa 'eşitlik' boş bir hayalden başka bir şey değildir."³² Bu görüşe göre, sınıf dile hakim olur ve gizli güç ilişkilerini dile devreder. Bu, büyük ölçüde doğru bir görüştür. Fakat devrimci söylemin nasıl bir toplumsal sınıftan ziyade bir toplumsal cinsiyeti etkilediği sorusu sorulduğunda, bu dilin bütün yeni işlevleri meydana çıkar. Devrimin söylemini yalnızca az çok bilinçli kullanılan bir sınıf mücadelesi aracı gibi analiz etmenin yetersiz olduğu bellidir; devrimin söylemi, ayrıca, bir o kadar da cinsiyetlerin mücadelesi için de oluşturulmuş bir dildir.³³ Nitekim, sıfatların seçimi, cinsiyet yüklenmiş *erdem* kavramına ağırlık vermesi, kadının önüne cinsiyete dayalı engel konmasının açık ya da gizli bir şekilde övülmesi, kadını çok güçlü ve çok ayartıcı, bedenini kullanarak siyasi rejimlerin tüm yapısını değiştiren bir varlık olarak tanımlaması ile söylemin bütününün, dışlanmış toplumsal grupların mistifikasyonundan* *bile daha çok* kadınların mistifikasyonuna yönelik

* Gizemleştirme. Bir kişiyi, topluluğu ya da toplumsal sınıfı, kendi çıkarını belirleyemeyecek duruma getiren bilişim denetleme süreci, bulandırma. (çev. n.) Erişim adresi <http://www.tubaterim.gov.tr/>

32 Higonnet, Nobles ve Barny, "Mots et choses", s. 114, *D'Olivier'nin Premier suite du vœu national*'inden (Paris, 1790); Soboul, "Equality", s. 17.

33 Devrim başarılı oldukça erkek egosunun güçlenmesine yol açan erkek önderliğindeki Devrim ile kadın egosunun "doğal" karşıt sınırlandırma süreci arasındaki ilişki hakkında güzel bir yorum için, bkz., S. Alexander, "Women, Class and Social Differences in the 1830s and 1840s", *History Workshop* 17 (1984), 125-49, özellikle s. 134-5.

olduğu savunulabilir. *Erdem* sözcüğü, bütün söylemin temel taşı olmak yerine, aslında bu söylem içinde *maksimum vurgu* noktası ve bu söylemin diğer, daha “normal” diğer söylemlerde yansımalarından en çok etkilendiği nokta olarak sergilenir. Burada kadın, siyasetin gerçeği ile siyasetin söylemi arasındaki farka, söylemin otomatik olarak tam merkezden *erdem* yüklediği toplumsal ve siyasi yönden dışlanmış gruplardan daha fazla göğüs gerdi. Bu dışlanmış gruplarda *erdem* kavramı, (Barny’nin sözleriyle), somut bir siyasi, hizipçi gerçeklik söyleminin “terk edilmesinde” çok önemli oldu; kadınların durumuna gelince, siyasi gerçeklikten ayrılmak için onu bölmek ve kadın yarısını hem küçük düşürmek hem kısıtlamak için olduğu kadar çok kullanılmadı. Kadın, siyasi yozlaşma nedeniyle cinsiyet eşitliği sorgulanmadan bırakıldığı sürece, devrimci söylemi ve devrimci söylemin temel kavramının sorunsuz kullanımının sihirli, doğrulama gücünü, erdemin gücünü kendilerine ve ideallerine mal etmenin bir yolu yoktu. Bu düşünce, “feminist” aktivist Olympe de Gouges tarafından da savunuldu:

Kadınlar yarardan çok zarar getirmişti. Kaderleri, baskı ve duygularını gizlemek olmuştur. Onları yoksun bırakan güç, oyun onlara geri döndü; bütün cazibe kaynaklarına başvurdular ve en kusursuz insan onlara direnmedi. Cezaevine de kılıca da onlar maruz kaldı ... Özellikle Fransız Hükümeti, yüzyıllar boyunca kadınların geceye özgü idaresine bağımlı oldu; kabine onların boşboğazlıklarından sır tutamadı ... erkeklerin budalalığını tanımlayan her şey, kutsal olsun ya da olmasın, bu cinsiyetin hırsına ve ihtirasına bağlı oldu ...”

Devrim mahkemesi aynı fikirde idi, ibret olacak sayıda fahişeyi, ahlaki, *dolayısıyla siyasi* tehdit olarak idam cezasına çarptırdı:

İstibdat (baskı yönetimi) her zaman ahlakın düşmanı olmuştur; fahişelik, onun kendi imparatorluğunu doğrulamak ve [metinde aynen] zamparalık ve hovardalık yemi ile vatandaşların kulluğunu sürdürmek için kullandığı araçlardan biri idi ve artık hiç kuşku yok

ki fahişelik limanı, iğrenç zevklerinin bedelini Pitt’lerin altınları ile ödeyen karşıdevrimcilerin olağan sığınakları olmuştu.³⁴

Asıl konumuza dönersek, böylece, kentsel işçi sınıfı gibi, kadınların devrimden sağladıkları kalıcı kazancın çok az olmasının nedeninin dile bağlı olabileceği açıktır. Devrimci söylemin kadınları tuzağa düşürdüğü bir dizi aldatmaca ve çelişkinin, yönetim haklarından uzun süre yoksun kalmalarına çok büyük katkısı oldu. Bununla birlikte, erkek yönelimli siyasi söylemi kullanan bir “kadın hareketinin” başarısızlığı, sadece tamamen öngörülebilir olmaması idi: Kilisenin sağladığı başka bir evrensel söylemi kullanarak devrime karşı mücadele veren kadınların, gelecek yüzyılda Fransa’da kadının siyasi rolünün yönünü belirleyecek kadınların vatandaş olarak ihtiyaçlarına çok daha fazla bağlı kalmaları gibi ters sonuçları oldu. Bu rol, erkeklerin kilisenin programlarını ve dilini reddederek, kadınların laik cumhuriyetçiliğin programlarını ve dilini reddederek, kadınların ve erkeklerin siyasi ideolojilerinin tamamen ayrılmasına dayandırılacaktı.³⁵ O halde, devrimin söyleminin kadınları kamu rolü dışında bırakıp kilisenin varlığını sürdüren evrensel dilinden çare ummaya terk etme “gizli gündemini” uygulamada çok başarılı olduğu kanıtlanabilir.

34 Levy, Applewhite and Johnson, *Women*, s. 93, Olympe de Gouges, *Le droits de la femme*’dan (Paris, 1791); Wallon, *Tribunal*, 2. cilt, s. 245.

35 Bonnie G. Smith, *Ladies of the Leisure Class*, birçok yerde ve sonuç bölümünde.

FRANSIZ DEVRİMİ SIRASINDA SÖZCÜKLER VE KURUMLAR: “DEVRİMCİ” BİLİMSEL VE TEKNİK EĞİTİM

Janis Langins

“Devrimci” sıfatı yeni bir sözcüktür. Tahmin edeceğiniz gibi, ilk kez Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkmıştı. Devrimin kendisi gibi, anlamı da değişken ve tutku yüklü idi ve ilk kullanım şekli günümüzde genel olarak kabul edilenden oldukça farklı idi. Bu bölümde, bu sözcüğün belirsizliğinin, *Ecole Polytechnique** –devrimden doğan Fransız bilimsel ve teknik eğitim sistemi modeli– kurucularından bazılarının projelerinin desteklenmesine yardım ettiği tartışılacaktır. [Kurucular] bu yeni kurulan okulu, siyasi jargonda bir anahtar sözcük olan “devrimci” ile ilişkilendirerek, özellikle hassas bir siyasi konjonktürde, kurumlarına bir meşruiyet aradılar ve buldukları anlaşılmaktadır. Fakat sözcük, kurumun tamamen yeni olduğu ve bilimde 1789 büyük siyasi devriminden kısa süre önce bilimsel söylemde görünen her türlü “devrim”e katkıda bulunacağı görüşünü de yansıttı. François Furet’in, Fransız Devrimi’nin idari ve ekonomik yapılardan ziyade siyasi ve tarihsel bilinci daha fazla etkilediği görüşünü benimseyerek, devrim sırasında bilimsel ve teknolojik eğitim kurumlarının gelişmesini yorumlamak için benzer bir görüş önerilebileceği savunulmaktadır.¹ Bu yeni kurumlar,

* Fransa’da, 1794 yılında kurulan ve fen bilimleri alanında eğitim veren yükseköğrenim kurumu.

1 François Furet, *Penser la Révolution française* (Paris, 1978). Bu çalışmadan bütün alıntılar, Gallimard tarafından yayımlanan “Collection Folio/Histoire” basısından yapılmıştır.

eski rejimden, her şeyi olmasa bile, pek çok şeyi miras aldı; fakat bu kurumlara yeni bir coşku ve yeni bir amaç kazandıran, devrimci değişim fikridir.

Devrim, bilimsel fikirlerin özünü yok denecek kadar az etkilediği halde² 1794 yılından başlayarak yerleştirilen yüksek bilimsel ve teknik eğitim sistemi ile Fransız bilimine kalıcı katkıda bulundu.³ Bunun ise Fransız bilim ve mühendislik topluluğunun sayısı-

-
- 2 Tanınmış çağdaş Fransız araştırmacıların bu dönemde Fransa’da bilim hakkındaki genel değerlendirmeleri için, bkz., Akademi sekreterlerinin Napolyon’a gönderdiği resmi raporlar: Georges Cuvier, *Rapport Historique sur les progrès des sciences naturelles depuis 1789, et sur leur état actuel ...* (Paris, 1810), ve Jean-Baptiste-Joseph Delambre, *Rapport historique sur les progrès des sciences mathématiques depuis 1789, et sur leur état actuel ...* (Paris, 1810). Devrim döneminde, bir “Jakoben bilimi”ne belirsiz bir özlem duyulmasına karşın, bilimsel düşüncelerin özünde bir değişiklik yapılmadığı –ve yapılamadığı– görüşü hakkında, bkz., Charles C. Gillispie, “The Encyclopédie and the Jakobin Philosophy of Science: A Study in Ideas and Consequences”, *Critical Problems in the History of Science*’ın içinde, Marshall Clagett, der. (Madison, 1962), s. 255-89 ve “Science in the French Revolution”, *Behavioral Science* 4 (1959), 67-101. Bu, Devrimin (genel olarak siyasi bağlamın) bilimsel değişimin akışını [bkz., René Taton, “L’Ecole Polytechnique et le renouveau de la géométrie analytique”, *Mélanges Alexandre Koyré*’nin içinde (Paris, 1964), cilt 1, s. 552-64], bilimadamlarının profesyonelleşmesini ve öz imgelerini [bkz., Roger Hahn, *The Anatomy of a Scientific Institution: The Paris Academy of Science, 1666-1803* (Berkeley, 1971) ve Dorinda Outram, “The Ordeal of Vocation: The Paris Academy of Sciences and the Terror, 1793-95” *History of Science* 21 (1983), 251-73] ve Outram’ın bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde kurumlardan daha etkili olduğunu savunduğu siyasi kayırma ağlarını [bkz., Maurice Crosland, *The Society of Arcueil: A View of French Science at the time of Napoleon I* (Londra, 1967) ve D. Outram, “Politics and Vocation: French Science, 1793-1830”, *British Journal for the History of Science* 13 (1980), 27-43] etkilemediği anlamına gelmez. Fransız bilim tarihi hakkındaki çalışmalar ve bibliyografik referanslar için, bkz., Maurice Crosland, “The History of French Science: Recent Publications and Perspectives”, *French Historical Studies* 8 (1973), 157-71 (Fransız bilim tarihi hakkında özel bir bilgi verilmeksizin Fransa tarihçilerine ayrılmıştır) ve Mary Jo Nye, “Recent Sources and Problems in the History of French Science”, *Historical Studies in the Physical Sciences* 13 (1983), 401-15.

- 3 Bu konuya en iyi başlangıç için, bkz., Nye, “Recent Sources and Problems” ve Antoine Léon, *Histoire de l’enseignement en France* (Paris, 1967), *Histoire de*

nın, niteliğinin ve bağdaşıklığının (homojenliğinin) ve Fransa'da bilimlerin zaten yüksek olan saygınlığının daha da artmasına büyük katkısı oldu. Fransa'da eski rejim döneminde, özellikle on sekizinci yüzyılda kurulmuş ve bilimsel ve teknik eğitim veren farklı pek çok kurum olmakla birlikte, devrim bu kurumların büyüme ve Paris'te merkezileşme sürecini gözle görülür biçimde hızlandırdı.⁴

Fransa'da eğitim, devrimden önce yenilikçilerin dikkatini çekmiş⁵ ve devrim sırasında ateşli tartışmalara yol açmış⁶ olmakla

l'éducation technique (Paris, 1961) ve özellikle *La révolution française et l'éducation technique* (Paris, 1968). Fransız bilimsel eğitim ve araştırma kurumları hakkında tamamlayıcı bilgiler için, bkz., Crosland, *Arcueil ve Hahn, Anatomy*. Devrim döneminde Fransa'da eğitim hakkında genel bir bilgi (orijinal belgelerden verilen pek çok kaynak ile) için, bkz., Dominique Julia, *Les Trois couleurs du tableau noir: la Révolution* (Paris, 1981), bilimsel ve teknik eğitim konusunda 7. ve 8. Bölümler önemlidir. Daha az ilgili bir bilgi için, bkz., Joseph Fayet, *La Révolution française et la science* (Paris, 1960).

- 4 Eski rejimde bilimsel ve teknik eğitim kurumları için, bkz., Charles C. Gillispie, *Science and Polity in France at the End of Old Regime* (Princeton, 1980), s. 481-2 ve 511-2, R. Taton, *Enseignement et diffusion des sciences en France aux XVIIIe siècle* (Paris, 1964) ve biraz eski ama hâlâ yararlı bir kaynak, F. B. Artz, *The Development of Technical Education in France 1500-1850* (Cambridge, Mass., 1966).
- 5 Pedagogik düşüncenin, on sekizinci yüzyıl hakkında bilgi içeren ve asla geçerliliğini yitirmemiş genel bir değerlendirmesi için, bkz., G. Compayré, *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis la seizième siècle*, 2 cilt (Paris, 1879). Ayrıca yararlı bir kaynak, F. Buisson, *Dictionnaire de pédagogie et instruction primaire* (Paris, 1887); toplumsal tartışmalardan ziyade somut kazanımlara yer veren bir kaynak, Roger Chartier, D. Julia ve Marie-Madelénie Compère, *L'Education en France du XVIe au XVIIIe siècle* (Paris, 1976). Ayrıca, bkz., *The Making of Frenchmen: Current Directions in the History of Education in France, 1679-1979*, der. D. N. Baker ve P. J. Harrigan (Waterloo, Ontario, Kanada, 1980), ve D. Julia, "Les recherches sur l'histoire de L'Education en France au siècle des Lumières", *Histoire de L'Education* 1 (1978), 17-18, bu kaynak yararlı bir bibliyografyadır.
- 6 15 Ekim 1792 ile 26 Ekim 1795 tarihleri arasındaki dönemin başlıca belgeleri ve ön analizi hakkında, birkaç hataya ve Jakoben yanlısı bir eğilime rağmen, hâlâ en iyi kaynak, *Procès Verbaux du Comité d'Instruction Publique de la Convention Nationale*, der. Guillaume, 6 cilt (Paris, 1891-1907). Eğitimde Yasama Meclisi'nin faaliyeti için, Kurucu Meclis hakkında kısa bir önsöz ile, bkz., *Procès Verbaux du Comité d'Instruction Publique de L'Assemblée Législative*, der. James Gu-

birlikte, Fransız Devrimi'nin eğitim alanında yasama ile ilgili somut başarıları hemen hemen yalnızca Thermidorian Konvansiyonu dönemi –Robespierre'in idam edildiği Temmuz 1794 ile Beşler Heyeti Rejimi'nin başladığı Ekim 1795 arasındaki dönem– ile sınırlıdır. Bu dönemde hararetli bir yasama faaliyeti vardı, geleceğin Politeknik Okulu (orijinal adı *Ecole Centrale des Travaux Publics*)⁷, çok kısa ömürlü *Ecole Normale of the Year III*⁸ (Üç Yıllık Öğretmen Okulu), tıp okulları⁹, *Ecoles Centrales* (Konsüllük Dönemi'nde kapandı)¹⁰ ve *Conservatoire*

illaume (Paris, 1889). Ayrıca, bkz., D. Julia, *Les Trois Couleurs*, ve Robert J. Vignery, *The French Revolution and the Schools: Educational Policies of the Mountain 1792-94* (Madison, 1965).

- 7 Politeknik Okulunun genel tarih hakkında, bkz., A. Fourcy, *Histoire de l'Ecole Polytechnique* (Paris, 1828). Şu kaynak tamamlayıcı olabilir, fakat okulun ilk yılları için daha dikkatlice kullanılmalıdır: Gaston Pinet, *Histoire de l'Ecole Polytechnique* (Paris, 1887). Ayrıca, bkz., J. Langins, “The Ecole Polytechnique (1794-1804): From Encyclopaedic School to Military Institution”, (Toronto Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979).
- 8 Her ne kadar 1808 yılında Napolyon tarafından kurulan *Ecole Normale Supérieure*, kendisini konvansiyon tarafından kurulan *Ecole Normale of the Year III*'nin devamı gibi görse de bu iki okul birbiriyle karıştırılmamalıdır. 1795 yılında kurulan Ecole Normale'in tarihi hakkında en iyi bilgi için, Paul Dupuy, “L'Ecole Normale de l'An III”, *Le Centenaire de l'Ecole Normale 1795-1895*'in içinde (Paris, 1895), s. 21-209. Ayrıca, bkz., Jean Dhombres, “L'Enseignement des mathématiques par la ‘méthode révolutionnaire’. Les Leçons de Laplace à l'Ecole Normale de l'An III”, *Revue d'histoire des sciences* 33 (1980), 315-48. *Ecole Normale Supérieure*'de, Jean Dhombres'nin başkanlığında yapılan bir seminerde, Fransız Devrimi'nin 200. Yılı nedeniyle, *l'Ecole Normale de l'An III*'da verilen derslerin eleştirel ve açıklamalı bir baskısının yapılması planlandı.
- 9 Sağlık Okulları hakkında, bkz., *Auguste Corlieu, Centenaire de la Faculté de Médecine de Paris (1794-1894)* (Paris, 1896).
- 10 *Ecoles Centrales* hakkında, biraz eski fakat hâlâ ilgi çeken bir makale için, bkz., L. Pearce Williams, “Science, Education and the French Revolution”, *Isis* 44 (1953), 211-30, bu kaynağı tamamlamak için, bkz., R. R. Palmer, “The Central Schools of the First French Republic: A Statistical Survey”, D. Baker, P. J. Harrigan, *The Making Frenchman*'ın içinde, D. Julia, *Les Trois couleurs*, 7. Bölüm, ve Catherine Mérot, “La Fréquentation et le recrutement des écoles centrales sous la Révolution” (Lisans tezi, L'Ecole des Chartes, Paris, 1985).

*National des Arts et Métiers*¹¹ (Ulusal Sanat ve Meslek Konservatuvarı) gibi okullar kuruldu. Bu faaliyetlerin bir bölümünün nedeni, konvansiyon içinde, pek çoğunun Terör Döneminde hoşgördüğü, hatta desteklediği Robespierre yanlısı hizibin diktatörlüğünden uzak durmak isteyen “ılımlılar” olabilir.¹² Aslında siyasi hedefler ve eğitim politikaları konusunda, Thermidorian Konvansiyonu ve Terör Dönemleri arasındaki anlaşmazlık, birçok Thermidorian’ın halkı inandırmak isteyeceği kadar büyük değildi.¹³ Sözgelimi, *Ecole Polytechnique* ve *Ecole Normale*’in kuruluş projelerinin Terör Döneminin son aylarına kadar uzandığı açıkça görülebilir.¹⁴ Bu bölümde, dilin *Ecole Polytechnique*’in kuruluşunu nasıl etkilediğine bakacağız ve o dönemde okulun kuruluşunu kolaylaştıran siyasi ve dilsel bağlam arasındaki etkileşimi anlatmaya çalışacağız.

Fransız Devrimi sırasında dil, birbirine bağlı iki ayrı yönden önemli idi. Bir taraftan devrimciler arasında sözü geçen fikir adamları, Cumhuriyetin ülkesinde standart bir Fransızca’yı kabul ettirmek için bilinçli bir çaba harcayarak, devrimin zaferinin ve aydınlanma hareketinin yayılmasının sağlanacağına inanıyorlardı. Yerel lehçelerin ve yabancı dillerin yerine Fransızca’yı koyma çabaları ile genel

11 Robert Fox, “Education for a New Age: The Conservatoire des Arts et Métiers, 1815-30”, *Artisan to Graduate: Essays to commemorate the Foundation of the Manchester Mechanics Institution*’ın içinde, D. S. L. Cardwell, der., s. 23-38.

12 Hahn, *Anatomy*, s. 290-94.

13 Julia’ya göre, *Les Trois Couleurs*, s.14-15, Milli Eğitim Komitesi’nin, en azından dokuz ay hizmet etmiş otuz üyelik bir çekirdek kadrosu vardı. Bunlar arasında sekiz üye (Fourcroy ve Guyton dahil), Terör ve Thermidorian döneminde çalışmıştı. Thermidor’dan sonra bozguna uğramış Robespierrecilere saldırmak için kullanılan yeni sözcük “vandalizm” Terör Dönemlerinde (Ocak 1794) Grégoire tarafından türetilmiş ve Jakobenler tarafından, “eğitimli kişileri mahkûm etmek”, yaratıcılığı ortadan kaldırmak ve düşünmeyi engellemek istemekle suçlanan karşı devrimcileri cezalandırmak amacıyla kullanılmıştı.

14 Dupuy, “L’Ecole Normale”, s. 40-1, ve J. Langins, “Sur la première organisation de l’Ecole Polytechnique: Teste de l’arrêté du 6 frimaire an III”, *Revue d’histoire des sciences* 33 (1980), 289-313.

olarak dil politikası başka kaynaklarda ele alınmıştır.¹⁵ Diğer taraftan, siyasetin dili devrimin aynı derecede önemli bir yönüdür ve bu bölümde doğrudan değinilecektir.

Sözcükler siyasette daima önemli olmuştur, fakat Fransız Devrimi'nde çoğunlukla belirleyici bir rol oynadı. Ağustos 1792'de krallığın kanlı bir şekilde devrilmesinden hemen önce ve sonra Danton'un oynadığı önemli rolü ele alan Michelet şöyle yazmıştır:

Kimse böyle anlarda sözcüğün pek işe yaramadığını söylemesin. Sözcük ve eylem birlikte tektir. Yüreklere rahatlatan güçlü enerjik bir olumlama, eylemleri yaratır –yani eylemlere yol açar. Burda eylem sözcüğün hizmetindedir, uysalca peşinden gider, dünyanın kurulduğu ilk gün gibi: *O söyledi ve dünya var oldu.*¹⁶

Devrimci konuşma sanatına ayrı bir edebi tür olarak bakılması gerektiğini düşünen Aulard da 1792-1793 yıllarında, konvansiyonda Jirondenler ile Montagnardlar (Dağlılar) arasındaki mücadeleyi “iki taraf arasında, birbirlerine ölümcül nefret ile canlandırılan bir söylev düellosu” olarak anlatırken, Michelet gibi, sözcüklerin siyasi gücünün farkında idi.¹⁷

Fakat, Fransız Devrimi'nin dilini ilk olarak ayrıntılı şekilde analiz edenler ve tarihçilerin ilgisini çekmiş olan güzel ve etkili konuşma sanatını göz ardı ederek devrim sırasında kullanılan dilin gerçek yapısını ve niteliğini araştıranlar, tarihçilerden ziyade dil-

15 J.-Y. Lartichaux, “Linguistic Politics during the French Revolution”, *Diogenes* 97 (1977), 65-84; Patrice Higonnet, “The Politics of Linguistic Terrorism and Grammatical Hegemony during the French Revolution”, *Social History* 5 (1980), 41-69; ve M. de Certaux, D. Julia ve J. Revel, Une Politique de la langue – *La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire* (Paris, 1975).

16 Jules Michelet, *Histoire de la Révolution française* (Paris, 1868, 1889), 3. cilt, s. 307. (Bütün çeviriler bana aittir. Aksi belirtilmedikçe vurgu alıntının yazarı tarafından yapılmıştır.)

17 Alphonse Aulard, *L'Eloquence parlementaire pendant la Révolution française: Les Orateurs de la Législative et de la Convention*, 2 cilt (Paris, 1885-86), 1. cilt, s. 37.

bilimciler oldu.¹⁸ Geleneksel tarihçiler ile geleneksel dilbilimciler çalışmalarını uzunca bir süre birbirinden ayrı yürüttüler. Bu ayrılık ancak yakın zamanlarda, Saussure'den sonra modern dilbilimin gelişmesiyle ve tarih araştırmaları için yeni yöntemlerin yararlı olacağı bilincinin artmasıyla birlikte sona erdi.¹⁹ Tek bir sözcüğün bile tarihsel dilbilimi açısından kapsamlı ve titiz bir şekilde incelenmesi son derece aydınlatıcı olabilir.²⁰ Bu bölümde, aynı zamanda, tek bir sözcük –“devrimci” anahtar sözcüğü– ele alınacaktır; fakat çağdaş dilbilimsel modellerden daha fazla yararlanmayı denenmeden önce gerekli olan başlangıç niteliğinde ve kısmi bir sözlüksel (leksikografik) analiz ile yetinilecektir.

Fransız Devrimi'nin siyasi söyleminde, sözcüklerin, sabit ve evrensel olarak geçerli bir *anlamdan* çok, bütünsel kapsama bağlı olarak kullanıldığı bir *içlemi** bulunduğu, başka hiçbir yerde olmadığı kadar doğrudur. “Devrimci” sözcüğünün kullanıldığı işlemlerden birini göstermek amacıyla bilimsel ve teknik eğitim bağlamı üstünde durulacaktır. Sözcüğü kullananlar, her ne kadar kendi amaçları için –oldukça başarılı bir şekilde– kullanmaya çalışsalar da sözcüğün, kullanıcıların kendilerinin, yaratmakta oldukları kurumu algılama

18 Sözelimi, Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, 13 cilt (Paris, 1905-53) ve Max Frey, *Les Transformations du vocabulaire française à l'époque de la Révolution (1789-1800)* (Paris, 1925).

19 A.-J. Greimas, “Histoire et linguistique”, *Annales: Economies Sociétés, Civilisations* 13 (1958), 110-14. Tarihçiler için, dilbilimin kulanımları ve görülemeyen güçlüklerinin ayrıntılı örnekleri ve uyarılar hakkında kitap uzunluğunda bir inceleme için, bkz., Régine Robin, *Histoire et linguistique* (Paris, 1973).

20 F. Furet ve A. Fontana, devrimden önce Fransa'da, resmi ya da yarı resmi olarak onaylanmış kitapların isimlerinde “tarih (histoire)” ve “yöntem (méthode)” sözcüklerini ele almaktadır: “Histoire et linguistique”, *Libre et Cociété dans la France du 18e siècle*'in içinde, 2 cilt (Paris/Lahey, 1965-70), 2. cilt, s. 92-228. Ayrıca, bkz., Annie Geffroy, “Le ‘Peuple’ selon Saint-Just”, *Annales historiques de la Révolution Française* 11 (1968), 138-44.

* Bir kavramın çağrıştırdığı kapsama giren niteliklerin veya taşıdığı özelliklerin bütünü. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

biçimlerini de etkilemiş olabileceği savunulacaktır. Bir sonuç, geniş siyasi bağlamın, *Ecole Polytechnique*'in kurucularının bu okul hakkındaki vizyonlarına –dil aracılığı ile– bazı etkileri olduğu idi. Bunun ise okulun gerçek yapısı ya da ders içeriğinden çok, doğası hakkındaki anlayışa etkisi oldu. Aslında, François Furet'in devrim hakkındaki genel yorumunun, o dönemde bilimsel ve teknik eğitimin gelişiminin anlaşılması bakımından da önemli olduğu söylenebilir.

Furet, örtük bir şekilde, yalnızca sözcüklerin önemini yeniden doğrulayan değil, aynı zamanda devrimin analizinde sözcükleri ön plana koyan kavramsal bir devrim modeli önermiştir. Tocqueville'yi²¹ ve biraz da Alfred Cobban'ı²² izleyen Furet, devrimin “Eski” Rejim ile “çağdaş” Fransa arasındaki ilişkinin tamamen kesilmesi olduğunu savunan egemen görüşü kabul etmedi. Bu görüşün, tarihçilerin, çağdaş aktörlerin ve izleyicilerin devrim hakkındaki söylemini yüzeysel olarak ele almalarından, dolayısıyla bu söylemin sınırlarından, varsayımlarından ve kavramsal çerçevesinden kaçmamalarından kaynaklandığına inandı.²³ Buna karşılık, devrimi “tarihsel gerçeklik hakkındaki fikirlerin sürekli yayılması” gibi algıladı.²⁴ Gerçek, ideoloji tarafından geçici olarak istila edildi ve sözcükler ideolojilerin hammaddesidir.

Bunun nedeni, eski rejimde büyük bir çoğunluğu anlamlı siyasi faaliyetin dışında kalan Fransızların, siyasi enerjilerini fikir tartışmalarına yönlendirmiş olmaları idi. Bunu yetki kullanmanın gerçekliği ile bağlantının dizginleyici etkisi olmaksızın yaptılar ve bi-

21 A. Tocqueville, *L'Ancient régime et la Révolution* (Paris, 1856).

22 A. Cobban, *The Myth of the French Revolution* (Londra, 1955). Bu kitabın eleştirisi için, bkz., G. Lefebvre, “Le myth de la Révolution Française”, *Annales historiques de la Révolution Française* 28 (156), 337-45. Cobban'ın tezi hakkındaki tartışma hâlâ ilgi çekmektedir, Lefebvre'in Cobban'a cevabı ilkinin yayınlandığı dergide tekrar yayınlanmıştır (*A.g.e.*, 57 (1985), 1-7).

23 Furet, *Penser*, s. 35-36.

24 *A.g.e.*, s. 49.

limadamları ve filozoflar onların gerçek siyasi sözcüleri idi.²⁵ 1789 yılından sonra, Üçüncü Sınıf* nihayet siyasi arenaya çıktıktan sonra, devrimden önceki fikir ortamından devraldıkları ve deneysel içeriği olmayan soyut görüşleri siyasi davranışlarına egemen olmaya devam etti.²⁶ Belki egemen görüş halkın iradesi idi ve beraberinde bütün otoriteye, bu iradenin doğrudan belirtisi olmayan bir düşmanlık geldi. Bu açıdan sadece parlamenter meşruiyet –bütünüyle yetersiz ve aracısız olmayan, temsili demokrasiye dayalı– güç için yarışanlar açısından yeterli değildi. Dolayısıyla, halkın iradesini halkın kendi dili ile ifade ederek halkın iradesi ile özdeşleşmek zorunda idiler. Bu nedenle, siyasi kulüplerde ve derneklerde, bu dilin gerçek “uzmanları” ve “bilirkişileri” ortaya çıktı; çünkü “semyotik** ortam, siyasetin mutlak efendisidir.” “Sözcük gücün yerine geçerek o gücün yalnızca halka ait olduğunun, bir başka deyişle hiç kimseye ait olmadığıнын tek güvencesi olur. Ve gizli tutma hastalığına yakalanmış gücün aksine, sözcük herkesindir [ve] böylece halkın denetimine teslim olur.”²⁷ Bu, Robespierre’in öldürülmesine kadar sürdü ve neredeyse hemen ardından ideoloji yumuşatıldı, çıkarlar doğrultusunda kullanıldı ve güç ile eş süreli olmak yerine güçten ayrı hale geldi.²⁸

Devrimin özel bir dilinin olduğunu, konu hakkında yüzeysel bilgi sahibi olanlar bile bilir. Eşitliğin kutsal erdemi, iyi bilinen *sen* ve *vatandaş* sözcüklerinin kullanımına yansır. Dil, kentlerin ve kurumların isimlerini değiştirerek, monarşinin kalıntılarını ortadan kaldır-

25 *A.g.e.*, s. 65-6.

* Devrimden önce Fransa’da halkın büyük bir çoğunluğunu meydana getiren burjuvaların, zanaatkârların, işçilerin ve köylülerin bulunduğu toplumsal tabaka. (çev. n.) Erişim adresi <https://schoolhistory.co.uk/notes/the-third-estate/>

26 *A.g.e.*, s. 271-4. Furet, burada analizinin büyük bir bölümünü, görece ihmal edilen Fransız Jakobenizm tarihçisi Augustin Cochin’e dayandırır.

** Gösterge bilimi. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

27 *A.g.e.*, s. 83-6.

28 *A.g.e.*, s. 122-7.

mak için kullanılır. Muhalefeti çağrıştıran, *baldırı çıplak, karşıdevrimci, cumhuriyet karşıtı* ve *dekatolize* (Katoliklikten çıkmak) gibi olumsuz biçimlerin ve terimlerin sıklığı dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir²⁹ ve yenilikçi ve aynı zamanda, gerçek ya da hayali düşmanlara ve komplolara karşı daima tetikte olan bir anlayışı yansıtmaktadır.³⁰

Devrimin hem dost³¹ hem düşman³² çağdaşlarının, dilin siyasi yönleri ve yeni toplumun tanımlayıcı niteliğinden ötürü önemi hakkında farklı anlayışları vardı. Fransız Akademisi Sözlüğü'ne, devrim döneminin yeni sözcüklerini içeren bir ek yapılmış olan beşinci baskısının önsözünde, sözlüğün “bütün halklar için ve bütün yüzyıllar için, aynı dil içinde Monarşik dilin ve Cumhuriyetçi dilin sınırlarını saptayan ve tanımlayan silinemez bir bilgi kaynağı olacağı” belirtilmiştir.³³

Açıkça görülüyor ki dönemin siyasi söyleminde “devrim” ve “devrimci” sözcüklerinin önemli bir rolü vardı. “Devrim (*Revolution*)” ismi, siyasi anlamında oldukça eskidir ve Fransız Devrimi'ne uygulanmadan çok önce de kullanılıyordu, Fransız Devrimi bu sözcüğe daha yaygın bir geçerlilik ve onay kazandırdı. I. B. Cohen, on sekizinci yüzyılda “devrim” sözcüğünün birbiriyle bir parça çelişen iki anlamı olduğunu belirtir: çevrimsel/sarmal değişim (eski anlam) ve “sürekliliğin bozulması ya da gerçek büyüklüğün uzun vadeli

29 Frey, *Les Transformations*, s. 272

30 R. Cobb, “Quelques aspects de la mentalité révolutionnaire (Nisan 1793 – II. Thermidor Yılı), *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 6 (1959), 81-120.

31 L.-S. Mercier, *Néologie, ou Vocabulaire des mots nouveau, à renouveler, ou pris dans des acceptions nouvelles*, 2 cilt (Paris, 1801). Mario Mormille'e göre, La “Néologie”révolutionnaire de Louis-Sébastien Mercier (Roma, 1973), Mercier'nin kendisi, on yedinci yüzyılda Académie Française tarafından dayatılan dilin değişmezliği anlayışını değiştirmiş bir on sekizinci yüzyıl edebiyat akımının zirvesini ve güçlenmesini simgeleyen sözlükçü (leksikografik) bir devrimcidir.

32 J.-F. de La Harpe, *Du fanatisme dans la langue révolutionnaire* (Paris, 1796-97).

33 *Dictionnaire de l'Académie française*, 5. Baskı, 2 cilt (Paris, 1798-99), s. x.

* Teknik anlamı, dönme, dolanım.

değişimi.”³⁴ 1789 yılından sonra ikinci anlamı egemen oldu ve en sonunda özel (fizik ve mekanik alanları dışında) hale geldi. İlk önce 1543 yılında Kopernik tarafından bilimde kullanılan –*Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine (On the Revolutions of Heavenly Earth)*– özgün hali akla gelir –sözcük, toplumsal ve siyasi söyleme daha on altıncı yüzyılda girdi, fakat genel olarak 1688 yılındaki Muhteşem (Şanlı) Devrim’den sonra kullanılmaya başladı. On sekizinci yüzyılda, bu kullanım iyice yerleşti ve sonunda kavramsal olarak geçmişten kopup bilime geri döndü.

Fakat işin garip yanı, doğal olarak yalnızca ismin bir uzantısı gibi düşünülebilecek “devrimci” sıfatının ayrı bir geçmişi vardır. Ancak 1789 yılında, ilk kez Mirabeau³⁵ tarafından kullanıldığında ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Terör Döneminde biraz yaygınca ve gelişigüzel kullanıldıktan sonra, birkaç on yıl gizlenmiş ve unutulmuş, fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru yeniden belirmiştir. İlk başta, yasal ve idari bağlamda yaygınlaştığı anlaşılmaktadır: nitekim, “devrimci komiteler” ve kötülüğüyle ün salmış

34 I. B. Cohen, “The Eighteenth-Century Origins of the Concept of Scientific Revolution”, *Journal of the History of Ideas* 37 (1976), 257-88. Ayrıca, bkz., F. Gilbert, “Revolution”, *The Dictionary of the History of Ideas*’ın içinde, der. P. Wiener (New York, 1973).

35 E. Littré, *Dictionnaire de la langue française* (Paris, 1883), bu sözcüğün 1795 yılından sonra Talleyrand tarafından kullanıldığına örnek verir. Daha önceki bir tarihten ve Mirabeau’dan söz eden kaynak, James H. Billington, *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith* (New York, 1980), s. 516, n. 26; Billington, benim erişemediğim bir tezi kaynak gösterir: F. Seidler, “Die Geschichte des Wortes Revolution. Ein Beitrag zur Revolutionsforschung”, (Münih, 1955). Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (Paris, 1960-70), ayrıca, ilk olarak 1789 tarihinde kullanıldığını yazar. Eğer bunu kabul edersek, Oxford İngilizce Sözlüğü’ne (Oxford English Dictionary) göre, “devrimci” sözcüğü, siyasi anlamda, Fransa’dan önce İngiltere’de, 1774 yılında Vali Morris tarafından kullanıldı. Fakat o dönemde çok iyi biliniyor ya da yaygın olarak kullanılıyor gibi görünmemektedir, çünkü aynı kaynakta Burke’nin bu sözcüğü kullandığı ve tipik olarak Fransız devrimci neolojizmi gibi gördüğünden söz eder.

“devrimci mahkemeler” vardı. Burada, sözcük, olağan davranış biçimlerinin ve hukuk kurallarının en düşük düzeye indirildiği, hatta göz ardı edildiği anlarda, olağandışı savaş ve karşıdevrim anlarında yaratılan olağanüstü bir kurumu ifade etti. Ayrıca, bu kurumlar hiyerarşik olarak, diğer devlet kurumlarından ya da idari kurumlardan üstün olduğundan ve bunların kararlarını temyiz etmek mümkün olmadığından, dinamizmin ve gücün belirli bir unsurunu da ifade etti. Böylece, 10 Ekim 1793 tarihinde Ulusal Konvansiyon, “barışa [imzalanıncaya] kadar yönetimin devrimci” olduğunu, yani yeni cumhuriyet anayasasının askıya alındığını ve konvansiyonun diktatörlük yönetimini üstlendiğini duyurdu.³⁶

Haziran 1793'te, Condorcet, “devrimci” sözcüğünün tehlikeli belirsizliği hakkındaki endişeleri dile getirdi ve bu sorun hakkında bir makale yazdı.³⁷ Sözcüğün özgürlük ve ilerleme çağrışımlarının, kriz anlarında gerekli olmakla birlikte, kötüye kullanılabilecek ve kalıcı bir zorbalığa yol açabilecek baskıcı önlemleri maskeleyemeye yarayabileceğinden korkuyordu: “*Devrimci* yasalar yapalım, fakat [yalnızca] bunları yapmaya gerek duymadığımız zaman hareketi hızlandırmak için. *Devrimci* önlemleri benimseyelim, Devrimi sürdürmek ya da kan dökmek için değil, fakat devrimi tamamlamak ve sonuca ulaşmak için.”³⁸ Ne gariptir ki Condorcet'in makalesi 1 Haziran 1793 tarihinde, Jironden arkadaşlarının Paris Komünü'nün baskısıyla konvansiyon tarafından sügüne gönderilmesinden bir gün önce yayımlandı. Korkularında çok haklı çıktı ve sözcük hemen Terör Döneminin aşırılıkları ile ilişkilendirildi. Devrimcilerin elinde, zor-

36 Bu sözcüğün kullanımları hakkında bir tartışma için, bkz., Brunot, *Histoire*, 9. cilt (2), s. 618 vd., ve 950.

37 M.-J.-A.-N.-C.- de Condorcet, “Sur le sens du mot révolutionnaire”, *Journal d'Instruction Sociale*'in içinde (1 Haziran 1793), tekrar basım, *Œuvres de Condorcet*'in içinde, der. A. Condorcet O'Connor ve F. Arago, 12 cilt (Paris, 1847), 12. cilt, s. 615-24.

38 *A.g.e.*, s. 623.

layıcı önlemler almak için güçlü bir silah idi. Sözcüğün anlamındaki gerçek yumuşaklık, Condorcet'in kendi tanımında açıkça görülen yumuşaklık nedeniyle bunu yapabilirlerdi:

Devrimden devrimciyi yaptık ve bu sözcük, genel anlamıyla *devrim* ile ilgili her şeyi ifade etmektedir.

Fakat sözcük bizim devrimimiz için yaratılmıştır; çok uzun süre despotizme boyun eğmiş devletlerden birinde, birkaç yıl içinde, özgürlüğün şimdiye kadar ilk kez tamamen hakların eşitliğine dayandığı cumhuriyeti kuran bizim devrimimiz için yaratılmıştır. Dolayısıyla, *devrimci* sözcüğü yalnızca amaçları özgürlük olan devrimler için kullanılır.

Devrimin ilkelerine bağlı kalan, devrim adına hareket eden, devrimi savunmak için canını feda eden kişiye devrimci denir.

Devrimci ruh, özgürlük için devrim yapmaya [ve] yönetmeye uygun bir ruhtur.

Devrimci yasa, devrimi savunmayı, hızlandırmayı ve düzgün işlemesini sağlamayı amaç edinen yasadır.

Devrimci önlem, başarıyı hedefleyen önlemdir.³⁹

Yukarıdaki parça pek çok soru sormayı gerektirir. “Devrimci”, “devrimler” sözcüğünden fakat sadece “amacı özgürlük olanlarından” türetildiği için “devrimci” faaliyetlerin kesin amaçlarının ya da yapısının ne olduğu hakkında okyucuyuda belirsizlik yaratır. “Özgürlük”, devrimci deyimi için “halk” ve “halk iradesi” kadar önemli bir sözcüktür, aynı zamanda kavramsal yönden bulanık gibidir. Genel olarak değerlendirildiğinde, “devrimci” aracın, amacı “özgürlük” olan devrimlerin sonu kadar belirsiz ve değişken –“hızlandıran”, “düzenleyen” ve “başarıyı sağlayan” herhangi bir şey– olduğu görülmektedir. Bağlama bağlı olarak, bir parça geniş ve esnek bir sözcüğe farklı anlamlar katılabilir. Condorcet'in kendisi, tehlikesini

39 *A.g.e.*, s. 615-17. Condorcet'in tanımının, *Dictionnaire de l'Académie françoise*'ın beşinci baskısının ekinde verilen tanımın temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır (bkz., 33. Not). “Devrime ait olan, devrim ilkelerine uygun olan, ilerlemeyi hızlandırmaya özgü olan, vb. Devrimci Önlemler. Devrimci hükümet.”

gördüğü, fakat önleymediği bu tür bir söylemin sanığı oldu. Furet'in devrim anlayışını kabul eden bir kimse, devrimin anahtar sözcüklerinin neden ister istemez bu özelliği taşımasının zorunlu olduğunu anlayabilir. İdeolojik üstünlük elde etmeye çalışan siyasi rakipler için meşruiyetinin temel kaynağı olan halkın değişebilir ve belirsiz iradesi, (kamuoyu tarafından dile getirilen) bu iradeyi yansıtan retorik de bir kararda kalamadı. Dün kamuoyunu yansıtan kişiler, bugün onu hem radikalleştirip hem yansıtanlar tarafından geride bırakılırken, retorik bir açık artırma süreci meydana çıkar. Bu nedenle, düşmanların sürekli değiştiği, retorüğün abartılı olduğu ve buna paralel olarak ölçüsüz hale geldiği güç mücadelesinde sözcükler birer silahtır.

Saint-Just, 26. Germinal* II. Yılda (15 Nisan 1794) çıkarılan bir yasa ile asillerin Paris'e ve iyi korunan kentlere girmesinin yasaklanması nedeniyle yaptığı ünlü konuşmasında, sözcüklerin esnekliğini ve aynı zamanda bu esnekliğin ve tehlikelerinin bilincinde olduğunu gösterdi. Bir süre önce yok edilmiş olan, toplumsal yönden radikal Hebertistleri** eleştirdikten sonra, onları kasıtlı olarak “ılımlılar” – tamamen farklı bir siyasi ve toplumsal grup– ile özdeşleştirdi. Bu “ılımlılar”ın “devrimci” sözcüğünü kendi kötü amaçları için kullandıklarını iddia etti: “İlmliler devrimci sözcüğünü çarpıttılar; devrimin gelişmesine, sonuçlarını umursamadan engel olmak için gerek duydukları bağımsızlık fikri ile ilişkilendirmenin yollarını aradılar. Halka çok sert davrandılar, fakat aristokrasiye hoşgörölü oldular.”⁴⁰ Saint-Just bir yandan devrimin aşırılıklarını, “devrimci” sözcüğü-

* Fransız Devrimi takviminin yedinci ayı. (çev. n.)

** Fransız devrimci Jacques-René Hébert ile ilişkilendirilen radikal devrimci siyasi grup. (çev.n.) Erişim Adresi: <https://tr.unionpedia.org/i/H%C3%A9bertistler>

40 27. Germinal, II Yılı (16 Nisan 1794) tarihli *Le Moniteur*. Burada kullanılan anlamında “bağımsızlık”, Saint-Just'un aynı konuşmasında görüleceği gibi, “disiplinsiz” ya da “kasten anarşistlik” olarak tercüme edilebilir: “Kötülük yapmak için serbest olmayı açıklama ile özgür olma arasındaki fark ortaya konsun.”

nün ardına sığınan [devrim] düşmanlarına mal ederken, konuşmasını, başlıca çıkarımı “devrimci” eylemin sınırlarının olamayacağı olan ve tartışma kabul etmeyen bir açıklama ile bitirdi: “Konuşmamı şu değişmez ilke ile bitiriyorum: Kamu yetkilileri sizin kararlarınızı sadakatle uygulamak zorundadır. Bu, Cumhuriyetin ve devrimci hükümetin güvenlik yönetiminin zorunlu ve yegâne ilkesidir, halka iyi niyetli, düşmanlarına kötü davranmaktan başka bir şey değildir.”⁴¹

Condorset gibi, Saint-Just da siyasi mücadeledeki yararı nedeniyle vazgeçmediği bir sözcüğün belirsizliğinin tuzağına düştü.⁴² Sözcük Terör Döneminin nefret uyandıran simgelerinden biri oldu ve 12 Haziran 1795 tarihinde konvansiyon, resmi unvanlarda “devrimci” sözcüğünü değiştirerek “önceki zorba yöneticilerimizin [yani bozguna uğramış Robespierrecilerin] yarattığı dilde ve kurumlarda reform yapmaya” karar verdi.⁴³ [Böylece, “devrimci komiteler”in (*comités révolutionnaires*), “gözetim komiteleri (*comités de surveillance*)” olması emredildi.] *Ecole Polytechnique*’in tarihini –1828 yılında yayımlandı– yazan Fourcy, okulda verilen “devrimci dersler”den söz ederken, kendini bu yabancı “devrimci” sözcüğünün anlamı hakkında okuyucuları aydınlatmak zorunda hissetti ve dipnotta açıkladı: “Bu sözcük, hız artışı işlemlerinin biçimciliği ve kuralara uygunluğu pahasına sağlandığında, *hızlandırılmış* sözcüğünün güçlü bir simgesi olmuştu. Devrimci bir işleyiş iyi bir işleyiş değildi, fakat anın ihtiyaçlarını karşıladı.”⁴⁴ Fourcy’nin sözünü ettiği ve kendi deyişi ile “hızlandırılmış ders” olarak da tercüme edilebilecek “devrimci ders”, Terör Döneminin “devrimci”

41 *A.g.e.*

42 Saint-Just’un bu sözcük kavramı, gericilerin bile devrimci olmalarına olanak sağlıyordu: “Ve o da [yabancı] halka karşı, cumhuriyetçi erdeme karşı devrimcidir. Suçta devrimcidir. Size gelince, siz, ahlak ve mevzuat anlamında öyle olmalısınız.” 13 Mart 1794 tarihli rapor, alıntı için, bkz., Robert, *Dictionnaire alphabétique*.

43 Brunot, *Histoire*, s. 656-7.

44 Fourcy, *Histoire*, s. 25.

sözcüğünün salt siyasi söylemin sınırlarını aştığını ve diğer alanlarda da yaygın hale geldiğini gösterir. “Devrimci sepileme* işlemleri” vardı, “devrimci güherçile çıkarma ve barut imal etme” vardı. Hatta kitapların bile “devrimci” bir tarzda sınıflandırıldığı zannediliyordu.⁴⁵ Bu bölümün amacı doğrultusunda, en ilginç olgu, ilk kez “devrimci güherçile, barut ve top üretimi” dolayısıyla meydana çıkan “devrimci dersler” idi. Hükümet, Berthollet, Pelletier ve Fourcroy gibi bilimadamları tarafından geliştirilen yeni ve hızlı üretim yöntemlerini öğretmenin yanı sıra, 2 Şubat 1794 tarihinde, bir aylık özel dersler koymaya karar verdi; bu derslerde Fransa’nın her yerinden yüzlerce öğrenciye barut ve top imal etme teknikleri öğretilenkti.⁴⁶ Dersleri tamamlayan öğrenciler kendi bölgelerine dönmek ve öğrendiklerini diğerlerine aktarmakla yükümlü idiler, böylece bütün ülke çabucak nitelikli işgücü kazanacaktı.

“Devrimci” derslerin kısa ve öz olması planlandı. Daha fazla müfredat programına gerek duyulmadan, kendi işlerinde yeterli olacaktı. Öğrenciler –Fransa’nın her idari bölgesinden belirli sayıda– zihinsel ya da akademik becerilerinden çok devrim coşkusu ve devrime bağlılığına göre seçildi. (Her bölgeden “en az bir” öğrencinin okuryazar olması, beklenen standartlar hakkında biraz fikir vermektedir.) Öğretmenler, devrimci hükümetin güvendiği ve ülkenin en iyi bilimadamları ve teknologları idi. Aralarında, Périer, Fourcroy, Berthollet ve Guyton vardı. Böylece, şimdiye dek görülmemiş öğretim mucizeleri gerçekleştirmek için bir bilim ve yurtseverlik ittifakı olacaktı.

Kamu Güvenliği Komitesi’nin sözcüsü Bertrand Barère şunları söylemişti:

* Sepilemek: Deri, post vb.ni kullanılabilecek bir duruma getirmek için çeşitli işlemlerden geçirmek, uygulamak, tabaklamak. (çev. n.) TDK Güncel Sözlük.

45 Brunot, *Histoire*, s. 619.

46 Bu dersler hakkında, bkz., Camille Richard, *Le Comité de Salut Public et les fabrications de guerre sous la Terreur* (Paris, 1922), 13 Bölüm.

Eski Rejim okul açmak, öğrencileri eğitmek ve kimya ve silah bilgisi derslerini düzenlemek için üç yıl istemişti. Yeni rejim her şeyi hızlandırdı. Bölgelerden toplanan yurttaşlara potasyum nitratı (güherçile) rafine etmeyi, barut yapmayı, top dökmeyi, şekil vermeyi ve taşımayı öğretmek için yalnızca otuz gün istiyordu. Böylece özgürlüğün etkisi bütün meyveleri erkenden olgunlaştırdı, bütün kurumların işlerini kolaylaştırdı ... Onlara bilgiçlik öğretmeyecek. Askerlik ve üretim eğitiminin mucizesini [gerçekleştirecek], yurtseverliğin ve bilimin birleştirilmesidir.⁴⁷

Pek çok kişi uygulamaya hayran kaldı. Derslere geniş yer verilmesi, öğrenciler için yasama meclisinde kabul töreni ve orada Cherubini'nin bestelediği müzik ile potasyum nitrata özel bir övgü şarkısı söylemeleri⁴⁸, “devrimci dersler” kavramını halka çok sevdirdi.⁴⁹ Bireysel girişimcilerin değişik pek çok alanda onları taklit etmek için büyük çaba harcadıkları görüldü. Birkaç yıl sonra, karışık duygu içindeki bir gözlemci şunları anımsadı:

Çok güzel ve heyecanlı günlerdi; her şey *devrimci yöntemlerle* yapılıyordu; sokaklar afişlerle donatılmıştı ve yalnızca şunlar okunuyordu: *devrimci* matematik dersi, *devrimci* fizik dersi, *devrimci* kimya, anatomi, botanik dersi, baldırı çıplakların çocuklarına *devrimci* eğitim, vb., vb., vb. Bu o günlerin modası, o zamanın ruhu idi. Devrimci bir ders yapılmalı idi, yoksa açıkça cehaletle hatta daha kötü şeylerle suçlanılacaktı!⁵⁰

47 2. Ventôse (Fransız Devrimi takviminin altıncı ayı) III. Yıl (20 Şubat 1794) tarihli *Le Moniteur*'de, 30. Pluvôise (Fransız Devrimi takviminin beşinci ayı) III. Yıl (18 Şubat 1794) tarihinde yapılan oturumu yayımlandı.

48 *Musique des fêtes et cérémonies de la Révolution française*, der. Pierre Constant (Paris, 1899), s. 448-51.

49 Derslerin bittiğini gösteren resmi törenler ve kutlamalar, Fransız Devrimi sırasında yaygın olan siyasi festivallerin en unutulmaz olanlarından birinin doğmasına neden oldu (Richard, *Le Comité*, s. 476-82).

50 Jean François Barailon, *Opinion de J. F. Barailon* (Député par le Département de la Creuse) *sur l'Ecole Polytechnique, le rapport et le projet de résolution qui la concernent* (Paris, 1798), s. 18.

Yalnızca kamuoyu değil, hükümet de “devrimci” derslerden etkilendi ve bu dersleri eğitimin verimliliğini artıracak yeni bir araç gibi gördü. Barut ve top yapımı ile ilgili hızlandırılmış dersler sona ermeden önce bile öğretmen şunu yazmıştı: “Geniş bir ülkenin her bölgesinden gelen ve bir çırpıda ülkenin her tarafına dağılan halkın eğitimindeki bu çaba, bu güzel deneyim olmadan anlaşılamayacak başarılarıların habercisidir. Hiç kuşku yok ki hükümet, halkın refahı için gerekli olan her türlü eğitimi kısa sürede geliştirmek amacıyla bu devrimci yöntemi kullanacaktır.”⁵¹ Bu duygular hızla somut eyleme döndü. Aylar içinde, askerlik bilimini, tarım tekniklerini ve ilkokul öğretmenlerine eğitim bilimini (pedagoji) öğretmek amacıyla yeni devrimci yöntemlerin kullanılacağı okulların açılmasına karar verildi.⁵² Birincisi, *School of March* kısa ömürlü oldu, ikincisi asla kurulmadı, üçüncüsü ise *Ecole Normale* idi.⁵³

Ecole Normale’in yüzüncü yılında okulun tarihine çok büyük bir katkıda bulunan Paul Dupuy, bu yanılmanın, Thermidor’dan sonra Milli Eğitim Komisyonu başkanlığını yaptığı sırada, konvansiyonun aklını ustalıkla çelerek eğitim hakkında hayali fikirlerini kabul ettiren hayalperest aydın Garat’ın kasıtlı aldatmasının sonucu olduğunu savundu.⁵⁴ Konvansiyon kolayca kandırıldı –ya da kandırılmak istedi– çünkü birkaç ay önce, Terör Döneminde, Kamu Güvenliği Komitesi, ilkokul öğretmenlerine çabucak pedagoji eğitimi vermek için öğretmen okulları sistemini uygulama niyetinde idi. Temel okuryazarlığı ve cumhuriyet ahlakını yaymak gibi daha

51 11. Ventôse III . Yıl (1 Mart 1794) tarihli *Le Moniteur*’de, bir önceki günün mesajı aktarıldı.

52 Léon, *Révolution française et l’éducation technique*, s. 154-57, ve Antoine-François Fourcroy, *Rapport sur les mesures prises par le Comité de Salut Public pour l’établissement de l’école centrale des travaux publics, décrété par la Convention Nationale, le 21 Ventôse dernier, ...* (Paris, 1794), s. 26, tekrar basım, J. Langins, *La République avait besoin de savants*’ın içinde (Paris, 1987).

53 Arthur Chuquet, *L’Ecole de Mars* (1794) (Paris, 1899).

54 Dupuy, “L’Ecole Normale”, s. 45-51.

ılımlı amaçlarla hazırlanmış özgün projenin devrimci Fransa’da en azından uygulanması mümkün idi. Üstelik, pratik becerileri ve mekanik sanatları öğretmek için bir hazırlık bile olmasa da Jakoben yasa kurulu tarafından elbette yararlı gibi düşünülebilirdi. Bu proje, günümüzde Üçüncü Dünya Ülkeleri’nde okuryazarlığı desteklemek için uygulanan hızlandırılmış programları çok fazla andırmaktadır. Garat bu projeyi aşırdı ve öğretmen okulları için hazırlanan özgün projeyi, Dupuy’un sözleri ile “üst bilim ve felsefe kültürü veren bir okula”⁵⁵ görkemli *Ecole Normale’e* (Öğretmen Okulu) dönüştürdü.

Ecole Normale’in, 1795 yılında faaliyet gösterirken, bir yıl önce barut ve top üretimi öğretilen derslerde uygulanan “devrimci” eğitimden oldukça farklı olduğu kesindir. Fakat bu “devrimci” derslerin başlangıçta okullara model olduğu da bir o kadar kesindir.⁵⁶

Özgün adı *Ecole Polytechnique* olan *Ecole Centrale des Travaux Publics* (Kamu Çalışmaları Okulu), Şubat-Mart 1794’ün ilk “devrimci” dersleri ile pek fazla ilgisi olmayan faaliyetlerini meşrulaştırmak için kullanılan “devrimci” dersler retorığının kullanıldığı bir başka yer idi. Kimyacı Fourcroy –aynı zamanda milletvekili idi–, 24 Eylül 1794 tarihinde, –kamu hizmetleri hakkında genel bir yasanın böyle bir okulu zorunlu kılmasından birkaç ay sonra– *Ecole Centrale des Travaux Publics’in* açılması hakkında bir yasa sunmuştu.⁵⁷ Yeni okulun amacının, üç yıllık bir eğitim süresinde çok ciddi ihtiyaç duyulan mühendisleri yetiştirmek ve fen bilimleri öğretmek olduğunu açıkladıktan sonra şöyle devam etti:

Eğer olağan bir durumda olsaydık, eğer anavatanımızın yetenekli mühendislere bu kadar acil ihtiyacı olmasaydı, Kamu Çalışmaları Okulu’na [okulun] alabileceği öğrencinin yalnızca ilk üçte biri girecekti. İkinci yıl ikinci üçte biri çağrılacak, böylece üç yıl içinde okul dolacak ve elde edilmesi gereken tekbiçimlilik sağla-

55 *Age.*, s. 71.

56 *Age.*, s. 40-41.

57 21. Ventôse II. Yıl (11 Mart 1794) tarihli yasa.

nacaktı. Fakat Cumhuriyetin ihtiyaçları böyle yavaş bir süreç izlemeye olanak tanımadı. Okulda bütün bölümlerin hepsini birden kurmak için bir yol bulunması zorunlu idi. Avantajları Konvansiyona bildirilen devrimci eğitimin, amacına ulaşmasının yöntemi [Kamu Güvenliği] Komitesi'ne önerildi. Her [konu] için, üç ay süreyle ve aynı anda verilen bir tür yoğunlaştırılmış ders, okulda öğretimin bütününe içerecek ve hızlandırılmış da olsa eksiksiz bir eğitim sağlayacak ve üç ayın sonunda öğrenciler üçe bölünecek, her grup üç yılın her birine karşılık gelen çalışmayı üstlenecek. [Bu şekilde] ... okul bütün bölümlerinde faaliyet gösterecektir.⁵⁸

Fourcroy, olağanüstü koşullardan, eğitimi hızlandırma ihtiyacından ve “avantajları Konvansiyona bildirilen en devrimci eğitimden” söz ederek, “devrimci” yöntem ile eğitim yapacak yeni okulu belirlemek için gerek görülen bütün doğruları söyledi. Fakat, aynı konuşmanın diğer bölümlerinden de açıkça anlaşılıyordu ki *Ecole Centrale des Travaux Publics*'deki devrimci dersler ile silah ve cephane yapımı konusundaki dersler arasında temel farklılıklar vardı. Birincisi, öğrenciler daha dikkatli bir şekilde seçiliyorlardı ve okula kabul edilmek için daha iyi bir hazırlık eğitimi almış olmaları gerekiyordu.⁵⁹ Nitekim, sahip olmaları gereken aritmetik, cebir ve geometri bilgisi, onların, yedi ay önce konvansiyonda geçit törenine katılmış işçilerden daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik sınıftan geldiklerini gösteriyordu. İkincisi, yeni okuldaki dersler nihai dersler değildi. Kendi içlerinde bir bütün olan dersler değildi, daha uzun bir eğitim planının başlangıcı idi. Gene de *Ecole Polytechnique*'te 21 Aralık 1794 tarihinde başlayan “devrimci” derslerin, bütün kurumu normal olarak gereken üç yıldan daha kısa sürede faaliyete geçirmeleri bakımından ayrıcalıklı olduğu savunulabilirdi.

Bununla birlikte, “devrimci” dersler açıldıktan sonra iki ay içinde sözde amaçları sessiz sedasız unutuldu. Son (üçüncü) yıl müfre-

58 Fourcroy, *Rapport*, s. 19-20.

59 *A.g.e.*, s. 27

datında olması beklenen derslerden mezun olan öğrencilerin ikinci yıl müfredatını bitirmek için bir yıl daha okulda kalmalarına karar verildi. Üstelik, dersleri, öğrencileri yeteneklerine göre gruplandırma aracı olarak kullanma fikrinden de sessizce vazgeçildi. Öğrenciler, giriş sınavındaki performanslarına göre sınıflara dağıtıldı.⁶⁰

Bunlar olurken, “devrimci” sıfatı popülerliğini yitirmeye başladı, kısa süre sonra da resmi sözlükten çıkarılacaktı. Her zaman usta bir siyasetçi olan Fourcroy, sözcüğü çabucak bıraktı. Tıp okullarının kurulması hakkında konvansiyona yaptığı konuşmada, “Becerikli yasa koyucuların yönettiği devrimci hareket, kamu refahı için en büyük ve en sağlam yapılar için gerekli malzemelerin, çabukluğun neden olduğu yıkıntının tam ortasından nasıl sağlanacağını bilmektedir”⁶¹ diyerek hâlâ devrimci harekete dikkat çekmişti. Fakat iki hafta kadar sonra, onaylanması için *Ecole Centrale des Travaux Publics*’e sunduğu kendi ders planında “devrimci” sözcüğünü çıkarmış ve yerine “giriş”⁶² sözcüğünü koymuştu. Şubat 1795’in başında yeni bir ders izlencesi basılıncaya kadar “devrimci” sıfatından bir iz kalmadı.⁶³ Nitekim, Haziran 1795’in ortalarında, *Ecole Polytechnique*’in kurucularından Prieur de la Côte d’Or, hükümet kuruluna yeni okulun “anın coşkusu ile tasarlandığı görülen şu kısa ömürlü eserlerden

60 Guyton’un, *Ecole Centrale des Travaux Publics* Konseyi adına yazdığı 20. Ventôse III. Yıl (10 Mart 1795) tarihli mektup, Elyazması “Correspondance Administrative”in içinde, *Ecole Polytechnique* Arşivi, Palaiseau.

61 A.-F. Fourcroy, *Rapport et projet de décret sur l’établissement d’une Ecole centrale de Santé à Paris, fait à la Convention nationale, au nom des Comités de Salut public et d’Instruction publique ... le 7 Frimaire de l’an 3* [27 November 1794] ... (Paris, 1794-95), s. 6.

62 Elyazması, “Madde Fiziği giriş [“devrimci” sözcüğü silindi] dersleri. 1. Bölüm. Tuz içeren maddeler, 20. Frimaire III. Yıl [10 Aralık 1797] tarihinde Fourcroy tarafından imzalandı ve Lagrange tarafından onaylandı, Eski sınıflandırma, 1. Madde, 1. Paragraf, 1. Bölüm a, No. 60, *Ecole Polytechnique* Arşivi.

63 *Programmes de l’Enseignement Polytechnique de l’Ecole Centrale des Travaux Publics* (Paris, 1795), tekrar basım, Langins, Débuts’nün içinde.

biri” olmadığını “... ve sözde devrimci eylemlerin aceleciliğini göstermediğini” yazacaktı.⁶⁴

Fourcroy, Eylül 1794’te, “devrimci” öğretimi göklere çıkarırken inceden inceye çok karmaşık ve hassas bir siyasi ortamın suyuna gidiyordu.⁶⁵ Robespierre idam edileli neredeyse iki ay olmuştu, fakat Jakobenler hiçbir şekilde yok edilmedi. Onlar, hafife alınmaması gereken siyasi bir güç idi –ya da öyle oldukları düşünülüyordu. Gerçekten Fourcroy hâlâ Jakobenler Kulübü’nün bir üyesi olabiliyordu.⁶⁶ Konvansiyona gelecekteki *Ecole Polytechnique*’in örgütlenmesi hakkındaki konuşmasını yapmaya başlamadan üç gün önce, 21 Eylül 1794 tarihinde, Marat’ın cesedinin Pantheon’a gömülmesi oylanmıştı. Fakat yasama kurulunda, Robespierre’i devirmiş olan farklı koalisyon unsurları arasında güç mücadelesi başlamak üzere idi.

Oldukça karmaşık nedenlerle, Jakobenlere karşı siyasi bir akım hız kazanmaya başlamıştı. Konvansiyondaki ılımlılar, kurullardaki radikal Jakobenlerden kalanları –sonları toplumun her kesiminde değişik nedenlerle coşku ile karşılanan– Terör ile bağdaştırmada gitgide daha başarılı oldular. (Bu bağlamda, “vandalizm”e saldırının, yalnızca artık ölmüş olan Robespierre’e değil aynı zamanda çok etkin olan ve “zorba” ile ilişkisi bulunan eski müttefiklere, ve şimdi karşıtlara da bir saldırı olduğu anlaşılmaktadır.) Terörün her iki taraf için de öldürücü ve kan dökücü eylemleri nedeniyle radikal ve militan grupları etkin bir liderlikten yoksun kaldı. Geniş ölçüde Robespierre’in kendi

64 Claude-Antoine Prieur, *Mémoire sur l'Ecole Centrale des Travaux Publics*, Présenté à la Commission des Onze et aux Comités de Salut public, d'Instruction Publique et des Travaux Publics (Paris, 1795), s. 26.

65 Robespierre’in ölümünden sonra Fransa’da siyasi durum hakkında, bkz., François Furet ve Denis Richet, *La Révolution française* (Paris, 1973), özellikle 8. Bölüm. Ayrıntılar hakkında iyi bir kaynak, G. Lefebvre, *Les Thermidoriens* (Paris, 1937).

66 Guillaume, *Procès-Verbaux*, 4. cilt, s. 991’de, Fourcroy’un, en azından Ağustos 1794’ün sonuna kadar, Jakobenler Kulübünün üyesi olduğu öne sürülmektedir.

faaliyetleri sayesinde, Konvansiyon kentteki *hizipleri* ve siyasi kulüpleri biraz kontrol altına almayı ve baskıya daha iyi karşı koymayı başarmıştı. *Hiziplerin* içinde, Terör tarafından artık gözü korkutulamayan ılımlı vatandaşlar ağırlıklarını tekrar koymaya başladılar.⁶⁷

Bu güç mücadelesinin galipleri ılımlılar oldu ve Fourcroy'un konuşmasından hemen sonraki dönemde Jakobenlerin etkisi hızla azaldı. Kasım 1794'te, konvansiyon Jakobenler Kulübü'nü kapattı. 8 Şubat 1795 tarihinde, Marat –devrimin bir diğer yeni terimini kullanarak– “depantheonize” edildi. Aşağı yukarı bir ay sonra (2 Mart 1795), Terör Döneminde Robespierre'in Kamu Güvenliği Komitesi'nden arkadaşları Barère, Collot d'Herbois ve Billaud-Varenne suçlu bulunarak tutuklandılar. Germinal ve Prairial aylarında (Nisan ve Mayıs 1795) meydana gelen başarısız sokak isyanlarından sonra ılımlılar konvansiyonda ve ülkede kontrolü ellerine aldılar. Aynı anda, “devrimci” dersler fikri *Ecole Polytechnique* yöneticilerinin retoriğinden yavaş yavaş çıkmaya başladı ve Prieur'un “devrimci işleyiş” ile bütün bağlantıları reddetmesi, bu oldukça hızlı gelişimin sonunu getirdi.

Prieur'un hükümeti bilgilendirdiği toplantıda, *Ecole Centrale des Travaux Publics*'in isminin *Ecole Polytechnique* olarak değiştirilmesinin ilk kez açıktan açığa önerilmesi kayda değer olabilir.⁶⁸ Yeni isim, çağrıştırdığı ansiklopedik anlamları ile hemen uygulanabilir olmayan, geniş

67 Konvansiyon dışındaki ılımlıların sokaklarda ve kent meclislerinde etkilerinin yeniden görülmesi hakkında, bkz., François Gendron, *La Jeunesse Doré* (Quebec, 1979), 1. Bölüm ve A. Soboul, *Les sans-culottes parisiens de l'an 2* (Paris, 1958), 3. Kısım, 3. Bölüm.

* Pantheonize: Paris'te bulunan Panthéon'a (büyük yararlık göstermiş kimse-lerin gömüldüğü ulusal anıt) gömmek (ilk kez 19. yüzyılın başında Paris'te kullanılmıştır). Erişim adresi <https://www.lexico.com/definition/pantheonize> Depantheonize: Cesedi Panthéon'dan çıkarıp başka bir yere gömmek. Jean Paul Marat önce Panthéon'a gömülmüş, daha sonra çıkarılıp kanalizasyona atılmıştır. (çev. n.) Erişim adresi <https://www.biyografi.info/kisi/jean-paul-marat>

68 Prieur, *Mémoire*, s. 29.

bir konu yelpazesi olan ve ileri düzeyde bir eğitim, hatta araştırma yapılan bir kurum görüntüsü uyandırdı. Prieur'un ifadesiyle,

Ecole Centrale des Travaux Publics, yalnızca adayları farklı mühendislik alanlarında eğitmeyecek, aynı zamanda mimarlar, mekanik ya da kimya alanlarında büyük işletmeleri yönetebilecek kişileri, her türlü tasarımcıyı, hatta ressamı [ve] fen bilimleri alanında eğitim verecek öğretmenleri de yetiştirecektir. Son olarak, özellikle devrimci krizlerin yol açtığı yıkımı onarmamız gereken bir zamanda, eğilimleri ve zevkleri doğrultusunda daha başarılı olacaklarını düşündükleri mesleğe girebilecek aydın yurttaşların olması paha biçilemez bir kazançtır.⁶⁹

Her ne kadar “devrimci” sözcüğü artık saygı uyandırmayan bir sıfat olsa da (geçici olarak unutulup gitmeden önce), Fourcroy'un *Ecole Polytechnique*'in kuruluşu hakkındaki konuşmasında bu sözcüğü kullanması, o anda ustalıkla kullanılmış yararlı –belki zorunlu– bir sözcük olduğunu gösterir. Şimde hemen Fourcroy'un bu sözcüğü kullanırken ne kadar dürüst olduğu sorusu akla gelir. Bu bölümün sonunda, bu sorunun belki konu dışı olduğu, sözcüğün kullanımının, bilimadamı-siyasetçilerin, bir parçası oldukları devrimci hükümete karşı tutumlarını açıklığa kavuşturmak için daha yararlı olacak farklı bir açıdan incelenmesi gerektiği öne sürülecektir. *Ecole Polytechnique*'in önde gelen kurucuları incelendiğinde⁷⁰, neredeyse hepsinin devrimci hükümette rol aldığı görülür. Prieur de la Côte d'Or, aslında Kamu Güvenliği Komitesi'nde Robespierre'in meslektaşısı idi; Monge, Hassenfratz ve Berthollet ile Terör Döneminden sonda milletvekili ve komite üyesi olan Guydon ve Fourcroy gibi, Terör Döneminde komitenin askeri araştırmalar ve savaş ürünleri programı ile yakından ilgileniyordu.⁷¹

69 *A.g.e.*, s. 8-9.

70 Langins, “Ecole Polytechnique”, 2. Bölüm.

71 Hahn, *Anatomy*, s. 257-63, Richard, *Le Comité*, 21. Bölüm, ve J. Langins, “Hydrogen Production for Ballooning during the French Revolution: An Early Example of Chemical Process Development”, *Annals of Science* 40 (1983) 531-58.

Fourcroy'un yasama ve yönetim başarıları göz önüne alındığında, onun devrimden zarar görmeden sıyrılan ve rüzgâra göre yön değiştiren fırladıklardan biri gibi sınıflandırılması bağışlanabilir.⁷² 9 Aralık 1793 tarihinde, eğitimde mutlak serbest girişimciliğin “bağnazlığı ve boş inançları ortadan kaldıracak en iyi araç olduğunu ateşli ve abartılı biçimde savunan bu kişi⁷³, on yıl sonra Napolyon'un Milli Eğitim genel müdürü ve son derece merkezileştirilmiş *Université Impériale*'in (Fransa Üniversitesi) mimarı oldu. Direktuvar Yönetimi (1795-1799 yılları arasındaki hükümet dönemi) sırasında, *Ecole Polytechnique* Konseyine, kıdemli eğitimcilere daha devrimci ve yalın “öğretmen (*instituteur*)” yerine “profesör (*professeur*)” unvanı verilmesini ısrarla rica eden Fourcroy idi.⁷⁴ Bu kurnazlığın gerekçesi yalnızca kendini korumak ve yükselmek olamazdı. Fourcroy, Terör Döneminde meslektaşlarını korumak için elinden geleni yaptı; bunun o dönemde ne kadar tehlikeli olduğu inkâr edilemez; Lavoisier tutuklandıktan sonra sessiz kaldığı iddiası da yeni kanıtların ışığında tekrar değerlendirilmelidir.⁷⁵ Artık öyle görünüyor ki Fourcroy, Lavoisier tutuklanmadan önce onu kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptı ve ancak tutuklandıktan ve ölüm cezasına mahkum edilmesi kesinleştikten sonra bıraktı.⁷⁶ Fourcroy'un Konvansiyonda bir vekil olarak, devrim sırasında –bir dilbilim terimi

72 [Alexis Eymery] *Dictionnaire des girouettes ...* (Paris, 1815).

73 A.-F. Fourcroy, , *Rapport et projet de décret sur l'enseignement libre des sciences et des arts 19 Frimaire an II* (9 Aralık 1793), tekrar basım, Guillaume Procès-Verbaux'nun içinde, 3. cilt, 97-105, s. 100-1.

74 Elyazması “Procès-Verbaux du Conseil d'Administration de l'Ecole Polytechnique”, 18. Pluviôse (Fransız Devrimi takvimini beşinci ayı) V. Yılı (6 Şubat 1797), Ecole Polytechnique Arşivi.

75 Outram, “Ordeal”, s. 268, Fourcroy'un bilimadamı arkadaşları Darcet ve Chaptal'i hapis cezasından kurtardığını ve Saget, Desault ve Brogniart lehine müdahalede bulunduğunu belirtir.

76 Maurice Daumas, “Justification de l'Attitude de Fourcroy pendant la Terreur”, *Revue d'histoire des sciences* 11 (1958), 273-4 ve R. Hahn, “Fourcroy, advocate of Lavoisier?”, *Archives internationale de l'histoire des sciences* 12 (1959), 285-8.

kullanarak– bir sözcük topluluğunun tanınmış bir üyesi olduğunu anımsadığımızda, davranışı çok daha anlaşılabilir olur.

Fourcroy konvansiyona rastlantı sonucu, 23 Temmuz 1793 tarihinde, suikaste uğrayan devrim şehidi Marat'ın yerini alarak girmişti. 1793 yılı yazında, Terör Fransa'ya hakim olurken, konvansiyon toplantısında kullanılacak dil ile ilgili birkaç tercih vardı –fiziksel olarak hayatta kalmak için ya geçerliliği kabul edilmiş ilkeleri kullanmak ya da sessiz kalmak. Fourcroy'un başta ikinci seçeneği denediğini gösteren kanıtlar vardır. 8 Aralık 1793 tarihinde, Jacobenler Kulübü'nün aylık başkanı olduğu sırada, konvansiyonda, bir üye tarafından yeteneklerini –olasılıkla hatiplik yeteneklerini– kullanmamakla suçlandı. Fourcroy'un cevabının yazılı olduğu tutanağı olduğu gibi okumaya değer:

FOURCROY: Burada, çocukluğumdan bu yana çalışmalarımda kaydettiğim ilerlemelerin ayrıntılarına girmeyeceğim. Kendimi ifade etme yeteneğimi sanat kadar doğaya da borçlu olduğumu bildirmem gerekir. Eğer bu rahatlığım tıp derslerimde fark edilmiş ise bunu yirmi yıllık meslek hayatım boyunca yaptığım yoğun çalışmalara borçluyum. Bu yirmi yıllık emekten sonra, tıp öğreterek, baldırı çıplak babama ve baldırı çıplak kız kardeşlerime bakmayı başardım. Yararlı bir şey söyleyebileceğimi düşündüğüm her zaman Konvansiyonda konuştum, fakat bilim ve sanat çalışmalarım siyaset ve yasama ile aynı ölçüde uğraşmama izin vermiyor. Bilge bir kimsenin çok iyi bilmediği şeyler hakkında konuşmaması, tersine mesleğine yoğunlaşması gerektiğini düşünüyorum. Bir üyenin zamanımın büyük bir kısmını bilime ayırdığımdan dolayı bana ettiği siteme gelince, söylemek isterim ki tersine, bir kamu görevi yaptığımdan beri hep işimin başında durdum, Sanat Lisesi'nde yalnızca üç kez görüldüm, o da yalnızca liseyi tasfiye etmek amacıyla (arsızlık etmeksizin).

Fourcroy alkışlarla karşılanır.⁷⁷

77 *La Société des Jacobins*, der. F.-A. Aulard, 6 cilt (Paris, 1889-97), 5. cilt, s. 547.

Bu ilginç cevapta önem verilecek noktalardan biri, bu bölüm ile çok ilgili bir yönü, Fourcroy'un, hiç hazırlıklı olmadığı bir durumda bile hatiplik yeteneklerinin gerçekten kayda değer olduğunu ve Jakobener Kulübü'nde ve konvansiyonda doğru anlatım tarzını ustalıklarla kullandığını kanıtlamasıdır. Doğal yetenekleri zaten devrimden önce ona eğitmen olarak büyük bir ün kazandırmıştı⁷⁸, ve hiç kuşku yok ki devrimci meclislerde de yardımı oldu.

Fourcroy'un zorunlu siyasi ifadeleri kullanması herhangi bir hizi-be ait olduğunu göstermez, ayrıca kendi başına devrimci ideolojinin karakteristik alt tür çeşitliliğini de kolaylaştırmaz; çünkü konvansiyondaki bütün hizipler aynı kodu kullanır ve bu kodun gerisindeki ideoloji esnek ve belirsizdir. Aristokrasinin ve bağınazlığın basmakalıp suçlamalarında duygusuzlaştırıcı bir benzerlik, baldırı çıplaklar ile halkın (genellikle dürüst olanların) aynı derecede kestirilebilir övgüleri ile bir arada düşünüldüğünde, ilk anda, devrimci konuşmanın verimli bir analizinin yapılması olanaksız hale gelir gibi görülebilir. Gene de siyasi görüşlerin ya da eğitsel ideolojilerinin daha kesin olarak tanımlanması, metnin daha dikkatlice okunması ile mümkündür: satır aralarını okumak ve daha az önemli gibi görülen ayrıntılara yoğunlaşmak, okuyucunun retorik yönden neredeyse benzer gibi görünen fikirler arasındaki somut farklılıkları saptamasını sağlar. Fourcroy'un *Ecole Centrale des Travaux Publics* hakkındaki konuşması, bu durumu en iyi biçimde anlatan bir örnektir. Standart abartılı bir önsöz ve güzel bir cumhuriyetçi ahlak, iyi baldırı çıplakları eleyecek başlangıç düzeyindeki eğitimin gereklilikleri idi, aynı zamanda konuşmaya eklenen ve konvansiyona okunmayan, fakat yalnızca üyelere dağıtılan teknik

78 W. A. Smeaton, *Fourcroy: Chemist and Revolutionary* (Cambridge, 1962), s. 12. İmparatorluk dönminde, Fourcroy'un Ecole Polytechnique'teki öğrencilerinden ve [Fourcroy'dan] diğerleri kadar etkilenmemiş biri, "bu kadar ufak şeylerin bu kadar süslü anlatıldığını hiç duymadım" diye yazarak ona iğneli bir iltifata bulunabilmişti, [Jean-Louis Rieu, *Mémoires de Jean-Louis Rieu, in Soldats suisses au service étranger* (Cenevre, 1908-10), 3. cilt, s. 116.]

bir ekte⁷⁹, fiziki görkemi ve sayısız personeli ile kendisinin yaklaşık bir yıl önce şiddetle saldırdığı bir tür “ayrıcalıklı kurum” akla getiren okulun kuruluşunu açıklıyordu.⁸⁰

O halde, Fourcroy’da, Fouret’in Mirabeau ve Danton’da saptadığı “iki dilliliğin” başka bir örneği görülür.⁸¹ Mirabeau’nun saray ile gizlice haberleşmesi, devrimci olmayan bir dil ve Eski Rejimdeki Fransa’nın söylemi ile ifade edildiği zaman, devrimci bakış açısından vatana ihanet sayılacak öneriler içermektedir; gerçi o bu önerileri mecliste de açık açık yapar.⁸² Fakat bunlar daha soyut, daha belirsizdir ve söylemi, anlam yönünden içeriği zayıf, etik ve siyasi çekiciliğin kaçamak olumlamaları ve devrimci inanın heyecanlı olumlamaları ile süslenmiştir.

Bu elbette, “devrimci” gibi kod sözcüklerin ilgi alanı dışında olduğu anlamında değildir. Fransız Devrimi’nin söyleminin evrenini oluşturan daha özel ideolojik terimleri içeren genel bir dil alanı yaratan, işte bu temel sözcüklerden biridir.⁸³ Üstelik, kullanımı ve kabul görmesi de siyasi ortamın gerçek bir sınavıdır; yukarıdaki tartışma buna bir örnek sağlama çabasıdır.

Fakat, sözcüğün, bir gösterge olmanın yanında, kendi büyüğü bir gücü de vardır. Olağan yaşamın karmaşasından uzak bir ideolojiye karşı⁸⁴, bilimadamları, devrimin bazı aşamalarında terör duyguları-

79 *Développements sur l'enseignement adopté pour l'Ecole centrale des travaux publics* (Paris, 1794), tekrar basım, Langins, *République*’nin içinde.

80 Fourcy, *Enseignement libre*, s. 100

81 Furet, *Penser*, s. 99.

82 *Age*., s. 86.

83 bkz., M, Tournier, R. Arnault, L. Cavaciutti, A. Geffroy ve F. Theuriot “Le Vocabulaire de la Révolution: Pour un inventaire systématique des textes”, *Annales historiques de la Révolution française* 41 (1969), 109-24, ve Geffroy, “Le ‘Peuple’”. Daha anlaşılır bir düzeyde, bkz., Michel Péronnet, *Les mots clefs de la Révolution française* (Paris, 1983).

84 Terörün, bilimadamlarının gerçeği arayan bağımsız bir kişi olarak kendi kendi öz-imgesini yaratmasına etkisi hakkında, bkz., Outram, “Ordeal”. Terör

nın ya da “devrimci” sözcüğünün anlaşılmasız programlı çekiciliğine hiçbir şekilde duyarsız kalmadılar. Levin, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru “devrim” sözcüğünün bilimsel söylemde yaygın olarak kullanıldığını gösteren örnekler vermiştir. Lavoisier, Fourcroy ve Cabanis, meslektaşlarına yazdıkları mektuplarda, kendi bilim alanlarının tarihinde ya da bilimsel eserlerinde sözcüğü, sosyopolitik bağlamın bilimin kendi içindeki gelişiminin bilimadamları tarafından algılanmasında yeni bir yol açtığını gösterecek şekilde kullandılar.⁸⁵ Bunun kesin mekanizması karmaşık olmakla ve daha ileri düzeyde inceleme gerektirmekle birlikte, “devrim” ve “devrimci” sözcüklerinde gerçekleştiği yüksek bir olasılık gibi görünmektedir.

“Devrimci” sözcüğü bir yandan “ivedi” ve “normal dışı” anlamına gelirken bir yandan da –çağdaş anlamına daha yakın– “yenilikçi” ve “yaratıcı” demektir. *Ecole Polytechnique*’in kurucularına göre, Fourcroy’un deyişiyle, “Avrupa’da örneği olmayan” bir okul, –bilimsel gelişmenin hızını temelden etkileyecek yeni bir tür kurum– idi.⁸⁶ Bu anlamda gerçekten devrimci idi. Çağdaş bir gazeteci ve daha sonra okulun bir profesörü olarak şunları yazdı:

Hiç kuşku yok ki *Ecole Centrale*’in [*des Travaux Publics*] öğrencileri bu dersleri aldıktan sonra, süreçlerini inceledikleri ve şimdiye kadar şansa ve alışkanlıklara terkedilmiş olan sanatları geliştireceklerdir. Aldıkları bu değerli ve dünyada benzeri olmayan eğitimin, bilimin sınırlarını zorlayacak dâhiler yetiştireceği tahmin edilebilir.⁸⁷

Döneminin bu öz-imgenin açıkça gösterilmesi hakkında, bkz., Fourcroy’un Jakobenlere yaptığı konuşma, 77. Not.

85 A. Levin, “Venel, Lavoisier, Fourcroy, Cabanis and the Idea of Scientific Revolution: The French Political Context and the General Patterns of Conceptualization of Scientific Change”, *History of Science* 23 (1984), 303-20.

86 Fourcy, *Rapport*, s. 25

87 H. Say, “Instruction Publique. Ecole Centrale des Travaux Publics”, *La Décadephilosophique, littéraire et politique*, 10. Ventôse III Yıl (28 Şubat, 1795).

Biot, *Ecole Normale*'in kurucularının heveslerini anlatırken şöyle demişti: “Bu hüznü ülkenin ortasından bir anda dev gibi bir ışık hüzmelerinin yükselmesi, göz kamaştıran parlaklığının bütün Fransa'yı kaplayacak ve geleceğini aydınlatacak kadar yukarılara çıkması arzu ediliyordu.”⁸⁸ Biot devrimin heyecanını duymamış bile olsa, bu tanımın altında yatan imgelem –radikal değişiklik, güçlü etkiler ve yeni başlangıçlar– bir “Eski” rejim ve bir “özgürleştirici” devrim algıları bugüne kadar Fransız Devrimi hakkındaki düşüncelerimizi koşullandırmış olan siyasi devrimcilerin imgelemi ile aynıdır.

“Politeknik” sözcüğü, değişik program etkisi ile büyük ölçüde geçmişin devamı olan bir kurumda yeni algıları koşullayan yeni sözcüklerin son örneği olabilir. Sözcük Fransız Devrimi'nin yeni terimidir ve 1795 yılında ortaya çıkmıştır. Sözcüğü açıktan açığa öneren ve daha sonra yasa ile onaylattırmış olan Prieur de la Côte d'Or'un türettiği neredeyse kesin gibidir.⁸⁹ Kamu Güvenliği Komitesi'ndeki önemli rolünden yukarıda söz edilmiş olan Prieur, terminoloji ve ölçü bilimi sorunlarına eskiden beri bir ilgi duyuyordu. Neyse ki uzunluk birimi olarak önerdiği *décadöre* ve *longdix* gibi terimler unutulmuş olmakla birlikte Fransa'da metrik sistemin yerleşmesi hakkındaki 18. Germinal III. Yıl (7 Nisan 1795) tarihli yasayı konvansiyona o önermişti.⁹⁰ O halde “Politeknik” yeni bir isim idi, fakat “ansiklopedi” ile benzerliği, çağdaşlarının olduğu kadar bizim de gözümüzden kaçmadı.⁹¹

88 J.-B. Biot, *Essai sur l'histoire générale des sciences pendant la Révolution française* (Paris, 1803), s. 63.

89 bkz., 68. Not. 15. Fructidor (Fransız Devrimi takviminin on ikinci ve son ayı) III. Yıl (1 Eylül 1795) tarihli ve okulun ismini resmen “Ecole Polytechnique” olarak değiştiren yasayı Prieur sunmuştu.

90 Georges Bouchard, *Un Organisateur de la Victorie: Prieur de la Côte d'Or* (Paris, 1946), s. 286-313.

91 J.-F. Baraillon'un, (Fransız Devrimi Takviminin birinci ayı) Yıl V'te (1 Ekim 1796) Beş Yüzüncü Konseye yaptığı ve 15 Vendémiaire Yıl V'te (6 Ekim 1796)

Nitekim, eski *Ecole Polytechnique*'in programlarının ve örgütlenmesinin, ilhamı, eğitimi ve teknolojik fikirleri açısından “ansiklopedik” olarak tanımlanması uygundur. Bu nedenle, aşağı yukarı yarım yüzyıla yayılmış fikirler ile (aynı zamanda Mézières’de bulunan Askeri Mühendislik Okulu gibi kurumlarda) gerçek bir süreklilik vardır.

Fakat yeni isim, gerçekten de okulun kuruluşunda ve ilk gelişiminde olduğu kadar geçmiş ile yerleşik yapısal bağlantısında da önemli olan yenilik bilincinin çok doğru bir simgesi ve anımsatıcısıdır. Kurulduğu ilk yıl okula gitmiş olan Biot’nun kurucular hakkındaki dediği gibi, “Devrimin düşüncelerini daha da güçlendirdiği ve görüşlerini daha da genişlettiği bu insanlar [kurucular], genel fikirlerden yararlandılar.”⁹² Belki profesörlerin ve öğrencilerin okulları ve devrimci bir güdüyü bilime ve bilim eğitime yayma çabaları konusundaki heyecanları, hem çağdaş retorik hem de nostaljik hagiografi ile güçlendirilmiş olabilir, fakat gene de varmış gibi görünmektedir.⁹³ Bir “buluş atölyesi”⁹⁴ olarak okulun özfarkındalığının bilimsel sorgulamanın hızını ekileyip etkilemediği ve nasıl etkilediği hem bu bölümün amacı dışındadır, hem de doğası gereği cevaplandırması çok zor olabilir. Bununla birlikte, *Ecole Polytechnique*’in ilk yıllarının, bilimsel yeteneğin, bu kadar kısa bir sürede başka bir ku-

Moniteur’de yer alan konuşma: “Kamu çalışmaları okulu [aynen], eğitim yapılan bilim dallarının çok çeşitli olması nedeniyle artık politeknik okulu olarak bilinmektedir. Ansiklopedi de diyebilirdik çünkü şimdi artık anatomi ve botaniğe kadar bütün alanları kapsamaktadır”

92 Biot, *Essai*, s. 59.

* Evliyaname, evliyaların/azizlerin hayat hikâyesi (yazılması, eleştirmeli incelenmesi). (çev.n.) Erişim Adresi: <http://www.zargan.com/tr/q/hagiography-ceviri-nedir>

93 *Journal de l'Ecole Polytechnique* 1 (1795) dergisinin ilk sayısının önsözü. Ayrıca, bkz., F. Arago, “Mogne”, *Œuvres de complètes*’in içinde (Paris, 1854), 2. cilt, s. 484-506, ve *Ecole Polytechnique: Livre du Centenaire 1794-1894*, 3 cilt (Paris, 1895), 1. cilt, s. xxxiii-xxxv.

94 *Développemens*, s. 21.

rumda görülemeyecek ve ününü günümüze kadar getirecek düzeyde bir gelişmeye tanıklık etmiş olması kayda değerdir.

Yukarıdaki makalede, Fransız Devrimi sırasında siyasetçilerin kullandığı ayırıcı bir dil kodunu oluşturan çok daha zengin bir sözlük içinde, tek bir önemli sözcük üzerinde durulmuştur. Kodun bir bütün olarak analizi, uzun vadeli ve disiplinlerarası bir araştırmayı gerektirir⁹⁵, hatta tek bir sözcüğün tek bir yönüne bile bir göz atmak bu sorunun kapsamı hakkında bir fikir verir. Bu bölümde, bu çok daha kısıtlı konunun böyle bir ön analizi sunulmuş ve *Ecole Polytechnique* gibi bir bilimsel ve teknik eğitim kurumunun yaratılmasında Fourcroy gibi en önemli figürlerin eylemlerinin yorumlanması önerilmiştir. [Fourcroy'un] kendisini “iyi bilmediği şeyler hakkında konuşmaması, fakat ... mesleğine bağlı olması gereken bir bilge”⁹⁶ gibi tanıtmaya karşın kendi çıkarı için siyasi jargonu kullanmada, herkes gibi, çok becerikli idi. Nitekim, [Fourcroy'un] “devrimci” sözcüğünü kullanışının izlenmesi, Terör Döneminin siyasi ateşinin mükemmel bir göstergesi gibidir.

Dönemin hem bilimsel hem de siyasi topluluğunda sağlam bir yeri olan Fourcroy gibi bir kimse, sözcükleri –içtenlikle olsun ya da olmasın– kendi amaçları için kullandı: devrimci meşruiyetin bir güvencesi, gönüllü coşkunun bir işareti ve genel irade ve ulusun çıkarlarına uygun amaçların güvencesi olarak. Bununla birlikte, sözcüğün [bu sözcüğü] kullananlar üzerinde de bazı etkileri olduğunu varsaymak mantıksız değildir. Bilimsel toplumda yeni bir tür bilinci, birşeylerin değişebildiği ve kökten değiştiği bilincini –bir yenilik retoriğinin olduğu ve çok yavaş değişen eski gizli süreklilik modellerinin reddedildiği siyasi durumu nitelendiren aynı tür bilinci– gösterir. Bilimsel kurumlarda, süreklilik modeli de bir yenilik retoriğini getirdi.

95 Bkz., 77. Not.

96 Tournier ve diğerleri, *Le Vocabulaire*. Devrim metinlerinin sistemli bir dökümünü isteyen bu makalenin yazarlarının pek çoğu, Devrim sözdağarcığını araştırma grubu üyesi idi.

Retorik ve kavramların genel siyasi kültürden öğrenilmesi mümkün idi, çünkü, Levin’in sözleriyle, “kültürel anlamlar, eğer alıcı [bilim] bu anlamlara uygun matris (kalıp) olabilecek kaynaklara sahip ise [anlamlar] daha etkin bir şekilde aktarılabilir ve benimsenebilir. Bu durumda, değişik biçimlerde ‘bilimsel devrim’ sözcük bileşenlerini içeren metinlerin sayısını artırarak etki de artırılabilir.”⁹⁷ Benzer “devrimci” kavramının aynı durumdan yararlandığını söylemek anlamsız değildir.

Ecole Polytechnique’in kurucularına göre, “devrimci” sözcüğü her şeyden önce bir meşruiyet belgesi ve görünüşte var olan ve kurucuların amaçlarına uygun hale getirmek için sessizce değiştirilebilecek bir model sağlamıştı. Daha da önemlisi, belki daha anlaşılmaz ve daha zor belgelenebilecek bir şekilde, bilimsel ve teknik eğitim kurumlarının mevcut düzenini, kendince devrimci ve demokratik bir devlet ile bağlantılı gerçek bir ulusal kuruma dönüştürmeyi sağlamasına yardım etmişti. Sözcükler, kendi yeniliklerini algılamalarından olduğu kadar geçmişteki sağlam köklerinden de güçlü bir şekilde doğan kurumlara zemin hazırladı ve onları biçimlendirdi.

97 Levin, “Venel Lavoisier ...”, s. 308.

BİR METNİN SOSYOLOJİSİ: YENİ ZELANDA’NIN İLK YILLARINDA SÖZLÜ KÜLTÜR, OKURYAZARLIK VE MATBAA

Don F. McKenzie

Yeni Zelanda’da 1840’tan önceki aşağı yukarı yirmi yıl, sözlü kültürden uzaklaşarak el yazısı okuryazarlığı üzerinden, matbaa ile tanışıldığı dönemdir. Bu yüzden bu dönem, özel ve ölçülebilir bir bağlamda, on beşinci yüzyılda Avrupa’daki Gutenberg devriminin küçük çapta bir tekrarı gibidir. Yeni Zelanda açısından son derece önemli bir belge olan Waitangi Antlaşması, okuryazar Avrupa kültürünün temsilcileri ile tamamen sözlü bir kültüre sahip olan yerlilerin ilişkilerine tanıklık etmesi açısından dikkate değerdir. Bu antlaşma, okuryazarlığın ve 1830’lu yıllarda matbaanın etkilerini ölçmek için bir örnek olarak kullanılabilir ve Avrupalıların, sözlü uzlaşmanın esnekliğine karşılık, yazılı ifade ve onayların anlaşılabilirliği, saygınlığı ve bağlayıcı gücü hakkındaki varsayımlarının tam bir örneğidir. Değişik örnekleri, “imzaların” çeşitliliği ve belgenin anlamı ve yasal durumu hakkında çatışan görüşler, bütün bu soruları birden odak noktasına koymaktadır. Bunun tersine, antlaşmanın imzalandığı dönemin sözelik ve okuryazarlık koşullarının iyice kavranması, [antlaşmanın] günümüzde nasıl yeniden düzenlenebileceğini, yorumlanabileceğini ve uygulanabileceğini daha doğru olarak belirlememize yardım edebilir.¹

1 Bu bölüm, Londra Bibliyografya Topluluğunda (Bibliographical Society) 15 Şubat 1983 tarihinde yapılan ve daha sonra *The Library*’de [6. Ser., (1984), 333-65] yayımlanan bir konuşmaya dayanarak yazılmıştır.



Resim 2. Kraliçe Victoria'nın evlilik yıldönümünde, Wellington, Cambridge Terrace'a dikilen beykeli üzerindeki yarım kabartma (bas rölyef). Hobson oturuyor, Henry Williams (gözlüklü) onun sağında, ayakta duruyor, Maori şefin adı bilinmiyor.
(Bütün resimler, Yeni Zelanda Wellington'daki Alexander Turnbull Kütüphanesi'nin izni ile kullanılmıştır.)

6 Şubat 1840 tarihinde Yeni Zelanda'nın kuzey bölgelerinden kırk altı Maori şefi, Maorice (Maori dili) ismi “*Te Tiriti o Waitangi*” olan bir belgeyi, “Waitangi Antlaşması”nı imzaladılar.”² Antlaşma-
nın İngilizce metinlerine göre, bu antlaşma ile kendi bölgelerinde sahip oldukları “egemenlik hak ve yetkilerini tamamen ve koşul-
suz olarak Majesteleri İngiltere Kraliçesi’ne” devrettiler. Bu ant-
laşma İngilizlerin Yeni Zelanda üzerindeki egemenliğinin temel
dayanağını oluşturdu.³ 1840 yılındaki bu olay ile üstü kapalı olarak
belirtilen Avrupa’nın okuryazarlık efsanesi, Kraliçe Victoria’nın
Wellington’daki heykelinin altında, antlaşmayı tüy kalemle –dedi-
ğim gibi– “imzalayan” bir Maori şefinin imgesinde gururla yücel-
tildi (Resim 2). Matbaacı William Colenso’nun bildiği ve bizim de
bu metnin sosyolojisini incelerken göreceğimiz gibi, gerçek çok
farklı idi.

Bu tarihten yirmi beş yıl önce, Yeni Zelanda yerlileri okuma
yazma bilmiyordu. Kendi geleneksel fikir ve inanışları olan ve ta-
mamen sözlü kültüre dayalı neolitik bir kavim idi. Fakat, bu mitolo-
jilerin hiçbirisi, Avrupalıların okuryazarlık ve matbaa teknolojilerinin
değişimin unsuru olduğu efsaneleri ve misyonerlerin Avrupa’nın iki
bin yılda sağladığı kazanımları Yeni Zelanda’nın yalnızca yirmi beş
yılda edinebileceği –edinmiş olduğu– düşünceleri kadar saçma de-
ğildi: sözlü ifadenin alfabetik biçimlere indirgenmesi, bunların oku-
nup yazılabilmesi, hafızadan yazılı kayıtlara kolayca aktarılması, im-
zanın, eksiksiz kavramanın ve yasal taahhütün işareti olarak kabul
edilmesi ve sözlü bir kültürde zaman, yer ve kişinin göreliliklerinin,

2 Antlaşmanın belgeleri için şu kaynaktan yararlandım: *Facsimiles of the Declaration of Independence and the Treaty of Waitangi*, der. H. H. Turton (Wellington, 1877; tekrar basım, 1960).

3 İngilizlerin Yeni Zelanda üzerindeki hükümdarlığının, Maorilerin antlaşma-
yı onaylamış olmasına dayandırıldığı tezimi, hukuki bilgisi ile onaylayan Paul
McHugh’a teşekkür ederim. Fakat antlaşmanın hiçbir etkisinin olmadığı ve
İngiliz egemenliğinin, uygarlaşmamış yerli halkların yaşadığı toprakları işga-
linden ve oralara yerleşmesinden kaynaklandığı anlayışı da vardır

yazılı ya da basılı sözcüğün varsayılan değişmezliğine bırakılması.⁴ Samuel Marsden 1814 yılında Rangihoua adasında 300 dönümlük bir araziye ilk misyoner yerleşkesi için satın aldığı zaman bir temlik (mülkü devretme) senedi hazırladı ve Maori şefine, senedin üzerine yüzündeki dövmenin (*moko*) şeklini çizdirerek, ciddi bir şekilde “imza” attırdı. Arazinin fiyatı on iki balta idi ve balta neolitik kültürden demir çağına geçişin, Yeni Zelanda’ya ormansızlaştırmanın ve pastoral ekonominin gelmekte olduğunun güçlü bir simgesi idi. Fakat, açıklaması güç, anlaşılması zor ve belirsiz teknoloji okuryazarlık idi.

Şimdi bunun aşamalarını değerlendirelim. 1815 yılında, ilk yerleşik misyoner Thomas Kendall, insanlık tarihinin en önemli geçişlerinden biri olan, sözlü dilin alfabetik formda kayıda geçirilmesi meselesi ile yüz yüze geldi. Böyle söylendiğinde kulağa çok hoş gelmektedir ve sözcük anlamı ile alındığında gerçekten de öyle idi. Fakat, birtakım yabancı sesleri alfabetik olarak yakalamaya çalıştığımızı düşünelim. İşte bütün kitaplarımızın altında yatan mucize de bu. İlk gezginlerden biri, Yeni Zelanda sunasının Maorice ismi olarak duyduğunu sandığı sözü *pooaduggghieduggghie* (aslında *putangitangi*) ve yelpaze kuyruklu güvercini de *diggowaghwhagh* (aslında *piwakawaka*) gibi yazdı, her iki söz de özgün isimlerin işitsel güzelliğini görsel olarak yansıtmaktan uzaktı. Bir yer ismi olan *Hokianga*, *Showkianga*, *Sukyanna*, *Jokeeangar*, *Chokahanga* gibi farklı isimlerle ifade edildi. *Kerikeri* adında bir köy, *Kiddekidee*, *Muketu* ve *Muckeytoo* diye duyuldu ve ifade edildi. Bu yazımlar işitsel olarak yetersiz olmanın yanı sıra farklı bir kültürde yetişmiş olan İngiliz-

4 “Avrupalıların ... okuryazarlık ve matbaa teknolojilerinin değişimin unsuru olduğu efsaneleri” ve “hafızadan yazılı kayıtlara” ifadeleri için, bkz., Harvey Graff, *The Literary Myth: Literacy and Social Structure in the Nineteenth Century City* (New York, 1979); Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*, 2 cilt (Cambridge, 1979); ve M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307* (Londra, 1979).

lere kaba ve kültürel yönden ilkel gelebilir ve böyle diğer tutumları pekiştirebilir.⁵

Dilbilim araştırmalarının olmayışı (kaldı ki Avrupalı olmayan dillerde dilbilgisi ve sözdizimi bile yoktu), akılcı bir ortografi (yazım yöntemi, yazı sistemlerini inceleyen bilim dalı) geliştirmesini zorlaştırdı. Bir ortografi geliştirilinceye kadar okuma ve yazma öğretmek elbette olanaksız idi, matbaa ise bir dizi standart harf biçimine bağlı idi. Kendall'ın 1815 yılında hazırladığı ilk kabataslak liste gözden geçirilip Cambridge Üniversitesi'nde Arapça Profesörü Samuel Lee'ye gönderildi. Kendall ve iki Maori şefi, Hongi ve Waikato, 1820 yılında Lee'nin yanına geldiler ve birlikte *Yeni Zelanda Dilinin Dilbilgisi ve Sözdizimi* (*A Grammar and Vocabulary of the Language of New Zealand*) adlı kitabı yazdılar. Kitap, yıl sonuna doğru Londra'daki Kilise Misyoner Topluluğu'nun matbaacısı R. Watts tarafından basıldı. Kendall, Marsden'in aksine, Maoriceenin İngilizleştirilmemesi gerektiğinde direniyordu; önce, *c*, *q* ve *x* harfleri çıkarıldı, fakat o aşamada *Dilbilgisi*'nde, Maorice olmayan fakat yabancı sözcükler için gerekli olacağı düşünülen sesler *-f*, sert *g*, *j*, *v*, *z*- hâlâ duruyordu, böylece beş ünlü,

5 William Colenso, *Fifty Years ago in New Zealand. A Commemoration; a Jubilee Paper; a Retrospect: a Plain and True Story* (Napier, 1888), s. 27. Edward Markham, 1834 yılında, bunların, bölgesel farklılıkları ve lehçe farklılıklarını gözardı ettiği için çok basitleştirilmiş bir ortografi olmakla eleştirerek farklı bir görüşü dile getirdi, "Böylece, Dili zenginleştirmek yerine daha da fakirleştirmektedir": *New Zealand or Reminiscences of it*, der. E. H. McCormick (Wellington, 1963), s. 62. Sözlü dilin ilk alfabetik biçimlere ya da hece biçimlerine dönüşürülmesindeki koşulların çok fazla dikkat çekmediği anlaşılmaktadır. Judith Binney şu kaynakta Kendall'ın Maori dilindeki çalışmalarını tartışmaktadır: *The Legacy of Guilt* (Auckland, 1968) s. 177-85; ayrıca, bkz., Johannes Andersen "The Maori Alphabet", der. R. A. McKay, *A History of Printing in New Zealand 1830-1940*'nin içinde, s. 57-74. Ulusal Kanada Kütüphanesinde Joyce Banks, şu anda (hâlâ kullanılmakta olan) Cree hece yazımı üzerinde çalışmaktadır. Tamsin Donaldson, "Hearing the First Australians", der. Ian Donaldson ve Tamsin Donaldson, *Seeing the First Australians*'ın içinde (Sydney, 1984), on dokuzuncu yüzyılda iki Avustralya dilini, Ngiyampaa ve Wiradjuri, yazıya dökme girişiminin altında yatan güdüler ve Avrupalıların varsayımlarının bu yazıların şekillenmesine etkilerini incelemektedir.

on sekiz ünsüz ve bir digraf ses (tek ses oluşturan iki harf) *ng* (Nga-io Bataklığı'nda olduğu gibi) hâlâ yeterli idi. Kitapta aynı zamanda “beyaz adam başarılı, beyaz çok başarılı” gibi örnek cümleler vardı, ama beyaz adamın, en azından dilbilimi açısından, dil kullanımını geliştirmesi gerekiyordu. Vurgu işaretleri dahil edilmeli miydi, uzun ünlüler nasıl ayırt edilmeliydi (uzatma işaret ile mi yoksa çift harf ile mi?)⁶, geri kalan bütün harfler (daha fazla basitleştirme, etkinliği artıracaktı) gerçekten gerekli miydi?

İzleyen beş yıl içinde –1830’a kadar– alfabenin harf sayısı fiilen beş ünlü ve sekiz ünsüze indirildi, iki harf –*b* ve *w*– çözümsüz kaldı. Kesme işareti ekleyerek damaksıl bir *b* (*H’ongi* gibi) ve gene bir kesme işareti ile ya da *wb* birleşimi ile sesli *w* (*f* gibi telafuz edilen) seslerini belirtme girişimleri oldu. Matbaacı olarak Colenso, (özel harf tiplerinden kaçınmak için) uzun ünlüleri çiftleme, (zahmetli Yunan-tarzı kesme işaretinden kaçınmak için) basit *b* ve her ne kadar *wb* 1842 yılında onaylanmış olsa da (tek harf yerleştirmek yeterli iken iki harf yerleştirmemek için) yerine digamatik *v* kullanılmasını savundu.⁷ Daha sonra, yabancı ünsüzler ve *b*, *d*, *l*, *s* ve *y* atıldı, yabancı terimler Maoriceye dönüştürüldü: Böylece “misyoner” *miha-nere* oldu, “vali” *kawana*; “komite”nin ne olduğunu siz bulun bakalım. Harf biçimleriyle ilgili kararlar tipografik (matbaacılık) yönden etkili olmakla birlikte kültürel yönden ciddi tartışmalara yol açtı; çünkü İngilizce sözcüklere Maorice bir şekil vererek bunların epeyce farklı kavramsal anlamlarını gizlediler. Fakat 1837 yılında Yeni Zelanda’da yayımlanan ilk büyük kitap, Colenso’nun Maorice Yeni Ahit’inin, akustikten optiğe bu ön değişiklik, seslerin basitleştirilmiş ve standart hale getirildiği bir alfabe ve insan güdülerini olmaksızın çıkarılabileceği düşünülemez. Bugün Maori dilinde, beş ünlü ve

6 Maorice’de, ünlülerin uzunluğu anlamların önemli bir ayırıştırıcısıdır: *kākā* papağan; *kākā* bir giysi, *lif* ya da yaprak sapı; *kākā* ateş gibi; *kākā* balaban kuşu, ya da sıfat olarak, tutu- tarafından-zehirlenmiş demektir. Uzun ünlüleri belirtme yöntemleri hâlâ farklıdır.

7 Fifty years ago, s 24-7, 47-9.

on ünsüz harf *b, k, m, n, p, r, t, w, ng, wh* vardır.

Maori dilinin matbaadan önceki evrimleşme döneminde (1815-1830), misyonerler okuma ve yazmayı öğretme girişiminde bulundular. Yerli dillerde okuma yazma öğretme kararı başka yerlerde uzun zaman önce verilmişti; sözelimi, Bengal’de, yerel kültürde olağanüstü bir uyanış yarattı.⁸ Aynı zamanda, çok etkili bir politika gibi görünüyordu. İngilizceye hakim olmak zordu ve halkı bölebilirdi; ana baba ve çocuğun, yaşlı ve gencin hep birlikte din değiştirmesi ancak eğer [halk] yeni öğretilerin, dil engeline takılmaksızın hızla aktarılabilceği ortak bir dil ile birbirlerine bağlanırsa anlaşılır olabilirdi. Bunun da ötesinde, misyonerler, İngilizce konuşmanın Maorilerin Avrupalıların yaşadıkları en kötü deneyimleri öğrenmelerine yol açacağını biliyorlardı. Onları kültürel olarak kendi dilleri içinde tutarak, ithal günahlardan koruyacaklarını umuyorlardı. Ayrıca İncil metinlerini okumalarını engelleyerek ve sözdağarcığını kısıtlayarak Maorilerin eski bir Ortadoğu uygarlığı hakkındaki bilgilerini sınırlandırdılar; misyonerler, aynı zamanda, Pakeha [Avrupalı] gerçeklerini yorumlayan rehberler olarak, Maorileri ahlaki ve siyasi yönden kendilerine bağımlı kılarak bilindik pastoral (ruhani) rollerinin değerini de artırdılar. Misyonerlerin, sıkıca yönlendirilmiş Maori okuryazarlığı politikasından beklentileri Williams ve Puckey’nin yorumlarında su yüzüne çıkmaktadır. William Williams, 1833 yılında, “Okuyan bir halkın tek kitabı Kutsal Kitap olduğunda, o kitap etkisini göstermeye başlar başlamaz ülkede büyük bir ahlaki değişiklik yapmaması olanaksızdır” diye yazmıştı.⁹ Ve 1842 yılında, William Puckey, Maorilerin “Kutsal

8 Bkz., David Kopf, *British Orientalism and the Bengal Renaissance: The Dynamics of Indian Modernization 1773-1833* (Berkeley ve Los Angeles, 1969). Elbette, Bengal’de olduğu gibi zaten var olan okuryazar bir kültürün eserlerini matbaayla tekrar canlandırma ve sözel bir kültürün tüm çeşitliliğini yakalayabilme arasında bir ayrım yapmak gerekir: bkz., Bruce Biggs “The Translation and Publishing of Maori Material in the Auckland Public Library”, *Journal of the Polynesian Society* 61 (1952), 177-91.

9 1 Ekim 1833 tarihli mektup, *Missionary Register* (Kasım 1834), s. 513. Willi-

Kitap ve onun metinleri dışında okuyacakları başka bir kitap olmadığı için bütün işleri kutsal nitelikte olsa gerektir”¹⁰ diye seviniyordu. Bu öngörü, kutsal metinlerin Maoriceye çevrilmesine öncelik verilmesi anlamına geliyordu. 1839-40 yılları arasında, bu politikanın tam gelişmeye başlaması gerektiği sırada ortaya çıkan bir öğreti çekişmesi, bu ideolojik önyargıyı pekiştirdi; Kilise Misyoner Topluluğu, Piskopos Pompallier’nin Katolik misyonunun ve matbaanın rekabeti ile karşı karşıya kaldı.¹¹ Colenso’nun basılmış ürünlerini incelediğimizde bu politikaların yansıması kolayca görülebilir.

Yüzyılın sonunda, İncil’den metinlere vurgu yapılması, şarkı ve öykülere yeni bir imgelem kaynağı oluşturarak ve hükümete karşı ekonomik ve siyasi baskıları şiddetlendirerek, Maorilerin bilincinde derin bir etki bırakacaktı. Ne var ki 1830’larda, misyonerler, saflığı şimdi apaçık ortada olan ideallerle, Maori dilinde kutsal metinleri vurgularken böyle bir sonuç çıkacağı akıllarına gelmemiştir. Programda ayrıca misyoner okullarında okuma yazma öğretmek de vardı. Londra’ya gönderilen heyecanlı raporlarda, Maorilerin okumayı öğrenme arzusunun, bu ilginin yerli öğretmenler tarafından teşvik edildiğinin, böylece yoğun ve doyumsuz bir kitap isteği olduğunun bildirilmesi, genel okuryazarlığın, kişisel kurtuluşun başlıca aracı olarak, yerel çapta hemen yayılabilmesi amacıyla gerekli olduğu düşünülen aracın sağlanması için gitgide artan bir baskı yarattı. Elbette

am Brown’a, “yerlilerin her türlü ahlaksızlığı İngilizce aracılığıyla öğrendikleri” söylenmişti: *New Zealand and its Aborigines* (Londra, 1845), s. 101.

10 6 Haziran 1842 tarihli mektup, Alıntı, C. J. Parr, “A Missionary Library, Printed Attempts to instruct the Maori, 1815-1845”, *Journal of the Polynesian Society* 70 (1961), 429-50, s. 445.

11 24 Kasım 1838 tarihinde Woon’un Wesleyan Misyoner Topluluğuna mektubu: “Matbaa [Katoliklerin] sistemindeki hataları ortaya çıkaran güçlü bir araç olacaktır”, Wesleyan Mission Notices, yeni seriler, 9 (1839), s. 142. 2 Aralık 1840 tarihinde Henry Williams şunu yazdı: “Şimdi, Katolikler çöpleriyle gelmeden önce mevcut kitap talebini karşılayabilmek için yoğun bir çaba harcamamız gerek” alıntı, Parr, “A Missionary Library”, s. 447. Roma Katolik misyonu 1838 yılında, [misyonun] ana matbaa makinası ise (Gaveau) 15 Haziran 1841 tarihinde geldi.

matbaayı kastediyorum.

Fakat gerçek ne idi? Kendall 1816 yılında otuz üç öğrenci ile ilk okulu kurdu. Fakat öğrenci sayısı ancak 1830'larda kayda değer bir düzeye ulaştı. Raporlarda, yalnızca okulların verimli olduğu değil, aynı zamanda Maorilerin kolayca okuma öğrendikleri hakkında da bir söz birliği vardı. 1829 yılında, başka bir okul için şöyle söyleniyordu: "Daha altı yıl önce öğrenmeye ilk adımı atmışlardı: şimdi pek çoğu kendi dilinde okuyup yazabiliyor ve Aritmetiğin Temel Kurallarını iyice öğrendiler."¹² 1833 yılında misyona gelen bir ziyaretçi şunları yazmıştı:

Daha önce yazılı dili olmayan bir halkın içinden bu kadar çok kişinin Misyoner Okullarımızda verilen eğitimden yararlanacağını beklemiyordum ... [Erkek Okulunda] Şef ve tebaa, yaşlı ve genç, mahkûm ve özgür, her yaştan ve her sınıftan insanın, İngiltere'de benzer bir okula olumlu yansiyacak bir terbiye ve düzen içinde eğitim yaptığını ve iletişim kurduğunu gördüm. Üst tabaka din, okuma, yazım (imla), kayağantaşından levhalara söyleneni yazma ve hesap yapmayı öğrenirken, en alt sınıflar alfabeyi ve harfleri yazmayı öğreniyorlardı ... [Kız okulunda], üst sınıflar oldukça iyi okuyorlar, aynı şekilde söyleneni kayağantaşından levhalara yazıyorlardı ... Düşman kabilelerden olanlar bile şimdilik aralarındaki soğukluğu kenara bırakıp, öğretmenlerin –köle ya da çocuk– kim olduğuna aldırmaksızın, öğrenmek için bir araya gelmişlerdi.¹³

Bu anlatımdaki son derece edebi retorik, başlı başına açıklayıcıdır: yazar, Kaptan Jacob, okulun alışlagelmiş çalışma yöntemini, evrimleştiğini görmeyi istediği toplumun görüntüsüne, hatta kendisinininkinden daha iyi bir toplumun görüntüsüne dönüştürmektedir. Waimate'deki misyon evi hakkında şunları yazmıştır:

Üst sınıflardaki öğrencilerin yazıları gerçekten de İngiltere'deki pek çok okul çocuğundan daha iyi ve çok şaşırdığım şey,

12 G. Clarke, *Missionary Register* (Aralık 1829), s. 372.

13 William Jacob, 13 Mart 1833, *Missionary Register* (Ocak 1834), s. 60.

ortografik hataların hiç olmaması idi; bunun en iyi açıklaması dillerinin yalınlığı olsa gerek, her harf yalnızca tek bir sestene oluşmaktadır. Ayrıca, burada Şeflerin ve tebaalarının, özgürlerin ve kölelerin hep birlikte aynı sınıfta olduğunu da gördüm.¹⁴

Hobbs, 1833 yılında şöyle yazdı:

Okumayı öğrenmeye çalışmak uzun zamandan beri gençler arasında popüler ... Öyle ki okumayı öğrenmek isteyen pek çok Yerli, pek çok kez yirmi beş – elli kilogram arasındaki domuzları getirip Kutsal Kitap’tan bölümler ve İngiliz Kilisesi Liturya’sını içeren bir kitabı satın almak istedi.¹⁵

Ayrıca, misyoner raporları, pek çok Maori öğrencinin, temel bilgileri aldıktan sonra, gidip başkalarına öğrettikleri izlenimini de uyandırmaktadır:

Her köyde okuma yazma bilen pek çok yerli var: ve Yerliler bir okul açmışlar ve okuma yazma öğretiyorlar; gençler ve yaşlılar din eğitimi alıyorlar. Kitap istekleri çok fazla.¹⁶

... uzak yerlerde oturan pek çok yerli büyük bir okuma arzusu gösteriyor ve bizden çok az yardım alarak okumayı yazmayı öğreniyor; ve bu çabalarını alfabenin bazı harflerini bilme ve yazabilme başarısı ile taçlandırmış.¹⁷

... Okulların tamamen Yerliler tarafından yönetildiği köyler var; ve bazıları okuma yazmada dikkate değer bir ilerleme sağlamışlar. Tanrı’nın olağanüstü eserlerini anadillerinde kendi başlarına okuyabilecekleri günler çok uzak değil.¹⁸

Fakat bu raporlar aslında gerçeklere değil, anlatılanlara dayanmaktadır ve tarafsız açıklamalar olarak pek fazla bilgi verici değildir, [raporlar] en kötü olasılıkla hüsnükuruntunun, en iyi olasılıkla okur-

14 A.g.e., s. 61.

15 *Missionary Register* (Şubat 1834), s. 119.

16 G. Clarke, 4 Haziran 1833, *Missionary Register* (Aralık 1833), s. 550.

17 William Puckey, 6 Ocak 1835, *Missionary Register* (Haziran 1836), s. 155.

18 G. Clarke, 12 Şubat 1833, *Missionary Register* (Ekim 1833), s. 486.

yazarlığın, böylece daha sonra basılı metinlerin yararlı etkisinin, Maorileri, maruz bırakıldığı toplumsal değişiklikler ile sağlanmak istenen düzeyin çok altında bir düzeyde tanımlama hevesinin dile getirilmesidir.¹⁹ Sanki okuryazarlık kavramının kendisi, bir öz onay-

- 19 Başlangıçta Maori okuryazarlığı hakkında en yararlı kaynaklar, C. J. Parr, "A Missionary Library", yukarıda adı geçen kitapta, ve "Maori Literacy 1843-1867", *Journal of the Polynesian Society* 72 (1963), 211-34; ve Michael D. Jackson "Literacy, Communications and Social Change", *Conflict and Compromise: Essays on the Maori since Colonization*'ın içinde, der., I. H. Kawharu (Wellington, 1975), s. 27-54. Bununla ilgili incelemeler için, bkz., G.S Parsonson "The Literate Revolution in Polynesia", *Journal of Pacific History* 11 (1967), 39-57, ve G r ald Duverdier "La p n tration du livre dans une soci t  de culture orale: le cas de Tahiti", *Revue Française d'Histoire du Livre*, n.s., 1 (1972), 27-51. Parr'ın, 1830'lu ve 1840'lu yıllarda Maorilerin okuma ve yazmaları hakkında birincil kaynak vermek için gösterdiği bu titizlik benim ara tırmalarımı oldukça kolayla tırdı. Jackson'un takdire değer tartışması, özellikle Maorilerin toplumsal değişimini, okuryazarlık gibi önemli bir bakış açısından incelemesi nedeniyle (s. 28), benim ara tırmalarım ile son derece ilgili idi. Michael Jackson aynı zamanda beni Manfred Stanley'nin  u çalışmasına yönlendirdi: "Technicism, Liberalism, and Development: A Study in Irony as Social Theory", *Social Development: Critical Perspectives*'in içinde (New York, 1972), s. 274-325, teknolojinin toplumsal yapılar ve (her ne kadar önceden kestirerek ve yalnızca dolaylı yoldan olsa da) kitabın tarihi (histoire du livre) felsefi etkileri ilgili düşündürücü bir tartışma. Gene de ben, ilk misyonerlerin ve yeni tarihçilerin, Maori okuryazarlığı hakkındaki delilleri yanlış okuduklarını idda ediyorum. Eğer 1840'lar ile ilgili delillerin geçerliliği kalmıyorsa, 1830'larda Maori okuryazarlığının hızlıca elde edildiğine dair yaygın kanı da yanlış olsa gerektir: toplumsal değişiklik yaratacak gücü olmayan bir okuryazarlık y zeyseidir. Misyonerlerin 1830'lardaki abartılı açıklamalarını kabul eden, Parr 1840'lar için  unu sormaktadır: "Ne oldu? Kendi kendilerini atayan öğretmenler neredeydi, kitap ve eğitim uğruna yapılmış olan binlerce kilometrelik yolculuklar, harflerin hevesli öğrencileri, daha bir düzine yıl önce tıka basa dolan okullar?" ("Maori Literacy", s. 221). Bugün, en basit işlevsel anlamda okuryazar olmayan Maori sayısı çok az olsa da, yazılı ve basılı sözcük kullanmak, alışkanlık edindikleri bir yöntem değildir. Bu yüzden sorulması gereken soru, Maorilerin 1830'larda tam okuryazar olup olmadıklarından, ya da misyonerlerin okuryazarlığı neden tam olarak   retemediklerinden çok daha önemlidir. Sorulması gereken soru daha çok, Maoriler neden okuryazar "olamadılar"? Ya da, suçun sorumluluğunu kaydıracak olursak, bu teknolojileri, Maorilerin bildiği fakat eğitimli bir kafanın kolayca ve belki azaltarak kitaba hapsedmeye çalıştığı çok uygarla mı  toplumsal deneyimin karmaşık ge cekleri ile ba a çıkamayacak kadar yetersiz yapan okuryazarlık ve kitap için ne dersiniz?

lama ve sonsuz vaatlerle dolu abartılı bir dil gerektiriyormuş gibidir.

Kendi efsanelerinin kurbanı olan misyonerler, bulmak istediklerini buldular ve Londra'daki komitelerinin duymak istediğini bildikleri şeyleri söylediler. Marsden, Williams, Hadfield ve Pompallier akıllı adamlardı, fakat “okuma” ve “yazma” sözcüklerinden ne anlamış olduklarını bırakalım kendileri söylesinler:

Yerliler kendi dillerinde yazılmış Dua Kitabını, İlahileri ile birlikte Kilise Ayinlerinin büyük bir kısmını el altında bulunduruyorlar. Çevrilebildiği kadarıyla, Kilise Ayinlerini kolayca okuyup yazabiliyorlar.²⁰

Her gittiğim yerde okuyup yazabilen birilerini bulmak beni çok memnun etti. Kilise Ayinleri, İlahiler ve Kateşizm* ve diğer yararlı bölümler ile birlikte Yerlilerin diline çevrilmişti. Hepsi de okumaya pek meraklı; aralarında okula gitme olanağı bulamamış, ama gene de okuyabilen pek çok kişi var. Ülkenin her yerinde birbirlerine öğretiyorlar.²¹

Henry Williams, “birbirine öğretmenin” ne anlama gelebileceği hakkında şöyle bir ipucu vermektedir:

Genç bir adam bana harflerin anlamlarını sormaya başladı. Ben de ona yazdım. Yarım saat içinde hepsini biliyor ve dışarıda birçok kişiye öğretiyordu. Ardından o kadar çok insan gelmişti ki elinde yazacak kâğıt kalmadı. En sonunda harfleri yazmak için küçük parçalar getirmeye başladılar ve genç ya da yaşlı, aşağı yukarı iki yüz kişi büyük bir ilgi ile harfleri öğretmeye ve öğrenmeye giriştiler. [Ertesi sabah], oğlan çocuklar harflerini duymam için kâğıtlarını bana getirdiler ve bundan sonra ne öğreneceklerini sordular.²²

20 Marsden, 14 Mart 1830, *Missionary Register* (Ocak 1831), s. 58.

* Resmi bir öğretiyi soru-cevap şeklinde öğreten el kitabı. (çev. n.) Erişim adresi: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kate%C5%9Fizm>

21 Marsden, Şubat 1837, *Missionary Register* (Nisan 1838), s. 137.

22 *The Life of Henry Williams*, der. H Carleton (Wellington, 1948), s. 137.

Okula gitmeyen pek çok kişi, bir kitap ya da kitap bölümü bulup içindeki her sözcüğü tam olarak öğreninceye kadar tekrar tekrar yazıyor.²³

Sürekli eğitime gerek olmaksızın kolayca okuma yazmayı öğreniyorlar. Yalnızca kolay okunan birkaç kitapçık vermek ve bazı harfleri kayağantaşı parçalarına yazmak, kendi dillerini üç ay içinde öğrenebilmelerine yetiyor.²⁴

Buna karşılık R. K. Webb'in *İngiliz İşçi Sınıfı Okurlar (British Working Class Reader)* adlı kitabında, on dokuzuncu yüzyılın başında Londra'da Borough Road Okulu'nda bir çocuğa okumayı öğretmenin on iki ay, yazı yazmayı ve hesap yapmayı öğretmenin ise üç dört yıl sürdüğünü söyler.²⁵ Maori okuryazarlığı hakkında daha gerçekçi bir açıklamayı, 1838 yılında Fairburn yapmıştır:

Okuma yazma bilmeyen insanların bulunduğu küçük bir kabileyle karşılaşma olasılığı çok düşüktür. Bunu özellikle söylüyorum; çünkü kağıt ya da kayağantaşı levhalara yazıp isteklerini bildirmek isteyen, ama kitaptan tek bir satır okuyamayan, kendi kendini yetiştirmiş Yerlilerle karşılaştığımızı duymak İngilizlerin kulaklarına tuhaf gelebilir. Avarelik alışkanlıkları ... bazı yönlerden okumayı öğrenmeleri bakımından olumludur. Güzel kitapları olduğuna göre, hiç kuşkusuz yok ki bunları oyalanmak için, diğerlerine öğretmek için kullanıyorlar; bir zamanlar en gözde oyunları olan damanın yerine geçmiş gibi gözüküyor.²⁶

Bu da en azından, pek çok sözde "okuyucunun" elde ettiği en düşük kazanımı göstermektedir.

23 Hadfield, 22 Temmuz 1840, alıntı, Parr, "A Missionary Library", s. 438.

24 J. F. B. Pompallier, *Early History of the Catholic Church in Oceania* (Auckland, 1888), s. 47.

25 (Londra, 1955), s. 17. İngiliz işçi sınıfından yerleşimciler arasında okuryazarlık büyük olasılıkla düşüktü. Benim baba tarafından büyükbabam okuma yazma bilmiyordu, nikah cüzdanını ve vasiyetini çarpı çizerek imzalamıştı. Baba tarafından büyükannem ise, pek çok Maori şefi ve ortaçağ kralı gibi, mektuplarını dikte ederek "yazıyordu."

26 30 Nisan 1836, *Missionary Register* (Temmuz 1839), s. 348.

Başlangıç düzeyinde okumanın görsel değil harflerin, hecelerin ve sözcüklerin telafuz ve tekrarını gerektirdiği için (bu yöntem kitap, metin ve grup halinde eğitimin az olduğu yerlerde öğrenmeyi destekler) ağızcıl/işitsel olduğunu düşünürsek, ezberden sözlü tekrarın okumaymış gibi gözükebileceğini anlayabiliriz; –sözlü bir geleneği olan– Maorilerin hafızaları çok güçlüdür.²⁷ Kemp’in 1832 raporunda bu bağlantı açıkça görünmektedir: “Kutsal metin çevirilerinin eksikliğinden, yerliler neredeyse durdular: Bazıları tüm basılı malzemeleri ezberledi: Umarım yakında daha fazla kitap basılarak bu sorun giderilecektir.”²⁸ Ya da 1832 yılında Williams: “Yerlilerin kitap ihtiyacını derinden hissediyoruz: şu anda ellerinde bulunanların neredeyse hepsini ezberlediler.”²⁹ Diğer özel raporlarda genel çıkarlarından söz edilmektedir:

Yerliler Kutsal Metinleri öğrenmek ve okumak için güçlü bir istek gösteriyorlar ... Ne zaman Yerlilerin arasına girsem Kateşizm’den bölümlerin tekrarlandığını duyuyorum. Yerlilerden biri, okuma bilme de Kateşizm’in büyük bir kısmını öğrenmiş ve çevresindekilere Sorular soruyor; ardından hep birlikte cevapları tekrarlıyorlar.³⁰

Eğitimin yalnızca, Paiha’da okumayı öğrendikten sonra köyüne geri dönüp, yurttaşlarına Kutsal Metinleri okuyan bir Maori tarafından verildiği bir kabileyi ziyaret ettim. Ondan önce, köyde okuyabilen kimse olmadığı için, toplanıp Günah Çıkarma Duasını ve Efendimizin Duası’nı ezberden okumayı alışkanlık edinmişler.³¹

27 Bkz., Duverdier, “La Pénétration”, 41-42, ve William Ellis, *Polynesian Researches, during a Residence of nearly eight years in the Society and Sandwich Islands*, 2 cilt (Londra, 1829), 1. cilt, s. 492-3, 2. cilt, s. 20. Duverdier bulgularının çoğunu Ellis’ten almaktadır.

28 3 Ocak 1832, *Missionary Register* (Eylül 1832), s. 406.

29 6 Temmuz 1832, *Missionary Register* (Mayıs 1833), s. 243.

30 C. Baker, 26 Aralık 1831, *a.g.e.*, (Eylül 1832), s. 407.

31 Fairburn, 30 Nisan 1838, *a.g.e.*, (Temmuz 1839), s. 348.

Kutsal Metinleri okuyan kör bir adam . . . dikkatimi çekti . . . Sonra bir ara bana gelip, kendisine bütün bir kitap vermemi rica etti. Gözleri görmediği halde kitabın ona ne yararı olacağını sordum. Çok yararlı olacağını söyledi; çünkü gözleri görmese de kulakları duyabiliyordu ve kitabı olursa başkalarına okutabilirdi, ta ki kalbi ile görünceye kadar ... [daha sonra] zavallı adamcağızı önünde açık kitabıyla, yere uzanmış gördüm, sanki içeriğini düşünmüşçesine ayetleri teker teker yüksek sesle söylüyordu.³²

“Zavallı adamcağız?” Ezberlenmiş metin, bir insanı yaşayan bir kütüphaneye çevirir, ama kitap okumak bunu yapamaz. Kateşizm’in –göz ile okunarak değil, *ezbere* söylenerek– tekrarlanması, iman edildiğinin en büyük kanıtıdır. Sözlü kültürden okuryazarlığa geçildiği varsayımının yanıltıcılığını göstermek için Sör Apirana Ngata’nın daha 1940’larda “Maoriler ve Basılı Kitap” hakkında yazdıklarından alıntı yapıyorum:

İnsanlar, yazılı ya da basılı malzemeleri kendilerine okuyan birisinden dinlemeyi tercih ediyorlardı. Bu yalnızca sözcükleri teker teker heceleme zahmetinden kurtarmakla kalmıyordu, aynı zamanda alışkın oldukları yöntemle, göz yoluyla sessizce aktarmaya daha çok benziyordu: eski hünerli masalcılara ya da şair ya da papaz anlatıcılara daha yakın idi. Bunun da ötesinde, bu ırkın düşünce yapısı, sanatçıların tonlamaları ve jestleriyle aktarılan kullaktan eğitimi tecih ediyordu ... Gerçekten de basılı malzeme pek fazla yaygınlaşmadı, fakat Kutsal Kitabı, Kilise Liturjyası ya da *Rawiri*’si olan herkes için benim çocukluk günlerimde hâlâ sözcükleri basılı kitaplardan okuyan rahiplerden, öğretmenlerden ya da sıradan okuyuculardan dinlemekten ve ezberlemekten haz duyan elliden fazla insan vardı.³³

Eğer edilgen bir şekilde kavranan ve daha kolay kazanılan bir beceri olan okuma bu kadar kolay geçirtililebildi ise peki ya yazma?

32 Henry Williams, 29 Ağustos 1834, *a.g.e.*, (Kasım 1835), s. 258.

33 McKay, *A History of Printing in New Zealand*’in içinde, s. 48-49.

Yazma, bir bireysel *dışavurum* becerisi, okumanın etken eşdeğeri idi. Fakat kazanılması çok daha zordu. Yazıyı, ilkel yapının yanı sıra, tüy kalemlerin, kağıdın ve mürekkebin enderliği ve pahalılığı engelledi. Kayağantaşı kullanarak yazı yazılabilir, fakat her amaca uygun değildir. Okumadaki sözlü unsurların, metinlerin görsel olarak tam ve kolayca algılanmasını sınırladığı gibi, yazıya güven ve kullanma hevesi, ancak yazılı belgelerle uzun bir tanışıklıkla birlikte yavaş yavaş büyüyebilir.³⁴ Avrupa’da yüzyıllarca sözlü tanıklık, yazılı delilden üstün tutuldu; okuma yazma bilmeyen bir halkın bu niteliğini on yıl içinde değiştirmesini beklemek gerçekçi değildi ve bunun olduğunu varsaymak hata olacaktır.³⁵

Okuryazarlığın Maoriler için işlevi, kitapların içindeki fikirlere ya da ilahi gerçeklere ulaşmak değil, mektup yazmaktı. Yazı yazma-

34 Bu konunun ele alındığı en iyi kaynak için, bkz., Clanchy, *From Memory to Written Record*.

35 Bugün Maori haklarını savunan ve Maori *mana*’sını koruyanlar arasında, Avrupalı görüşlerle uzlaşmacı olanlar, Maorilerin okuma yazmayı çok hızlı ve kolay öğrendiklerini vurgularken, daha az uzlaşmacı ve radikal olanlar ise sözlü geleneklerin büyük önemini ve Avrupalıların “kitabının” yersizliğini savunmaktadırlar. Uygulamada, sözlü yöntem egemendir. Okuryazarlık, kendisini sözlü olarak çok iyi ifade edenleri, daha az akıcı oldukları bir iletişim tarzına zorlayarak, sinsî bir şekilde kültürel yönden gerilemeye neden olur. En azından Maorilerin deneyiminde böyle oldu.

Jane McRae’nin bana anımsattığı gibi, birkaç Maori yazar vardır ve çok azı Maorice yazmaktadır, fakat sözlü kompozisyon ve anlatım geleneği devam etmektedir; “edebî” yapılar ya da biçimler ile tek gelenek budur ve “sesli” metin genellikle okunmak üzere vardır. Üniversitelerin Maori Araştırmaları Bölümlerinde bile kitaba güvenilmez. Kütüphanelerde, el yazmalarına ve basılı metinlere, Avrupalıların Maoriler hakkındaki yayınlarına pek fazla başvurulmaz; *marae*’de ya da buluşma yerlerinde, sözlü davranış kuralları, tartışmalar ve görüş alışverişleri önemlidir. Bu gibi durumlar, ortak öykülerin ya da temaların doğal, anlık, sözlü doğaçlama, dramatik etkinliklerini ve metinlerin *evrimsel* kavramlarını teşvik eder; baskıda, toplumsal değişim sürecinde gelişigüzel bir anı yakalayan sabit metinler, farklı bir tarih anlayışı ve kendi aslına uygun bir tekrar canlandırmayı gerektirir. bkz., Michael King, “Some Maori Attitudes to Documents”, *Thi Mauri Ora: Aspects of Maoritanga*, der. Michael King (Auckland, 1978), s. 9-18.

nın onlar için en büyük mucizesi taşınılabılır olması idi; mektup, mesafeyi ortadan kaldırarak mektubu yazan kişinin aynı anda iki yerde birden olmasını, bedeninin bir yerde, düşüncelerinin başka bir yerde olmasını sağlıyordu. On yıl ya da daha uzun bir süre sonra kabileleri bir araya toplayıp bir savaş planı yapmada siyasi yönden etkili olan, yazının zamansal kalıcılığı değil mekânsal yayılımı idi.³⁶ Tarihli ve yasal açıdan bağlayıcılığı olan belgelerle tanımlanan tarihsel zaman, güncel ihtiyaçları için geçmiş geleneklerini yeniden şekillendirmeye alışkın olan sözlü bir kültüre çok daha büyük bir zorluk çıkarıyordu. Bu, hâlâ karşı koyduğu bir zorluktur.

Williams, 1833 yılında bir seyahate çıktığında, kendisine ve Maori hizmetkârlarına gönderilen birkaç mektup aldı ve daha önce hiç mektup görmemiş olan Maorilerin tepkilerini şöyle kayıda geçirdi:

Bu durum, buranın insanlarına çok ilginç geldi, böylelikle yazılı harflerin niteliğini ve değerini kendi vatandaşları sayesinde anlama olanağı buldular. Bizim çocukların, *kendi mektuplarını* beklerken ve okurken, en az bizim kadar haz duydukları anlaşılıyordu, çevredeki herkes de neşelenmişti; mektupları yüksek sesle tekrar okudular ve dinleyiciler, kendi ifadeleri ile “kitabın konuştuğunu” hayranlık ve şaşkınlık içinde izlediler: çünkü bir Avrupalı olağanüstü şeyler yapabiliirdi, fakat Yeni Zelandalı bir gencin nasıl aynı güce sahip olabileceğini anlayamadılar.³⁷

1830’lu yılların başında, yazılı vaftiz ricaları için mektup yazmaya ikircikli bir şekilde başladığını görürüz; bu, (William Yate’nin deyişiyle), “Yeni Zelandalıların kan dolu, eğitimsiz kalplerinin İngilizlerin uygar ve nazik kalplerinin tam içinde olduğunu” gösterir.³⁸ Mektupların aslı elbette Maorice idi.

36 Jackson, “Literacy, Communications and Social Change”, s. 38; ayrıca, bkz., A. Buzacott, *Mission Life in the Islands of Pacific* (Londra, 1866), s. 66-67.

37 *Missionary Register* (Eylül 1834), s. 418-19.

38 *A.ge.*, (Nisan 1832), s. 192.

Ben, Pahau, şimdi size bir Mektup yazıyorum. Belki hoşunuza gitmeyecek ve geri göndereceksiniz; o zaman belki benim kalbim kırılacak ve ağlayacağım. Bu durumda, şimdi, size yazacağım. “Saçmalık” demeden ve parça parça edip çöpe atmadan önce bu tarafını ve öbür tarafını yukarıdan aşağıya okuyun. Şimdi, Bay Yate, bu kâğıt üzerinde söyleceklerimi dinleyin. Ne yazacağımı tekrar tekrar düşündüm, şimdi kulaklarınızı kapatıp beni dinlemeyeceğinizi düşünüyorum. Yazacağım işte şudur: – Hatırlayın, eğer “saçmalık” diyecekseniz, bize dileklerimizi bir deftere kaydetmemizi söyleyen sizdiniz.³⁹

Başka bir mektup, Caxton’u anımsatan bir şekilde başlamaktadır: “Mürekkeğim iyi değil, kağıdım pis ve tamamen utanç içerisindeyim.”⁴⁰ Diğer bir karıkocanın mektubu: “Bizim ikimizin mektubunda çok fazla hata var: ve Mary diyor ki ‘Gönderme: bekle ve Kerikeri’ye geldiğinde konuşursunuz.”⁴¹

Bu çeviriler uyumsuzdur (Yate’nin Maoricede ikili adıl için “bizim ikimiz” ifadesini kullanması, mektubu yazanın değil kendisinin düşüncesidir), fakat bu yeni aracın çekingen ve tedirgin bir şekilde kullanıldığını ve yarattığı kaygıları görmemek mümkün değildir. Bunlar eğitimsiz Yeni Zelandalılar değildir. Bu kişiler çiziktiren dama oyuncularını değil Maori dilinde okuryazar seçkinler idi, vaf-tiz edilmek üzere eğitilmiş kimselerdi. Mektupların siyasi amaçlarla etkin bir şekilde kullanılmasına daha birkaç yıl vardı. Matbaa ise ancak 1850’lerin sonuna doğru Maorilerler için işlevsel bir ifade aracı olmaya başladı.⁴² İşlevsel olmaya başladığında –Maorice gazete-

39 A.g.e., 6. Mektup

40 A.g.e., 7. Mektup.

41 A.g.e., (Ekim 1834), s 460. Ayrıca, bkz., *Letters to the Rev. William Yate from Natives of New Zealand converted to Christianity* (Londra, 1836).

42 bkz., W. J. Cameron, “A Printing Press for the Maori People”, *Journal of the Polynesian Society* 67 (1958), 204-10; ve Johannes Andersen, “Maori Printers and Translators”, McKay, *A History of Printing in New Zealand*’in içinde, s. 33-47. Resmi bir Hükümet gazetesi olan, *Te Karere o Nui Tireni*, daha sonra *Te Karere Maori*, 1842 ve 1846 yılları arasında Maorice basılmıştı, ve şüphesiz bu

lerde– temel güdüler ve bağlamsal kuvvetler dini değil ekonomik, siyasi ve askeri idi. *He wahine, he whenua, e ngaro ai te tangata* –erkeğin ocağını söndüren ya kadınlar ya da topraktır. Şimdi olduğu gibi, o zaman da Maorilerin en önemli meselesi toprak idi. Okuryazarlık, ancak bu yüce toplumsal çıkara hizmet ederse gerçek anlamda başarı elde edilebilirdi. Matbaa teknolojisine rağmen, okuryazarlığın yabancı bir dinin metinlerinde kök salamamış olması kaçınılmazdı.

Fakat matbaa misyonerler için büyük bir umuttu. Davis, 1827 yılında Kilise Misyoner Topluluğu'na “Matbaa Makinesinin eksikliğini çok hissediyoruz, Kutsal Kitap'ın bazı bölümlerini kopyalayıp yerlilerle birlikte okuyabilirdik” diye yazmıştı.⁴³ Williams ise 1828 yılında şunları yazdı: “Bir matbaa istiyoruz, bir matbaamız olmalı.”⁴⁴ Bu istek, Kilise Misyoner Topluluğu'na iki kez iletildi. Fakat uzun zamandır beklenen matbaa geldiğinde düş kırıklığı yaşandı, insan aklı ve onu gerektiği yerde kullanacak bir beceri olmadan, teknolojinin tek başına hiçbir önemi olmadığı anlaşıldı. William Yates, 1830 yılında Sidney'den küçük bir matbaa ve kendisine yardım etmesi için on beş yaşında James Smith adında bir genci getirdi. Ama ne Yate'nin ne de Smith'in profesyonel bir yeterliliği vardı.

Yate, Eylül 1830 tarihinde, günlüğüne yerli dilde birkaç ilahi basabildiklerini yazdı: “En iddali beklentilerimizin bile ötesine geçtik.” Bunlar Yeni Zelanda'da basılmış ilk şeylerdi. “Matbaa makinesi için size teşekkür ederiz” diye yazdı Londra'ya, “Tanrının izniyle, bu topraklarda çok yararlı bir araç olacağından hiç kuşumuz yok. Bu posta ile size gönderdiğimiz İlahi'nin kopyasından da görebileceğiniz gibi, çok kısa zamanda bu işi başaracağız.”⁴⁵ Diğerleri de onun gibi ko-

ortamda ilk rolü oynadı.

43 Alıntı, Parr, *A Missionary Register* (Ocak 1831), s. 432.

44 *A.g.e.*

45 Temmuz ve Eylül 1830, *Missionary Register* (Ocak 1831), s. 67.

nuştular. Kemp, “Okullar matbaadan çok yararlanacaklar, Kutsal Kitap’tan bölümleri gerektiği gibi basabileceğiz” diye bildirdi.⁴⁶ Bilindiği kadarıyla, İlahilerinden hiçbirinin kopyası günümüze kadar gelmedi, Yate ve Smith aynı zamanda küçük bir Maorice kateşizm bastılar, ama bugün elimizde olan iki kopya, matbaacının hurufatı* planlamada, kalıpları kenetleyip baskıya hazır hale getirmede çok beceriksiz olduğunu göstermektedir. Yate, bir yıl sonra yeni bir çeviriyi yazarken, gerçeklerle yüzleşti: “Onu burada ... basamayacağız.”⁴⁷

İlk deneyiminden iki yıl sonra, Henry Williams yöneticilerine şunları söyledi:

Bize bir Matbaa Makinesi gönderdiniz ve baskısının bir örneği, büyük sevinç ifadeleri ile birlikte size gönderildi –fakat bunlar işin yeniliğinden kaynaklanan ilk duygulardır: zavallı şey, ileriye dönük beklentileri ve isteklerin uyarıcısı gibi, örümcek ağaları içinde duruyor. Deneyimli bir matbaacı makineyi inceledikten sonra hediye olarak bile elinde tutmayacağını söyledi ... Daha iyi bir makinemiz olsaydı çalışmalarımız şimdikinden kat be kat iyi olurdu.⁴⁸

Bir Maori atasözünün (daha sonra Colenso tarafından kayıda geçirilen) söylediği gibi, “Küçük bir balta bile, iyi kullanıldığında, bolca yiyecek getirir.” Fakat yiyeceği toplayan Yate olunca, misyonerler aç kaldılar. Kendi çabalarına yenik düşen Yate, ertesi yıl “Yeni Zelanda sahillerine gelmiş olan en değerli kargo” diye anlattığı kargonun basımını denetlemek için Sidney’e döndü –Bu kargo Yaradılış’ın sekiz bölümünü ve Yeni Ahit’in neredeyse yarısını içeren bir kitap-tan 1800 kopya bastı.⁴⁹ 1833 yılında bu kitapları teslim alan Williams

46 *A.g.e.*

* Basımda, baskı işinde kullanılan metal vb. bir maddeden yapılmış harf, rakam veya başka işaret kalıpları. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

47 28 Nisan 1831, *a.g.e.* (Mart 1832), s. 150.

48 6 Temmuz 1832, Henry Williams’ın mektupları, 2. cilt (1830-8), Auckland Enstitü ve Müzesi’ndeki daktilo yazısı.

49 *An Account of New Zealand* (Londra, 1835), s. 232.

memlekete şöyle yazdı: “Umarım Londra’daki dostlarım, bir matbaa göndermenin gerekliliğini anlayacaklardır. Kitap 250 sayfa ve dizgi hatalarıyla dolu, neredeyse her sayfaya iki hata düşüyor. Düzeltme yapılmadan dağıtılmaması gerekirdi. Demek ki sömürge çalışmaları bu kadar destekleniyormuş.”⁵⁰ 1836 yılında, Colenso’nun Avustralya’dan Yeni Zelanda’ya yapılan bu ilk ithalat hakkındaki sözleri hiç övgü doludeğildi; “Zavallı şeyler, matbaacısına güven uyandırmıyor, ciltçisine de öyle, hele editörüne hiç –hesaplara göre eserdeki hata sayısı binden az değil.”⁵¹ Yate’nin 1830 yılındaki aşağılayıcı çabası, William Colenso’yu, Yeni Zelanda’da gerçek anlamda ilk matbaacı, Coupland Harding’in daha sonra söyleyeceği gibi, Yeni Zelanda’nın Caxton’u* olma onuruna erişmesini engelledi.

Aynı isimde bir piskoposun kuzeni olan William Colenso, 1811 yılında Penzance’de doğdu. 3 Eylül 1826 tarihinde yerel bir matbaacı olan John Thomas’ın yanında çalışmaya başladı.⁵² Bu sırada Penzan-

50 *Life of Henry Williams*, s. 185.

51 Dandeson Coates’e Mektup, 9 Ocak 1836.

* William Caxton (1422-1491), İngiliz tüccar, yazar; İngiltere’ye matbaayı getiren kişi. (çev.n.) Erişim adresi <https://www.britannica.com/biography/William-Caxton>

52 A. Bagnall ve G.S. Petersen, *William Colenso; Printer, Missionary, Botanist, Explorer, Politician; his Life and Journeys* (Wellington, 1948), standart yaşamını anlatır. Colenso’nun hatıra defterleri ve Kilise Misyoner Topluluğu ile yazışmaları, Dunedin’de Hocken Kütüphanesindedir; günlükleri, karalama defterleri, kayıtları ve basımevinin muhasebe defteri, Wellington’da, Alexander Turnbull Kütüphanesindedir; Coupland Harding ile yazışmaları, Sidney’de, Mitchell Kütüphanesindedir; Watts’ın yanında çalışırken ve Yeni Zelanda’ya gittiğinde tuttuğu günlük ve vasiyeti Hawkes Bay Museum ve Sanat Galerisindedir. Basımevinin kayıtlarının kopyası ve matbaacılık çalışmalarının henüz derinlemesine incelenmemiştir. R. Coupland Harding’in üç kısa çalışması vardır: “New Zealand’s First Printer”, *The Inland Printer* 7 (1889-90), 504-6; “Relics of the first New Zealand Press”, *Transactions and Proceedings of the New Zealand Institute* 32 (1900), 400-4; “William Colenso: some Personal Reminiscences”, *The Press* (Christchurch), 27 Şubat 1899. Harding de, *Fifty Years ago in New Zealand* dahil Colenso’nun bazı kitaplarını bastı. Ayrıca, bkz., H. Hill, “The Early Days of Printing in New Zealand: a Chapter of Interesting History”,

ce Doğa Tarihi ve Eski Eserler Topluluğu'na (Cornwall ve Fenikeliler arasındaki ticaret hakkında) ilk makalesini okudu, aynı zamanda Penzance tarihinin derlemesi olan, *Tepelerin Antik ve Çağdaş Tarihi* (*The Ancient and Modern History of the Mounts*) adındaki kitabını yazdı. Kitap 1831 yılında Thomas tarafından basıldı. Ekim 1833'de Londra'ya taşındı ve Kilise Misyoner Topluluğu ve İngiliz ve Yabancı İncil Topluluğu'nun matbaacıları olan Richard Watts and Son'da iş buldu.⁵³ İmzasız yazı yazdığı, dini bir seri yayın olan *The Pilot* basılmak üzere matbaaya geldiğinde, Watts Colenso'nun el yazısını tanıdı. Böylece, Topluluğun ruhban olmayan sekreteri Dandeson Coates ile tanıştı; tam bu sırada, Yeni Zelanda'daki misyonerler, matbaa makinesi için Topluluktan gene yardım diliyorlardı.1834 yılında Colenso, Topluluk tarafından matbaacı olarak görevlendirilip Yeni Zelanda'ya gitmeye hazırlanırken günlüğüne şöyle yazdı: "İsa'dan hiçbir çıkarım olmadığı konusunda beni ayartmaya çalışan şeytan, şimdi de 'Yurtdışına gidiyorsunuz ve bu işi yapacak yeteneğin yok' diye bana saldırıyor." Aslında bu işe daha uygun hiç kimse yoktu. Colenso, Yeni Zelanda'nın kuzeyindeki Paihia'ya 30 Aralık 1834 tarihinde vardı. Yazdıklarına göre, ertesi gün, "Birtakım Yerliler beni görmeye gelidiler –ve matbaacı olduğumu anladıklarında sanki kendilerinden geçtiler– *Pukapuka* diye haykırdılar." 3 Ocak 1835 Cumartesi günü Coates'e şunları yazdı:

Transactions and Proceedings of the New Zealand Institute 33 (1901), 407-26; ve Johannes Andersen, "Early Printing in New Zealand", der. McKay, *A History of Printing in New Zealand*, s. 1-31. Colenso'nun Stanhope matbaasına ne olduğu bilinmemektedir; Columbian ise büyük olasılıkla şu anda Wellington'da, Dominion Müzesinde bulunmaktadır. Masaüstü modeli foolscap Albion ise (1845 tarihli, Hopkinson and Cope No. 1964) Hawkes Bay Müzesi ve Sanat Galerisindedir.

- 53 Colenso'nun bu dönemde tuttuğu notlarda, ücretlerini ve bunların kompozisyon, düzeltme, başlık değişimi, "yağ" paylaşımına göre nasıl ödendiği ve mum cezası ya da döküm hatalarına göre nasıl kesildiğini (sonuncusu 16s. 4d değerinde) ayıntılarıyla kaydetmiştir, ayrıca on dokuzuncu yüzyılın başında basımevlerinde gözlediği diğer özellikleri de anlatır.

Yeni Zelanda tarihinde unutulmaz bir an –matbaa makinesini karaya çıkartmayı başardım. Henüz gemideyken ambalajını çıkartmak zorunda kaldım, fakat tamamen güvenli bir biçimde karaya ulaştığını sevinçle bildiriyorum. Karaya vardığında Yerlileri görmenizi çok isterdim; Sayın Beyefendi, dans ettiler, bağır-dılar, suyun içinde hoplayıp zıpladılar, hoyratça sevinç gösteri-lerinde bulundular. Barbar yapılarının o çok övülen heyecanı ile makinenin nasıl kullanılacağını ve nereye koyulacağını sordular. Gerçekten, hayatlarında daha önce hiç böyle bir şey görmemişler! Yakında çalıştırabileceğimi umuyorum. Merhametin Efendisi ... bana güç ve Onun Şanı için çalışma yeteği bağışlasın. Onun kut-samasıyla, binlerce kişiyi İmmanuel'in Haçına getirmeye araç ol-sun! Şeytanın bu kadar uzun süre bu ada halkını başarıyla sardığı, kasvetli ve karanlık kefeni kaldırsın.⁵⁴

Aslında bu Stanhope matbaa makinesini karaya çıkarmak hiç de ko-lay olmamıştı. Matbaa harflerinin bulunduğu koliler, tüfek mermisi yapmak üzere el konulmamaları için karaya ulaşıncaya kadar açıla-mıyordu. Colenso'nun mutlaka gerekli olduğunu gördüğü malzeme-lerin listesi, “matbaanın” sembolik gücüne inananlar ile matbaa ma-kinesini kullananın gündelik gerçekleri arasındaki uçurumu gözler önüne seriyordu:

Matbaacıları bilgilendirmek için bunlardan sadece birkaç ta-nesini sayıyorum; söylediklerime inanılmayacağından korkuyor olsam da. Hiçbir tür ahşap çerçeve yok ya da takoz yok ... matbaa teknesi yok, dolap yok, pirinç ayırıştırıcı yok, kompozisyon çubu-ğu yok, (iki yıl önce Londra'da satın aldığımı saklayın. Ne büyük şans!) mürekkep masası yok, potas [potasyum karbonat] yok, uy-gun fırça yok, çekiç yok, demir merdane kalıbı yok, yaslama taşı yok, sayfa ipliği yok, ve hepsinden kötüsü, *matbaa kâğıdı yok!*⁵⁵

54 Colenso Papers, Hocken Kütüphanesi.

55 *Fifty years ago*, s. 6. Colenso 31 Aralık 1890 tarihinde Coupland Harding'e yazdığı mektupta, Williams'ın pratik matbaacılıkla ilk karşılaşmasını anım-satmıştı: “Belli ki Sayın W., daha önce hiç tertip (dizgi) görmemiş: genellik-le Pg. Ofisinde idi ve cpg çubuğunda satır arasındaki boşluğu gördüğünde

Colenso'nun akıl hocaları bu kadar çok önem verdikleri sanat hakkında son derece bilgisiz ve beceriksizlerdi. Colenso kendisine birkaç matbaa teknesi, küçük bir mürekkep masası, mobilya ve takoz yapması için yerli bir marangoz buldu, ama bunların “(kısmen uygun ve kuru kereste eksikliği nedeniyle) son derece kötü şeyler” olduğundan ve kendisine “inanılmaz büyük zahmet, sıkıntı ve zorluk” çıkardığından şikâyet etti. Marangoz ona şunları da yapmıştı:

matbaa ofisi için planını kendim çizdiğim iki ya da üç çift basma harf dolabı. Maoricede yalnızca 13 harf olduğu için (İngiliz alfabesinin yarısı kadar) dolabı, bir çiftinde, Latin ve italik harfleri saklamak üzere tasarladım. İngilizce dizim yaparken gereken diğer 13 harfi (ünsüzler), gerek olmadığı için düzenlemedim ... Bu sistem Maorice dizim yaparken pek kullanışlı oldu, fakat İngilizce dizim yapmam gerektiğinde durum bunun tam tersi! Bir kenara ayrılmış olan İngilizce ünsüzleri, oldukları yerden çıkarıp kâğıt parsellere yerleştirmem gerekti. Neyse ki bu Waitangi Antlaşması (1840) dışında çok ender oldu, bu sırada Koloni Hükümeti için o kadar çok baskı işim oldu ki fazladan dolabım olmadığı için, gerekli harfleri ufak bölümler halinde masaya ve yere koymam gerekti!⁵⁶

Matbaanın yerleştirilip harflerin dizilmesi ile Avrupalı ve Maori bütün taraflar, basılı bir şey görmek istedikleri, misyonerlerin kâğıt sağlaması gerektiği, matbaadan çıkacak ilk yaprağın Maorice Yeni Ahit olması ve küçük olması üzerinde anlaştılar. Yeni Ahit'te, Efeslilere ve Filiplilere kadar olan kısım seçildi. Colenso hazırlıklarını yaptı ve 17 Şubat 1835 tarihinde, “baskıyı seyretmek için matbaa ofisini dolduran izleyicilerin önünde”, o zamana kadar Yeni Zelanda'da ilk olduğunu düşündüğü bu kitabın provasını bastı. 21 Şubat tarihinde,

Misyonerler için yirmi beş tane düzeltilmiş kopya basıldı, dikildi ve kesildi; yardımsever eşleri, broşürlere renkli kapaklar

memnuniyetle haykırışını çok iyi hatırlıyorum. “Bütün satırların nasıl aynı uzunlukta yapılabildiğini her zaman merak etmişti.”

yapmamız için masalarından birkaç yaprak pembe kurutma kâğıdı verdiler; kuşkusuz, bunların önce daha dayanıklı bir kâğıda yapıştırılması gerekli idi. Bu küçük kitap post 8vo. boyutunda, Long-primer harf tipi ile çift sütunlu 16 sayfa basıldı. Satır aralıklarını açmak için kağıtları birbirine yapıştırmak ve kurutup kesmek gibi çok acınası bir yönteme başvurmak zorunda kaldım! ... Ve merdane imal etme olasılığım olmadığı için kendi uydurduğum küçük eğreti bir “top” ile elimden geleni yaptım.⁵⁷

Yate’nin daha önceki çabalarından habersiz olan Colenso, ülkesindeki Coates’e şunları yazdı:

Tanrı’nın başlamama ve bitirmeme izin verdiği, Yeni Zelanda Matbaasının bu “ilk meyvesi”, Yerliler tarafından pek sevildi. – Dilerim “Tanrı’nın Kelamı” binlercesinin “Kurtuluş’un farkına varmasına” aracı olur– ve İncil’in ışığının, karanlıkta kalmış bu topraklara daha da büyük ihtişamla yayılmasına öncülük eder.⁵⁸

19 Mayıs’ta, sekiz sayfa octavo formatında ilk İngilizce kitabı, Yeni Zelanda Alkolle Mücadele Topluluğu’nun bir raporunu bastı. Yeni Zelanda’nın daha sonra [alkollü içki satma] ruhsat yasalarının tarihi göz önüne alınırsa, bu rapor gerçekten de isabetli bir başlangıç idi.

Aynı yıl 23 Mart’ta, kendisine gönderilen yeni gereçlerin ve kâğıtların Sidney’e ulaştığını öğrenince, en büyük eseri Maorice Yeni Ahit’in tamamını basmak için hazırlıklara başladı. Kitap yarı-octavo (14 X 22 cm) boyutunda, küçük punto ve 356 sayfa kadar idi. Beş bin kopya basılacak olan kitabın ilk yapraklarını 23 Haziran 1836 tarihinde çıkardı. Daha sonra işe aldığı ve haftada 3s. ödediği Maori matbaacılar, kısa bir süre sonra, Colenso’nun sözleriyle “Bu yeni ve olağanüstü matbaa sanatından ayrılamayacak pek çok tatsızlık” nedeniyle düş kırıklığına uğradılar. Fakat daha sonra arka arkaya iki kez, denize açılmadan önce matbaacılık eğitimi görmüş birtakım Amerikalı de-

57 *A.g.e.*, s. 9.

58 16 Mart 1835, Colenso’nun Yazıları, Hocken Kütüphanesi; ayrıca, *Missionary Register* (Temmuz 1836), s. 164.

nizciden yardım aldı. İkinci çift hakkında şunları yazdı:

Başlangıçta, bu iki adama verdiğim ücret, önceki iki matbaacıyla aynı idi, günde 5/-. Fakat bir süre sonra, istekleri üzerine ücretleri 25 cent ya da “fiş” başına 1/-, (10 deste kâğıt = 1/2 tomar) olarak değiştirildi; bunun dışında, sürekli matbaa işinde olamayacakları için, Basım Ofisi, Cilt Odası ve Depo –kurutma, basma, yaprakları katlama vb. gibi işler– için saat başına 12 cent ya da 6d aldılar; fakat hiçbir zaman zahmetli karakter dizim işini yapmadılar; kalıpları doldururken harf kayar ya da kırılırsa (çok nadiren olsa da bazen karşılaşılan bir durum), bunu karşılamadılar ya da doğrusunu söylemek gerekirse, karşılayamadılar. Zarar gören kâğıtlar için bedel ödemeleri gerekiyordu –fakat bu zaten çok olmadı. Upham, arkadaşı işi bırakınca, Matbaa Makinesinin başında altı ay kadar tek başına çalıştı (*tek* bir kişi için her zaman çok yavaş ve can sıkıcı bir işlem) ve elbette bu süre boyunca “fiş” başına 2/- aldı. Çok iyi ve güvenilir bir matbaacı idi, “rengi” her zaman çok iyi korudu, merdaneleri, vb. her zaman iyi bir çalışma düzeni içinde idi.⁵⁹

Colenso’nun bildirdiğine göre, Aralık 1837’de kitap tamamlandığında “Yeni Zelanda’nın dört bir yanından gelen isteğin sözcüklerle ifade edilmesi mümkün değildi.” Yeterince hızlı ciltletmek olanaksız olduğu için, beş yüzlük partiler halinde Sidney’e ciltletmeye (daha sonra, çok kötü ciltlendiğinden şikâyet etmişti) gönderdi. Maorilerin para verip aldıkları şeyleri bedava verilenlerden daha değerli gördükleri söylendiği için kitapların tanesi 4s’den satıldı. Colenso, ilgi ve talebin yoğunluğunu kanıtlamak için, (okuma ve yazmayı birbirinden ayıran) önemli bir noktanın altını çizmişti: “O sırada, önemli Maori Şeflerinin ve oğullarının çok azı yazmayı bildiği için büyük çoğunluğu kitap satın almak amacıyla, uzun mesafeleri yaya olarak ve çıplak ayakla yürüyerek Paihia’ya geldiler.” Colenso’nun papazlığa atanma talebine cevap yazan Kilise Misyoner Topluluğu Ruhbanlık Sekreteri William Jowet, ona neyi düşünmesi gerektiği konusunda öğüt verdi:

59 *Fifty years ago*, s. 19.

Bulunduğunuz çok yarayışlı (ve bu nedenle şerefli) görevi düşününüz. Matbaada başarıyla basma ayrıcalığına eriştiğiniz anadilde Yeni Ahit'i görmek, kalbimi tarifsiz bir sevinçle doldurdu. Şimdi, bunun ne kadar büyük amaçlara araç olacağını düşününüz ... üstelik, dilin düzeltilmesine de yardımcı olacak; okul kitapları ve diğer pek çok kitap, buradan dağılacak. TANRI'NIN ruhunun bu kılıcı kullanacağından hiçbir kuşku yok.⁶⁰

Jowett'in cevabındaki çok önemli bir noktaya biraz sonra geleceğim, fakat hem okuryazarlığın güncel kazanımları hem de geleceğe yönelik umutları ile çelişen coşkulu tonun burada bir kez daha altını çizmek istiyorum.

Colenso gelmeden önce kaç Maori okumayı biliyordu? Yate, 1833 yılında kuzeyde beş yüz kişi olduğunu tahmin etmişti. 1834 yılında, Edward Markham "Adanın kuzey ucunda okuryazar ve toplama yapabilen kişi sayısı bini bulmuyordur" diye tahmin etti.⁶¹ Bu izlenimleri görünüşte nesnel gerçeklerle düzelten bir tarihçi, dikkatini matbaaya talep ve matbaanın etkilerine verir: Ocak 1835 ile Ocak 1840 arasında, Colenso üç milyon beş yüz bin sayfa dini materyal bastı, 1840 yılında ise iki milyon sayfa daha bastı –bu sayıların (gerçek olsalar bile) kesin bir doğruluğu olmayıp, Markham ve Yate'ninki kadar izlenime dayalıdır.⁶² Colenso'nun Yeni Ahit'inin, Londra'da 1841, 1843 ve 1845 yıllarında (her seferinde yirmi

60 17 Aralık 1838, tekrar basım, *Fifty years ago*, s. 21-2.

61 Yate için, bkz., Eric Ramsden, *Marsden and the Missions* (Sydney, 1936), s. 28; Markham için, *New Zealand or Recollections of it*, s. 55. Duyduğu rakamın iyimser olabileceğinden kuşkulanan Markham, bir not ile rakamı değiştirdi: "Abartı olma olasılığını düşünerek [aynen] sekiz bin diyelim."

62 Harrison M. Wright, *New Zealand, 1769-1840: Early Years of Western Contact* (Cambridge, Mass., 1959), s. 53. Wright'ın söylediği rakamlar, Colenso'nun, *Missionary Register*, (1840), s. 512, ve (1841), s. 519'da verdiği tablolardan (başlıklar, formatlar, edisyonlar, miktarlar) hesaplanmıştır. Karşılaştırmalı tabanı korumak için aynı kaynağı kullandım, fakat daha kesin bir hesap için, Colenso'nun raporlarında bulunmayan fakat muhasebe defterinde yazılı olan kayıtlara bakmak gerekir.

bin kopya) tekrar basılmış olduğu bilgisi de eklenirse, misyonerlerin aklındaki okuryazarlığın yaygınlaştığı ve matbaanın çok büyük etkisi olduğu düşünceleri pekişmektedir. Bu sayılara dayanarak, 1845 yılında Yeni Zelanda’da, her iki Maori halkından birinde en azından bir adet Maorice Yeni Ahit vardı. Colenso 1840 yılında günlüğüne aşağıdakileri yazacak kadar kendine güvenmişti:

Şimdi izninizle, Matbaanın bu topraklarda çok yararlı bir araç olduğunu anlatmak isterim ... Düşüncelerimin taraflı olabileceği sanılsa da inanıyorum ki (bu inancım sahada gördüklerimden ve duyduklarımdan çıkardığım sonuçtur) son beş yılda matbaa makinesi, bu halk için bir iyilik aracı olarak, bütün misyonerlerin toplamından daha etkili (Tanrı’nın yardımıyla) olmuştur.

Colenso’nun günlükleri, karalama defterleri ve hesap defteri günümüze kadar gelebildiği için 1836 ve 1843 yılları arasında bastığı her şeyi ayrıntılarıyla anlatabiliriz. Kitapların tarihinin (*histoire-du-livres*) ekonometrisi yönünden üretiminin ne olduğunu tam olarak söyleyebiliriz; fakat bir matbaacı ya da bibliyograf, üç buçuk milyon ya da iki milyon *sayfa* gibi sayılar kullanmak yerine başka bir ölçü kullanır. Matbaacılığın temel birimi sayfa değil yapraktır. Ocak 1835’ten Ocak 1840’a kadar Colenso’nun üretimi toplam olarak yalnızca on altı yayını idi ve bunun için yalnızca 34,15 yaprak dizim yapmak gerekiyordu. Bu 34,15 yaprağın 22,5’ini ve baskı makinesinden çıkan ve on altı yayının farklı kopyalarını oluşturan tamamlanmış 145.775 yapraktan 122.500 tanesi Yeni Ahit’in kendisi idi. 224 sayfalık tek bir octavo kitabın beş bin kopyası toplam bir milyon yüz yirmi bin sayfa eder. Etkileyici gibi gelebilir fakat matbaacılık açısından bu yalnızca on dört yaprağın beş bin kez basılması demektir. 1840 yılında Colenso, 18.875 yaprak ve 89.313 tamamlanmış yaprak kullanarak, on bir yayın bastı. Tek bir kitap, İlahiler, dizimin üçte birini ve basımın üçte ikisini oluşturdu. Colenso’nun matbaacı olarak üretimi ve dolayısıyla çalışmasının etkisi, “milyonlarca sayfa” ifadesinin

akla getirdiği, misyonerlerin kendi kendilerini kutlayan raporları ya da Colenso'nun kendi mektuplarında yazdığı ölçekte değildi.

Colenso'nun çalışmaları hakkındaki bu teknik inceleme bizi biraz duraklatıyorsa, elimizde inceleyeceğimiz başka hangi kanıtlar vardır? Sözlü bir toplumda yaşayan insanların, ilk kez kitap gördüklerinde, bunları dini varlık gibi düşündükleri iyi bilinmektedir: “Tek bir sözcük bilmeyen pek çok insan, kendilerini kötü ruhlardan koruyacak özelliklere sahip olduğuna inandıkları için Kutsal Kitap'ın çevirilmiş bir kopyasına sahip olmak isterler.”⁶³

İlk ayınlar sırasında, “Pek çok Maori kitaplarla donatılmalarının çok doğru olacağını düşünüyordu. Bu, eski bir seyir defteri, çöpe atılmış bir roman ya da eski gazetelerin sayfaları olabilirdi.”⁶⁴

Kitaba yalnızca kötü ruhları kovan totemik güçler yüklenmemiştir: Söylendiğine göre, 1836 yılında Maori savaşçılar bir *pa*'ya (surla çevrili köy), içeride basılı bir İncil bulunduğu için saldırmayı reddedip kuşatmakla yetinmişlerdi.⁶⁵ 1839 yılında Taylor, misyoner kitaplarını (en azından hatalı basılmış sayfalarını) rulo yapıp kulak memelerine geçiren Maoriler gördüğünü kaydetti.⁶⁶ Kitaplar aynı zamanda sarma fişek yapmaya da yarıyordu. Bu amaçlarla kullanılan kitaplardan birisinin, Milner'in *Kilise Tarihi* (*Church History*) olması, “kilise militanı” sözüne biraz farklı bir anlam kazandırdı.⁶⁷ Colenso'nun bulduğu bir fişegin içindeki kağıt, Samuel II'nin 19. Bölümünde 24. Ayetinin olduğu sayfa idi: “Daha ne kadar yaşamak zorundayım?”⁶⁸ 1834 yılında, hizmetkârlarının kalay alaşımından yapılmış kaşıklarını eritip tüfek mermisi yaptıklarını söyledi “ve evimdeki Voltaire'nin kitapla-

63 Richard Davis, 10 Kasım 1832, alıntı, Wright, s. 176.

64 G. Clarke, *Early Life in New Zealand* (Hobart, 1903), s. 31.

65 Whiteley, 22 Aralık 1836, alıntı, Parr, “A Missionary Library”, s. 445.

66 28 Nisan 1839, *a.g.e.*

67 Life of Henry Willimas, s.60.

68 Fifty years ago, s. 42.

rının ilk cildini ‘14. ve 15. Louis’ yırtıp fişek yaptılar.⁶⁹

1840’lı yıllarda dağıtılmış olan Yeni Ahitlerin sayısı doyum noktasına ulaşırken (her iki Maoriye bir tane) –tam matbaanın etkisinin en yüksek noktada olması gerekirken– Selwyn’in şunları yazdığını görürüz: “Ülke çapında, şu ana kadar okullarda katılımın yetersiz olduğu hakkında genel bir şikâyet var.” Aynı zamanda “dine karşı gitgide artan bir kayıtsızlık ve eğitim olanaklarına karşı bir ihmalkârlık” olduğunu da kaydetti.⁷⁰ Başka bir misyoner şu değerlendirmeyi yaptı: “Bu halkın büyük bir kısmını kazandık, fakat çocukları üzerinde hiçbir etkimiz yok.”⁷¹ 1844 yılına gelindiğinde, Hadfield sonunda şöyle söyleyebiliyordu: “Bu insanlara verdiğimiz eğitimin mevcut ihtiyaçlarını karşılamakta ne kadar yetersiz olduğu her geçen yıl daha açıkça görülmektedir; belli bir noktaya kadar getirilmişler, ama daha ötesine götürmemize olanak yok.”⁷²

Burada tanık olduğumuz, yalnızca en basit düzeyde okuryazarlığın ne derecede kazanıldığı hakkındaki hayal kırıklığı değildir, aynı zamanda, en ileri teknolojinin bile (matbaa), ilgisiz bir ideolojiye (yabancı bir din) hizmet edemediğinin belirgin bir örneğidir.⁷³ Misyo-

69 *New Zealand or Recollections of it*, s. 32.

70 15 Haziran 1843, alıntı, Parr, “Maori Literacy”, s. 212.

71 Thomas Chapman, 28 Mart 1846, *a.g.e.*, s. 213.

72 Alıntı, Parr, “A Missionary Library”, s. 446.

73 Stanley’nin yazdığı gibi, “makinelere [yani kitaplar?] insanlara hiçbir şey ‘yaptıramaz.’ İnsanlar **çevrelerindeki** dünyayı anlamlandırmalarına göre harekete geçerler ya da geçmezler. Bu anlamlar dilde, kurumlarda ve toplumsal örgütlenme içinde somutlaşır. İnsanların yenilikçi çabalarıyla yaratılmış olan fiziksel dünya insanların varsayımlarını, değerlerini, arzularını ve amaçlarını –yaratılmış maddi varlıklar biçiminde– yansıtır.” (“Technicism, Liberalism, and Development”, s. 279). İlk kısmı Maorilerin okuryazarlığa karşı direnişleri, ikinci kısım ise misyonerlerin kitaplara kattıkları ve yükledikleri değer için geçerlidir. Çelişkili olarak, Maoriler kitaplara karşı (kuşkulu olmaları nedeniyle) çok duyarlılar ve bir Avrupalının yalnızca “geçici şeyler” olarak kanıksadığı ve neredeyse artık görmediği özelliklere anlam veriyorlar. Sözgelimi, Michael King’in *Maori – a Photographic and Social History* (Auckland, 1983) adlı eserinin bir incelemesinde, Keri Kaa cesetlerin resmedilişini sorguluyor:

nerler ve olağanüstü gerçeklik aygıtlarının, Maorilere, kendileri için en önemli bir toprak üzerindeki haklarını, Pakehalarla görüşürken yardımını olamamıştır. Bu, yalnızca, Maorice okuryazarlığı sağlayamama başarısızlığı değildir. 1844 yılında neredeyse hiçbir Maori (bırakın okumayı) İngilizce konuşmıyordu. O yıl bir yerleşimci, konuşabilen sadece iki kişiyle tanıştığını söylemişti.⁷⁴ Selwyn, bu eski politikadan vazgeçmek gerektiğini anlayıp, 1843 yılında Maorilerin İngilizce öğrenmelerine yardımcı olmak için ilk elkitabını hazırladı. 1872 yılında, Colenso, Hükümetin verdiği yetki ile “Kendi dilini okuyabilen ve İngilizce okumayı öğrenmek isteyen genç Maoriler için yazılmış” olan Willie’nin ilk İngilizce Kitabı (*Willie’s first English Book*) ile bu çabayı devam ettirdi. Colenso, bütün dindarlığına karşın, diğer bir yeniliğe ihtiyaç olduğunu gördü. “Bu çalışmanın daha çok ve genel kullanımı için dini içerikli tüm sözcük ve cümleler kasıtlı olarak çıkarılmıştır.”

Tarihçiler büyük bir heves ve iyimserlik ile ilk yıllarda Maoriler arasında okuryazarlığın yüksek düzeylerde olduğunu ve bu başarı-

“Tupapaku’ların (cesetler) resimlerini çok rahatsız edici buldum ... İlk tepkim şunu sormak oldu: Bu kimin anneanesi? Şu kimin annesi? Mokopuna’ları [çocukları], taonga’larının [değerli yadigarlar] bütün dünyaya teşhir edilmesini onaylıyorlar mı?” Ve gene, “35. sayfada tuhaf bir fotoğraf düzeni var. Sayfanın başında bir tangi [cenaze] resmi var, altında yemek yapan bir kadın. Tapu ve noa kavramlarını [tapu’nun kaldırılması] anlayan herkes ikisinin aynı sayfaya (italikler bana ait) yerleştirilerek karıştırılmaması gerektiğini anlayacaktır.” *The New Zealand Listener*, 24 Eylül 1983, s. 99.

- 74 Brown, *New Zealand and its Aborigines*, s. 99. Augustus Earle, *Narrative of a Residence in New Zealand*, der. E. H. McCormick (Oxford, 1966), s. 133-4, şöyle yazmıştır: “Ellerindeki her türlü gücü kullanarak, yerlilerin İngilizce öğrenmesini engelleyen misyonerleri kınamaktan kendimi alıkoyamayacağım.” Ayrıca, bkz., J. S. Polack, *Manners and Customs of the New Zealanders*, 2 cilt. (Londra, 1840), 2. cilt, s. 147: “[Maoriler] İngilizce konuşmaktan büyük keyif alıyorlar, ve eğer misyonerler, ancak mekanik bir bağlılık uyandıracak, fakat yerli zihnini hiçbir zaman aydınlatamayacak birkaç kusurlu çeviri yerine, çocuklara bu dili öğretmiş olsalardı, yerli gençlere ne kadar güzel yetenekler kazandırılabilirdi.”

nın matbaadan kaynaklandığını iddia ettiler. Protestan misyonerlerin yazılı dile olan inançları ve matbaanın bunu yaymadaki önemi hakkındaki çağdaş varsayımlar, aslında bu kadar apaçık geçerli değildir ve bu tür varsayımlar, kültürleri ağırlıkla sözlü olan başka toplumların, farklı ve aynı derecede kuvvetli olan gerçekliklerini anlayışımızı kolayca çarpıtır. Fakat, Jowett'in Colenso'ya, Maorice Yeni Ahit'ini bastıktan sonra yazdığı kutlama mesajında söylediği gibi, matbaacılık –her ne kadar tek bir lehçe ve tehlikeli yeni terimler eklemek pahasına olsa da– Maori dilini düzeltmeye yardımcı olmuştu. Colenso'nun da daha sonra belirteceği gibi, bir yeti olarak sözlü hafıza, yerleşim ve ticaretten doğan yeni ve yozlaşmış sözcükleri kolayca özümsemi ve sürdürdü.⁷⁵ Eğer misyonerler ve Colenso'nun matbaası olmasaydı, Avrupalılarla temas edilen ilk dönemlerindeki dil, bir daha geri kazanılamayacak şekilde kaybedilebilirdi.

Şimdi, 1830'larda misyonerlerin okuryazarlık eğitimi çabalarının tek sınavına, Colenso'nun beş yıllık matbaacılıktan sonra yarattığı etkinin tek sınavına, metinsel ve bağlamsal sorunlar yaratan bir “metnin” tek örneğine odaklanmayı istiyorum. Waitangi Antlaşması'na geri dönmek istiyorum. (Bu arada, Waitangi “ağıt suları” demektir.) *Waitangi Antlaşması'nın İmzalanmasının Özgün ve Gerçek Tarihi* o sırada Colenso tarafından yazıldı, fakat basılması 1890 yılını buldu.

30 Ocak 1840 tarihinde Colenso, Maori şeflerini 5 Şubat'ta kuzey alanında, Waitangi'ye davet eden Maorice bir mektuptan yüz kopya bastı. Antlaşmanın İngilizce taslağı (üç kişi, Hobson, Freeman ve Busby tarafından hazırlanan karma bir örnek) 3 Şubat'a kadar kabaca birleştirilmiş ve 4 Şubat'ta, Maoriceye çevrilmesi için

75 “On Nomenclature”, *Three Literary Papers*'ın içinde, (Napier, 1883), s. 9. Bu makalede, Colenso, *Brian Friel*'in *Translations* (1981) adlı oyununda sahnelenen pek çok meseleyi ortaya atarak, haritalarda ve okul coğrafyalarında yer isimlerinin ortografisini tartışmaktadır. Ayrıca, bkz., H. W. Williams, “Reaction of the Maori to the Impact of Civilization”, *Journal of the Polynesian Society* 44 (1935), s. 216-43, özellikle s. 234-5.

Henry Williams'a verilmişti. İlk İngilizce taslak günümüze ulaşamadı.⁷⁶ 5 Şubat Çarşamba günü, Williams'ın çevirisi şeflerle tartışıldı. Değişiklikler yapıldı ve gözden geçirilmiş Maorice metin, o gece Richard Taylor tarafından parşömen kâğıdına yazıldı. Gözden geçirilmiş bu Maorice metnin orijinali de elimize ulaşmadı.

Çarşamba gecesi Taylor'un düzelttiği metin, ertesi gün, 6 Şubat'ta, imzalamaları için şeflere sunuldu. Elimize hiç ulaşmamış olan İngilizce bir taslağın Maorice çevirisinin gözden geçirilmiş örneği olan bu Maorice belge, en gerçek anlamı ile Waitangi Antlaşması'dır. Fakat metinsel karmaşıklığı burada bitmemiştir.

Hobson ayrıca, antlaşmanın beş örneğini yurtdışına ya Sydney'e ya da Londra'ya, gönderdi. Üç tanesinde bazı ufak tefek farklılıklar vardır, fakat diğer ikisinin tarihleri farklıdır, giriş bölümlerinin ifade tarzları farklıdır ve ikinci maddede önemli bir farklılık vardır. Ruth Ross'a göre, bugün elimizde olan ve 6 Şubat'ta şefler tarafından imzalanan Maorice metin, bu beş İngilizce metnin hiçbirinin çevirisi değildir, İngilizce metinlerin hiçbirisi de Maorice metnin çevirisi değildir. O halde bunlar, daha çok ya da daha az doğru bir şekilde, bugün kayıp olan ve hiçbir hükmü bulunmayan ilk ve gözden geçirilmiş Maorice çevirilerinden önce hazırlanmış ilk tam İngilizce taslak metninden türemiş olsa gerektir. Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir örneği, "Waitangi Antlaşması'nın, dilin deyimlerinin olanak tanıdığı ölçüde çevirisi" diyen Williams tarafından onaylanmıştı. Bu doğru olamazdı, fakat günümüzde kesin bir metinsel doğruluğun

76 Birkaç taslak günümüze kadar gelmiştir: bir tanesi Hobson'un elindeki giriş bölümü; bir tanesi, Hobson'un sekreteri Freeman'ın elindeki üç metin ve giriş bölümünün başka bir uyarlaması, ve James Busby tarafından hazırlanmış bir taslağın düzeltilmiş kopyası. Fakat bunlar kendi başlarına, Williams'a çevirmesi için verilen İngilizce metin değildir. Colenso, antlaşmanın imzalanışını çok güzel anlatsa da metinleri ve olası sonuçlarının en iyi analizi için, bkz., R. M. Ross, "Te Tiriti o Waitangi: Texts and Translations", *New Zealand Journal of History* 6 (1972), 129-67. Metinlerin ilişkisi hakkında sunduğum açıklama tamamen Ross'a dayalıdır.

aynı şekilde önemsenmemesi, geçerli olmayan İngilizce metinlerden bir tanesinin, Waitangi Günü Yasası'na bir Ek olarak (1960) dahil edilmesine yol açmıştır.⁷⁷ Metinsel hüküm ile ilgili diğer sorunlar, antlaşmanın imzalanmasından sonraki yedi ay içinde yeni isimlerin eklenmesinden kaynaklanmaktadır. İngilizce kopyalardan bir tanesinde, okuryazar olmadıkları için dili bilseler bile okumaları mümkün olamayacak otuz dokuz kişinin isminin olduğu görülmüştür.

Bu en son örnek, 1840 yılında, on yıllık yoğun eğitimin ve beş yıllık misyoner matbaacılığından sonra, okuma yazması olmayan bir ulusun durumu hakkındaki görüşümü çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Kendimizi Maorice metin ile sınırlandırsak bile, imzalayanlar ne kadar okuryazardı? Cressy'nin söylediği gibi “yalnızca tek bir tür okuryazarlık doğrudan ölçülebilir –imza atıp atamamak” ve imzaların ve işaretlerin sunduğu kanıtlar, Schofield'in sözleriyle “evrensel, standart ve doğrudan” olduğu için misyoner raporlarının görülen ve şimdiye kadar tarihçiler tarafından kabul edilen, gerçeklerden çok hikâyelere dayalı (anekdotal), öznel ve kaçınılmaz olarak izlenimci kanıtların yerine geçti.⁷⁸ Bu ölçüyü Waitangi Antlaşması'na uyguladığımızda ne görürüz? Aslında imza atanların sayısı belirsizdir, 512 ile 541 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir; okuryazarlığın neredeyse hiç olmadığı toplumlara özgü bir yöntem uygulanarak, verilen isimlerin imzalarının büyük bir kısmı, şefler adına hükümet görevlileri tarafından atıldı. Bana göre, çarpı işaretlerini, *moko* modellerini ve anlamsız olduğu açıkça anlaşılan işaretleri bir kenara bırakarak,

77 Yasaya ek olarak, Maorice basılan metinde, ikinci maddede pek çok baskı hatası olması, üstüne tuz biber ekmektedir.

78 Bu, ayrıca, “okuryazarlık” ölçüsünün en indirgemeci biçimidir. bkz., David Cressy, *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor England* (Cambridge, 1980), s. 53; ve R. S. Schofield, “The Measurement of Literacy in Pre-Industrial England”, der. Jack Goody, *Literacy in Traditional Societies*'in içinde (Cambridge, 1968), s. 319. İmza atmak en alt düzeyde okuryazarlığın en mutlak ölçüsü olsa da, işaretle imza atan pek çok kişi okuyabilir fakat yazamazabilir: 79. Nota bakınız.

olabilecek en yüksek kişisel imza sayısı yetmiş ikidir.⁷⁹ Neredeyse her örnekte imzalar o kadar zor ve kabaca atılmıştı ki atanların yazı yazma ve imza atma konusunda deneyimsiz oldukları açıkça anlaşıyordu. Bu sayılar göz önüne alındığında, anıtsal levhada ismi geçen Maorilerin imzaladığı belgeyi okuyamamış olduğu sonucuna varırız. Okuyabilseydi bile, kendi ismini nasıl yazacağını bilmeme olasılığı çok yüksekti. Yazabilseydi bile, bulgular çok zorlukla beceriksizce yazdığını göstermektedir. 1830’larda Maoriler arasında okuryazarlığın yaygın ve üst düzeyde olduğu varsayımı olmayacak bir şey, Avrupalıların yarattığı bir fantezi idi. Waitangi’de bile, Maoriler için uzlaşmanın, ağızcıl/işitsel bir durum olduğu varsayımına dayanıyordu.

Antlaşmanın onlara nasıl sunulduğunu düşünün: Henry Williams okudu. Yani, Maorilerle görüş alışverişinde bulunularak ha-

79 Şekil 4’te örnekler görülmektedir. Antlaşma, eklemeler yapıldıktan sonra, 6 Şubat ve 3 Eylül 1840 tarihleri arasında ülkenin farklı yerlerinde imzalanan sayfalar bir araya getirilerek oluşturuldu. Daha sonraları ismini yazabilen Maorilerin belgelere daha kutsal bir onay işareti koymak amacıyla kendi *moko*’larını kullanmış oldukları söylene de 1840 yılında yapılan antlaşmada gerçek *moko*’nun ender olduğu anlaşılmaktadır. Yetmiş iki imza, okuryazarlık düzeyinin yüzde 12 ile yüzde 13 arasında, ya da okuma yazma bilmezlik düzeylerini saptayan uluslararası uygulamayı kullanarak, okuma yazma bilmezlik oranının yüzde 87 ile yüzde 88 arası olduğu izlenimini vermektedir. Daha yararlı bir kıyaslama için, bkz., Margaret Spufford, *Small Books and Pleasant Histories* (Londra, 1981), s. 21. On yedinci yüzyılda, Doğu Anglia’da (İngiltere’nin Latince adı) “kadınların yüzde 11’i, işçilerin yüzde 15’i ve çiftçilerin yüzde 21 imzalarını atabiliyorlardı, buna karşılık, tüccar ve zanaatkarların yüzde 56’sı, toprak sahiplerinin yüzde 65’i imza atabiliyordu. 1848 yılında Wellington’ın büyük bir bölümünde yapılan bir araştırmada, Avrupalı nüfusun 4.824 olduğu görülmüştü. Bunlardan 2.530 kişi, yani hemen hemen yüzde 50’si (1,583 erkek, 947 kadın) okuma yazma biliyor, 924 kişi (470 erkek, 454 kadın) yalnızca okuyabiliyordu. 1850 yılı kayıtlarına göre, Wellington bölgesinde toplam 4.711 Maori vardı, bunlardan 1.148 kişinin, yani yüzde 24’ünün okuma yazma ve 414 kişinin yalnızca okuma bildiği kaydedildi. bkz., *Statistics of New Munster, New Zealand, from 1841 to 1848* (Wellington, 1849), Tablo 30; ve *New Zealand: Further Papers Relative to the Affairs of New Zealand. Papers by Command [1420]* (Londra 1851), s. 245.

zırlanan, birkaç gün ya da birkaç hafta süreyle üzerinde düşünülen ve sonunda ilgili taraflar arasında ortak bir anlaşma bildirisi olarak sunulan bir belge değil, sözlü bir açıklama olarak kabul edildi. Pakehaların kandırma niyetleri hakkında hiçbir şekilde soru sorulmasına gerek olmadığı varsayıldı ve bunun için Maori dili Maorilerin aleyhine gerekçe gösterildi.

Birincisi, Williams, İngilizce taslaktaki pek çok ayrıntının Maoricede ifade edilemeyeceğini varsaydı. İkincisi, Ruth Ross'un da söylediği gibi, Pakehaların amaçlarını anlatmak için kullanılan Maorice, yerli Maorice demek değildir, kuzey bölgesindeki Ngapuhi kabilesinin kendine özgü şivesinden öğrenilmiş bir tür Protestan Pakeha Misyoner Maoricesi idi. Yalnızca kavramlar değil, pek çok sözcük de Maorice yapılarına karşın aslında İngilizce idi.

Bu, orada bulunan Moarilerin bu tür şeylerden habersiz oldukları değil, yalnızca bunları ele alış biçimlerinin sözlü olduğu anlamına gelir. Bu, kendine özgü değerleri olan bir tarzdır, fakat Pakehaların yazılı kayıtlarını tamamlayacak bir eşleştirme kaydı bırakmamıştır. Toplantıda hazır bulunanlar 5 Şubat Çarşamba günü konuşabilirler, bunun dışında konuşamazlardı. Hobson Perşembe günü, Maorileri bütün bir gün kendi aralarında konuşmaları için bırakmak istemişti, Cuma günü ise antlaşmayı imzalamak için yeniden toplanılacağını duyurdu. Plan değiştirildi ve Hobson biraz şaşkınlık içinde, toplantının 6 Şubat Perşembe günü devam edeceğini gördü. Hobson, o gün imzalayıp gitmeye can atanlara imzalatmaktan memnun olmuştu; fakat “bu sıradan bir halka açık toplantı olmadığı için” hiçbir tartışmaya izin vermeyecekti. Yani, meseleyi biraz daha görüşmeyi isteyebilecek olanların daha fazla sözlü tartışma yapmaları ve Waitangi'ye henüz o gün gelenlerin görüşlerini bildirmeleri fiilen yasaklanmıştı. Hobson, Cuma günü hâlâ açık bir toplantı olacağını varsaymakla birlikte, antlaşmanın Maorice parşömen kopyası Perşembe günü, tamamlanmış bir belge olarak okundu (Çarşamba günü akşamı tamamlanmış olma-

sının nedeni, Maorilerin daha fazla değişiklik yapmayacağı varsayımı idi). Perşembe günü orada olanların antlaşmayı imzalamaları istendi ve Waitangi konusu o gün hızla kapandı. Bu büyük ölçüde doğru idi: Pek çok Maori, İngilizlerin, başına buyruk İngiliz yerleşimcilerin ve tüccarlarının üzerinde yasal bir otorite kurmasını istiyordu, böylece kabileler arasındaki çekişmeler de önlenebilirdi. Busby, yarı gerçek bir şekilde, valinin, [Maorilerin] topraklarına el koymak için değil, ellerindeki toprakları korumak için geldiğini söyledi. Te Kemara bu blöfü gördü ve o anda üzerinde bulundukları toprağın geri verilmesini istedi. Rewa, açıkça, fakat üzgün bir biçimde ekledi, “artık hiç toprağım yok – yalnızca bir ismim var, yalnızca bir isim!” Kawiti Hobson’un planını reddetti: “Biz özgürüz.” Hakiro onu destekledi: “Biz sizin halkınız değiliz. Biz özgürüz.” Tareha: “Hayır, sadece biz şefiz, hükümdarız. Bize hükmedilmesine izin vermeyeceğiz. Ne! Sen, bir yabancı, yukarıda, ben aşağıda! Sen yüksekte, ben, Tareha, Ngapuhi kabilelerinin büyük şefi, aşağıda! Hayır, asla, asla.” Doğal dramatik yeteneği ile elindeki kano küreğini havaya kaldırmış, Hobson’un dayanılmaz hırsı ile alay ediyordu. “Tareha”, dedi Colenso, “Hobson’un, Yeni Zelandalıların yabancı uluslardan gelecek giysi, vb. gibi yardıma ihtiyaçları olduğu varsayımı ile dalga geçmek için çok pis, eski paspasa sarınmıştı.”⁸⁰ O günün sonunda –halka açık tek görüşmede– Maori-

80 Colenso’nun Maorilerin konuşmaları hakkındaki açıklamaları, kolayca anlaşılabileceği gibi, orijinallerinin hakkını vermekten uzaktır. Çok sonra yazmış olduğu gibi, “Yeni Zelandalıların bazıları doğuştan hatip idi, bu yüzden büyük toplantılarda çok güçlü ve etkili idiler. Bunun başlıca nedeni, kuvvetli hafızaları, dağarcığı geniş ve ifade edici dilleri ve hemşehrilerinin canlı ve atak zihinlerinde yer edecek sözcükleri, cümleleri, temaları ve doğal imgeleri ustalıklı seçebilmeleri idi ... hatiplerin geleneklere, şarkılara, mitlere, ve deyimlere hakimiyetleri, bitmeyen bir zenginlik kaynağı idi ... Tüm halk –özellikle açık havada– topluluk önünde, ikna etmenin gücünü çok iyi biliyordu.” [*The New Zealand Exhibition* (Wellington, 1865); “Ethnology: On the Maori Races of New Zealand” hakkındaki bölüm, s. 70-1]. Hobson’ın karşılaştığı güçlükler, anlaşmayı imzalayacak yeni kişiler bulmak için düzenlediği Hokianga buluşmasını aktardığı 17 Şubat 1840 tarihli mektubundan anlaşılabilir: “Yeni Zelandalılar nutuk atmaya pek bir meraklılar, halkın tutkularını can-

lerin görüşü, egemenliklerinden vazgeçmeyecekleri, dolayısıyla kendi topraklarının mutlak kontrolünü ellerinde tutacakları idi.

Ertesi gün, 6 Şubat Perşembe günü, (bugün ulusal bayram olarak kutlanmaktadır), 300-400 Maori, Colenso'nun sözleriyle, "kendi kabileleri arasında, küçük gruplar halinde toplanmış antlaşmayı konuşuyorlardı, fakat hiçbir şey anlamadıkları apaçıktı." Fakat Hobson işi artık bitirmek istiyordu. Colenso'nun basılı raporuna göre,

Yerli şeflerin topluca öne çıkıp belgeyi imzalamaları istendi. Fakat hiçbiri ne kıpırdadı ne de kıpırdamaya istekli göründü. Sayın Busby'nin aklına bir çare geldi, hepsini tek tek, *kendi* (özel) listesindeki sıraya göre, isimleri ile çağırmayı önerdi. Listenin başında (anlaşmaya en olumlu baktığı bilinen) Hoani Heke vardı. Adıyla çağrılıp imzasını atması istendiğinde, antlaşmanın bulunduğu masaya doğru yürüdü. Bu sırada Vali'ye dönerek şöyle dedim:

"Ekselansları, şef antlaşmayı imzalamadan önce bir iki yorum yapmama izin verirler mi?"

Vali: "Elbette, Beyefendi."

Bay Colenso: "Sayın Ekselansları, bu Yerlilerin şimdi imzalamak için çağrıldıkları antlaşmanın maddelerini anladıkları kanısındalar mı? Ben daha bu sabah..."

ladırmada konusunda ciddi bir dehaları var. Bu olayda bütün en iyi hatipleri bana karşı idi ve düşünebildikleri bütün tezler beni başarısızlığa uğratmak için kullanıldı." (Kopyalar p.[x]). Maori konuşmacıların çoğu zaman şeytanın avukatlığını yapmaktan zevk aldıkları göz ardı edilmemelidir. Colenso, Te Kamara'nın öfkesini canlı bir şekilde anlatmıştır ("gözleri kayıyor ... abartılı hareketler ve yüz ifadeleri), ama şunları da eklemiştir: "Fakat bunların hepsi yalnızca bir gösteri idi, -gerçekten kasıtlı değildi; zaten kısa süre sonra, topraklarının adil olarak satıldığı, vb. konusunda Toprak Komisyonu'na ifade verdiler ve ben de çevirmenlik yaptım."

5 ve 6 Şubat'ta görüşülen ve imzalanan antlaşma ile ilgili, buradaki ve aşağıdaki bütün alıntılar Colenso'nun gözleriyle ve kulaklarıyla tanık olduğu rapordan yapılmıştır: *The Authentic and Genuine History of the Signing of the Treaty of Waitangi* (Wellington, 1890), özellikle s. 32-33. Anlatılan olaylardan hemen sonra yazılan rapor okunmuş ve doğruluğu, o sıra da orada bulunan James Busby tarafından onaylanmıştır.

Vali: “Eğer Yerli şefler bu anlaşmanın içeriğini bilmiyorlarsa bu benim suçum değil. Ben onların tam olarak anlamalarını dile-rim ... Bay Williams tarafından okunan antlaşmayı hepsi duydu.”

Bay Colenso: “Haklısınız, Sayın Ekselansları; fakat Yerliler çocuk gibi düşünürler. Çok iyi biliyorum ki bu tür bir belgeyi anlamaları kolay iş değil; gene de hukuki geçerliliğini sağlamak için aşağı yukarı biraz bilmeleri gerektiği düşüncesindeyim ... İl-gili şeflerin bazıları ile konuştum; antlaşmanın ne anlama geldiği hakkında hiçbir bilgileri yoktu.”

Burada Bay Busby şöyle dedi: “Bu gözleme verilebilecek en iyi cevap, antlaşmayı imzalamak üzere olan şeflerden Hoani He-ke’nin dün yaptığı, ‘Yerlilerin aklı böyle şeyleri anlamaya yetmez: misyonerlerinin fikirlerine güvenmek zorundalar’” şeklindeki ko-nuşmanın içinde olabilir

Bay Colenso: “Evet; benim de kısaca söyleyeceğim şey işte bu idi. Misyonerler yardımcı olmalılar; fakat misyonerler, aynı zamanda, meseleleri bütün yönleri ile Yerlilere açıklamalılar ki böylece bu onların kendi anlaşmaları ve başarıları olsun. O za-man, bir tepki ile karşılaştığında, Yerliler misyonerlere ‘Bana anlaşmayı imzalamamı söyledin, fakat içeriğinin ne olduğunu an-latmadın’ [Maorilerin okumayı bilmediklerini ima eden bir yo-rum] diyemezler.”

Vali: “Böyle bir tepkinin olmayacağını umuyorum.”

Colenso, vicdani duygularını dile getirdikten ve görevinin gereği olduğunu düşündüğü şeyleri yaptıktan sonra sustu. Ardından, evle-rine dönmek için sabırsızlanan kırk altı şef, bu yeni oyunu oynadı ve okuyamadıkları parşömenin üzerine işaretlerini koydu. Aralarında imzalamaya şiddetle *karşı* çıkan şefler de vardı, fakat (Colenso’nun aralarından biri hakkındaki kayıtlarına göre), “Marpu, (okuryazar olmadığı için) işaretini koyduktan sonra vali ile samimi bir şekilde el sıkıştı” ve gitti. Hiç kuşku yok ki Maorilerin okuryazar olmayışı, bir anlamda, kendi başına ciddi bir sorun değildi: Tanıkların önünde sözlü bir kontrat yasallık kazanabilir ve işaretler yasal olarak imza sayılabilir. Fakat aslında taslak belgeleri hazırlayan herkesin bir ka-

rar verme yetkisi vardır; kavramları belirler ve bunları gizleyecek ya da açığa vuracak sözlü ifadeleri seçer. Ortak bir sözlü cevap hazırlanırken, ifade tarzı konusunda görüş birliği çok enderdir; görüşmenin ve değişikliklerin süreceği varsayılır ve belgelenmediği için grup dağıldığı zaman bağlayıcı gücü azalır. Sonuç olarak, okuryazar olmayanların aynı şekilde karşılık verememesi önemlidir.

Orada bulunan Maoriler yönünden, ortak söylem ve karar verme *sözlü* idi ve belge ile değil uzlaşma ile onaylanıyordu. Williams'ın şeflere yaptığı Maorice açıklamaların tamamen tek yönlü olması, hiçbir cevap ve karşı bir aracılık talebi olmaması anlaşılır değildir. Antlaşma imzalanırken, pek çok şef, sayfa üzerindeki sözcüklerden daha önemli olan (ve mutlaka kendi yöntemleriyle değiştirilmiş) tamamlayıcı sözlü koşullar ortaya koyacaklardı. Okuryazar olmayanlara göre belge ve çıkarımları anlamsız idi; zar zor okuyabilenler için ise isim ile imza atabilmek bir tuzak idi. Colenso'nun söylediğine göre, ilk günün sonunda, Hobson teknesine binerken, ihtiyar bir şef önüne koştı ve gözlerini dikip valiye şöyle bir baktı. Ardından tiz ve yüksek bir sesle acı acı bağırdı: “*Auee! he korobeke! Ekoree roa kua mate.*” Colenso çevirmek istemedi, fakat ısrar üzerine, “Diyor ki ‘Çok yazık! Yaşlı bir adam. O yakında ölecek!’” –ve öldü, ama belge yaşamaya devam ediyor.

Bu noktada, metinsel eleştiriye dönebiliriz. Yukarıda anlatılan koşullar, anlaşmanın sahte olduğu, belgelerin işe yaramadığı anlamına gelmez. Yalnızca olaya kısmen tanıklık yapabilecekleri anlamındadır. Maoriler ile Pakehalar arasında 1840 yılında varılan anlaşmaların özgün biçimini yeniden düzenlemek çok zahmetli bir iştir, fakat metinleri düzenleyen ya da yasaları yapanlar için o kadar da zor değildir.

Böyle bir metnin yeniden düzenlenmesinde en önemli unsurlardan biri, ilk olarak 28 Ekim 1835 tarihinde, otuz dört şefin yalnızca dördünün imzaladığı Bağımsızlık Bildirgesinin (Resim 3), tamamlayıcı bir belge olarak kabul edilmesidir. İzleyen dört yıl içinde, on

sekiz şef daha onayladı, bunlardan yalnızca üçü (gene güçlkle) imzasını attı. 5 ve 6 Şubat 1840 tarihlerinde Waitangi’de yapılan toplantının davetli listesinde işte bu şefler vardı. Busby’nin özel listesinde olup “Bağlaşık (müttefik) Şefler Listesi’nde yazılı oldukları sıra ile tek tek” antlaşmayı imzalamaya çağırdığı işte bu şefler idi. [Bu açıklamayı Colenso’nun eyazısı taslağından alıntı yapıyorum: Basılı kopya ile yalnızca Busby’nin “(özel) listesi” kastedilmektedir.] Bildirgedeki son imza ancak 22 Temmuz 1839 tarihinde atıldığı için bu bildirgenin Maori egemenliğinin canlı bir onayı olmaya devam ettiği açıktır. İkinci maddesi özellikle *Ko te Kingitanga ko te mana ...* “bütün egemenlik gücünün ve yetkisinin tümüyle ve yalnızca kalıtsal şeflere ve ortak yetki ile hareket eden kabile başkanlarına ait” olduğunu söylemektedir. Üçüncü madde, Waitangi’de yapılacak yıllık toplantıları öngörüyordu ve asıl konuklar, 5 ve 6 Şubat 1840 tarihlerinde yapılan toplantıya katılan şefler idi. Claudia Orange’nin dediği gibi, Maorilerin antlaşma anlayışlarını, 1835 yılında doğruladıkları ve ancak 1839 yılında verdikleri onaylarla tekrar doğruladıkları bağımsızlık (*rangatiratanga*) ve egemenliklerinin (*mana*) antlaşma ile geçersiz kılınmadığı algıları şekillendirmişti. Bu sırada İngiliz Sömürge Ofisi’nin tutumu değişmiş olabilirdi, fakat Maorilere göre bir belge diğerini yürürlükten kaldırmadı, ikisi de geçerli idi ve birbirini tamamlıyordu.

Bu bağlamda, şimdi sormamız gereken soru, İttifakın Şeflerinin Waitangi’de antlaşmanın ilk maddesini onaylayarak neden vazgeçmiş oldukları varsayılmaktadır. Antlaşmanın bütün İngilizce örneklerinde, şefler “bütün egemenlik hak ve yetkilerini, kesinlikle ve koşulsuz olarak, Majesteleri İngiltere Kraliçesi’ne devrederler.” Buradaki soru, “egemenlik” sözcüğü ile İngilizlerin ne kastettiği ve Maorilerin ne anladığıdır. Bu, şeflerin kendi kabileleri içindeki bütün

matau, Nāgatalake i nua pātēka e nūio nū e tētā e tō mā
ana he te hokohoko, hea ka nua ai mabou he te hōngi he
suar he hee matua he a matare i te matare Tāmahi tānā
} e wakatākōtūtā to matare Rangatirahanga

Uma subactia hacta e matre e lura e ti 20.
 phulma. 1638 hi te ancaso ti. Pioneto o de Henge o. Sigauna

Результат. 150

Seneca IV

Haar Haars Plate Kongs

Siemi Kupa Tupa 4

Wau Waka

11/11/11

John W.

Alfred

Kāunahu

Prva V. 8

[Faint handwritten notes]

Perpet: Aluabare —

10/10/10

Kilometre North Tainui

De manna 66.22

Handwritten text: *Handwritten signature*

Tauka

Hawati, -----

Романова 'X' Криво

De Rio de Janeiro

Comare

Willa. X.

De Dag. 2. 11. 1875

Marujo
Eduardo

[Handwritten signature]

✓

My Dear

- PROBATION
- CRIMINAL

Scutellaria -----

—

Resim 3. 28 Ekim 1835 tarihinde Waitangi’de yapılan toplantıda, otuz dört kahtsal şef ve ortak yetki ile hareket eden kabile başkanları tarafından onaylanan Bağımsızlık Bildirgesi’nin sol sayfasından.

NOM		Manawatu	
Te Kohu o		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
Sakurangi		Sakurangi	
Te Kohu o		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
Te Kohu o		Te Kohu o	
Te Kohu o		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o
		Te Kohu o	Te Kohu o

Resim 4. Waitangi Antlaşması'nı onaylayan Otaki, Kapiti ve Manawatu bölgelerinin şeflerinin listelendiği ek ya pratkan.

kişisel yetkilerini ve yüce konumlarını Kraliyete teslim ettikleri anlamına mı geliyordu ya da yalnızca daha çok “Valilik” gibi sıradan bir yönetim gibi bir şey mi idi? Nitekim, Henry Williams’ın “Egemenlik” sözcüğünü çevirmek için kullandığı sözcük tam olarak *kawana-tanga* idi, çeviri bile değil, “Vali” (*kawana*) sözcüğünün, transliterasyonu* idi, sözcüğü soyutlaştırmak amacıyla sonuna ek getirilmişti. Sabah ayınının çevirisi de böyle idi: “Bütün işlerimiz hükmettiğiniz gibi olsun.” “Egemenlik” (Maorilerden vazgeçmeleri istenmişti) sözcüğünü çevirirken, büyük ölçüde göz ardı ettikleri, kişisel saygınlık ve bundan kaynaklanan güç anlamına gelen gerçek Maorice sözcük *mana* ya da hatta, kabile reisliği anlamına gelen *rangatiratanga* sözcüğü idi, bunlar 1835-1839 yılları arasında Yeni Zelanda’da Maori egemenliğini onaylamak için kullanılan sözcüklerdi. Her iki sözcüğü de Korintliler 15. Bölüm v. 24’ü çevirirken “Tanrının krallığı” ve “bütün yetki ve güç” ile ilgili olarak kullanmışlardı. Williams, Maorilerin “İngiliz tebaanın bütün Hakları ve Ayrıcalıkları” karşılığında kullandıkları *mana* ya da *rangatiratanga* sözcüğünü kullanmamayı uygun görerek, antlaşmanın, apaçık ortada olan, siyasi bir gasp belgesi anlamını örtbas etti.⁸¹ Onaylamaları zaten yeterince kuşkulu idi, fa-

* Yabancı yazıların, okunuşları dikkate alınmadan harf harf aktarılması, harf çevirisi. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

81 Williams’ın seçtiği terimlerle Maorileri kandırmaya çalıştığını idda etmiyorum. Yeni Zelanda’da bulunan İngiliz tebaalarını ülke dışından idare edebilmek için yasal bir zemin oluşturma çabaları başarısız olmuştu. Üstelik, İngiltere resmen egemenlik sağlamadıkça, diğer Avrupa ülkelerinin hak iddalarına karşı, ne İngiltere ne de Maoriler adalar üzerinde bir egemenlik kurabiliyorlardı. (1835 yılındaki Bağımsızlık Bildirgesi, şeflerin ortak haklarını oluşturmak ve Fransa’nın kaçınılmaz hak iddalarının önüne geçmek için hazırlanan bir plan idi.) Antlaşmanın yasal statüsü her ne kadar kuşkulu olsa da, her iki tarafın çıkarlarını korumak için, İngiliz Hükümeti Maorilerin onayını alacaklarından endişeli idi ve gerçekten İngiliz egemenliğinin Maorilerin yaşamını altüst etmeyeceğini umuyordu. Gene de iki tarafın kültür ve dil ile ilgili varsayımları, Avrupalıların okuryazarlık ve yazılı belgelerin yasal durumu ile ilgili varsayımları, ve daha sonra (o sırada kestirilemeyen) göç artışıyla birleşince, bütün umutlar kırıldı. Bu kritik dönemde, elbette, Williams,

kat eğer herhangi bir Maori (okuyamadığı için) *mana*'sından ve *rangatiranga*'sından vazgeçtiğini biliyor olsaydı, antlaşmanın koşullarını asla kabul edemezdi. Hobson'un karma İngilizce metninin Williams tarafından Maoriceye çevirisi, Kral Lear'in Albany ve Cornwall'a (1608'de yayımlanan bir uyarlamada) şu sözleri söylerken düştüğü tuzağı kuruyordu:

Her ikinizi de gücümün, üstünlüğümün ve heybetimin verdiği büyük ayrıcalıklarla donatıyorum ... Kendim için yalnızca krallık unvanını ve haşmetini tutuyorum.

Colenso'ya kıyasla, Maorilerin anlayış biçimlerine daha az duyarlı olduğunu göstermektedir.

Antlaşma ve İngiltere'nin Yeni Zelanda'yı işgali ile ilgili konuların kısa ve dengeli bir açıklaması için, bkz., Mary Boyd, "Cardinal Principles of British Policy", *The Treaty of Waitangi: Its Origins and Significance* (Wellington, 1972), s. 3-15. W. A. McKean, uluslararası hukukun, antlaşmanın yorumunu ve statüsünü nasıl etkilediğini tartışmaktadır, (*a.g.e.*, s. 35-48), fakat tartışmada, şeflerin aldatıldıklarının ya da imzaladıkları İngilizce antlaşmayı anlamadıklarının gerçek olmadığı iddialarının doğruluğunu kanıtlamamıştır (s. 45-6 ve 91. ve 92. Not). Sömürge Ofisinin, İngiliz egemenliği ve Maori çıkarları hakkındaki tutumunun gelişimi konusunda iyi bir açıklama için, bkz., Peter Adams, *Fatal Necessity: British Intervention in New Zealand 1830-1847* (Auckland, 1977). Antlaşmanın daha sonra Maoriler tarafından nasıl yorumlandığını anlatan bir ilginç kaynak, Claudia Orange, "The Covenant of Kohimarama. A Ratification of the Treaty of Waitangi", *The New Zealand Journal of History* 14 (1980), 61-80. Temmuz 1860'daki Kohimarama Konferansının tutanakları, antlaşmanın anlamı hakkındaki kafa karışıklığını ve bilgi eksikliğini ortaya koymaktadır. Bir Ngatiawa şefinin söylediği gibi "Doğru, bir sayfa teslim aldım. Ne anlama geldiğini anlamadım; bana Bay Williams ve Reihana tarafından, hiçbir açıklama yapılmaksızın verildi." Paora Tuhaere, "Ngapuhi'nin işi" diyerek antlaşmayı önemsemedi, orada bulunan Ngapuhi şefleri, bunun Pakehalı ve Maorileri birleştiren bir antlaşma olarak anladıklarını ve kabul ettiklerini gösterdiler. Tuhaere de bir yorum yaptı: "Antlaşma doğru, fakat bir bilgisizlik anına denk geldi ve anlaşılmadı", ve Waitangi'de bulunmadan imza atan Maorilerin antlaşmayı en az anlayanlar olduğunu ekledi. Konferans, daha çok Kraliçe'nin koruyucu rolünü vurgulayarak bu hassas egemenlik meselesini geçiştirdi, ve Maorilerin toprak üzerindeki egemenliklerini ya da *mana*'yı sürdüreceklerine ve Kraliçe'nin koruması altında Vali ile siyasi yönden eşit olduklarına, böylece ona [Kraliçe'ye] doğrudan ulaşabileceklerine inanmalarını sağladı.

Burada, “haşmet” *mana’yı*, donatılmış yetkiden farklı olarak, en yüce kişisel saygınlık ve egemenlik niteliklerini belirtmektedir.

Metne bağlı diğer sorunlar ise değişik kopyalardan kaynaklanmaktadır. İkinci maddede *rangatiratanga* sözcüğü, şeflere (Maorice) *rangatiratanga* ya da “topraklarının, evlerinin ve bütün varlıklarının sahipleri olacaklarının” güvencesi verme çabası bağlamında anlaşılmaktadır. Fakat beş İngilizce kopyanın dört tanesinde bu hüküm “Topraklarının ve Mülklerinin, Ormanlarının, Su Ürünlerinin ve ortak ya da bireysel olarak sahip oldukları diğer bütün varlıkların tam, tek ve değiştirilemez sahipliği” olarak yazılmıştır. Her ne kadar İngilizce kopyanın teknik yönden metinsel bir hükmü yoksa da ormanlardan ve su ürünlerinden özellikle söz edilmesi büyük bir önem kazandı ve bugün Maoriler Maorice kopyadaki daha boş ifadelere karşı İngilizce kopyalardaki amaçları savunmak için iyi bir neden buldular.⁸² Diğer yandan, Kraliyetin güvence verdiği şey için kullanılan Maorice sözcük (*toanga* ya da değerli varlıklar) neredeyse sınırsız olarak genişletilebilir ve dil de içinde olmak üzere Maori kültüründeki her şeyi içerebilir. Daha da önemlisi ve aslında daha da acısı, ikinci maddenin İngilizce örneği, ayrıca, şeflerin “devretmek isteyebilecekleri topraklar için üzerinde anlaşılabilir bir fiyatta, Majestelerine öncelik hakkı vereceğini” şart koşturmaktadır. Williams’ın çevirdiği Maorice kopyada, antlaşmanın Kraliyete Maorilerin topraklarını öncelikli satın alma hakkı verdiğinin anlaşılır biçimde açıklanması göz ardı edilmiş, dolayısıyla yasal hak getirilmemiştir. Sonuç olarak, İngilizce örnekler, izleyen yönetimlerin faaliyetlerine meşruiyet kazandırdığı halde, Maorice örneğinin, ahlaki açıdan,

82 Balıkçılık hakları bu yüzyılda ve son olarak 1983 yılında, Hükümet, Motunu’i’deki bir sentetik petrol fabrikasının atıklarını doğrudan denize boşaltmasını önerdiğinde tekrar tartışma konusu oldu. Ardından hazırlanan, *Report, finding and recommendations of the Waitangi Tribunal on an application ... on behalf of the Te Aitiawa Tribe in relation to fishing grounds in the Waitara district* (Wellington, 1983) başlıklı rapor, bu makalede ileri sürülen pek çok metinsel konunun güzel bir özetini içermektedir.

bugün hâlâ Maori toprak meselelerinde sorun olan ciddi bir hak-sızlık duygusunu yarattığı anlaşılmaktadır.⁸³ Bir kez daha, Colenso, Kilise Misyoner Topluluğu'na, şeflerin "Antlaşmayı imzalayarak, topraklarını her kim olursa olsun, istedikleri alıcıya satma hakları-nın engellendiğinin farkında olduklarını bir an bile" düşünmediğini yazdı ve antlaşmayı imzaladığı halde arazisini kendi başına satmak isteyen bir Maoriden söz etti. Bunu yapamayacağı söylendiğinde, şu cevabı vermişti: "Ne? Kendi malıma ne istersem yapamayacağımı mı düşünüyorsunuz?"⁸⁴

83 Sör Apirana Ngata, ikinci maddeyi, Maorice'den birebir şöyle çevirmiştir: "İngiltere Kraliçesi, Şeflerin ve Kabilelerin ve bütün Yeni Zelanda halkının, topraklarının, evlerinin ve diğer varlıklarının tam mülkiyetine sahip olduk-larını onaylar ve bunun güvencesini verir, fakat toplanan şefler ve diğer şef-ler, sahip oldukları topraklarını, alıcılarla ya da Kraliçe'nin kendi adına satın alması için görevlendirdiği kişilere aralarında anlaştıkları fiyattan satmak istedikleri zaman, bu toprakları devretme hakkını Kraliçe'ye bırakır." [The Treaty of Waitangi: An Explanation (Christchurch, 1950), s. 7].

84 24 Ocak 1840 tarihinde başlanan mektup, alıntı, Bagnall ve Petersen, *William Colenso'nun* içinde, s. 93-4. Paul McHugh'nun yardımlarına tekrar teşekkür ederim. Kraliyetin, yerlilerin tapusunu iptal etmek için öncelik hakkı, sömür-geleştirilmiş denizaşırı topraklarda uzun zamandır vardı ve Kuzey Amerika yerlilerinin topraklarına vicdansızca el konmasını engellemek için hazırlan-mış gibi görünen 1763 Kraliyet Bildirisinde güçlü bir şekilde vurgulanmıştı. İngiliz Toprak Kanununun, arazi üzerindeki bütün hakların Kraliyetten sağ-ladığı bir lütuf olduğu varsayımı, asıl yerli [aborijinal (ataları bilinen en eski zamandan beri belirli bir yerde yaşayan halk)] mülkiyetin Kraliyetin lütfuna değil yasaya dayandığı yeni bölgelere şüphesiz uygulanmadı. Fakat, İngiliz anlayışına göre, aborijinal ve barbar hakların mülkiyet kavramlarının İngiliz yerleşimcilere arazi devrini düzenlemesi gerektiği düşünülemezdi, dolayısıyla, Kraliyetin tanıdığı mülkiyet hakkını Kraliyet kaynaklı mülkiyet hakkına çevirme yolu olarak, öncelik hakkı benimsendi. Hiç kuşku yok ki, İngiliz bakış açısından, karma bir sistemin yürürlüğe girmesinden sonra çıkabilecek kargaşayı önleme yolu olarak görüldü, aynı zamanda (eğer gerektiği gibi uy-gulanırsa) Maorileri arsa spekülâtörlerinden de koruyabilecekti. Kabul etmek gerekir ki "öncelik" kavramının önemini, antlaşmayı imzalaması istenen ta-rafa ne Hobson ne de Williams tam olarak anlatabildi, fakat Williams, ikinci maddeyi Maorice'ye çevirirken meseleyi basitleştirerek, "Yerli zihniyetini" iyice kavramaya ve meseleyi bütün yönleriyle "açıklayıp ... böylece onun ken-di yasaları ve anlaşmaları olması gerektiğini sağlamaya" Colenso kadar istekli

Avrupa'nın geleneklerinden türeyen metinsel ve tarihsel standartlar, bizi Maorice kopyayı, sözleşme şartlarını gösteren ve yazılı onay işaretlerini taşıyan tek geçerli belge olarak kabul etmeye zorunlu kılabilir, belgeye dayanan tarihsel kanıtı, “gerçekten” doğru ya da yanlış kabul etmeye ve uygulamaya koşullanmış bir Avrupalı açısından, antlaşmanın İngilizce kopyaları, Maori yönetimini meşrulaştırmak için güçlü bir siyasi silahtır. Bir Maori açısından, gerçek bu kadar sınırlandırılmamıştır ve imzaların mutlak bir etkisi yoktur. Daha önce de belirttiğim gibi, Maoriler için “metin” görüşmeler sonucunda varılmış bir uzlaşma, asıl belgeden ya da günümüze kadar ulaşmış olan kopyalarından daha kapsamlı ve açık bir şey idi. Williams daha sonra metini *sözlü olarak* açıkladığını söyleyerek kendini savundu; fakat yalnızca belgeler günümüze kadar geldi ve izleyen yönetimler kendi amaçlarına daha iyi hizmet edeceğini düşündükleri zaman İngilizce kopyalara göre davranmayı tercih etti. Daha sonra yapılan bir antlaşma toplantısında, Mohi Tawhai, “Pakehanın sözleri, *whau* ağacının tahtası gibi, suyun yüzünde gidiyor, hep göz önünde duruyor, ama Maorilerin sözleri, taş gibi dibe oturuyor” demişti.⁸⁵ İster el yazısı ister baskı olsun, Pakehanın araçları sürüp gider fakat ağızdan çıkan sözler uçar.

olmadı. Eğer Colenso meseleyi çabucak kavramasaydı, herşey olup bittikten sonra tartışmakla suçlanabilirlerdi.

- 85 Ross'un İngiliz Parlamento Kayıtlarından (1845, XXIII, 108, s. 10) alıntısı, *a.g.e.*, s. 152. Sözcüğün geçici olmasına karşın, el yazmalarında, incelenmeyi bekleyen bol miktarda Maori konuşması vardır. Bazıları *tapu*'dur ve başvuramaz, fakat arazi iddiaları mahkemelerinde gösterilen delillerin Maorice yazılmış belgeleri arazi hakları dil ve mahkemede resmi bir şekilde yapılan sözlü tanıklık biçimleri hakkında zengin bir bilgi kaynağıdır. Eldon Best, Arazi Komisyonu Sekreteri iken yaşlı bir adamın kendisine ezberden 406 şarkı okuduğunu, soyağacı hakkındaki bu şarkıları okumasının üç gün sürdüğünü ve bin dört yüzü aşkın kişiyi doğru sırayla saydığını, bu arada bazı toprakların işgali hakkında başka pek çok kanıt da sunduğunu kaydeder: *The Maori School of Learning: Its Objects, Methods and Ceremonies* (Wellington, 1923), s. 5. Ayrıca bkz., “Maori Manuscripts in Public Collections”, *New Zealand Libraries* 44 (1983), 8-11.

Matbaa Maoriler için hâlâ çok yenidir. Sözlü gelenekler, yazılı belgeye güvenmeden varlığını sürdürmektedir, pek çok genç Maori, yazılı belgelere dayalı siyasi kararları kabul etmemektedir. Artık geçmişte kalan Pakeha ve Maori örnekleri çatışmaya devam etmektedir. 1880’li yıllarda bir Rus tehlikesi baş gösterdiği sırada, o zamanın hükümeti Bastion Point’te, Auckland limanına bakan Maori toprağını öncelik hakkını kullanarak satın aldı. Fakat yakın zamanda, hükümet, lüks evler yapmak için arazinin yeniden satılmasını önerdiğinde, Maorili protestocular orayı aylarca işgal ettiler. 25 Mayıs 1978 tarihinde, işgalcileri çıkartmak için oraya gelen polis ve asker araçlarının gösterildiği televizyon haberleri hâlâ olduğu gibi gözümün önündedir. Böyle anlarda, pek çoğuna göre, okuryazarlık kendisini kalem ile kılıcın, yazı ile siyasetin –iletişim tarzları sözlü olan kimselerin yıldırın ve umutsuzluğa düşüren– bir anlaşması gibi nitelendirir. Pakehalar “egemenlik” sürdürmeye devam ederken, hiçbir şeyin *mana* kadar kutsal olmadığına, Maori egemenliğinin eskiden de şimdi de aynı olduğuna inanmakta ısrar eden radikal Maoriler, antlaşma ile bundan hiç vazgeçmediler.⁸⁶

Colenso, bize bıraktığı raporlarda, sözlü tanıklık, metin, matbaacılık, siyasi ve ekonomik gücün karmaşık ilişkileri hakkındaki algısını göstermektedir. Bize göre, metinler koşullarla birlikte anlamını ve “lafzi (söz ile ilgili)” geçerliliğini yitirir –hiçbir kayıt, içerikleri ile bağlı değildir. Kayıtlar, her türlü biçimi ile insan davranışının bir kanıtı olarak tarihe geçer ve ancak insani ihtiyaçlara hizmet etmek için aktif kalır.

Fakat öykünün burada, birbiri ile uyuşmayan kopyaların çatışması içinde mi bitmesi gerekir? Metnin sosyolojisi açısından, Maorice kopyasını, en fazla geçerliliğe sahip olsa da tam gibi görmek mümkün değildir, öte yandan, İngilizce kopyalarını da ne kadar açık

86 Sözelimi, bkz., Donna Awatere, *Maori Sovereignty* (Auckland, 1984), ve Bruce Jesson, “Reviewing the Sovereignty Debate”, *The Republican* 48 (1983), 3-17, 19-20.

olsa bile, geçerli kabul etmek mümkün değildir. Pek çok etkileyici metin gibi, burada her biri, bağlamın baskıları ile kullanılmaz hale getirilmiş ve bozulmuştur. Metinsel bilimin ender olduğu bir dünyada, iki değişik metni bir metin halinde birleştirme olasılığını inkâr etmek, Waitangi Antlaşması'nın “metninin”, eski değişik kopyalarından farklı bir şey olduğu kavramını inkâr etmek, övgüye değer bir bilimsel tutum olacaktır. Kopyaları birleştirmenin yeni bir metin yaratmak olacağı düşüncesi yanlıştır. Ünlü metin bilimcisi Sör Walter Greg, bu tür çekingenliğe karşı sabırlı değildi: Pek çok editörün “yazarlarının eserlerinden yeni yayın değil, yalnızca bu eserler için belirli uzmanların yayınlarını ürettiğini” yazmıştı.⁸⁷ Bütün kopyalardan ideal bir metin oluşturma ilkesi, antlaşmaların, kaleme alındığı sıradaki ruh içinde yorumlanması gereken belgeler olarak yorumlanması konusundaki hukuki mütalalarda çok işe yarar. Yeni Zelanda'da, Waitangi Yasası Antlaşması çerçevesinde, “Antlaşma, iki [aynen] metni kapsadığı için, [antlaşmanın] anlamını ve hükmünü belirlemek” ve “aralarındaki farklılıktan doğan meselelere karar vermek” amacıyla, bir danışma mahkemesi kuruldu ve hükümet tarafından yönlendirildi. Bu kurum, özünde, kopya yığınının toplumsal yararsızlığını, biribiriyle uyumlu metinlerin toplumsal değerinden farklı gibi kabul eden yazı kısmı ile ilgili idi.

Fakat Waitangi Mahkemesi daha da üstün bir ilkeyi doğruluyordu: “Maorilerin antlaşmaya yaklaşımı, *wairua*'sının yani ruhunun, kullanılan gerçek sözcüklerin düz yapısından daha fazlası olduğudur. Antlaşmanın ruhu, bileşeni yazılı sözcüklerin toplamını aşar ve dar ya da düz yorumları dışarıda bırakır.”⁸⁸ Eğer metinlere yalnızca

87 “The Rationale of Copy-Text”, *Collected Papers*'ın içinde, der. J. C Maxwell (Oxford, 1966), s. 384.

88 *Report*, 52-63; doğrudan alıntı, s. 55. *A Bill of Rights for New Zealand. A White Paper* (Wellington, 1985), şunu önermektedir: “Waitangi Antlaşması sürekli konuşuyor gibi görülmeli ve koşullar gerektirdikçe uygulanmalıdır, böylece antlaşmanın ruhunun ve gerçek amacının bir yararı olabilir.” Gene de Pakhaların, antlaşmayı bir İnsan Hakları Bildirgesi içinde yürürlüğe koyma

sözel yapılar gibi değil, toplumsal ürünler olarak bakılırsa bu ruh tekrar kazanılabilir. Pakehaların kendi okuryazarlık efsanesini tanımasının yanı sıra sözlü kültürü ve sözlü uzlaşmayı tanıması da bu gelişme açısından çok önemlidir. Pek çok Maoriye göre, antlaşmanın ruhunu, *kawanatanga*'nın gerçek anlamında (egemenlik değil, yöneticilik) kullanıldığı, Kraliyet tarafından güvence altına alınan *taonga*'nın maddi ve manevi değeri olan her şeyi kapsadığı, Maorilerin ve Pakehaların eşit ortaklar olarak Kraliçe'nin koruması altında bulunduğu Maorice metin kendilerine daha yararlıdır. Böyle anlaşıldığında, *tapu* olan ve onu hukukun üstünde tutan bir *mana*'sı bulunan Maorice antlaşma kutsal bir sözleşmedir; oysa İngilizce kopyası, amacını saptırır, belgesel tarih ve yasal sürecin tuzağına yakalanıp kalır. Maorilerin her zaman bildiği gibi, yazılı metnin inceliklerinin ötesinde gerçek bir dünya vardır ve bu dünyada *aslında*, şimdi gücün ve amacın toplumsal ve siyasi bir belgesi içinde kendisini düzenle-

niyeti, ne kadar güçlü olursa olsun, *tapu* durumuna zarar verecek ve onu yasal değişiklikler karşısında güçsüz bırakacaktır: o zaman *mana*'sı kaybolacaktır. 35. sonnotta gösterildiği gibi, sözlü kültür, sabit bir metin değil, hepsini içeren ve hepsinden üstün olan "metin" in *wairua*'sına hayat vermede, kendi yerel ve konulu değerine sahip değişik örnekler yaratacaktır. Antlaşmaların, yalnızca etnotarihsel araştırmalar için değil aynı zamanda karmaşık siyasi, dilsel ve kültürel bağlamlarda metin kavramları için, karma sözlü ve yazılı söylem biçimleri, senkronik (eş zamanlı) ve diyakronik (art zamanlı) boyutları için, insanlarla ilgili süregelen çıkarımları için (antlaşmalar dramatik kurgu değildir) ve yasayı aslında yazıya dayalı yargılar olan şeyleri sunmaya zorlayan koşullar için de çok sıkça başvurulmuş bir kaynak olma olasılığı yüksektir. Newberry Kütüphanesindeki David R. Miller bana Iroklulara (Beş büyük kızılderili kabilesinin oluşturduğu bir konfederasyon) ait 9.552 antlaşma belgesinin mikrofilmlerinin tamamlandığını söyledi. Bununla bağlantılı bir çalışma kısa süre önce yayımlanmıştır: *The History and Culture of Iroquois Diplomacy: an Interdisciplinary Guide to the Treaties of the Six Nations and the League* (Syracuse, 1985). Antlaşmaların, kültürel ve siyasi ilişkilerin diplomatik analizi için metin olarak değerleri şu kaynakta çok iyi açıklanmaktadır: *Dorothy V. Jones, Licence for Empire: Colonisation by Treaty* (Şikago, 1983). Avrupalıların tutumları ve uygulamalarının tarihinin hâlâ yarayışlı bir özeti için, bkz., A. S. Keller, O. J. Lissitzyn ve F. J. Mann, *Creation of Rights of Sovereignty through Symbolic Acts, 1400-1800* (New York, 1938).

yen tanrısal bir kopya vardır. Fiziksel kopyalar ve bunların rastlantı sonucu ortaya çıkan biçimleri niyetin tek tanıkları değildir: Tarihin beklenmedik olayları içinde saklı olan ideal bir metin vardır ve tarih bunu keşfetmeye başlamıştır; bu, hem yorumların uzlaştırılması hem de sağduyunun buluşmasıdır. Kültürel ve siyasi bir zorunluluk olarak ideal bir metin kavramı, tarihe zorla benimsetilmez, fakat tarihten ve metinsel eleştirinin toplumsal dinamiğinin anlaşılmasından türer.

Colenso 1899 yılında, Coupland Harding'e son mektubunu yazdıktan otuz altı saat sonra, seksen sekiz yaşında bu dünyadan ayrıldı. Oğlu William Colenso Harding'e ise 200 pound ve içinde "benim –hem İngiltere'de hem de Yeni Zelanda'da pek çok iş yaptığım– tek dizgi harf yatağım" olmak üzere bütün matbaa malzemelerini bıraktı. Harding bütün bunları hak etmişti ve daha sonra şöyle yazacaktı: "1837 yılında Maorice Yeni Ahit ve ayrıca Waitangi Antlaşması işte bu yatağa dizildi –gerçekten çok değerli bir emanet."⁸⁹

89 G. Robertson'a mektup, 1 Mart 1899: Mitchell MS AC 83/4.

TARİHÇİ VE DİL SORUNU (QUESTIONE DELLA LINGUA)

Jonathan Steinberg

1861 yılında, İtalya nüfusunun ancak yüzde ikisi ya da üçü İtalyancayı anlıyordu.¹ Nüfusun büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyor, yerel dil ya da lehçeleri konuşuyordu, bunlardan bazıları biçim, dilbilgisi, şive ve sözdağarcığı açısından standart İtalyanca ile yalnızca uzaktan akraba idi. Standart İtalyanca konuşanların bazı lehçeleri pek fazla anlamaları ne o zaman mümkün idi, ne de şimdi mümkündür. Neredeyse hiç isteksiz bir halka standart İtalyancayı dayatma çabası, yarımadayı, yüzyıllarca süren bölünmeden sonra, yeniden birleştirme çabasının bir parçası oldu. *Questione della lingua* ya da “dil sorunu”, karmaşık dil, siyaset ve güç meselelerinin önünde bir stenografi gibi durdu.

Dil ve milliyetin birbirine eşlik etmesi bize o kadar doğal gelir ki ne zaman iç içe girmiş olduklarını hatırlamamız çok güçtür. Büyük Frederick Fransızca konuşuyordu ve bunun bir Alman prensi için çok normal bir şey olduğuna inanıyordu. Bu bize tuhaf gelir, çünkü biz Fransızları Fransızca konuşan halk diye düşünürüz, fakat Eugen Weber’in belirttiği gibi, o kadar da apaçık değildir. 1863 yılında, 37.510 Fransız komününden* 8.381’i hiç Fransızca konuşamıyordu, Üçüncü

¹ Tullio De Mauro, *Storia Linguistica dell'Italia Unita* (Bari, 1972), s. 43.

* Beraber çalışıp geliri paylaşmak üzere bir araya gelen topluluk. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

Cumhuriyet döneminde, 7-13 yaş arasındaki Fransız çocukların yaklaşık yüzde onu okula başlarken yalnızca *patois* konuşuyordu.²

Patois (bir bölgeye özgü ağız, köylü dili), *Mundart* (lehçe), *dialetto* (şive, ağız) sıradan insanların konuşmalarını tanımlamak için kullanılan terimlerden bazılarıdır. 1912 yılında, Emmanuel Labet, “Kendi topraklarımızda”, diye yazmıştı, “kendi lehçemizde düşünürüz.”³ Köylüler *patois* konuşurlardı, aletlerinde, anlaşmalarında, ağırlıklarında ve ölçülerinde, geleneklerinde, uygulamalarında ve şenliklerinde, konuşma dilinde ya da daha doğrusu yazılı dilde benzeri olmayan çok zengin bir yerel söz dağarcıkları vardı.

O halde, Tullio De Mauro’nun deyişiyle, içinden geçilemez bir “karanlık lehçe ormanı” vardı ve bu orman o dönemlerde yalnızca üst ve alt kültürü ayırmakla kalmıyor, aynı zamanda dilbilimsel ve siyasi gerçeklikleri de bunları incelemeye çalışanlardan ayırıyordu. Bu durumda, lehçe nedir? Ünlü Amerikalı Diyalektolog (lehçe bilimcisi) Raven I. McDavid, Jr., güçlükleri şöyle özetler: “Lehçe, standart dile tamamen ters düşen bir konuşma türü müdür? Her yerel lehçenin arı ve tekbiçim olduğu mu varsayılır? Standart dilin kendisi bir lehçe olarak görülebilir mi? Standart dilin kendisinin bölgesel türleri var mıdır? Cevap kültürel duruma, biraz da araştırmacıya bağlıdır.”⁴ Torontolu toplumsal dilbilimci Gianrenzo Clivio’nun dediği gibi, “Tamamen dilbilim açısından ... dil, kendi kara, deniz ve hava kuvvetleri olan bir lehçedir; yani, dilbilim açısından tek fark budur.”⁵ Başka bir deyişle, dil ile lehçe arasındaki çizgiyi devlet tanımlar ya da tanımlayamaz. Clivio, McDavid’in kişisel ve kültürel ölçütlerine, siyasi ve idari unsurları ekler.

2 Eugen Weber, *Peasants Into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914* (Londra, 1979), s. 67.

3 *A.g.e.*, s. 92.

4 R. I. McDavid, Jr., *Dialects in Culture: Essays in General Dialectology*, der. W. A. Kretzschmar (Alabama, 1979), s. 13.

5 Jonathan Steinberg’in söyleşisi, “The Dark Wood of Dialect”, prodüktör Stanley Williamson, BBC Radyo 3 yayını, 13 Eylül 1978.

Dil ile siyasetin etkileşiminin en iyi örnekleri Doğu Avrupa'dadır. Romanya'nın önde gelen dilbilim araştırmacısı Profesör A. Graur, 1955 yılında yayımlanan *Genel Dilbilimi Çalışmaları*'nda (*Studi di lingvistica generala*), Moldava (Buğdan) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Rusya-Romanya sınırının öbür tarafında konuşulan lehçenin incelenmesinin "yalnızca teorik bir ilgi olmadığını ... aynı zamanda ciddi siyasi sonuçlarının da" olduğunu dikkatlice gözlemlemiştir.⁶ Gerçekten de öyle idi, çünkü eğer Moldavca ayrı bir resmi dil değil ise o zaman Rumencenin bir lehçesi olsa gerekti; eğer Moldavlar Rumencenin bölgesel bir biçimini konuşuyorlarsa o zaman Romanya halkından idiler ve Ruslar da halkı Rus değil Rumen olan bir toprağı işgal etmiş oluyorlardı. Profesör Graur'un vardığı sonuç şaşırtıcı değildir: "Moldava Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin dili, adı Moldavca (Moldav dili)olan Latin kökenli bir dildir ... Dil, Rumenceye çok yakındır, dolayısıyla birbirlerini anlayabilirler. Fakat, farklı bir yönelim olduğu için farklı dillerden söz etmek gerekir."⁷ "Farklı yönelim", dilbilimsel değil Stalinisttir, fakat Clivio'nun dile getirdiği konu hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bir dil ya da bir lehçe belirlenmiş bir şey değildir, diğer dillerden, kendi değişkelerinden ya da lehçelerden kolayca ayrılamaz ve McDavid'in de söylediği gibi, "biraz ıssız bir yere gidip yerlilerin ilginç sözlerini dinlemek" yeterli değildir.⁸ Moldavca'nın Rumence olup olmadığı hakkında hiçbir fikrim yok; aslında belirli bir düzeyde soru da anlamsız olabilir. Bütün bildiğim, dil ile ilgili soruların diğer tarihsel sorudan daha kolay cevaplanamayacağı, ekonomik, toplumsal ve siyasi boyutları olmaksızın yeterli bir cevap verilemeyeceğidir.

Questione della lingua hakkında şaşılasi olan, tarihçilerin bu soruyu ne kadar az sorduklarıdır. Daha 1968 yılında, Fransız eğitim tarihinin

6 Michael Bruchis, *One Step Back Two Steps Forward. On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics*, East European Monographs, Boulder, Colorado (New York, 1982), s. 149.

7 *A.g.e.*, s. 151.

8 R. I. McDavid, Jr., *Dialects in Culture*, s. 13.

önde gelen isimlerden biri, 1880 yılından kendi zamanına kadar dilin evrimi konusunda bir çalışmasını yayımladı ve *patois*'den hiç söz etmedi.⁹ Daha doğrusu, o dönemin büyük bir bölümünde Fransa'nın kırsal bölgesindeki okul müdürlerinin karşılaştıkları tek en önemli gerçeği –öğrencilerin ya hiç Fransızca konuşmadıkları ya da çat pat konuştukları gerçeğini atladı. Tek ve bölünmez Fransız Devleti efanesi, araştırma zahmetine giren gözlemcilerden gerçekleri gizledi. On dokuzuncu yüzyılda bir Fransız ya da İtalyan gözlemciye göre, lehçeler “yabanilerin” dili idi. Çoğu zaman, köylülerin, düzgün konuşamayan cahil ve kaba insanlar olduğu düşünülüyordu; bu tutum günümüzde, İngilizce konuşulan toplumlarda, kent merkezlerindeki yoksul mahallelerde bulunan okullarda hâlâ devam etmektedir.

Öte yandan, on sekizinci yüzyılda dil sorununun önemi daha iyi anlaşılmıştı, diğer yönlerden olduğu gibi, bu yönden de günümüze izleyen dönemin kültüründen çok daha yakındır. Dile ağırlık verilmesi, kısmen din savaşlarının azalmasından sonra laik devletlerin ortaya çıkmasının, kısmen de Aydınlanma Çağı'nın akılcılığa ve tekdüzeliğe ilgi duymasının sonucu idi. Alman filozof Christian Thomasius, daha 1687 yılında, Leipzig'de Almanca ders vermeye kalkıştı, fakat ardından gelen tartışmalar yüzünden istifaya zorlandı. 1694 yılında kurulan yeni Halle Üniversitesi, Almanya toprakları üzerinde, öğretim üyelerinin Almanca ders yapmasına izin verilen ilk yükseköğrenim kurumuydu, 1711 yılına kadar derslerin çoğu “Almanca dilinde” yapılıyordu.¹⁰ Leibniz iki eserini dilin geliştirilmesine adadı, fakat hangi Almancanın kurallara uygun bir model olduğu hakkındaki tartışmasını sona erdiren, *Almanca Dilbilgisi (Deutsche Sprachkunst)* adlı kitabın yazarı Christoph Gottsched oldu. Gottsched'e göre, Meissen ya da Sakson değişkesi, en iyi üst Almanca lehçesi idi.¹¹

9 Eugen Weber, *Peasants Into Frenchmen*, s. 73.

10 R. E. Keller, *The German Language* (Londra, 1974), s. 485-6.

11 *A.ge.*, s. 486.

Aşağı yukarı bir kuşak sonra, aydınlanmacı İtalyan yazarlar aynı sorunun üzerine gittiler. Melchiorre Cesarotti, “dili otoritenin despotizminden ve modanın kaprislerinden kurtarıp aklın yönetimi altına koymanın” yolunun standart dil kurallarının belirlenmesi olduğunu anladı.¹² Cesarotti’ye göre, kullanım ve düzensizlik, hiç akılcı değildi; standartlaşma bunları ortadan kaldıracaktı. 1765 yılında, filozof Antonio Genovesi, Napoli Üniversitesi’nde ilk kez İtalyanca ders vermeye karar verdi, Thomasius’un aynı cesareti Leipzig’de göstermesinden sekiz yıl sonra. Neden böyle bir gecikme olması gerektiği tam olarak bilinmemektedir, fakat Roma Katolik Kilisesi’nin egemenliği, Latincenin özgün kültürel çevresindeki saygınlığı ve dil yönünden İtalyancaya olan yakınlığı ile ilgili olabilir. Genovesi’nin İtalyanca ders vermek istemesinin nedenleri, belirsiz bir ulusal duygunun ya da daha kesin olarak, Fransız kültürünün, aynı dönemde Alman aydınlarını da harekete geçiren üstünlüğüne karşı bir tepkinin su yüzüne çıkması olabilir:

Bilimin bir zamanlar Yunanca ardından Latince konuştuğu gibi, İtalyanca konuşabilir mi diye merak eden gençler için dilimizde bir felsefe dersi yazmaya giriştim. Beni harekete geçiren dürtü bir özdeyişti, hatalı çıkma olasılığı bulunsa da doğruluğuna inandığım bir özdeyiş: kendi dilinde bolca bilim ve sanat eseri olmayan bir ulus barbardır.¹³

1760’lı ve 1770’li yıllarda, standard dili kullanma gerekçeleri değişmeye başladı. 1765 ve 1766 yıllarında, Milanolu genç aydınlar *Il Caffè* adında bir dergi çıkarmaya başladılar. *Il Caffè*, sahibinin ve müşterilerin Addison ve Steele’nin modeli üzerinde heyecanlı sohbetler ettiği hayali bir kahvehane idi. İlk sayılardan birinde, kahvehanenin sahibi, konuklardan birisinin kimliğini tahmin etmeye çalışıyordu. Konuk,

12 Melchiorre Cesarotti’dan Galeani Napione’ye, *Lettera Italiana. Storia e Testi*, Tomo IV, “Del Muratori al Cesarotti” (Milano, 1967), 44. cilt, s. 17.

13 Antonio Genovesi’den (1713-69) N. N’ye, 4. cilt, “il Settecento e L’Ottocento a cura di Giuseppe Petronio”nın içinde, *Antologia della Letteratura Italiana* (Milano, 1967), s. 1254.

hayır, dedi, Milanolu değildi, hatta Kuzey İtalya'nın hiçbir kentinden olmadığını söyledi. Sonunda, çileden çıkan kahvehane sahibi, konuktan kim olduğunu açıklamasını istedi, bunun üzerine yabancı şu cevabı verdi, "Sono italiano" – "Ben İtalyanım", bu kahvehane sahibini ve diğer konukları şaşırtan bir cevap idi. *Il Caffè*'de ifade edilen ulusal duygular aynı zamanda Romantizmin ilk zamanlarını da çağrıştırıyordu. *Il Caffè*'yi çıkaran yirmili yaşlarının ortasındaki genç aydınlar, İtalyanca *campanilismo* (bölgecilik) sözcüğünün çok iyi ifade ettiği, yerel kilisenin kulesinde (*campanile*) çalan çanın sesinin ulaştığı yerin ötesini algılamayan dünya görüşünün yerel kimlik anlayışı ve dar görüşlülüğünün yanı sıra, özleştirmecilerin (pürist) benimsediği dil kavramının biçimciliğine ve katılığına da saldırıyorlardı. Floransa'nın saygın bir akademisi olan Academia della Crusca, edebi İtalyancanın kullanımını düzenleme girişiminde bulundu. Eğer İtalyanca tekrar ulusal duyguların yaşayan bir aracı olacak ise akademik kısıtlamaları aşması gerekiyordu. Aynı düşüncede olan Alessandro Verri, *Il Caffè*'nin ilk sayılarından birinde yayımlanan ünlü "Bu yayının yazarlarının, Academia della Crusca'nın sözdağarcığını noter huzurunda reddi" sözünü söyledi. Kendi dediği gibi: "Beşeri bilimler, dilbilgisi uzmanlarının ona biçtiği dar sınırlar içinde kalsaydı 'carozza' sözcüğünün çift 'r' yazılması gerektiğini bilir ama yaya giderdik."¹⁴ Benzer bir doğal ifade isteği, Goethe'nin, o yüzyılın sonuna doğru Strassburg'daki gençlik yıllarını anlatan yazılarında da görülebilir. Genç erkekler kendilerini dünya vatandaşı değil Alman hissetmek için saçlarını pudralamayı bıraktılar. 1770 yılında Goethe, *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat (Dichtung und Wahrheit)* adlı kitabında anlattığı "Offenbarung"u (aydınlanmayı) yaşadı. Strassburg'daki Münster'in batı kapısını kısaca anlatırken, birdenbire, kemerlere oyulmuş yüzlerin yoldan gelip geçen kimselere benzediğini fark etti. Demek ki bu bina, Fransız hocalarının ona öğrettiği gibi "gotik" yani barbarca değil, bir

* *Carozza*'nın doğru yazılışı "*carrozza*"dır ve vagon, at arabası anlamına gelir.

14 A. Verri, *a.g.e.*, s. 1176.

Alman binası idi, “Alman mimarisi (*Deutsche Baukunst*)” dediği şeyin dışı vurumu idi.¹⁵

1760’ların sonunda ve 1770’lerin başında, bütün Avrupa’da, üst konuşma dilinin biçimciliğine yönelik saldırılar yayılmaya başladı. Dilin daha doğal, daha az akılcı, katı ve keskin olması gerekirdi. Bu ustaca yapılmış duygu değişiminde, hiçbir çalışma, Johann Gottfried Herder’in 1769 yılında yazdığı küçük bir denemeden daha önemli değildi. Prusya Bilimler Akademisi, dilin ilahi mi yoksa insan kaynaklı mı olduğu sorusu ile ilgili ödüllü bir yazı yarışması yapmıştı. Herder yarışmayı kazandı ve “Dilin Kökeni Hakkında Bir İnceleme (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*)” başlıklı yazısı, 1770 yılında, Christian Friedrich Voss tarafından Berlin’de yayımlandı. Herder, Prusya Akademisi’nin sorduğu soruya çok kesin bir hayır ile cevap verdi. Dil ilahi kaynaklı ya da genel doğa kanunlarının ifadesi değil, toplumların alt bilinçten üst bilince ilerleyişini yansıtan, değişken ve düzensiz bir toplumsal ürün idi. Herder’e göre, dil, toplumsal ilişkilerin karmaşık-lığı ve değişimi ile gelişmişti. Aynı zamanda, bütün dillerin karşılıklı olma özelliğini de fark etti: “Yakaladığım ilk işaret bana göre bir simge, fakat başka bir kişiye göre bir iletişim aracıdır.” Dilbilgisi değişmez değildi, toplumsal değişime ve evrime uğruyordu: “Çöküşler* ve fiil çekimleri, öznelerin ve fiillerin, sayı, zaman ve şahıs türlerine göre kısaltılması ve belirlenmesinden başka bir şey değildir. Dil ne kadar kaba olursa, bu belirlemeler de o kadar düzensiz olur ve akıl sürecinin her ileri adımında kendini o kadar çok gösterir.”¹⁶

15 J. W. Von Goethe, *Dichtung und Wahrheit. Aus meinem Leben*, II Bölüm (Münih, 1961), s. 365 ve devamı.

* İsim, sıfatların ve zamirlerin cinse (eril/dişil), sayıya (tekil/çoğul) ve kişiye (kadın/erkek) göre değişmesi. (çev. n.)

16 Johann Gottfried Herder, “Abhandlung über den Ursprung der Sprache”, Erich Hemtel, der., *Sprachphilosophische Schriften*’in içinde (Hamburg, 1960), s. 30 ve 51.

Burada, genel yapıyı özel yapılar lehine reddeden yeni bir dil kuramı ortaya çıktı. Şimdi artık evrensel akıl kurallarının her halkın tarihsel ifadelerine yer vermesi gerekli idi. Fakat halk ne anlama geliyordu? Herder'e göre bu, küçük ve kısıtlı kodlardan genel ya da ulusal "dile (*Sprache*)" doğru gelişen toplumsal bir hiyerarşi idi. Fakat, ekonomik olarak geri kalmış bütün Avrupa Devletleri'nde olduğu gibi, açıkça o dili konuşmuyorlarsa ne olacaktı? Halk (*Volk*) o ya da bu lehçeyi konuşuyordu (Herder buna *Mundart* diyordu) ve genel olarak okuma yazma bilmiyordu. *Questione della lingua* aynı toplumsal grubun içindeki tartışma konusu olmaktan çıkıp yatay ilişkileri de kapsamaya başladı. Manzoni'nin, İtalyanca bir roman yazmak için 1820'lerde aldığı cesur karar, artık bütün sınıfları içine alan bir İtalyan toplumunun var olduğu ya da yakında var olacağı anlamına geliyordu.

Birleşik bir İtalyan Devleti'nin yaratılması, tek bir ulusal dil gerektiriyordu. İtalya'nın gerçeklikleri çok farklı idi. De Mauro'nun da belirttiği gibi, nüfusun ancak bir kısmı İtalyancayı eğer daha önce duymuş ise anlayabiliyordu. 1861 yılında, Visconti Venosta kardeşler Napoli sokaklarında İtalyanca konuştuklarında, halk onları İngiliz sanmıştı. Napolililer hiç İtalyanca duymamışlardı.

İtalyanca, aynı Latince gibi, bir dilin içinde sıkışıp kalmıştı, lirik şiir ve üst kültür için yararlı idi, fakat okuma yazma bilmeyen ve ekonomik olarak geri kalmış toplumlara uzaktı.¹⁷ Rosario Romeo'nun gösterişli araştırmasında dile getirdiği gibi, 1860 yılında Sicilya'da 358 komün vardı. Bunlardan yalnızca 268'inde okul bulunuyordu, ama hepsi de perişan ve yetersiz idi.¹⁸

Hatta, İngiliz ekonomist Nassau Senior'un 1850 yılında uygar Piyemonte bölgesine gittiğinde fark ettiği gibi, orada bile dil zor bir mesele idi. Marchesa Arconati şunları anlatmıştı:

17 Tullio De Mauro, *Storia Linguistica*, s. 43-4.

18 Rosario Romeo, *Il Risorgimento in Sicilia* (Bari, 1970), s. 274.

Piyemonte’de dil farklılıkları çok büyük bir sorundur. Üç anadilimiz Fransızca ile Piyemonte ve Cenova dilleridir. Bunlar arasında yalnızca Fransızca genel olarak anlaşılabilir. Meclisin ancak üçte biri Piyemonte ya da Cenova dillerini anlayabilir. Bazen Fransızca konuşan Savoyluların dışında, vekillerin hepsi İtalyanca konuşmaktadır; ama İtalyanca da onların hiçbir zaman konuşmaya alışkın olmadıkları ölü bir dildir. Dolayısıyla, hissederek ya da akıcı olarak kullanabildikleri çok enderdir. Cavour elbette çok iyi bir konuşmacı, fakat İtalyanca konuşmaya çekiniyor. Gördüğünüz gibi çeviri yapıyor; Azeglio da öyle; mahkemelerde İtalyanca konuşmaya alışkın olan birkaç avukat dışında hepsi öyle.¹⁹

Fakat İtalyanca ne idi? Floransa’da Nassau Senior, liberal bir gazete olan *La Costituzione*’nin editörü ile sohbet ederken, editör sorunu şöyle anlatmıştı:

En azından bizi ilgilendirdiği kadarıyla, yalnızca lehçelerin yaygınlığına bağlı değildir, çünkü bir zamanların Toskan lehçesi, bugün İtalyanca olarak tanınıyor. Fakat iki İtalyanca var, eski ve yazılı olan ve modern ya da sözlü olan. İnsan Fransızca ya da İngilizceyi konuştuğu gibi yazabiliyor, fakat şimdi ben Machiavelli’nin dilini konuşmaya kalsam, gülünç olurdu; konuştuğum gibi yazmaya kalsam kulağa katlanılamayacak kadar kaba gelirdi. Bir Toskanalıya göre bile, yazılı İtalyanca ölü bir dildir.²⁰

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İtalya’da, *questione della lingua*, seçkin bir üst konuşma dilinin canlandırılması ve kitlelere zorla benimsetilmesi demektir. Bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca, dilbilgisi uzmanları, sözlükbilimciler (leksikograf), öğretmenler ve yöneticiler, ulusal dili bütünleştirmeye, arılaştırmaya ve yaymaya uğraştılar.

Slovakya ile ilginç bir paralellik kurulabilir. Orada, şair Ludovit Stur, 1846 tarihinde yazdığı *Slovak Dili ya da Bu Dilde Yazma Gerekliliği* (*The Slovak Tongue or the Necessity of Writing in this Tongue*) adlı

19 Nassau Senior, *Journals Kept in France and Italy from 1848 to 1851* (Londra, 1871), 1. cilt, s. 291-2.

20 *A.g.e.*, s. 337.

kitabında, Orta Slovakya’da, eğitimli insanların konuştuğu dilin, ulusal dil yapılmasını önerdi. Tek başına hiçbir lehçe değil ama bunların birkaçının karışımı temel alındı.²¹ Slovakya ile İtalya’nın karşılaştırılması çok yararlı olur, çünkü Slovakya’nın yararlanabileceği köklü bir edebiyat geleneği yoktur, dolayısıyla hem dil milliyetçiliğinin yapaylığı hem dilin diğer etmenlerle karşılıklı etkileşimi, İtalya’ya göre daha belirgindir. Stur’un Slovakçası özünde, eski Çek dilinin modern Protestan modeli, Jan Hus’un mirası idi. Başlarda, Katolik Çekler dili kabul etmediler, çünkü eski Çekçe kendi dini miraslarına ait değildi. Üstelik, Stur, daha önceki edebi kurallar yaratma çabalarının tersine, Macarların 1844 yılında Latinceyi Krallığın resmi dili olmaktan çıkararak yaptıkları gibi, Slovakya’yı daha geniş dilsel olmayan *natio ungarica* ile özdeşleştirmekten vazgeçti.

Ve son olarak, Stur’un yapay olarak türdeşleştirilmiş (homojenleştirilmiş) Orta Slovakça modeli, Çekçe yazmayı öğrenmiş olan Slovakları ya da Çekleri ve Slovakları tek bir halk gibi gören Çekleri güç seçimler yapmaya zorladı. Aslına bakılırsa, dil seçimi kimliği belirledi, tam tersi olmadı. Daha önce sözü edilen Moldava örneğinde olduğu gibi, siyasi topluluklar yaratılmasında kalem, eğer özellikle fanatik bir milliyetçinin elinde ise kılıç kadar keskin olabilir.

On dokuzuncu yüzyılın milliyetçileri ile on sekizinci yüzyılın yazarları, sıradan insanların konuştukları dile karşı ortak bir tutum benimsediler. On sekizinci yüzyılın aydınlanmacı dilbilimcilerine göre lehçe yanlış değildi, yalnızca bağlayıcı türdeşliğin önünde aklın gerektirdiği bir engel idi, on dokuzuncu yüzyılda ise lehçelerin varlığı devletin yapısını tehdit ediyordu. *Questione della lingua*, çeşitli halkları ulusal bir topluluk içinde birleştirmek amacıyla dil bütünlüğünü dayatma meselesi olmuştu. Günümüzde, bu sorun Avrupa dışında çok iyi bilinmektedir.

21 Peter Brock, *The Slovak National Awakening* (Toronto, 1976), s. 47.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, lehçeler, ilginç bir şekilde yeniden ortaya çıkmaya başladı. Lehçe artık hiçbir şekilde cahillerin dili değildir. Son yirmi yılda, Piyemonte'de, bütün toplumsal ortamlarda, İtalyanca yerine Piyemontece konuşmak moda haline gelmiştir. İsviçre'nin Almanca konuşulan bölgesinde, on yıl önce lehçe kullanmanın akla bile gelmediği yerlerde standart Almanca terk edilmeye başladı. İtalya'da BBC için dil ve lehçe hakkında bir belgesel film çektiğim sırada, Gianrenzo Clivio beni bir deney yapmaya ikna etti.

İki konuşma kaydettim. İlkinde, üç Piyemonteliye –iki işadama ve bir akademisyene, seçtikleri bir konu hakkında Piyemontece konuşmalarını rica ettim. Saniyeler içinde, Torino'da tiyatro hakkında serbestçe konuşmaya başladılar. Sonra Salerno'da bir grup üniversite mezunu genç ile popüler lehçe ile şarkı söyleyen ve gösteri yapan bir tiyatro grubunun üyeleri arasındaki sohbeti kaydettim. Bu ikinci grup, mikrofonun karşısında bir türlü lehçe ile konuşamadı. Çekingence gülerек ve duraksayarak İtalyancaya kaydılar. İçlerinden biri, utanarak, “Biz tebaa bir halkız” dedi. Çünkü güneylilere göre, lehçe hâlâ alt kültürü, mikrofon ise üst kültürü gösteriyordu. Mikrofonun önünde, saygın ve kendilerini de kapsayan toplumsal hareketliliğin dilini, İtalyancayı konuşmak zorunda idiler.

Diller arasındaki ayırımların çok büyük siyasi çıkarımları olması ve dillerin çoğu zaman siyasi ya da ekonomik değişikliklerden kaynaklanması gibi, üst ve alt konuşma dilleri arasındaki ya da dil ve lehçe arasındaki ilişki de konuşucular arasındaki toplumsal ilişkileri yansıtır. Torino'da her sınıftan insan kolayca ve doğal bir şekilde Piyemonte dilini konuşmaktadır. İtalyancadan Piyemonteceye kolayca ve çekinmeksizin geçmektedir. Aslında onlar iki dillidir.* Salerno da ise dil ve lehçenin çağrıştırdığı ayrı toplumsal anlamlar vardır, dil üst konuşma dilini, lehçe ise alt konuşma dilini ifade eder. Lehçe her ortam-

* İki ayrı dili okuyup yazma gücünde ve becerisinde olan. (çev. n.) TDK Güncel Türkçe Sözlük.

da kullanılmayabilir. Salernolu genç aydınlar, dilbilimcilerin deyişi ile diglossiktir**, bu yönden bazı faaliyetlerde *Hochdeutsch* (üst Almanca), bazılarında ise *Mundart* kullanan, Almanca konuşan İsviçrelilere benzerler. Güney İtalya'nın tersine, İsviçre'de lehçe ile konuşmak toplumsal bir kusur değildir, Zürih'te banka müdürleri kendi aralarında doğal biçimde lehçeli konuşurlar.²²

Gerçi, *questione della lingua* on sekizinci yüzyılın başlarındaki sorulara tekrar dönmüştür. New York'un bir kenar mahallesindeki çocuklara hangi dilde eğitim yapmak uygundur –siyahilerin kullandığı lehçe mi, yoksa standart Amerikan İngilizcesi mi? Liverpool'daki işçi sınıfının çocuklarına önce Liverpool şivesini öğretmemek mi gerekir? Bunlardan hangisi onlara psikolojik ve toplumsal yönden daha yararlı olur?

Bu sorulardan hiçbiri kolay değildir, konuşulduğu zaman sınırlar gerilir. Hepsinin ortak yönü, yenice ortaya atılan ve kültürün ifadelerinde lehçenin kendisinin de standart dil kadar değerli olduğu varsayımdır. Dil sorunu demokratikleştirilmiştir. Bu süreçte, Antonio Gramsci'nin önemli bir payı olmuştur. Sardinya'daki köyünde İtalyanca konuşan kişi olarak, bunun kendisine sağladığı avantajı biliyordu, 1911 yılında, (Palmiro Togliatti isminde Sardinyalı diğer bir gençle birlikte) Torino Üniversitesi'nde okumak için burs kazandığı zaman filolojiyi seçti. Son eseri, *Hapisane Defterleri'nin* (*Prison Notebooks*) sonuncusu, dilbilgisi sorunu hakkındadır. Gramsci'ye göre, pek çok olası dilbilgisi türü bulunmakla birlikte, bunların arasından seçim yaparken tarafsız karar verilmez. Normatif (düzgüsel) dilbilgisi dayatmasının, “siyasi bir eylem” olduğunu söyler.²³ Peki ama siyasi yetkililer neden bir değişke-

** Diglossia, ikideğişkelilik, bir toplumda, genellikle aynı kişinin, farklı koşullarda iki farklı dili (ya da bir dilin iki ayrı değişkesini) kulanmasıdır. (çev. n.) Erişim adresi <https://www.lexico.com/definition/diglossia>

22 Jonathan Steinberg, *Why Switzerland?*, gözden geçirilmiş baskı (Cambridge, 1980), s. 100-8.

23 Antonio Gramsci, “Note sullo studio della grammatica” Quaderno 29 (1935), 2341-51, *Quaderni del Carcere a cura di Valentino Gerratana*'nın içinde (Turin,

yi diğerine tercih ederler? İtalya örneğinde, İtalyancanın yerel diline –yani Dante, Petrarch ve Boccaccio’nun kullandığı ortaçağ Toskana dili– yüklenen saygınlık onu üst konuşma düzgüsü (normu) olarak yerleştirdi. [Dil] Manzoni tarafından uygulanmak ve Risorgimento (Diriliş. On dokuzuncu yüzyılda İtalya’da özgürlük ve birlik hareketi) ile yayılmak üzere hazır idi. Slovakçaya gelince, Brock’un belirttiği gibi, tercih vadilerin mezheplerine ve coğrafi sınırlarına bağlı idi. Modern Romanşça (İsviçre’nin dört millî dilinden biri) ise konuşanların coğrafi dağılımı bir standartlaşma olasılığını ortadan kaldırmıştı.

Gramsci, standart bir dil hakkındaki tartışmaları ve standart bir dilin dayatılmasını, sınıfsal ve siyasi gruplaşmalarda diğer değişikliklerin meydana geleceğinin belirtisi gibi görmekte haklı idi. “*Dilbilgisi Çalışmasına Açıklayıcı Notlar*” (*Notes to the Study of Grammar*) kitabında açıkladığı gibi, “Dil meselesinin, o ya da bu şekilde, her ortaya çıktığında, diğer bir sürü sorunu da peşinden getirmeye başladığını görürüz: yönetici sınıfın kurulması ve büyümesi, bu yönetici grup ile geniş halk kitleleri arasında en sıkı ve güvenli bağlar kurulması ihtiyacı, yani kültürel hegemonyanın yeniden düzenlenmesi.”²⁴

Bu gözlemin deneyimsel bir düzeyde doğruluğunu görmek için Gramsci’nin Marksizmini kabul etmeye gerek yoktur. Fransız Devleti *patois*’i ortadan kaldırmaya çalıştığı zaman, Profesör Graur Moldavcanın farklı bir dil olduğuna karar verdiği zaman, Manzoni İtalyanca yazmaya karar verdiği zaman, bu kültürel ifadeler az çok bilinçli siyasi kararları ve tercihleri yansıtıyordu. 1765 yılında İtalyanca ders vermek tarafsız bir karar değildi; kültürel dünyanın çeşitliliğini iddia etmekte. Latince ders vermek ise Latincenin birliğini onaylamak idi.

Kültür, genel anlamı ile Gramsci’nin kültürel hegemonya (*egemonia culturale*) ile anladığı otoritenin bir parçasını oluşturmaktadır. Bir çocuğun dilbilgisini ya da şivesini düzeltmek, çocuğu standart kültürü ya da

1975), 3. cilt, s. 2347.

24 *A.ge.*, s. 2346.

çoğunluk kültürünü uygulamaya zorlar. Okullarda tarih öğretmek, o toplumun yaygın değerlerini dışı vurmaktır, dile karşı tutum da öyle.

Dil sorunu, kültür ve güç arasındaki sürekli etkileşim ile birlikte ortaya çıkar ya da biter, fakat dil yalnızca güç ya da sınıf ilişkilerindeki değişikliğin yansıması değildir.

Şairlerin ve dilbilgisi uzmanlarının, modern Slovakçayı ya da modern İtalyancayı yaratan kararları, güç ilişkilerini pek fazla yansıtamadı. *Manzoniani* Toskana dilini seçti, çünkü Dante, Petrararch ve Boccaccio eserlerini bu dilde yazmışlardı, yoksa Piyemonteliler ya da İtalyan burjuvazisi kendi iradesini dayattığı için değil. Ludovit Stur, Orta Slovakya lehçesini seçti; çünkü diğer lehçeleri kullanma girişimleri işe yaramamıştı. Toskana dilinin ya da Orta Slovakya dilinin seçilmesi güç ilişkilerini etkiledi, tersi olmadı. Bunların pek çoğu, egemenlik fikrinin içinde gizlidir ya da en azından belirsizdir, çünkü genel bir Marksizm, kültürün yansıtma kapasitesinden daha fazla bir şey olduğunu kabul etmez. Gene de Marks bu meselelere *Ueberbau* (üstyapı) demişti; ekonomik ilişkiler gerçek nedensel unsurlar, yani *Unterbau* (altyapı) idi. Kanıtlar, böyle bir fikri doğrulamayacaktır. Gerçekliğin kültür ve dili değiştirdiği gibi, kültür ve dil de gerçekliği değiştirir. Bu döngü ilginç bir gerçeği, tarihin aynı zamanda özne olan nesneler tarafından yazıldığını gösterir.

Gramsci'nin sorusu yalnızca *questione della lingua* değildir; aynı zamanda bir zamanlama sorunu da vardır. On sekizinci yüzyılın ortasında, otuz yıl boyunca, dilin kökeni, yapısı, üstlüğü ya da astlığı, resmi ya da gayri resmi kullanımı pek çok Avrupalı aydının kafasını meşgul etmişti, bir tarihçinin bu ilginç gerçeğe kaçması mümkün değildir. Bugün, dil ve lehçe, simge ve işaret, konuşucu ve konuşma, metin ve söylem gibi meselelerin düşüncelerimize egemen olması yalnızca bir rastlantı mıdır? İster sınıfın dili isterse toplumsal cinsiyetin dili olsun, bizim çağımızda, 1760'lar ve 1770'lerde olduğu gibi, dilbilim ile ilgili düşünceler ve kaygılar vardır.

Çağımızda, hatta daha yakın bir zamanda, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinin büyük varsayımlarından bazılarının arkasındaki gerçek yeniden keşfedildi. İlk kez Herder'in saptadığı ve bütün Doğu Avrupa'ya yaydığı Halk=Dil (*Volk=Sprache*) eşitliği, bugün artık o kadar belirgin değildir. Eşitliğin her iki terimi de tartışmaya açıktır. Fransızlar, hepsi Fransızca konuşan bir halk değildir, İtalyanların hepsi yakın zamana kadar İtalyanca konuşmuyorlardı. Bugün bile, büyük bir azınlık gündelik konuşmada İtalyancadan başka bir dil kullanmaktadır ve Napolice İtalya'nın ikinci dili ilan edilmiştir. Diğer terim, dil, diyalektologların ve sosyal dilbilimcilerin analizi ile çözülmüştür. Standart ve yerel dil arasındaki, yerel diller arasındaki ve yerel diller içindeki sınırlar belirsizleşmiştir. On sekizinci yüzyılda olduğu gibi, tanım sorunları ve bir kuşak önce bile apaçık olan hak talepleri ile karşı karşıyayız. Hangi konuşmanın ya da hangi algının hangi durumda doğru olduğu artık açık değildir.

Questione della lingua'nın bu yeni modeli neden şimdi ortaya çıkmıştır? Kuşkusuz, Gramsci'nin tam bizi bakmaya zorladığı alanlarda, üretim ilişkilerinde, önemli değişiklikler olmuştur. Eski sanayiler gerilemekte ve yenileri doğmaktadır. Bilgisayarın ortaya çıkması, özgün biçiminin, kapalı kapıların ardında bulunan ve çok az kişinin ulaşabildiği devasa elektronik beyinden kitlesel bir tüketim eşyasına dönüşmesi ve bilgi teknolojisi hakkındaki bütün konuşmalar, bizi elbette dil hakkında düşünmeye itmektedir. "Basic" ve "Fortran" sürekli böyle tanımlanmaktadır, biz makine dilinden ve makine kodlarından konuşuyoruz. Akademik dilbilim ve bilgisayar sanayisi, her ikisinin de karşılıklı çıkarlarına uygun bir biçimde örtüşmektedir. Belki girişimci bir ruh, toplumda oluşmaya başlayan mekanikleşmenin, 1760'lı ve 1770'li yıllarda dil sorununu Herder ve çağdaşlarının aklına soktuğunu gerçekten anlayacaktır.

Dil sorununun ortaya çıkması ile ilgili bir başka açıklama, hiç kuşku yok ki Avrupa modeli bir milliyetçilik anlayışının tüm dünyaya

yayılmasıdır. Hindistan'dan Bolivya'ya kadar, gelişmekte olan bütün toplumlar, üst ve alt konuşma dili, resmi standart dil ve bölgesel dil ya da kabile lehçeleri arasındaki ilişkilerle uğraşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerden çok gelişmiş ülkelere doğru kitlesel göç, Bedford ve Düsseldorf'daki ilkokulları, standart ulusal dilden başka bir dil konuşan çocuklarla doldurmuştur. Eğitim dünyasının, kendi mesleki ifadesi ile “anadil” öğretiminin avantajları ve dezavantajları ile başa çıkması gerekmektedir. Manzoni'nin sorunları, Doğu Afrika'da da Batı Avrupa kadar iyi anlaşılmaktadır. “Anadiller” birbirinden farklıdır.

Toplumsal ve fiziksel hareketliliğin on sekizinci yüzyılın sonunda artmaya başladığı ileri sürülebilir, fakat böyle bir değişikliği göstermek zordur. Açıkça görünen ve çağdaşlara göre, birleşik merkezi devletin gittikçe geliştiğidir. 1770'lerde Almanya gerçek anlamda tek ulus idi; Fransız Devrimi'nin başı ile İkinci Dünya Savaşı'nın sonu arasındaki dönem, Avrupa'da ulus devletlerin doğuş ve batış eğrisi gibi görülebilir. 1945 yılından bu yana, milliyetçilik, daha çok azınlıklarda –Basklar, Frizler, Galliler, İskoçlar, İrlandalılar, Bretonlar, Jurasyalılar, Romanya'daki Macarlar, vb. – ya da Hırvat-Sırp ya da Valon-Flaman çekişmesi gibi, daha önce dil yönünden egemen olup sonra diğerleri karşısında gücünü yitirmiş olan topluluklarda görülen bir özelliktir. Küçük ulusların kavgacılığı ile birlikte ulus devletler dağılmıştır. Belli bir ölçeğin altındaki ulusal ekonomi, piyasa ve kaynak kısıtlamaları ile karşılaşmakta, uluslarüstü bölgesel kurumlar bu zorluklara göğüs germek için ortaya çıkmaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu, üyelerinin egemenliğini ve kendilik algılarını yıpratmaktadır. Hiç kuşkusuz, ulus devlete ve onun doğallığına duyulan güvenin yitirilmesi, hepimizin görüşlerini etkilemiştir. *Questione della lingua*, beklenmedik yerlerde ve beklenmedik şekillerde yeniden ortaya çıkmaktadır. 1885 yılında anlamsız görünen şeyler 1785'te öyle görünmüyordu, 1985'te gene öyle görünmüyor. *Questione della lingua* ortaya çıktığı zaman büyük değişiklikler oluyor demektir. Tarihçilerin bunlar hakkında düşünmeleri gerekir.

Cambridge Sözlü ve Yazılı Kültür Araştırmaları

Derleyenler: PETER BURKE ve RUTH FINNEGAN

Bu seri, insan toplumlarında okuryazarlığın önemi sorusuna eğilmek amacıyla hazırlanmıştır: Siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimin önemini değerlendirmekte ve yazının ortak işlevleri olarak aldığımız unsurların sözlü kültürlerde nasıl yerine getirildiğini incelemektedir.

Seri disiplinlerarasıdır, fakat sosyal antropoloji ve sosyal tarih özellikle vurgulanmakta, bu bilim dalları arasında karşılıklı etkileşim teşvik edilmektedir: aynı zamanda, sosyoloji, halkbilimi (folklor) ve edebiyat gibi benzer alanlar da okuyucunun ilgisini çekmektedir. Seride bazı monografiler (tek konulu yazı) olmakla birlikte, seri ayrıntılı anlatımlardan ziyade kuramsal ve karşılaştırmalı açıklamalara odaklanmaktadır; kitaplar genel okuryazarlığa ve sözelliğe ilgi duyan alan dışından okuyucuların ulaşabileceği şekilde sunulmaktadır.

Serideki Kitaplar

- 1 NIGEL PHILIPPS: *"Sijobang": Sung Narrative Poetry of West Sumatra.*
- 2 R. W. SCRIBNER: *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation.*
- 3 HARVEY J. GRAFF: *Literacy and Social Development in the West: A Reader.*
- 4 DONALD J. COSENTINO: *Defiant Maids and Stubborn Farmers: Tradition and Invention in Mende Story Performance.*
- 5 FRANÇOIS FURET ve JACQUES OZOUF: *Reading and Writing: Literacy in France from Calvin to Jules Ferry.*
- 6 JEAN-CLAUDE SCHMITT: *The Holy Greyhound: Guinefort, Healer of Children since the Thirteenth Century.*
- 7 JEFF OPLAND: *Xhosa Oral Poetry: Aspects of a Black South African Tradition.*

- 8 RICHARD BAUMAN: *Let Your Words Be Few: Symbolism of Speaking and Silence among Seventeenth-Century Quackers.*
- 9 BRIAN V. STREET: *Literacy in Theory and Practice.*
- 10 RICHARD BAUMAN: *Story, Performance and Event: Contextual Studies of Oral Narrative.*
- 11 AMY SHUMAN: *Storytelling Rights: The Uses of Oral and Written Texts by Urban Adolescents.*
- 12 PETER BURKE ve ROY PORTER (der.): *The Social History of Language.*
- 13 JOEL SHERZER ve ANTHONY C. WOODBURY (der.): *Native American Discourse: Poetics and Rhetoric.*
- 14 ARON IAKOVLEVICH GUREVICH: *Medieval Popular Culture: Problems of Belief and Perception* (baskıda).
- 15 JAMES J. FOX (der.): *To Speak in Paris: Essays on the Ritual Languages of Eastern Indonesia* (baskıda).
- 16 MAUREEN PERRIE: *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore.*

Giriş bölümünde söylendiği gibi, dilin toplumsal tarihi yeni bir gelişme olduğu için okuyucu bol kaynakça olacağını beklemeyebilir. Fakat incelemeye değer kitaplar ve makaleler vardır; bazıları daha geleneksel bir dil tarihidir, bazıları toplumsal dilbilimi ele alır, bazıları da tam anlamıyla sosyotarihsel araştırmalardır.

1) Dilin Tarihi

a) İngilizce

Jespersen'in şu kitabı klasiktir: *Growth and Structure of the English Language* (Leipzig, 1905); Eric Patridge'in, *Slang Today and Yesterday* (Londra, 1933) gibi pek çok kitabı da öyle. Barbara M. H. Strang, *A History of English* (1970) adlı eseri, oldukça teknik bir araştırmadır. Ortaçağ hakkında, R. Berndt, "The Linguistic Situation in England 1066-1204", tekrar basım, *Approaches to English Historical Linguistics*'in içinde, der. R. Lass (New York, 1969); R. M. Wilson, "French and English in England", *History* 28 (1943), 37-60; çağdaş dönemin başarıları hakkında, R. F. Jones, *The Triumph of the English Language* (Stanford, 1953), diğer klasik; V. Salmon, "Elizabethan Colloquial English" *Leeds Studies in English* (1967). Yeminler özellikle ilgi çekmektedir, J. Sharman, *Cursory History of Swearing* (1844); F. A. Shirley, *Swearing and Perjury in Shakespeare's Plays* (Londra, 1979). Küfürün yerindeliği ve etkisi hakkında, K. V. Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Londra, 1971) s. 502 vd; yasal yönleri hakkında, J. Sharpe, *Defamation and Sexual Slander in Early Modern England* (York, 1980).

b) Diğer Avrupa Dilleri

Ortaçağ hakkında genel bir araştırma için, bkz., P. Wolff, *Western Languages AD 100-1500* (Londra, 1971). Latince hakkında, A. Mailliet, *Esquisse d'une histoire de la langue latin* (Paris, 1928); F. Lot "A quelle époque a-t-on cessé de parler Latin?"; C. Backvis, *Quelques Remarques sur le bilinguisme latino-polonais dans la Pologne du 16e siècle* (Brüksel, 1958); J. Béranger, "Latin et langues vernaculaires dans la Hongrie" *Revue historique* 242 (1969), 5-28.

Belirli lehçelerle ilgili girişler hakkında, W. B. Lockwood, *An Informal History of the German Language* (1965) ve P. Pickard, *A History of the French Language* (Cambridge, 1974). Yazarların kendi ülkeleri hakkındaki klasikler şunlardır: F. Brunot, *Histoire de la langue française*, 14 cilt (Paris, 1905-); C. G. N. Vooy, *Geschiedenis van de Nederlandse Taal* (Groningen, 1931); P. Skautrup, *Det Danske Sprog Historie* (Kopenhag, 1944-); B. Migliorini, *Storia della lingua italiana* (Floransa, 1960); kısaltılmış baskı, *The Italian Language* (Londra, 1966); R. Lapesa Melgar, *Historia de la lengua española* (Madrid, 1951); B. O'Cuiv, der., *A View of the Irish Language* (Dublin, 1969).

2) Toplumsal Dilbilim

Kısa ve kolay anlaşılır bir giriş için, bkz., P. Trudgill, *Sociolinguistics* (Harmondsworth, 1974). Son on yıldaki çalışmaları ister istemez atlanmış olsa da üç derleme çok değerlidir: *Language and Social Context*, der. P. Giglioli (Harmondsworth, 1972); *Sociolinguistics*, der. J. B. Pride ve J. Holmes (Harmondsworth, 1972) ve *Explorations in the Ethnography of Speaking*, der. R. Bauman ve J. Sherzer (Cambridge, 1974). Dil ve toplumsal sınıf arasındaki ilişkiler hakkında, B. Bernstein, *Class Codes and Control* (Londra, 1970) ve eleştirmenleri, H. Rosen, *Language and Class* (Bristol, 1972). Dil ve toplumsal cinsiyet hakkında, R. Lakoff, *Language and Women's Place* (New York, 1975). Dil değiştirme (iki dili konuşabilen insanların konuşurken farkında olmadan diller arasında geçiş yapmaları) hakkında, C. A. Ferguson, "Diglossia", tekrar baskı, Giglioli ve J. Gumperez, *Discourse Strategies*'in içinde (Cambridge,

1982). Hakaret hakkında, W. Labov, "Rules for Ritual Insults", *Studies in Social Interaction*'ın içinde, der. D. Sudnow (New York, 1972). Gösteri olarak dil hakkında, R. D. Abrahams, "Black Talking on the Streets", tekrar baskı, Bauman ve Sherzer'in içinde; R. Bauman, "Verbal Art as Performance", *American Anthropologist* 77 (1975), 296-306 ve M. Bloch, der., *Political Language and Oratory in Traditional Society* (Londra, 1975). Dedikodu hakkında, M. Glucksman, "Gossip and Scandal", *Current Anthropology* 4 (1963), 307-15. Büyü hakkında, S. J. Tambiah, "The Magical Power of Words", *Man* 3 (1968), 175-208. Genel önemi hakkında, D. Hymes, *Foundation in Sociolinguistics* (Philadelphia, 1974), "iletişimin etnografyası" açısından, R. Fowler, der., *Language and Control* (Londra, 1979), Marksist bir bakış açısından. Yazıların pek çoğunun yeni olduğu kaydedilmelidir. R. Robin, *Histoire et linguistique* (Paris, 1973), toplumsal dilbilimden haberdar olunmadığını gösterir.

Okuryazarlığın yeni bir anlayış yaratıp yaratmadığı konusunda antropologlar ve diğer bilimadamları ikiye ayrılmıştır. Yaratıldığını düşünenler, J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977) ve W. J. Ong, *Orality and Literacy* (Londra, 1982). Kuşku olanlar, R. Finnegan, "Literacy v. Non-Literacy: The Great Divide", R. Horton ve R. Finnegan, der., *Modes of Thought*'un içinde (Londra, 1973) ve B. Street, *Literacy in Theory and Practice* (Cambridge, 1984).

3) Dilin Toplumsal Tarihi

a) İngilizce

D. Leight, A. *Social History of English* (Londra, 1983), tarih ve toplumsal dilbilim sorunlarını tartışır, fakat ikisini bir araya getiremez. G. Stedman Jones, *Languages of Class*'da (Cambridge, 1984), özellikle "Rethinking Charitism"de, dili on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin toplumsal tarihi içine yerleştirmeye çalıştığı makalelerin bir derlemesidir. K. C. Phillips, *Language and Class in Victorian England* (Oxford, 1984) içinde resimlerin zenginliğini sözlerin yoksulluğu ile birleştirir. R. Bauman, *Let Your Words Be Few* (Cambridge, 1984), on yedinci yüz-

yılın Kuveykirları arasında konuşmanın –ve sessizliğin– sembolizmini tartışmaktadır. J. Barrel, *English Literature in History* (Londra, 1983), 2. Bölüm, on sekizinci yüzyılda dilbilgisi tartışmalarının toplumsal yorumu yapılmaktadır. O. Smith, *The Politics of Language 1791-1819* (Oxford, 1984), Cobbet, Hone ve Tooke'den oluşan küçük bir grup arasında sorunun bilinirliği hakkındadır.

b) Fransızca

Fransız Devrimi sırasında dil ve siyaset arasındaki ilişki özellikle göze çarpmaktadır. M. De Certeau, J. Revel ve D. Julia, *Une Politique de la Langue* (Paris, 1975), bu sorunun bir yönünü ele alır; şu çalışmalarla karşılaştırınız: P. Higonnet, “The Politics of Linguistic Terrorism”, *Social History* 5 (1989), 41-69; J. Y. Lartichaux, “Linguistics Politics during the French Revolution”, *Diogenes* 97 (1977), 65-84 ve L. Hunt, *Politics, Culture and Class* (Berkeler, 1984). On dokuzuncu yüzyıl için, E. Weber, *Peasants into Frenchmen* (Londra, 1979), *patois* ile ilgili önemli bir tartışma sunar, T. Zeldin, *France, 1848-1945*'da, 2 cilt, (Oxford, 1977)'de ise retorik hakkında bazı ilginç gözlemler vardır. Peter N. Moogk, “Thieving Buggers and Stupid Sluts”, *William & Mary Quarterly* 36 (1977), s. 524-47, Yeni Fransa'da, 1650-1760 yılları arasında hakaret nedeniyle mahkemeye götürülen şikâyetleri tartışmaktadır. Richard Cobb, geçici olarak *Chatting Up* başlığı koyulan ve yakında çıkacak kitabında, hakaret ve nezaketi ele alacaktır. Söylenti hakkında öncü bir araştırma için, G. Lefebvre, *La grande peur de 1789* (1932): İngilizce çevirisi, *The Great Fear of 1789* (Londra, 1973).

c) Diğer Diller

O. Macdonagh, *States of Mind: A Study of Anglo-Irish Conflict 1780-1880* (Londra, 1983), bu kitapta, İskoçya'nın siyaseti hakkında çok iyi bir bölüm vardır. G. Craig'ın *The Germans* (Stanford, 1982) ekinde, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda dil ve siyaset arasındaki ilişki ele alınır. Almancada söylenti ve dedikodu hakkında yakın zamanda yayımlanan bir kitap, D. Sabeau, *Power in the Blood* (Cambridge, 1984),

ve R. Scribner, "Oral Culture and the Diffusion of Reformation Ideas" (yazarın *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany* adlı kitabı içinde yer alacaktır). İtalya hakkında, şu yayında bir araştırma ve bazı referanslar vardır: P. Burke, "Languages and Anti-Languages in Early Modern Italy", *History Workshop Journal* 11 (1981), 24-32. 1860'tan sonraki dönem hakkında, T. De Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita* (Florence, 1965). G. Ruggiero, *Violence in Early Renaissance Venice* (New Brunswick, 1980) adlı eserde "Crimes of Speech". S. Raffaeli, *Le Parole Proibite* (Roma, 1983), (yabancı kökenli ifadeler de dahil olmak üzere) on dokuzuncu yüzyılda yazılamayacak olan sözleri ele almaktadır; L. Formigari, der., *Teorie e pratiche linguistiche nell'Italia del '700*'de (Bologna, 1984), birkaç ilginç makale vardır (P. Fiorelli, "*la lingua giuridica*" gibi). M. Barbagli, *Sotto lo stesso tetto* (Bologna, 1984), 2. Bölümde, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İtalya'da değişen aile ilişkilerini incelemek için dil ile ilgili bulgular kullanılmıştır. Diğer yerlerde, araştırmalar çok azdır, gerçi W. Whiteley, *Swahili: The Rise of a National Language* (Cambridge, 1969) daha fazla tanınmayı hak eden öncü bir araştırmadır.

Okuryazarlığın tarihi hakkında pek çok çalışma yapılmıştır, fakat görece çok azı, yukarıda sözü edilen antropologlar gibi, sonuçları ile ilgilidir. Çok önemli yazıların bazıları şu yayının içinde toplanmıştır: H. Graff, der., *Literacy and Social Development in the West* (Cambridge, 1981).

Dizin

A

- abaküs 52, 53, 74
Aberdeen Üniversitesi 135
abrakadabra 63
Academia della Crusca 306
Adair, James, doktor, 151, 169
Addison, Joseph, ahlak kuramcısı ve gazeteci, 83, 107, 111, 165, 222, 305
aforizma, özdeyiş, 110
aile 32, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 75, 100, 173, 175, 185, 188, 189, 207, 208, 323
Akan 88
alıntılar 114, 193, 215, 286
Alman 13, 22, 28, 35, 114, 161, 162, 301, 304, 305, 306, 307
Almanca 27, 97, 304, 311, 312
Althusser, Louis, Fransız filozof, 38, 40
alt kültürler, dilbilim, 138
Altopascio 72
Anang 87
anılar 57, 58
Antonino, St. Floransa Başpiskoposu, 61
Arap 162
Arditi, Bastiano, Floransalı terzi, 57
Aretino, Pietro, İtalyan yazar, 23
argo, ayaktakımı dili, 22, 127, 132, 147
Ariès, Philippe, Fransız tarihçi, 55
Arnold, Matthew, şair ve eleştirmen, 114
Arrighi, Leonardo, İtalyan hattat (kaligraf), 73
arşiv 51, 68, 71
Aulard, Alphonse, Fransız tarihçi, 220, 240
Austen, Jane, 31

Aydınlanma 12, 107, 109, 153, 154, 163, 304

B

- Bacon, Francis, filozof, 92, 126
Baillie, Matthew, doktor, 137
Barère, Fransız devrimci, 230, 237
Barny, Roger, Fransız tarihçi, 193, 195, 212, 213
Barthes, Roland, Fransız eleştirmen 37
Bayan Thatcher 21
Berkeley, George, filozof, 30, 44, 102, 103, 163, 168, 216, 255
Bernstein, Basil, toplumsal dilbilimci, 25, 26, 320
Berthollet, Fransız bilimadamı, 230, 238
Biot, J. -B., Fransız bilimadamı, 244, 245
Birleşik Devletler 46
Blake, William, ressam ve yazar, 109, 110, 116
Boccaccio, İtalyan yazar, 314
Boccalini, Traiano, İtalyan siyaset yazarı 72
Bologna 33, 57, 62, 132, 323
Borromeo, S. Carlo, Milano Başpiskoposu, 65
Bourdieu, Pierre, Fransız sosyolog, 38
Boyle, Robert, doğa filozofu, 151
Brescia 68, 72
Breton 42
Brock, Peter, tarihçi, 310, 313
Brodum, William, şarlatan, 135, 161
Brutus, erdemin bedenselleşmiş hali olarak, 196, 202, 205, 206
Burckhardt, Jacob, İsviçreli Rönesans tarihçisi, 59
Burke, Peter, 11, 15, 36, 38, 45, 62, 82, 92, 107, 158, 164, 225, 323, 335
Busby, James, Waitangi'de İngiliz temsilcisi 281, 285, 286, 287, 289

Büchmann'ın alıntılar sözlüğü, 114,
115

bürokrasi 32, 67

Büyük Frederick, Kral, 301

C

Caffè 305, 306

Cagliostro 163

Callières, François de, VIV. Louis'nin
sekreteri, 23

Cambridge, Queens' College, 7, 11, 12,
13, 15, 16, 19, 21, 22, 25, 26,
27, 32, 39, 43, 45, 46, 47, 49,
61, 62, 67, 69, 70, 72, 81, 83,
88, 91, 94, 102, 103, 104, 123,
136, 152, 154, 155, 160, 168,
169, 185, 189, 193, 198, 208,
217, 250, 252, 253, 275, 282,
317, 320, 321, 322, 323, 335

Cambridge Üniversitesi 11, 12, 27, 253

campanilismo (bölgecilik), 306

Campbell, Robert, yazar, 129, 130

Caro, Annibale, İtalyan yazar, 71, 73

Castan, Yves, Fransız tarihçi 173, 177,
179, 182, 187

Cellini, Benvenuto, Floransalı ressam,
59

Cervantes, Migue de, İspanyol yazar,
103

Cesarotti, Melchiorre, İtalyan yazar, 305

Chamberlain, Paul, doktor, 133, 151

Charles, V, İmparator, 26, 81, 102, 151,
216, 217

Chaucer, Geoffrey, şair, 103

Cherubini, İtalyan besteci, 231

Chesterfield, Lord, davranış kuralları
yazarı, 106, 108, 116, 117, 122

cinsellik 94, 201

Clivio, Gianrenzo, toplumsal dilbilimci
(sosyolengüist), 302, 303, 311

Cobban, Alfred, tarihçi, 222

Cohen, I. B., bilim tarihçisi, 224, 225

Colenso, William, matbaacı ve misyo-
ner, 251, 253, 254, 256, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 276, 277, 279, 280, 281,
285, 286, 287, 288, 289, 293,
295, 296, 297, 300

Coleridge, Samuel, şair ve eleştirmen,
112, 113

Comédie Française 207

Condorcet, Fransız devrimci, 226, 227

Cornelia, Gracchi'nin annesi, 207

Cornelius, Tilbourglu, Hollandalı şarla-
tan, 164

Cosimo, Grandük, bkz., Medici, 71

Cranmer, Thomas, Cantebury Başpis-
koposu, 18

Cresci, Gianfrancesco, İtalyan kaligraf,
73

Cressy, David, tarihçi, 282

Culpeper, Nicolas, şarlatan, 135

Ç

Çek 310

Çin 31, 73, 162

D

Dante 314

Danton, Fransız devrimci, 220, 242

Datini, Francesco, Pratolu tüccar, 52,
54, 74

defter tutma 53

De Mauro, Tullio, İtalyan dilbilimci,
301, 302, 308, 323

Derrida, Jacques, Fransız filozof, 39
devrim, fikri, 12, 43, 194, 197, 199,
200, 201, 202, 203, 208, 209,
211, 215, 217, 220, 222, 224,
227, 228, 229, 230, 239, 240,
243, 244, 247

D'Israeli, Isaac, edebiyatçı, 105, 116,
124

D'Olivier, Abbé, Fransız devrimci, 212

Donà, Venedikli soylular, 55, 56, 57, 75
Dupuy, Paul, Fransız tarihçi, 208, 218,
232, 233
duvar yazısı, siyasi, 72

E

Ecole Normale 218, 219, 232, 233, 244
Ecole Polytechnique 215, 216, 218,
219, 222, 229, 231, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 241,
243, 244, 245, 246, 247
Egemenlik (ayrıca bkz., güç), 292
Eliot, George, roman yazarı, 112
el yazısı, türleri, İtalya'da, 58, 72, 105,
204, 249, 296
Engizisyon 33, 79
Erasmus, Alman hümanist, 23, 101
erdem, fikri, 41, 97, 98, 195, 196, 202,
203, 212, 213
Ernouf, Melani, Fransız devrimci, 209
Evans-Pritchard, Edward, İngiliz antro-
polog, 86, 87, 108
ev ev dolaşarak araştırma 46

F

Faye, Jean Pierre, Fransız siyasi kuram-
cı, 207
feminizm 198
Fielding, Henry, romancı, 92, 117, 130,
131, 155, 158
Fishman, Joshua, Amerikalı dil sosyolo-
gu, 19, 51
Floransa 18, 47, 49, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 60, 61, 65, 67, 68, 69,
70, 72, 73, 75, 195, 306, 309,
320
Foucault, Michel, Fransız filozof, 38,
39, 169
Fourcroy, Antoine-François, Fransız
devrimci ve kimyager, 219,
230, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 239, 240, 241, 242,

243, 246

Fourcy, A., Fransız tarihçi, 218, 229,
242, 243
Fox, George, kuveykır 21, 219
Franck, Sebastian, atasözü derlemecisi,
97
Fransızca 12, 16, 18, 27, 28, 29, 42,
159, 301, 304, 309, 315, 322
Fransız Devrimi 12, 41, 42, 177, 193,
206, 209, 215, 218, 219, 220,
221, 224, 231, 239, 244, 246,
316, 322, 335
Frederick Adolphus, Kral, 145
Furet, François, Fransız tarihçisi, 193,
194, 195, 196, 197, 199, 200,
201, 207, 211, 215, 221, 222,
223, 228, 236, 242
Fussel, Paul, Amerikalı eleştirmen, 199,
200
G
Garat, Fransız devrimci, 232, 233
Garrioch, David, tarihçi, 12, 33, 171,
189, 335
Garth, Samuel, şair, 128
Gelli, Gianbattista, Floransalı yazar,
17, 18
Genovesi, Antonio, İtalyan filozof,
siyasi iktisatçı, 305
Gilbert ve Sullivan 111
Ginzburg, Carlo, İtalyan tarihçi, 18, 64,
65, 79
gizlilik 30, 141
Gladstone, William, siyasi lider, 114
Goethe, Johann Wolfgang, 306, 307
Goldsmith Oliver, yazar, 137
Gonzaga, Isabella, (kızlık soyadı Este),
56
Gottsched, Johann, Alman yazar, 304
Gouges, Olympe de, Fransız devrimci,
203, 213, 214
Graham, James, şarlatan, 135, 142, 144,

151, 153, 154, 155, 164
Gramsci, Antonio, İtalyan Marksist,
40, 94, 312, 313, 314, 315
Graur, A., Rumen dilbilimci, 303, 313
Guicciardini, Francesco, Floransalı
soylu ve tarihçi, 57, 58
Gumperz, John, Amerikalı toplumsal
dilbilimci, 19, 20, 36, 200
Guyton, Fransız bilimadamı, 219, 230
güç 15, 37, 38, 63, 130, 149, 193, 194,
195, 201, 202, 203, 212, 213,
223, 228, 236, 237, 252, 271,
292, 301, 310, 314

H

Halle Üniversitesi 304
Harding, R. Coupland, matbaacı, 34,
269, 271, 300
Harding, William Colenso, 34, 269,
271, 300
Hardy, Thomas, romancı, 26, 111
Heberden, William, doktor, 137
hegemonya, kültürel, 40, 313
Herder, Johann Gottfried, Alman
eleştirmen ve filozof, 307, 308,
315
Higonnet, Patrice, tarihçi, 42, 195, 197,
220, 322
Hindistan 35, 43, 154, 316
Hippen, Henry, şarlatan, 155
Hobbes, Thomas, filozof, 126
Hobson, Waitangi'de İngiliz temsilcisi,
250, 280, 281, 284, 285, 286,
288, 293, 295
Hogarth, William, 132
Hoggart, Richard, edebiyat eleştirmeni,
46, 84, 87, 88
Holberg, Ludvig, İskandinav oyun
yazarı, 23
Hongi, Maori şef, 253
Hopiler 18, 19
Hufton, Olwen, tarihçi, 183, 198

Huguenotlar 28
Hunter, John, doktor, 102, 132, 134,
137, 150
Hus, Jan, Çek dini lider, 310
Hymes, Dell, Amerikalı etnograf, dilbi-
limci, 19, 20, 26, 36, 321

I

I. Elizabeth, Kraliçe, 83, 86, 101, 252
III. Augustus, Polonya Kralı, 113, 279
III. George, Kral 21, 30, 90, 93, 112,
114, 115, 130, 152, 153
I. James, Kral, 18, 83
IV. Eugenius, Papa, 49

İ

ideoloji 94, 222, 223, 241
iflas, hakaret olarak, 176, 181
İgbo 85, 86
ikideğişiklik 311
İncil 21, 65, 155, 209, 255, 256, 270,
273, 277
İrlanda dili 42
İspanyolca 15, 28, 43
İsveç 46, 48, 145
İtalyanca 15, 28, 49, 51, 65, 102, 301,
305, 306, 308, 309, 311, 312,
313, 315

J

James, Robert, doktor, 11, 18, 79, 83,
84, 90, 107, 117, 133, 135, 142,
144, 146, 151, 153, 154, 155,
157, 164, 169, 170, 217, 225,
267, 281, 286, 335
Java 24, 36
Jenner, Edward, doktor, 134
Johnson, Samuel, 30, 135, 143, 145,
198, 214
Jones, Feorge, şarlatan, 43, 126, 131,
153, 299, 319, 321

- K
- kadercilik 96
- kadınların dili 20
- kadınlar, yönelik hakaretler, 21, 29, 30, 41, 176, 179, 182, 183, 197, 198, 200, 201, 202, 205, 207, 209, 210, 267
- Kanada, Fransız, 217, 253
- Katalanca 42
- Katterfelto, Gustavus, şarlatan, 145, 149
- kayıtlar 54, 60, 62, 75, 199
- Keats, John, şair, 115, 125
- Kelly, James, atasözü derlemecisi, 84, 90, 91, 93, 123
- Kendall, Thomas, Yeni Zelanda'da misyoner, 252, 253, 257
- kendine özgü dil 21
- Kilise Misyoner Topluluğu 253, 256, 267, 269, 270, 275, 295
- kod, dil ile ilgili, 20, 25, 31, 60, 242
- konuşmanın etnografyası 19
- Kraliyet Topluluğu 107
- Kuveykırlar 21, 36
- L
- Lakoff, Robin, Amerikalı dilbilimci, 21, 41, 200, 210, 320
- Landucci, Luca, Floransalı eczacı, 57, 58
- Langins 13, 215, 218, 219, 232, 235, 238, 242, 335
- Latince 18, 27, 49, 51, 61, 65, 79, 101, 114, 128, 130, 158, 159, 283, 305, 308, 313, 320
- Lavoisier, Fransız bilimadamı, 239, 243, 247
- Lawrence, D. H., romancı, 112
- Lee, Samuel, Cambridge Üniversitesi, Arapça profesörü, 253
- Lefebvre, Georges, Fransız tarihçi, 181, 182, 222, 236, 322
- lehçe, ağız, 26, 29, 49, 51, 98, 253, 280, 302, 303, 310, 311, 312, 314
- Leibniz, Gottfried Wilhekm, Alman filozof, 304
- Leiden Üniversitesi, 27, 136
- Leipzig Üniversitesi, 16, 304, 319
- Lenin 38, 85
- Le Roy Laudri, Emmanuel, Fransız tarihçi, 29, 35, 79
- Levet, Robert, şarlatan, 135
- Levin, A., bilim tarihçisi, 243, 247
- Lévi-Strauss, Claude, Fransız antropolog, 39
- Liberya 46
- Lilburne, John, Leveller (eşitlikçi) hareketi, 18
- lingua franca 28, 43
- Litré, Emile, Fransız filolog, 16, 225
- Locke, John, filozof, 126
- Lockyer, Lyonel, şarlatan, 153, 158
- Loutherbourg, Philip de, madrabaz, 155
- Luther, Martin, 27, 33
- M
- Madam Cavaignac, Fransız devrimci, 205, 206, 207
- Madam Gordan, şarlatan, 164
- Madam Roland, Fransız devrimci, 37, 203, 204, 205, 206, 211
- Malinowski, Bronislaw, Polonyalı antropolog, 18, 19, 87
- Manuzio, Aldo [Aldus Manutius], İtalyan matbaacı, 73
- Manzoni, Alessandro, İtalyan romancı, 308, 313, 316
- Mao, Başkan, 83
- Maoriler 259, 263, 264, 277, 278, 279, 280, 283, 288, 292, 293, 294, 296, 297
- Marat, Fransız devrimci, 236, 237, 240
- Margarita, Azize, 49, 64

Marie Antoinette, Kraliçe, 201, 217
Marten, John, cerrah, 131, 159
Marx, Karl, 113
matbaa, etkileri, 53, 249, 251, 252, 253,
256, 267, 269, 271, 272, 273,
274, 276, 278, 300
matematik becerisi, 52, 53, 70, 74, 231
Mathiez, Albert, Fransız tarihçi, 209
McDavid, Raven I., Amerikalı diyalek-
tolog (lehçe bilimcisi), 302, 303
McKenzie, D. F., 249, 335
McLuhan, Marshall, Kanadalı eleştir-
men, 31
Medici, Clarice de', (kızlık soyadı
Orsini) 56
Medici, Cosimo de', Toskana Grandü-
kü, 71
Medici, Lorenzo de', Muhteşem, 55, 56
mektuplar 57, 66, 67, 75, 185, 198, 199
Menocchio, on altıncı yüzyılda değir-
menci, 18, 65
Mercier, L. S., Fransız gazeteci, 182,
224
Merinalılar 83
Mesmerizm (hipnotizma ile tedavi),
126
Mezopotamya 67
Michelet, Jules, Fransız tarihçisi, 208,
220
Milano 48, 54, 62, 65, 67, 70, 75, 305
Mill, John Stuart, filozof, 112
Mirabeau, Fransız devrimci, 225, 242
Molière, Fransız oyun yazarı, 126
Monge, Fransız bilimadamı, 238
monolog 139
Montagu, Leydi Mary Wortley, 145,
157
Montaigne, Michel de, Fransız deneme
yazarı, 69, 70
Montesquieu, Fransız yazar, hukuk, 73
muska 63

N

Napoli 55, 67, 68, 69, 72, 73, 305, 308
Napolyon 115, 216, 218, 239
nezaket 37, 123, 186
Ngata, Sör Apirana, 263, 295
noterlik kültürü, 50, 60

O

Obelkevich 11, 79, 335
Ogden, C. K., Amerikalı psikolinguist
(davranışsal dilbilimci), 18, 19,
39, 104
okullar 27, 40, 65, 219, 259
okuma, tehlikeleri, 32, 45, 46, 47, 48,
49, 53, 61, 64, 65, 67, 74, 75,
116, 251, 253, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 261, 263, 264,
274, 282, 283, 301, 308
okuryazarlık 45, 46, 48, 50, 59, 61, 64,
67, 68, 76, 249, 251, 252, 259,
261, 280, 282, 283, 292, 297,
299
Ong, Walter, Amerikalı eleştirmen, 25,
102, 104, 123, 321
Orange, Claudia, tarihçi, 289, 293
Outram, Dorinda, tarihçi, 12, 41, 152,
193, 216, 242, 335
Oxford İngilizce Sözlüğü 98, 225
Oxford Üniversitesi 11, 27

P

Padova 62
Palatino, Gianbattista, İtalyan kaligraf,
51, 68, 73
Pallavicino, Guilio, Genovalı soylu, 57,
58
Paola da Castaldo, Toskanalı tüccar,
55, 56
Paris 12, 16, 23, 35, 38, 40, 42, 52, 69,
70, 73, 79, 91, 94, 111, 126,
161, 173, 175, 178, 181, 182,
183, 184, 189, 191, 193, 198,
201, 203, 204, 205, 206, 209,

211, 212, 214, 215, 216, 217,
218, 220, 221, 222, 224, 225,
226, 228, 230, 231, 232, 235,
236, 237, 239, 240, 242, 244,
245, 318, 320, 321, 322, 335
Patence, William, şarlata, 146
Pelletier, Fransız bilimadamı, 230
Pepys, Samuel, günlük tutan, 60, 160
Périer, Fransız bilimadamı, 230
Petrarch, Francesco, Toskanalı yazar,
50, 59, 60, 314
Pinder, Peter, oyun yazarı, 130
Piyemontece 311
Pocock, J. G. A., tarihçi 195, 199
Polonyalı 42
Porter, Roy, tarihçi, 12, 40, 125, 127,
151, 152, 168, 169, 335
Prieur de la Côte d'Or, Fransız bilima-
damı, 235, 236, 237, 238, 244
Puckey, William, misyoner, 255, 258

R

Rabelais, François, Fransız yazar, 103
Radcliffe, Dr., 150, 151
Ravennalı Giovanni, Petrarch'ın öğren-
cisi 47, 50, 56, 60, 67
Read, Sir William, 165, 166
reklam 40, 120, 127, 129, 137, 138,
151, 153, 165
retorik 81, 108, 138, 168, 185, 197,
202, 228, 241, 245, 257, 322
Rewa, Maori şef, 285
Richard, I. A., edebiyat eleştirmeni, 46,
81, 84, 88, 91, 95, 97, 115, 158,
230, 231, 238, 270, 277, 281,
322
Richardson, Samuel, romancı, 106
ricordanze, anılar 57
Roberts, Robert, otobiyografi yazarı,
84

Robespierre, Fransız devrimci, 195,
206, 207, 218, 219, 223, 236,
237, 238
Robin, Régine, Fransız tarihçi, 193,
199, 200, 210, 221, 321
Rochester, Kontu, 143
Roma 16, 48, 51, 52, 53, 62, 66, 67, 68,
70, 71, 72, 74, 75, 77, 102, 156,
202, 205, 224, 256, 305, 323
Romantik 109, 112, 113, 115, 118
Romeo, Rosario, İtalyan tarihçi, 308
Ross, Alain, dilbilimci, 22, 23, 179,
281, 284
Ross, Ruth, Yeni Zelandalı tarihçi, 200,
281, 284
Roux, Jacques, Fransız devrimci, 212
Rowe, Harry, oyun yazarı, 130
Royal College of Physicians (Kraliyet
Tıp Akademisi) 133, 168
ruhban okulları 62
Rusça 37
Ryton, İngiliz kasabası, 179

S

Saint-Just, Fransız devrimci, 221, 228,
229
Salerno 311
Samuel, Raphael, tarihçi, 11, 30, 60,
105, 106, 115, 117, 128, 160,
164, 252, 253, 277
sapkınlık, ve okuryazarlık, 182
Sarpi, Paolo, Venedikli tarihçi, 72
Saussure, Ferdinand de, İsviçreli dilbi-
limci, 16, 221
saygı 34, 106, 107, 133, 159, 162, 163,
186, 203, 238
Schofield, Roger, tarihçi, 47, 282
sessizlik 30
Shadwell, Thomas, oyun yazarı, 149,
161
Shakespeare, William, 17, 21, 102, 103,
104, 114, 319

Sharpe, Ebenezer, şarlatan, 183, 319
Sienalı Bernardino, S., 33
Skippon, Philip, gezgin, 69, 70, 71
Slovakça 310
Smollet, Tobias, romancı, 129
Soboul, Almert, Fransız tarihçi 193,
198, 209, 210, 211, 212, 237
Solomon, Dr., 106, 152, 155, 161
Solomon, Kral, 106, 152, 155, 161
Sommaia, Girolamo da, Floransalı
soylu, 60
söylem, siyasi, 94, 193, 194, 195, 196,
197, 199, 200, 202, 203, 205,
206, 207, 208, 209, 211, 212,
213, 288, 299, 314
sözlü kültür 32, 45, 299
Spinke, John, Cerrah, 131, 159
Spinola, Andrea, Cenovalı soylu, 52, 76
Stalin 85
Stedman Jones, Gareth, tarihçi, 43, 321
Steinberg, Jonathan, tarihçi, 13, 42,
301, 302, 335
Steiner, George, eleştirmen, 30
Stevenson, Robert Louis, yazar, 112
Strozzi, Alessandra, Floransalı soylu,
55, 72, 75
Stur, Ludovit, Slovak şair, 309, 310,
314
Swahili 43, 323
Sydenham, Thomas, doktor, 150

Ş

şifre 67, 68

T

Tagliente, Gianantonio, İtalyan kaligraf,
51, 53, 73
Tareha, Maori şef, 285
Taylor, John, şarlatan, 81, 89, 93, 98,
99, 103, 131, 132, 145, 150,
158, 277, 281
Tennyson, Alfred, şair, 30, 117

Thermidorian Konvansiyonu 218, 219
Thomasius, Christian, Alman filozof,
305
Thomas, Keith, tarihçi, 24, 46, 92, 106,
115, 117, 120, 123, 128, 149,
157, 252, 269, 270, 278, 319
Thompson, Edward, tarihçi, 31, 84, 99,
127, 141, 146, 150, 153, 155,
158, 159, 161, 164
Thompson, Flora, otobiyografi yazarı,
84
Tocqueville, Alexis de, Fransız siyasi
kuramcı, 222
Togliatti, Palmiro, İtalyan Komünist
lider, 312
Tolstoy 36, 118
Tolstoy, Lev, 36, 118
Tolstoy, Sonia, Lev'in karısı, 36
topluluk, mahalle ve, 61, 189
toplumsal dilbilim 19, 122, 139, 192,
200, 210, 321
toplumsal dilbilim, eleştirisi, 222
Trench, R. C., papaz ve şair, 117, 118
Tupper, Martin, şair, 113, 114
Turgenev, Ivan, Rus romancı 35, 36
T ve V 35

U

utanç 52, 150, 175, 177, 184, 266
U (yüksek tabakaya özgü)" ve "U
olmayan (yüksek tabakaya özgü
olmayan), 22, 23, 24

V

Veblen, Thorstein, Amerikalı sosyolog,
24, 25
Venedik 30, 47, 51, 53, 57, 60, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 75, 77
Verona 62, 66, 73
V. Frederick, Kral 145, 161, 301
Villani, Giovanni, vakanüvis 47, 49, 52,

59, 75
Villon, François, Fransız şair, 103
Voss, Christian Friedrich, Alman yazar, 307
Vygotski, Lev, Rus psikolog, 19

W
Wade, John, gazeteci, 92, 95, 116, 117, 124
Waikato, Maori şef, 253
Waitangi, Antlaşması, 249, 251, 272, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 289, 291, 293, 294, 295, 298, 300
Ward, Joshua, şarlatan, 127, 132, 143, 157
Ward, Ned, gazeteci, 127, 143
Warr, John, radikal, 18
Watts, R, matbaacı, 253, 269, 270
Webb, R. K., tarihçi, 261
Weber, Eugen, Amerikalı tarihçi, 29, 91, 98, 301, 302, 304, 322
Wesley, John, Metodizmin kurucusu, 99
Whig tarihi 198
Whitehead, Alfred, filozof, 18
Whitman, Walt, Amerikalı şair, 113
Whorf, Benjamin, Amerikalı dilbilimci, 19, 25, 39
Wilde, Oscar, yazar, 115, 119, 120
William 13, 102, 109, 132, 135, 137, 146, 164, 165, 166, 178, 251, 255, 257, 262, 265, 266, 267, 269, 275, 295, 300, 322
Williams, William, Yeni Zelanda'da misyoner, 109, 132, 162, 218, 250, 255, 256, 260, 262, 263, 265, 267, 268, 269, 271, 280, 281, 282, 284, 287, 288, 292, 293, 294, 295, 296
Wilson, John, oyun yazarı, 98, 102, 103, 128, 319

Winter, Salvator, İtalyan şarlatan, 158, 160

Wordsworth, William, şair, 115

X

XIII. Gregory, Papa, 71, 129

XIV. Benedict, Papa, 145

X. Leo, Papa 56

Y

yakınlık 34, 172, 185, 186

yapısal çözümleme 15, 39

Yate, William, matbaacı, 265, 266, 267, 268, 269, 273, 275

Yeni Zelanda 249, 250, 251, 252, 253, 254, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 292, 293, 298, 300, 335

Young, Edward, İngiliz yazar, 79, 91, 108, 121, 165

Young, G. M., İngiliz tarihçi 79, 89

Z

Zande 86, 87

İÇİNDEKİLER

<i>Resimler</i>	9
<i>Yazarlar</i>	11
1 Giriş.....	15
<i>Peter Burke</i>	
2 Modern İtalya'nın İlk Dönemlerinde Okuryazarlığın Yeri.....	45
<i>Peter Burke</i>	
3 Atasözleri ve Toplumsal Tarih.....	79
<i>James Obelkevich</i>	
4 İngiltere'de Şarlatanlık Dili, 1660-1800.....	125
<i>Roy Porter</i>	
5 On Sekizinci Yüzyılda Paris'te Sözlü Hakaret.....	171
<i>David Garrioch</i>	
6 Erkek Dilinde Erdem (<i>Le Langage Mâle de la Vertu</i>): Kadınlar ve Fransız Devrimi'nin Söylemi.....	193
<i>Dorinda Outram</i>	
7 Fransız Devrimi Sırasında Sözcükler ve Kurumlar: “Devrimci” Bilimsel ve Teknik Eğitim.....	215
<i>Janis Langins</i>	
8 Bir Metnin Sosyolojisi: Yeni Zelanda'nın İlk Yıllarında Sözlü Kültür, Okuryazarlık ve Matbaa.....	249
<i>Don F. McKenzie</i>	
9 Tarihçi ve Dil Sorunu (<i>Questione della lingua</i>).....	301
<i>Jonathan Steinberg</i>	
<i>Cambridge Sözlü ve Yazılı Kültür Araştırmaları</i>	317
<i>Bibliyografik Yazılar</i>	319
<i>Dizin</i>	325

Dilin Toplumsal Tarihi

PETER BURKE
ROY PORTER

Tarihi ölü bir anlatı olmaktan kurtarıp yaşayan, nefes alan bir canlı haline getiren sosyal tarih anlayışı tüm tarih yazımını kökten değiştirdi. Sosyal disiplinlerin tamamıyla etkileşim halinde olan bu yeni tarih yazımı ile birlikte geçmişte yaşanmış büyük olayların bir izleyicisi olmaktan kurtulan ve onun içinde yaşayan bir özne halini alan **"sıradan insan"** da bu sayede tarihsel özne konumuna yerleşmiş oldu.

Dile ve onda gerçekleşen değişimlere hem bir tarihsel kaynak hem de onu yaratan en büyük aktörlerden biri olarak bakan bu kitap, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan bir aralıkta Britanya, Fransa ve İtalya'da **"dilin"** peşine düşüyor: Şarlatan hekimlerin onu bir araç olarak kullanmasından, Fransız Devrimi'nin köktenci bir biçimde dönüşüme uğratmasına; iki dilli bir anlaşmanın yarattığı kargaşadan, 18. Yüzyıl Parisi'nde kullanılan hakaretlerin sosyolojisine; İtalya'da okuryazarlığın yerinden, atasözlerinin toplumsal tarihine doğru bir yolculuğa çıkarken dilin serüvenine tanıklık etmemize olanak sağlıyor.

Toplumsal tarih yazımının en verimli isimlerinden **Peter Burke** ve **Roy Potter**'ın derlediği **Dilin Toplumsal Tarihi**, dilin yarattığı toplumlardan toplumların yarattığı dile ve ikisinin iç içe geçmişliğine emsalsiz bir kaynak teşkil ediyor.



ISBN 978-605-9018-88-3



9 786059 018883